

Baş redaktor:

Afaq Məsud

Redaksiya heyəti:

Vaqif Bayatlı Odər

Zakir Fəxri

Sadəy Budaqlı

Yaşar

Zahid Sarıtorpaq

İlqar Əlfi

Mahir N. Qarayev

Etimad Başkeçid

Məsul katib:

Əlisəmid Kür

Redaktor:

Eyyub Qiyas

Kompüter tərtibatı:

Aqil Əmrahov

Korrektorlar:

Şəhla Mustafayeva

Vəfa Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında
Tərcümə Mərkəzi

“XƏZƏR” 2 / 2016
(Dünya ədəbiyyatı dərgisi)
248 səh.

ISBN 978-9952-503-26-5

© Azərbaycan Respublikasının Nazirlər
Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi,
Bakı-2016

B U S A Y D A

NOBEL KÜRSÜSÜ

Nəcib Məhfuz – Nobel nitqi, hekayələr5

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Elçin – “Baş” (roman)28

MƏKTUB

Con Steynbek – məktublar73

HEKAYƏ

Filip Rot – “Mövhumatçı”83

POEZİYA

İqor Pavlyuk – şeirlər114

KLASSİK HEKAYƏLƏR

Çinua Açıba – Şirin bala118

Amos Oz – Küləyin yolu126

Misima – Vətənpərvərlik.....141

ESSE

Henri Miller – “Yazıçılıq haqqında düşüncələr”154

TÜRK DÜNYASI

Camal Şakar – “Günəş”, “Səslər” (hekayələr)162

Osman Çeviksoy – “Atamı gördüm” (hekayə)166

MAGİK ROMAN

Alvaro Kunkero – “Musiqçinin qeydləri”170

TEATR

Valeri İvanov-Taqanski – “Zəfər və ilğım”204

ƏDƏBİ MOZAIKA.....240

NƏCİB MƏHFUZ

5

2016

1988-ci ildə "bütün bəşəriyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən ərəb hekayələrinin zəngin çalarlarına və realizmə görə" Nobel mükafatına layiq görülmüş Nəcib Məhfuz "Beynəl-Qasreyn", "Qasruş-Şauq", "Əs-Sukkəriyyə", "Oğru və itlər", "Yol", "Nil üzərində laqqırtı", "Dilənçi", "Miramar" və "Bildirçin və payız" kimi 30-dan çox roman və povest, 100-dən çox hekayə müəllifidir. Sonuncu – "Yeddinci səma" adlı hekayələr toplusu 2005-ci ildə dərc edilib.

Nobel kürsüsü. Nəcib Məhfuz

Nobel nitqi

Mən iki fərqli sivilisasiyanın övladiyam

Xanımlar və cənablar!

İlk öncə, İsveç Akademiyasına və onun Nobel Komitəsinə mənim uzunillik və davamlı səylərimi nəzərə aldıklarına görə təşəkkürümü bildirir, eyni zamanda, çoxlarınıza yad olan bir dildə səslənəcək çıxışımı səbirlə dinləməyinizi xahiş edirəm. Lakin mükafatın əsl sahibi məhz elə bu dildir. Onun şirin nəğmələri mədəniyyət və sivilisasiyanızın gizli cənnətində ilk dəfə səslənir. Bunun son dəfə olmayacağına ümid edirəm. Həmçinin xalqımın şair və yazıçıların bundan sonra da, kə-dər dolu həyatımıza nəşə qatan və müdriklik toxumu səpən, dünyanın tanınmış ədibləri arasında əyləşmək şərəfinə nail olmasını arzulayıram.

Qahirədəki əcnəbi qəzetlərdən birinin müxbiri mənə dedi ki, mükafatın qalibi elan olunarkən zala sükut çökmüşdü, hər kəsi mənim kimliyim maraqlandırır. İcazə verin, özümü bacardığım qədər obyektiv şəkildə təqdim edim. Mən tarixin müəyyən bir mərhələsində xoşbəxt evliliklə bir-birinə bağlanmış iki fərqli sivilisasiyanın övladiyam. Bunlardan birincisi, yeddi min il yaşı olan fironlar sivilisasiyası, digəri, min dörd yüz illik yaşa malik islam sivilisasiyasıdır. Burada iştirak edənlərin hamısının ziyalı olması səbəbindən, qeyd olunan dövrlərin hər biri haqqında təfəssilatlı məlumat, məncə, ehtiyac yoxdur. Lakin indiki vəziyyətdə sadə tanışlıq məqsədi ilə kiçik bir xatir-

latmanın kimsəyə zərəri olmayacağı qə-nətindeyəm.

Fironlar sivilisasiyası dedikdə, imperiyaların necə qurulmasından və onların işğalı tarixindən danışmaq fikrim yoxdur. Qürur mənbəyi kimi daim xatırlanan bu məsələlər dəyərini o qədər itirmişdi ki, artıq onların sadalanması müasir təfəkkür üçün qəbul edilməz olmuşdu. Həmin sivilisasiyanın başlanğıcda Tanrı tərəfindən idarə edilməsi, daha sonra insanların vicdanına buraxılmasından da söhbət açmaq niyyətində deyiləm. Bu, uzun bir tarixi dövrdür və inanmıram ki, aranızda firon Exnatonu tanımayan olsun. Mən, hətta bu sivilisasiyanın ədəbiyyat və incəsənətdəki nailiyyətlərindən, həmçinin ehramlar, sfinks və Karnak kimi möcüzələrindən də danışmaq istəmirəm. Belə ki, adiçəkilən abidələri görməyənlər belə

onlar barədə ən azından oxumuş və formalarını təsəvvürlərində canlandırmışlar.

Yazıçı olacağımi hiss edəndən bəri firon sivilizasiyası mənə yalnız bir tarix kimi görünür. Elə bununla bağlı kiçik bir əhvalat nəql eləmək istərdim: qədim papiruslardan birində yazılır ki, firon, hərəm-xanasında olan bəzi qadınlarla sarayındakı kişilər arasında sıx əlaqələr olmasından xəbər tutur. Hamı belə güman edir ki, o dövrün mənəviyyat qanunlarına müvafiq olaraq, firon, günahkarların boynunu vuracaq. Ancaq gözlənilənlərin əksinə olaraq, o, bir qrup seçmə hüquqşünası çağırtdırır, eşidilənlərin doğru olub-olmadığını öyrənməyi tapşırır. Firon ədalətli qərar qəbul etməkdən ötrü həqiqətə ehtiyac duyduğunu onlara bildirir.

Fikrimcə, belə bir addım imperiya qurmaq və piramidalar tikməkdən daha böyük bir işdir. Bu hal, eyni zamanda, həmin sivilizasiyanın əzəmətini istənilən növ vərədlətdən, cah-cəlalından, təmtəraqdan daha inandırıcı edir. Bu, həmçinin o sivilizasiyanın keçmişin bir parçası olduğunu göstərir. Bir gün əzəmətli ehramlar da yoxa çıxacaq. Həqiqət və ədalət isə bəşər övladı düşünən beyinə və sağlam təfəkkürə sahib olduğu müddətdə yer üzündə mövcudluğunu davam etdirəcək.

İslam sivilizasiyasına gəlincə, onun bütün insanlar arasında, Yaradanın himayəsi altında azadlıq, bərabərlik və bağlılanmaya əsaslanan birliyin bərqərar olması yolunda etdiyi çağırışlar barədə söhbət açmayacağam. Aranızdakı bir çox fikir sahiblərinin tarixdə dahi şəxsiyyət hesab etdiyi İslamın böyük peyğəmbəri haqqında da danışmayacağam. Hindistan və Çinin ətraf ərazilərindən başlamış Fransa sərhədlərinə kimi uzanan böyük bir ərazidə ibadət, iman və saleh əməllərə çağırış

simvolu olan minlərlə məscidin tikilməsi ilə nəticələnən müsəlman fəthlərini də yada salmaq fikrim yoxdur. İslamın, bəşər övladına əvvəllər məlum olmayan, sonralar da rast gəlməyəcəyi dözümlülük prinsipi ilə hər kəsə qucaq açması nəticəsində din və irqlər arasında əldə edilən qardaşlıqdan da danışmayacağam.

Mən, sadəcə olaraq, bu sivilizasiya ilə bağlı bir tarixi faktı nəzərinizə çatdırmaq istərdim: bizanslılara qarşı müharibələrin birində zəfər qazanan müsəlmanlar düşmən əsirlərinin müqabilində qədim yunanların fəlsəfə, tibb və riyaziyyatla bağlı zəngin mədəni irsinə aid çoxsaylı kitablar almışlar. Bu, bəşər övladının elmə olan tələbatının bariz sübutudur. Məsələnin ən təsirli tərəfi isə tələbatçının Allaha inanması və onun tələbat mənbəyinin bütperəst mədəniyyətinin məhsulu olmasıdır.

İki sivilizasiyanın kök saldığı bir cəmiyyətdə doğulmaq, onların hər ikisinin südünü içmək, ədəbiyyatı və incəsənəti ilə qidalanmaq mənim taleyimə yazılıbmış. Sonra sizin zəngin və valehedici mədəniyyətinizin şirəsini dadmaq mənə nəşib oldu. Yaşadıqlarım da daxil olmaqla, yuxarıda qeyd etdiklərimdən ilhamlanaraq, sözləri kağız üzünə həkk eləməyə başladım. Həmin bu sözlər də mənim əməyimin nüfuzlu Akademianız tərəfindən böyük Nobel mükafatı ilə qiymətləndirilməsinə səbəb oldu. Buna görə həm öz adımdan, həm də iki sivilizasiyanın baniləri adından sizə təşəkkürümü bildirirəm.

Xanımlar və cənablar! Ola bilsin, "Üçüncü Dünya" ölkəsindən gəlmiş birisinin roman və hekayə yazması üçün mənəvi rahatlığı hardan əldə etməsi sizə qərribə görünsün. Siz haqlısınız. Mən borc mənəğənəsində sıxılıb-qalan zəhmətkeş dünyanın adamıyam. O borclar ki, onları

ödəyənlər aclıq və ya buna bənzər hallarla üz-üzə qalır. Asiyada məskən salmış bu qəbil insanlar daşqınlar, Afrikadakılar isə quraqlıq və aclıq nəticəsində tələf olur. Cənubi Afrikanın milyonlarla sakini “insan hüquqları” deyərək çəkilən bir dövrdə, ola bilsin, insan hesab edilmədiklərindən, adıçəkilən hüquqlardan tam məhrum edilmişdir. İordən çayının qərb sahilində və Qəzza zolağında öz doğma atalarının, babalarının və ulu babalarının torpaqlarında yaşamalarına baxmayaraq, itkin düşən insanlar da var. Onlar ibtidai insanın sahib olduğu ən vacib hüquqa – başqaları tərəfindən tanınan və yalnız onların mülkiyyəti olacaq torpağa yiyələnmək istəyirdilər. Lakin onların bu qəhrəman addımı və xoş niyyəti kişi, qadın, yaşlı, cavan və uşaq olmasına fərq qoyulmadan güllələnməsi, evlərinin dağıdılması, həbsxana və düşərgələrdə işgəncələrə məruz qalması ilə nəticələndi. Yaxın çevrədəki 150 milyonluq ərəb dünyası baş verənləri qəzəb və kədərlə izləyir. Dünyada ədalət və sülhün bərqərar olmasını istəyən müdriklər məsələyə qarışmasa, bu, bölgədə fəlakətə səbəb olacaq.

Doğrudan da, “Üçüncü Dünya” ölkəsindən çıxmış bir nəfər bu qədər əsər yazmaq üçün mənəvi rahatlığı hardan əldə eləyib? İncəsənət, öz-özlüyündə hər kəsə qarşı xeyirxah və səxavətlidir. Xoşbəxtlərin qəlbində dərin kök salmaqla yanaşı, o, bədbəxtləri də heç zaman tərk etmir. O, hər iki kateqoriyaya qəlbinin dərinliklərindən gələni ifadə etməkdə eyni cür şərait yaradır, eyni vasitələrdən istifadə imkanı verir.

Sivilizasiya tarixinin bu həlledici anında bəşər övladının fəryadlarının cavabsız qalması və onun bu əzablarla təkbaşına qalaraq məhv olması həm ağlasığmaz,

həm də qəbul edilməzdir. Heç şübhə yoxdur ki, bəşəriyyət yetkin bir həddə gəlib çatmışdır və hər kəs super güclər arasında mühüm olan ittifaqı səbirsizliklə gözləyir. İnsan beyni, hal-hazırda dağıntı və məhvə səbəb olan bütün halların aradan qaldırılması yolunda çalışır. Alimlər ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaqdan ötrü söylərini əsirgəmədikləri kimi, biz yazıçı və şairlər də bəşəriyyətin mənəvi baxımdan pozulmasına mane olmalıyıq. Ölkələrin böyük rəhbərlərindən və iqtisadçılarından acınacaqlı fəsadlarla üz-üzə qalmamaq üçün vəziyyətə müdaxilə etməyi tələb etmək həm haqqımız, həm də vətəndaşlıq borcumuzdur.

Əvvəllər hər bir ölkə başçısı yalnız öz xalqı üçün çalışırdı. Digər xalqlara ya rəqib, ya düşmən, ya da sadəcə olaraq, istismar obyektini kimi yanaşılırdı. Heç bir dəyər nəzərə alınmır, təkəcə başqaları üzərində üstünlük və şöhrət qazanmaq barədə düşünülürdü. Bu səbəbdən, mənəvi dəyərlərin hamısı ayaq altına atılmış, mənəviyyətsizlik bəraət qazanmış və saysız-hesabsız insanlar tələf edilmişdi. Yalan, satqınlıq və amansızlıq müdriklik simvoluna çevrilmiş, əzəmətin bariz sübutu kimi təqdim edilməyə başlamışdı. Hal-hazırkı vaxtda bu cür yanaşma kökündən dəyişməlidir. Sivil liderin böyüklüyü onun hərtərəfli baxışları və bütün bəşəriyyət qarşısında cavabdehlik hissi ilə ölçülməlidir. İnkişaf etmiş dünya və “Üçüncü Dünya” bir ailənin üzvləridir. Hər bir insan aldığı təhsilin səviyyəsindən, düşüncə qabiliyyətindən və mənsub olduğu sivilizasiyadan asılı olaraq, bəşər cəmiyyəti qarşısında məsuliyyət daşıyır. Düşünürəm ki, “Üçüncü Dünya”nın adından aşağıdakıları desəm, səlahiyyətlərimi aşmış olمام: Çəkdiyimiz əzablara seyrçi kimi qalmayın! Adınıza,

statusunuza uyğun bir şəkildə xeyirxahlığınızı əsirgəməyin! Hakim mövqeyində olduğunuzdan, siz dünyanın dörd bir yanında nəinki hər bir insanın, hətta hər bir bitkinin, hər bir heyvanın da həyatına cavabdehsiniz. Bu günə kimi danışılanlar kifayət edər, artıq əməli fəaliyyət zamanıdır. Quldur və sələmçilər dövrünə son qoymaq vaxtı çoxdan gəlib çatıb. Bütün Yer kürəsinə cavabdeh olan liderlər əsrinə qədəm qoymuşuq. Afrikanın cənubunda yaşayanları köləyə çevrilməkdən, acından tələf olmaqdan qoruyun! Fələstinliləri gülləyə tuş gəlməkdən və işgəncələrə məruz qalmaqdan xilas edin! Həmçinin israillilərin, onların zəngin mənəvi irsini təhqir etməsinə yol verməyin! Borc içində olanları iqtisadiyyatın sərt qanunlarından mühafizə edin! Bəşəriyyət qarşısında məsuliyyətin, bəlkə də, vaxtı ötüb keçmiş qanunlara bağlılıqdan daha önəmli olduğunu dünya liderlərinin nəzərinə çatdırın!

Xanımlar və cənablar! Üzrlü hesab edin, ola bilsin, söhbətimlə rahatlığınızı elinizdən aldım. “Üçüncü Dünya”dan gəlmiş birindən bundan artıq nə gözləyə bilərsiniz?! Məgər hər kəs öz qabında olanı ortaya qoymurmu?! Lakin insan övladının iniltiləri, elm, ədəbiyyat və ali bəşəri dəyərlərə xidmət naminə yaradılmış sivilizasiyanızın cənnətində deyil, başqa harada əks-səda verə bilər?! Bu sivilizasiyanın təsisçisi, günahları bağışlansın deyər, bir gün yaxşılıq naminə bütün vətəndəşlərindən keçdiyi kimi, biz – “Üçüncü Dünya”nın övladları da buna qadir olan ixtiyar sahiblərindən onun yolu ilə getmələrini və öz əməllərində onu nümunə kimi seçmələrini tələb edirik.

Xanımlar və cənablar! Ətrafımızda hər gün baş verənlərə baxmayaraq, mən optimist olmaqda davam edəcəyəm. Kant

kimi, mən də demirəm ki, Xeyir o biri dünyada qələbə çalacaq. Xeyir, onsuz da hər gün qələbə qazanır. Bu, bəlkə də, ona görə baş verir ki, Şər bizim təsəvvür etdiyimizdən də zəifdir. Gözümüzün önündə təkzibedilməz sübutlar var: Xeyir hər zaman qələbə çalmasa idi, vəhşi heyvanlar və həşəratlar, təbii fəlakətlər, qorxu və eqoizmlə daim üz-üzə qalan köçəri tayfalar artıb çoxala bilməzdilər. Bunun da nəticəsi olaraq, ayrı-ayrı xalqlar meydana gəlməz, yaradıcılıq və kəşf sahəsində irəliyə gedilməz, insan hüquqları bəyan edilməzdi. Məsələ ondadır ki, Şər daha çox gurultu salır və insan da onu incidən şeyin, ona xoş gələn şeydən daha çox təsire malik olduğunu yaxşı xatırlayır. Dahi şairimiz Əbul-Alə əl-Məəri “Ölüm anındakı kədərimiz, doğum anındakı sevincimizdən dəfələrlə böyükdür” dedikdə, sözlərində haqlı idi.

Bir daha sizə öz təşəkkürümü bildirir və üzrxahlığımı qəbul etməyinizi diləyirəm.

NƏCİB MƏHFUZ

Dayanacaqda (hekayə)

Göy üzünü bürüyən qara buludlar getdikcə sıxlaşır, yavaş-yavaş yağış çisəyir, hər tərəf zülmətə qərq olurdu. Bu vaxt çöldə olanlar qəfil qopan şiddətli soyuq küləkdən addımlarını yeyinlətdilər. Evlərinə məsafə çox qaldığından, bəziləri avtobus dayanacağına altına qısıldı. Çöldə hər şey bozuntul rəngə çalırdı. Qəfildən yan küçədən bir nəfər çıxıb, özünü dar dalanlardan birinə saldı. Bir qədər keçmiş, həmin küçədən onun arxasınca ortayaşlı kişi və balaca uşaqlardan ibarət bir yığın adam qaça-qaça: “Oğru! Tutun oğrunu!” – deyə qışqırışdılar. Səslər getdikcə uzaqlaşdı. Bir azdan tam sakitlik çökdü. Sanki on dəqiqə bundan öncə səs-küy qopan küçə deyildi. Adamlar isə bayaqkitek dayanacaqda sığınmışdılar – kimisi avtobusun gəlməsini, kimisi yağışın kəsməsini gözləyirdi.

Aradan bir neçə dəqiqə keçmişdi ki, yenidən səs-küy qopdu. Bayaq üzü dalana qaçanlar indi geri qayıdırdılar. Oğrunu təqib edən kişilər onu qamarlayıb gətirirdilər. Bu mənzərəyə baxıb sevincindən atılıb-düşən uşaqların qışqırıq səsi isə, az qalırdı adamın beyninə işləsin. Körpünün düz ortasında onların əlindən sivişib çıxmağa cəhd edən oğrunun baş-gözünə hər tərəfdən şillə, yumruq, təpik gəldi. O, zərbələrdən özünü nə qədər qorumağa çalışdısa da, demək olar ki, bacarmadı. Dayanacaqda adamlar bayaq olduğu kimi, hadisəni kənardan seyr eləməklə kifayətləndilər.

- Yazığın gör başına nə oyun açırlar?!
- Onların özü oğrudan da pisdir.

- Polis də durub gözünü döyür.
- Hələ üzünü də o yana döndərdi, guya heç nəyi görmür.

Yağış bir az gücləndi. Göydən elə bil gümüşü saplar sallanırdı. Bu, artıq leysan idi. Küçə bir andaca boşaldı – bayaqdan oğrunu kötəkləyənlərdən və çardağ altında gözləyənlərdən savayı, burada heç kim qalmamışdı. “Oğruçırpma” tamaşası yavaş-yavaş sona yaxınlaşırdı – “aktyorların” bəziləri əldən düşmüşdü. Bəziləri əllərini yanlarına salıb oğruyla nə barədəsə söhbət eləməyə başladılar. Sonra yağışa məhəl qoymadan mübahisəyə girişdilər. İslanmış paltarları bədənlərinə yapışsa da, mübahisələrinə ara vermirdilər. Oğrunun əl-qol hərəkətlərindən belə başa düşmək olurdu ki, özünə bəraət qazandıрмаğa çalışır, lakin qulaq asanların ona inanmadığı görünürdü. O, tribunadan danışa-danışa əllərini havada yelləyən natiqə bənzəyirdi. Səsinə leysanın gurultusu batırırdı. Buna baxmayaraq, oğru danışmağında davam edir, bayaqdan onu əzişdirənlər isə boyunlarını irəli uzadıb diqqətlə qulaq asırdılar. Dayanacaqda büzüşüb duranlar da onları kənardan izləməkdə idilər.

- Polis niyə məsələyə müdaxilə eləmir?

- Yəqin, burda kino çəkirlər.
- Axı onu doğrudan vururdular.
- Bəs yağışın altında niyə mübahisə eləyirlər?

Meydan tərəfdən iki maşın göründü, onlar ildırım sürəti ilə gəlirdi. İkinci maşın qabaqda gedəni az qala haqlamışdı ki, birinci maşının sürücüsü körpünün üstündə birdən əyləci basdı və maşın asfalt üzərində qara iz buraxdı. Arxadan gələn maşın bunu gözləmədiyindən, sürətini azalda bilmədi və qabaqkı maşına dəydi. İki maşının da aşması, dəhşətli partlayış, ardınca yanğın və leysan səsinə qarışmış inilti, ah-naləni öz qulaqlarıyla eşidən bu insanların heç tükünü də tərpətmədi, heç kim qəza yerinə yaxınlaşmaq istəmədi. Oğru danışmağında idi, ona qulaq asanların biri belə çönüb, yanaraq kül olan maşınlara tərəf baxmadı.

Dayanacaqda duranlar yanan maşından bir nəfərin qan içində yavaş-yavaş sürünərək çıxmaq istədiyini gördülər. O, iməkləməyə cəhd etdisə də, üzüstə yere yığıldı.

- Dəhşətdi, vallah!
- Polis isə heç nə olmamış kimi, durub baxır.

– Yaxınlıqda, yəqin, bir telefon-zad olar.

Amma yenə də kimsə yerindən tərpənmədi, islanmaqdan qorxurdular. Şıdırğı yağın yağışınsa, deyəsən, dayanmaq fikri yoxuydu, ildırımın səsinə az qalırdı adamın ürəyi düşsün. Oğru çıxışını başa vurdu və “tamaşaçılarından” dəstək almaq ümidi ilə sakitcə onlara baxdı. O, gözlənilmədən paltarını çıxarıb yanan maşınlara tərəf atdı, sonra adamlara sarı çevrilib onların qarşısında bir neçə dəfə dövrə vurdu, sanki bununla lüt bədənini nümayiş etdirirdi. İki addım qabağa, sonra iki addım geri atdı və peşəkar rəqqaslar kimi

oynamağa başladı. Söhbətini maraqla dinləyənlər, indi onun bu hərəkətinə eyni ritmdə əl çalırdılar. Bunu gören uşaqlar da əl-ələ verib, oğrunun ətrafında dövrə vurmağa başladılar.

Dayanacaqdakılar çaşbaş qalmışdı. Yenə hər kəs öz fərziyyəsini irəli sürdü.

– Əgər kino çəkilişi deyilsə, onda bunun ancaq bir adı var: dəlilik!

– Yüz faiz kino çəkirlər. Polis də aktyordur, öz çıxışını gözləyir.

– Bəs maşınlar necə olsun?

– Çəkilişdir, sadəcə kələk gəlmək istəyirlər. Görərsiniz, indi pəncərələrin birindən rejissor da çıxacaq.

Dayanacağın qarşısındakı binada mənzillərdən birinin pəncərəsi şaqqıldadı, küçədəki səs-küyə baxmayaraq, dayanacaqdakılar bunu eşidə bildilər. Yaraşılıq bir kişi pəncərədə göründü, iki barmağını ağzına aparıb bərk fit verdi. O dəqiqə də qonşu mənzilin pəncərəsi taybatay açıldı, bu dəfə əynində gözoşşayan paltar olan bir qadın pəncərədən kişiye sarı boylandı, onun fitinə razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi və hər ikisi gözəndən itdi. Üstündən bir az keçəndən sonra həmin kişi ilə qadın binadan eyni vaxtda çıxdı, soyuq havaya və şıdırğı yağışa baxmayaraq, əl-ələ tutub qəzaya uğramış maşınların yanına gəldilər. Bir-birinə nə isə deyib soyunmağa başladılar. Sonra qadın arxası üstə yerə uzanıb, başını, üzüqoylu yerə düşmüş meyitə söykədi. Kişi qadının qarşısında diz üstə çökdü və onu qucaqladı. Oğru isə rəqs eləməyində idi. Bu səhnə hələ bir müddət də davam elədi. Uşaqlar xor oxuya-oxuya dövrə vururdular. Yağışın isə, deyəsən, kəsmək fikri yox idi.

– Biabırçılıqdı!

– Əgər kino çəkirlərsə, buna abırsızlıq deyirlər, yox, elə deyilsə, onda bunun ancaq bir adı var: dəlilik!

– Polis də özü üçün siqaret tüstülədir.

Bir azdan küçədə hərəkət artdı. Cənub tərəfdən dəvə karvanı yaxınlaşırdı. Adət üzrə, qarşıda sarban gedirdi. Karvanı kişi və qadınlardan ibarət bədəvi dəstəsi müşayiət edirdi. Onlar rəqs eləyən oğrunun başına yığışan kütlənin yaxınlığında dayanıb, çadırlarını qurdular; kimisi yemək yeməyə, kimisi çay içməyə, kimisi qəlyan çəkməyə girişdi. Üçüncü bir qisim isə asta-asta söhbət eləyirdi. Şimal tərəfdən də içerisi əcnəbi turistlərlə dolu avtobuslar yaxınlaşıb, oğrunu dövrəyə alan kütlənin arxa tərəfində dayandı. Kişili-qadınlı avtobusdan düşüb dəstələrə bölündülər. Onlar oğrunun rəqsinə, sevimə səhnəsinə, ölümlə nəticələnən qəzaya və yağan güclü yağışa məhəl qoymadan hündür binaya acgözlüklə tamaşa etməyə başladılar.

Çoxlu sayda fəhlə, ardınca da içerisi daş, sement və tikinti alətləri ilə dolu yük maşınları gəldi. Onlar asfaltın ortasında böyük bir çala qazıb, onun içində düzbucaqlı formada daşlar düzməyə başladılar. Sonra da daşların üstünə mələfə sərdilər, sanki çalanın içində yataq yeri hazırlayırdılar. Fəhlələr daha sonra maşınları sarı gedib, onların sınıq-sökük hissələrinin altından əlləri və ayaqları yanib kül olmuş adamları çıxardılar. Bayaقدan bəri bir-birinə dəli-cəsinə sarılan cütlüyün altından da cəsədi götürdülər. İşçilər cəsədlərin hamısını çalaya atıb, üstünə torpaq tökdülər. Sonra iki dəqiqənin içində yolu toxaclayıb bərkitdilər, dalınca da asfaltladılar... Fəhlələr gəldikləri yük maşınına əyləşən kimi, o, yerindən tərpəndi. Uzaqdan fəhlələrin qışqırıq səsləri gəlirdi, lakin nə dediklərini ayırd etmək çətin idi...

- Lap yuxuya bənzəyir.
- Qorxulu yuxuya! Burdan getmək lazımdı.
- Məncə, gözləməliyik.
- Nəyi?
- Xoşbəxt sonluğu.

– Sonluq xoşbəxt olsa.

– Olacaq məncə. Rejissorlar həmişə qəzadan başlamayı xoşlayırlar.

...Adam hakim paltarında idi. Onun haradan peyda olduğunu heç kim bilmədi: nə əcnəbi turistlər, nə bədəvilər, nə də ki, xor oxuyan uşaqlar onun gəldiyini hiss eləyə bilmədilər. O, əlində tutduğu yekə kağızları vərəqləyə-vərəqləyə tənənəli şəkildə, sanki hökmü elan edirmiş kimi, oxumağa başladı. Dediklərindən bir şey anlamaq olmurdu: əl çalanların səs-küyündən, müxtəlif dillərdə qışqırıq sədalarından və yağışın səsinə heç nə eşidilmirdi. Buna baxmayaraq, hakimin sözləri işıq sürətiylə yayıldı və təsirsiz də ötürülmədi. Həm bədəvilər, həm də turistlər arasında dava-dalaş başladı. Sonra iki tərəf bir-biri ilə dalaşmağa girişdi. Dalaşanlar bir yana, bəziləri oxumağa, oynamağa, bəziləri isə çalanın ətrafına toplaşib seviməyə başladılar. Oğru isə bu səhnədən bir az da vəcdə gələrək rəqsinə rənglər qatır, bir ayağının ucunda fırlanırdı. Getdikcə dava da, rəqs də, sevimə və ölüm də, yağış da – hər şey son həddə çatmaqda idi.

Dayanacaqdakılara yekəpər, hündürboy, başıaçıq bir nəfər yaxınlaşdı. Əynində qara şalvar və sviter olan bu adamın əlində binokl var idi. Adamları saymazyana itələyə-itələyə bir az var-gəl etdi, binoklu ilə küçəni diqqətlə gözdən keçirərək dodaqaltı mızıldandı:

– Pis deyil... Pis deyil!

Dayanacaqdakılar diqqətlə ona baxdılar.

– Bu odur?

– Hə, bu, rejissordu.

– Siz hər şeyi necə lazımdı, eləyirsiniz, təzədən təkrarlamağa ehtiyac yoxdu, – küçəyə baxan adam dedi.

– Cənab... – kimsə ondan nə isə soruşmaq istədi, lakin adam əlini havaya qaldırıb, onun susmasını əmr etdi.

– Cənab, siz rejissorsunuz? – gərginliyə tab gətirə bilməyən daha bir nəfər ürəklənib soruşdu.

Lakin “rejissor” hesab etdikləri adam ona məhəl qoymadan binoklla baxmağa davam etdi. Birdən hamı dayanacağına tərəf yuvarlanıb düşən insan başı gördü. Kəsilməmiş başdan qan fışqırırdı. İnsanlar dəhşət içində qışqırırdılar. Qara sviterli adam bu mənzərəyə etinasız halda baxıb dilləndi:

– Əla... əla...

– Axı bu, əsl başdır, qan da həqiqi qandı, – deyə bir nəfər qışqırdı.

Adam isə binoklu sevişən cütliyə tərəf tutub, hövsələsiz halda əmr etdi:

– Pozanı dəyişin!.. Yeknəsəqlikdən uzaq olun!

– Axı baş həqiqidi! Zəhmət olmasa, bizə bunu izah eləyin... – İzdihamın içindən kimsə dilləndi.

– Sizin bir sözlünüz kifayətdir. Biz birce onu bilmək istəyirik ki, siz kimsiniz, bu adamlar kimdi?

– Niyə cavab vermirsiniz?

– Cənab, xahiş edirik, bizi şübhədən çıxarın!..

Adam birdən arxaya sıçradı, sanki gizlənməyə hazırlaşdı. Görkəmindəki lovğalıq bir andaca yox olub getdi, birdən-birə süstləşdi. Dayanacaqdakılar yaxınlıqdan ciddi geyimdə olan bir neçə nəfərin keçdiyini gördülər. Onlar nə isə axtaran itlərə bənzəyirdilər. Qara sviterli adam dayanacaqdan çıxıb, özünü dəli kimi yağışa vurdu. Ciddi geyimdə olanlardan biri bunu görüb onun dalınca qaçmağa başladı. Digərləri də qaçanın arxasınca götürüldülər. Bir neçə saniyə sonra hamısı gözəndən itdi.

– Aman Allah! Bu rejissor deyilmiş.

– Bəs kimdi?

– Yəqin ki, oğru.

– Ya da dəlixanadan qaçan dəlilərdən biri.

– Bəlkə, bu, kinonun bir parçasıdır?

– Yox, bu, kino deyil.

– Bayaqdan burda baş verənləri ancaq “kino” adlandırmaq olar.

– Özümüzdən şeylər uydurmayaq!

– Bəs bunları necə izah eləyək?

– Həyatdır da, nə bilmək olar, hər şey olur. Amma digər tərəfdən...

– Buradan mütləq uzaqlaşmalıyıq, yoxsa vaxtı gələndə bizi də şahid qismində istintaqa cəlb eləyə bilərlər.

– Hələ hər şeyi özlüyümüzə anlama bilmək imkanımız var, – deyən biri polisi səslədi:

– Çavuş!

Polis çavuşu yalnız dördüncü dəfə çağırıldıqdan sonra onlara sarı çöndü. Əsəbi halda yağışa tamaşa edib, plaşına büründü və cəld dayanacağına tərəf getdi.

– Sizə nə lazımdı? – hər kəsi qaşqa-baqla süzüb soruşdu.

– Məgər küçədə bayaqdan nə baş verdiyini görmürsünüz?

– Kim ki avtobus gözləyirdi, bayaqdan çıxıb gedib. Bəs siz burda nəyi gözləyirsiniz?

– Siz bir bu insan başına baxın!

– Sənədlərinizi göstərin! – Polis pispis gülərək onların sənədlərini yoxlamağa başladı. – Burada yığılmaqda məqsədiniz nədir? – az sonra soruşdu.

Dayanacaqdakılar təəccüblə bir-birinə baxdılar.

– Biz heç bir-birimizi tanımırıq, – onlardan biri dilləndi.

– Yalan köməyinizə çatan deyil...

Polis paltarındaki şəxs bunu deyib, iki addım gerilədi. Sonra avtomatı onlara sarı tuşlayıb darağı boşaltdı. Adamlar yerə səriltilər. Onların cansız bədənləri yağışın islatdığı çirkli səkinin üstünə düşdü.

Təhqiqat (hekayə)

Qəfildən qapının zəngi çalındı. Bir-birinə sarılmış cütlük çarpayından sıçrayıb, qorxa-qorxa, tələsik paltarlarını geyinməyə başladı.

– Bəs deyirdin, heç kim gəlməyəcək?
– Amir pıçiltı ilə soruşdu.

– Yəqin, paltarütüləyən qadıncı, – Lütfiyə də eyni tərzdə cavab verdi.

Tələş içində şalvar-köynəyini geyinən Amir yenə pıçıldadı:

– Gərək hardasa gizlənim.

– İnanmıram buna ehtiyac olsun. Amma birdən ehtiyac yaransa, gərək çarpayının altına giresən.

Lütfiyə əlüstü paltarının zəncirbəndini çəkib otaqdan çıxdı, qapını arxasınca örtüdü. Amir çarpayının altına boylandı, sonra ayaqlarının ucunda qapıya yaxınlaşıb, dəhlizdə baş verənlərə qulaq kəsildi.

Qapının açılıb-bağlandığını, bir nəfərin ağır addımlarla içəri daxil olduğunu eşidən kimi, özünü cəld çarpayının altına verib həyəcanla düşünməyə başladı: “Görəsən, gələn kimdi? Kim olsa da, Lütfiyənin əri deyil. Əri olsaydı, birbaşa yataq otağına keçib əynini dəyişərdi. Yox, yüz faiz əri deyil, çünki o, indi İsgəndəriyyədə olmalıdır. Lütfiyə cəmi bir saat qabaq onunla telefonla danışmışdı. Bəlkə, gələn adam dostlardan, ya qohumlarından biridi?! Əgər elədirsə, onda niyə bu çağırılmamış qonaq ziyarət üçün gecənin bir aləmini seçib?!”

Ürəyinə dammışdı ki, nəsə xoşagəlməz bir hadisə baş verəcək. Gizləndiyi yerdə narahat halda qısılib qalmışdı. “Sadəcə, bir qədər səbir etmək lazımdır. Yəqin ki, gələn qonaq səhərəcən burada qalmaq fikrində deyil. Çıxıb getsəydi, bu əzab-

əziyyətdən qurtulardıq”, – Amir öz-özünə düşündü. Ağılına gələn gözlənilməz bir fikir içini güvə kimi yeməyə başladı: – “Gələn qonaq yataq otağına girsə, stolun üstündəki konyak şüşəsini, şokolad qutusunu görsə, necə olacaq? Bəlkə, çarpayının altından çıxıb stolun üstündəkiləri yığıdırsın və harasa atsın?” Bunları beynindən keçirsə də, ürək eləyib gizləndiyi yerdən çıxmırdı. Gözləmə mövqeyi ona daha çox əzab verməyə başladı.

Belə anda saniyələr saat qədər uzun çəkir. Başını qatmaq üçün qırmızı lampa işığında yerə sərilmiş xalçanın qarışıq naxış və rənglərini, həmçinin kreslo və şkaflın ayaqlarının xalçaya saldıqları izləri gözdən keçirməyə başladı. Lakin qəfildən eşitdiyi tükürpədicə səs vücudunu silkələdi. Çox keçmədi ki, yataq otağının qapısı sakitcə açıldı. Amirin baxdığı yerdən içəri daxil olanın qəhvəyi altlıqlı ağ ayaqqabısı və şalvarının balağı görünürdü. Həmin şəxs sol tərəfdəki şkafa yaxınlaşıb, qapısını taybatay açdı. Bir-iki dəqiqə beləcə dayandıqdan sonra, onu bağlayıb, yavaş-yavaş çıxışa tərəf yönəldi. Görəsən, Lütfiyə hardadı? Bütün bunlar nə deməkdi? O, gizləndiyi yerdən nə vaxt çıxırsa biləcək? Gərginlik, sıxıntı və məyusluq durmadan artırdı. Amirə bir anlıq elə gəldi ki, tələyə düşüb və bir cüt möhkəm əl boğazından

yapışaraq onu boğmağa çalışır. Tanımadığı adamın qəhvəyi altlıqlı ağı ayaqqabısını isə indi öz ayağında təsəvvür eləyirdi. Deyəsən, onu qara basırdı. Bir az da çarpayının altında qalsa, dəli olacağından qorxub, düşdüyü çıxılmaz vəziyyətdən qurtulmaq üçün konkret addım atmaq lazım olduğunu anladı. İçindən gələn qorxu qarışıq ümid hissi ona yeganə çıxış yolunun, xəyalın gücünə arxalanmaq olduğunu aşılırdı. Yalnız o özü kabusu şirin yuxuya çevirmək iqtidarında idi. Adanı vahiməyə salan bu ölü sükutun içində ömrünün sonuna kimi çarpayının altında qalmaq niyyətində deyildi. Qolunu irəli uzadıb saata baxdı. Sonra tısbığa başını qınından çıxartdığı kimi, təmiz havanı ciyərlərinə çəkmək üçün çarpayının altından ehtiyatla boylandı. Qulaqlarını şəkələdi. Sakitlik idi. Sanki ölüm bütün hərəkətləri, bütün səsləri donduraraq, pusquda dayanıb onu güdüdü. Narahatlıq hissi onu tamamilə əldən salmışdı. Lakin Amir artıq bu məhbəsi tərk etməyə hazır idi. Riskli olsa da, xilas olmaq üçün bütün qüvvəsini toplayıb, çarpayının altından ildırım sürəti ilə çıxıb qaçdı...

Bütün gecəni bir dəqiqə belə gözlerini yuma bilmədi. Səhər tezdən qapının as-tadan döyüldüyünü eşitdi. Qapının arxasından xırıltılı səs gəldi:

– Oyanın, cənab Amir!

Bəlkə, elə günü bu gün bir bəhanə ilə şəhərdən qaçıb getsin. Lakin ağına gələn bu lazımsız fikri tez bir kənara atdı.

– Umm Suma, çoxdan oyağam.

Qonaq otağında stolun üstünə soyutma ət, bir fincan çay və qızardılmış yağlı kökələr qoyulmuşdu. Əlini fincana uzadıb:

– Təkcə çay içəcəyəm, – dedi.

Dünən qarşılaşdığı o qorxulu mənzərə heç cür gözünün qabağından getmirdi; ona əzab verir, qarabaqara izləyirdi. Həmin an ürəyinə hakim kəsilmiş qorxu hissi, arxaya baxmadan dabanına tüpürüb qaçmasına səbəb olmuşdu. Stolun üstündə konyak şüşəsinin və şokolad qutusunun qaldığını da yalnız gecə vaxtı evinə çatan-da xatırlamışdı.

Geyinib mənzildən çıxdı. Gecə yuxusuz qalması özünü bürzə verirdi. Baş gicəllənirdi. Gizanın məşhur Qubbə küçəsindən keçərkən, səhər çıxan qəzetlərdən birini köşkdən alıb vərəqləməyə başladı. Cinayət barədə hələ heç bir şey yazılmamışdı. O qədər fikirli idi ki, ofisə necə gəlib çatdığını xatırlamırdı. Gözünü qəzetdən ayıranda özünü iş stolunun arxasında gördü. Həmkarları da yavaş-yavaş öz yerlərini tuturdular. Ən axırda dəftərxana müdiri gəlib çıxdı. İndi yalnız bir masa boş qalmışdı. Lütfiyəyə məxsus olan və otağın o biri küncündə, düz onun bərabərində yerləşən masaya aralıq gözcü, oğrun-oğrun nəzər yetirirdi. Hər şey yoluna düşəndən və bütün bu kabus başa çatandan sonra yas tutub, göz yaşını töküüb ürəyini boşalda bilərdi. Amma indi ah-nalə etmək vaxtı deyil. İndi yalnız yaxşı-yaxşı düşünmək lazımdı.

– Lütfiyə xanım işə gəlməyib, – müdirin səsi eşidildi. – Səbəbini bilən var? – Sualına cavab almayan müdir cəndərdi gülümsədi: – Xanım işçilərimizdə, onsuz da heç vaxt səbəb əskik olmur.

Digər işçilər də müdirə xoş gəlsin deyə, onun bu ironiyasına şit-şit güldülər. Təkcə Amir reaksiya vermədi. Onu indi yalnız bir şey narahat edirdi: görəsən, kimsə onun boş stola tərəf gizlin-gizlin baxdığını görmüşdümü? Hər hansı şahid sonradan onun bütün həyatını alt-üst

edəcək fikirlər də söyləyə bilərdi. Bundan başqa, kimsə onları bir yerdə əl-Hərəm küçəsinin hansısa dalanında görə bilərdi. Buna stolun üstündə yaddan çıxmış konyak şüşəsiylə şokolad qutusunun da əlavə etsək, vəziyyət heç də ürəkəçən olmaz. Bu əşyalar çox sirin üstünü açmağa qadirdir. Bəzən onlar lənətə gəlmiş müstəntiqlərə çox şeyi izah edir. Ən pisi də odur ki, olmayan şeylərin də uydurulub ortaya atılmasına gətirib çıxarır. Allah bilir, bəlkə, o, mənzildə hələ başqa şeyləri də yaddan çıxarıb. Məsələn, götürək saysız-hesabsız barmaq izlərini. Onlar müstəntiqləri çaşbaş salacaq, işi yanlış istiqamətə yönəldəcək. Azadlıqda əl-qolunu sallayıb gəzən əsl qatilə heç kim əhəmiyyət verməyəcək. Əvəzində, ondan şübhələnməyə başlayacaqlar.

– Cənab Amir! Lütfiyə xanımın icra etdiyi sənədlərlə iş bu gün sizə tapşırılır, – dəftərxana müdiri dedi.

“Nəyə görə bu iş məhz ona tapşırılır? Ola bilsin, daha gənc olması ilə əlaqədardır. Ya da bunun arxasında başqa səbəblər durur”, – Amir bir anlıq fikrə getdi. İşçilərə altdan-altdan nəzər salıb, müdirin bu göstərişinə necə reaksiya verəcəklərini öyrənmək istəsə də, üzlərindən heç bir şey oxuya bilmədi. Ofisdə adi iş günlərində olan ab-hava hökm sürürdü. Qatil barəsində heç bir söhbət edilmirdi. Deməli, qorxu üçün də heç bir əsas qalmamışdı. Fikrini dağıtmaq məqsədilə işə təzəcə başlamışdı ki, qəflətən tanımadığı birinin nəzakətlə:

– Lütfiyə xanım burda işləyir? – deyə soruşduğunu eşitdi.

– Bəli. Burda işləyir. Amma bu gün işə gəlməyib, – işçilərdən biri cavab verdi.

Amir gələn adamı diqqətlə gözdən keçirdi. Qaraşın, arıq, ucaboy gənc idi.

Əynində mavi köynək, boz şalvar var idi. Aldığı cavabdan sonra dərhal ofisi tərk etdi. Lütfiyəni soruşan bu adam özünü təqdim etməmişdi. Heç işçilər də onun kimliyini soruşmamışdılar. Özü gözdən itən kimi barəsində olan təsəvvürlər də itib getdi. O, daha heç kimi maraqlandırmırdı. Yalnız Amir dərin fikrə dalmışdı. Artıq ikinci dəfə hiss etdiyi və ona indi çox tanış olan qorxu hissi bütün bədənini çulğamışdı. Lütfiyənin cansız cəsədi yüzüncü dəfə idi ki, gözünün qabağında canlanırdı. Hər dəfə də oradan necə qorxub qaçmasını xatırlayır, ürəyində özünü qınayırdı. Bir xeyli dalğın halda oturdu. Zaman anlayışı onun üçün itmişdi. Ağ ayaqqabı barədə nəsə eşidəndə cəld yerindən atıldı. Sanki kimsə onu bərk yatdığı yerdə qəfil silkələyib ayıltıdı.

– Belə ağ ayaqqabıya az-az rast gəlmək olar, – işçilərdən biri deyirdi.

– Amma mənim xoşuma gəldi, – digəri öz fikrini bildirdi.

– Yaxşı olmağına yaxşıdır, amma tez çirklənir. Belə ayaqqabını təmizləmək üçün hər dəfə nə qədər vaxt tələb olunur.

Amirin canına yenə titrətmə düşdü.

– Siz nə barədə danışırsınız? Bu ayaqqabı məsələsi hardan çıxdı belə? – nəhayət, söhbətə qoşuldu.

Bayaq ilk söhbəti salan işçi cavab verdi:

– Qəhvəyi altlığı olan klassik ağ ayaqqabını deyirik. Bir az bundan əvvəl gəlib Lütfiyəni soruşan gənc oğlanın ayağında həmin ayaqqabını gördün?

– Yox. – Özünü ələ ala bilməyən Amirin əhvalının pozulduğu kənardan hiss olunurdu. Hər tərəfdən ona zillənmiş baxışları görcək tez özünü düzəltdi: – Üzr istəyirəm. Deyəsən, bir az nasazlamışam.

Bunu deyib yersiz-yersiz güldü. Həmin iki işçi yenə də ağ ayaqqabılı gənc barədə

söhbətə qayıtdı. Amir, nəhayət, özünü ələ alaraq tualetə getmək bəhanəsi ilə otaqdan çıxdı. Özünü çölə atıb, gənc oğlanı tapmaq üçün ofisin binası ətrafında bir neçə dəfə dövrə vurdu. Bütün cəhdləri uğursuzluqla nəticələnən və çaşqınlıq içində donub-qalan Amir ürəyində dua edirmiş kimi, təkrarladı: “Kənardan eşidib əhəmiyyət vermədiyimiz hadisələr indi öz başımıza gəlir.”

Ertəsi gün cinayət barədə məlumatlar qəzet səhifələrinə çıxdı. Amir məlumatları ürəyi döyünə-döyünə, diqqətlə oxuyurdu. Qəzetlərin yazdığına görə, podratçı Həsəneyn Caudaya məxsus mənzilin qapısını açıq görən qapıçı şübhələnib, içəri daxil olmuş və döşəmənin üstündə ev sahibinin arvadı Lütfiyə xanımın cəsədini aşkar etmişdir. Polis ilk təhqiqatına görə, mənzildən heç nə oğurlanmayıb. Orada ağzı açılmış konyak şüşəsi və şokolad qutusu aşkarlanıb. Mərhumun boğularaq öldürüldüyü müəyyən edilib. Əri hadisə baş verən zaman İsgəndəriyyədə xidməti ezamiyyətdəymiş. Cinayətin səbəblərinin üzə çıxarılması və qatilin tutulması istiqamətində təhqiqat davam etdirilir.

Artıq cinayət barədə hamının məlumatı olduğundan, ofisdə də gərgin ab-hava hökm sürürdü. İşçilərin üzündən kədər yağmasına baxmayaraq, cinayətin motivləri haqqında müxtəlif dedi-qodular gəzirdi. Xüsusən də ev sahibinin yoxluğunda mənzildə ağzıaçıq konyak şüşəsi və şokolad qutusunun tapılması dedi-qoduları daha da kövrükləyirdi. İşçilərdən biri kinayə ilə dedi:

– Məsələnin bu tərəfi aydındı. Qatil onun sevgilisidir. Bəs yaxşı, nəyə görə onu öldürüb?

Belə götürəndə, doğrudan da, müəmmal idi. Lütfiyəni hansı səbəbdən öldürmüşdülər? Amir bu suala ağılabatan bir cavab tapa bilmirdi. Əlbəttə, hadisə heç də bu insanların düşüdükləri kimi baş verməyib. Onların hamısı yolunu azmış əyyaşlara bənzəyir. Hadisəyə belə yanaşma başqa bir cinayətə gətirib çıxarar, son nəticədə günahsız insan cəzalandırıla bilər. Belə ki, ayaqqabı sahibi özü gəlib çıxdığı halda, onlar içki və şokoladın kimə aid olduğunu soruşurlar. Yalnız o, məsələnin mahiyyətini anlamağa və bu sirrin üstünü açmağa qadirdir. Ola bilsin, dəfndə cinayətkarla qarşılaşacaq. Əgər hissi onu aldatmırsa, cani ilə mütləq üz-üzə gəlməlidir.

Mərhumun torpağa tapşırıldığı gün kədər qarışıq ümidlə qəbiristanlığa yollandı. Dəfn mərasiminə gələn qohumları bir-bir gözdən keçirməyə başladı. Lütfiyənin ayaq üstə güclə dayanan ərini gördü. İş yoldaşları da daxil olmaqla, çoxlu sayda adam qəbrin ətrafına yığışmışdı. Lakin axtardığı adamı onların arasında tapa bilmədi. Katafalkın arxasınca gedə-gedə arabir gözücu, ürəkəğrısı ilə ona baxırdı. Ürəyinə hakim kəsilən dərin kədər Amirə qorxu hissini tamamilə unutdurmuşdu. Lütfiyə ilə yaşadığı, ömrü elə də uzun olmayan sevgi dolu günlər bir anlığa gözünün qabağından gəlib keçdi. Həmin sevgidən yalnız kədər və qorxu qalmışdı.

Görəsən, ağ ayaqqabılı gənc kim idi? Cinayət baş verən gecə qapıçı onu görmüşdümü? Əgər görmüşdüsə, sifətini yadında saxlamışdı? O, özü qapıçı ilə üz-üzə gəlmişdi. Ondan hara getdiyini soruşanda, üçüncü mərtəbədəki diş həkiminin yanında olacağını bildirmişdi.

Əslində, Amir əvvəllər, doğrudan da bir neçə dəfə dişlərini müalicə etdirmək üçün həmin həkimin yanına getmişdi. Digər tərəfdən, bu, hər ehtimala qarşı, Lütfiyə ilə qabaqcadan razılaşdırılmış plana daxil idi. Cinayətkarın bu istiqamətdə axtarışı onun üçün heç bir problem yaratmayacaq.

İşçilərdən biri oxuduğu qəzeti kənara qoyub dedi:

– Deməli, uşaqlar, məsələ belədi: Lütfiyenin əri ağır xəstədi. Bu, onun ikinci evliliyi. Birinci evlilikdən iki övladı var – bir qız, bir oğlan. Birinci ailəsi ilə münasibətləri çox pisdi.

Söhbət getdikcə qızışmağa başladı. Digər bir işçi maraqlı və eyni zamanda ikrah doğuran fikir irəli sürdü:

– Bəlkə, Lütfiyenin qətlini elə Həsəneynin birinci ailəsi planlaşdırıb? Çünki yaşasaydı, onun bütün var-dövlətinə sahib olacaqdı.

– Sözümdən belə çıxır ki, konyaklı şokoladı podratçının oğlu ora gətirib? – üçüncüsü dilləndi.

– Müstətiqin gözümdən, onsuz da heç bir şey qaçmayacaq, – söhbəti ilk açan yenə öz fikrini bildirdi.

– Konyak şüşəsinin, qutunun sayəsində canının kimliyini müəyyən eləyəcəklər, – deyər dördüncüsü söhbətə qoşuldu.

– Dünyada minlərlə konyak şüşəsi, şokolad qutusu var. Bunun mətləbə nə dəxli? – əsəblərini güclə cilovlayan Amir söhbətə müdaxilə etmək qərarına gəldi.

– Düz deyirsən. Amma qutunun üzərində onun hansı mağazadan alındığı göstərilir. Həmin mağazadan alıcının kimliyini öyrənmək olar.

– Haqlısan. Alıcının sifəti, yəqin ki, mağaza işçilərinin yadında qalıb, – kimsə onun fikrini dəstəklədi.

Həmkarlarının irəli sürdüyü fikirlərdə əsas var idi. Əgər müstətiq konyak şüşəsi və qutu ilə bağlı ehtimallara əhəmiyyət versə, onda hər şey onun əleyhinə çevriləcək və o, cinayətdə əsas şübhəli şəxs olacaq. Bu barədə uzun-uzadı düşündükcə, qəlbinin dərinliyindəki qorxu hissi bütün vücudunu gəmirirdi.

– Məsələ aydınlaşdı, – söhbəti açan bununla da son nöqtəni qoydu. – Podratçının oğlu Lütfiyə ilə yaxın münasibətdə olmuş, sonra onu qətlə yetirmişdir.

Ola bilsin, hadisə elə həmkarlarının təsvir etdiyi kimi də baş vermişdi, yaxud cinayəti ağ ayaqqabılı törətmişdi. Bəlkə də, podratçının oğlu ilə ağ ayaqqabının sahibi elə eyni adamdı. Onun üçün hər şey yaxşı qurtarmalıdı. Axı onun heç bir günahı yoxdu. Yox, əgər müstətiq içki şüşəsi və şokolad qutusunun izi ilə axıra qədər getsə, yüz faiz bu şeylərin mənbəyinə gəlib çıxacaq. Konyak aldığı “Əz-Zuhra” dükəninin sahibi onunla şəxsən tanışdı. “Min bir gecə” mağazasında şirniyyat satıcısı olan gənc qız da onu sifətdən yaxşı tanıyır. Kim bilir, bəlkə də, elə bu dəqiqə müstətiqin otağında onun adı hallanır?!

Lütfiyə, əri Həsəneyn və onun ilk evlilikdən olan oğlu Məhəmmədin şəkli qəzetlərin səhifələrində əks olunmağa başladı. Məhəmmədin şəklinə diqqətlə baxan Amirə aydın oldu ki, podratçının oğlu ilə ağ ayaqqabılı gənc başqa-başqa adamlardır.

Ofisdə isə işçilər baş vermiş hadisə ilə bağlı maraqlı şərhlər verirdilər:

– Qəzetlərin yazdığına görə, polis qatilin müəyyən edilməsinə yardımçı olacaq dəlillər aşkara çıxarıb.

– Yəqin, bu dəlillər podratçının oğlu ilə bağlıdır.

– Ya da içki şüşəsi və qutu ilə.

– Cinayətin bütün sirləri konyak şüşəsində gizlənilib.

Müdür gözünü diqqətlə oxuduğu məktubdan ayıraraq dedi:

– Deməli, belə, uşaqlar! Müstəntiq ifadə vermək üçün hamımızı yanına çağırır.

Hər bir işçi Lütfiyə barədə bildiklərini müstəntiqə danışdı. Bunlar, əsasən ümumi, hamının bildiyi məlumatlar idi: onun on il bundan öncə işə qəbul olunması, iki il əvvəl ailə qurması və s. Müdir də öz növbəsində Lütfiyəni işini vicdanla görən və əxlaqlı birisi kimi xarakterizə etdi. Verilən ifadələrin hamısı mərhum haqqında konkret bir fikir yaradırdı: o, gözəl işçi idi. Lakin danışılanlar müstəntiqə heç bir ipucu vermirdi. Yalnız qarovulçu Süleyman əminin dedikləri onun diqqətini cəlb etdi. Dediyinə görə, Lütfiyəni ailə qurmamışdan öncə gənc bir oğlanla bir yerdə görüşmüş. Bu, cinayət baş verən günün səhəri ofisə gəlib mərhumu soruşan həmin oğlan idi. Hamı bu faktı təsdiqlədi. Sübh tezdən Lütfiyəni soruşan gəncin xarici görünüşünü, əlamətlərini müstəntiqə təsvir etdilər. Növbə Amirə çatanda o, verdiyi ifadədə naməlum ziyarətçinin əlamətlərini bacardığı qədər dəqiqliklə sadalamağa başladı: boyunun uzunluğunu, paltarının ölçüsünü, kostyumunun və saçının rəngini, xüsusilə də, ayaqqabısını qeyd etdi. Müstəntiq Amiri diqqətlə dinləyərək:

– Deyəsən, siz ona xüsusi diqqət yetirmisiniz, – dedi.

Amir bu sözlərdən bir qədər sıxılma da, təmkinini qorumağa çalışaraq sakitcə əlavə etdi:

– O, mənim düz qabağımda dayanmışdı.

Sorğu-sual vaxtı onsuz da gərginlik hiss edən Amir müstəntiqin axırındakı sözlərindən sonra lap sıxılmağa başladı. Üstəlik, müstəntiqin otağında eşitdiyi yeni xəbər, həyəcanının daha da artmasına səbəb oldu. Məlum oldu ki, podratçının oğlu hadisə baş verən gecə universitet yoldaşları ilə birgə gəzintidə imiş. Demək, onunla bağlı şübhələr əsassız çıxmışdı.

Amir özünü müstəntiqin yerinə qoyaraq kələfin ucunu açmaq üçün təhqiqata başlamaq qərarına gəldi. Süleyman əminin Lütfiyənin yanında gördüyü və cinayətdən bir gün sonra səhər tezdən ofisə gələn o gənc kim idi? Həmin gəncə içki və şokoladı gətirən, eyni adam ola bilərdimi? Bəlkə də, bu şeyləri mənzilə cinayətlə yaxından uzaqdan əlaqəsi olmayan bir adam gətirmişdi? Bütün sirlər konyak şüşəsində və qutuda gizlənilib. Gəl lap əvvələ – gəncər arasında isti münasibətlər formalaşmağa başladığı günə qayıdaq. Deməli, sevgililər ərin səfərdə olmağından istifadə edib, qadının mənzilində görüşməyi qərara alırlar. Əvvəlcədən təyin olunmuş vaxtda gənc xəlvətcə mənzilə girə bilər. Üçüncü mərtəbədə diş həkiminə məxsus otağın yerləşdiyini nəzərə alsaq, bu, ona heç də çətin başa gəlmir. Budur, nəhayət, onlar bir yerdədi. Bəs məşuqəsini qətlə yetirmək fikrinə gənc necə və nə vaxt düşüb? O, belə bir addım atacağına mənzilə gəlməmişdən öncə planlaşdırıb, yoxsa hər şey anı baş verib? Ola bilər, qadın, münasibətləri bitirmək haqqında niyyətini məşuquna bildirib, söhbət əsnasında mübahisə yaranıb və qətl hadisəsi törədilib. Dəlicesinə vurulmuş təcrübəsiz gəncin təcrübəli

və şöhrətpərəst qadının ehtiras dolu ağuşuna düşdüyünü təsəvvür edin! Qadın pula, var-dövlətə və cəmiyyətdə yüksək mövqeyə sahib olmaq üçün varlı bir kişi ilə ailə qurur, lakin gənc oğlanla da münasibətlərini kəsmir. Gənc də öz növbəsində, qadının əlində oyuncaq olduğunu anlayır və sevdiyi qədər də ona nifrət edir. Nəhayət, bir yerdə olduqları günlərin birində qadın onun qolları arasında “boğulmaq” istədiyini bildirir. Gənc də bunu fürsət bilib, məşuqəsinin boğazından ikiəlli bərk-bərk yapışaraq sıxmağa başlayır. Sonda qadının cansız cəsədi döşəməyə düşür.

Gənc cinayət törətdikdən sonra qorxudan hadisə yerindən qaçır. Özü ilə gətirdiyi konyak şüşəsi və şokolad qutusu isə, tələsdiyindən yadından çıxıb stolun üstündə qalır. Yaddan çıxardığı başqa bir məsələ də var: şirniyyat satıcısı və “əz-Zuhra” dükanının sahibi onu sifətdən tanıyır. Çox güman ki, bu gənc Lütfiyə ilə eyni idarədə işləyib.

Müstəntiqin bu cür düşünməsi ağlabatandır. Əgər müstəntiqin yanına gedib içki ilə qutunu mənzilə məhz özünün gətirdiyini və qadının sevgilisi olduğunu etiraf etsə, yer üzündə onun üstündən bu töhməti götürəcək və onu dar ağacından xilas edəcək bir qüvvə olacaqmı?! Yox, Amir! İndiyə kimi susmusan, inkar etmişən, bundan sonra da davam elə!

Hər ehtimala qarşı gərək bir də diş həkiminə baş çəksin. Bu da həmin yol, həmin küçə, həmin ev. Görəsən, Həsəneyn Cauda əvvəlkitək burada yaşayır? Binaanın girişində qapıçı onu qarşıladı. O, əslən Yuxarı Misir vilayətindən gələnlərə bənzəyirdi. Amir əlində siqaret qapıçının

müşayiətilə binaya daxil oldu. Liftə minəndə ona sarı çevrilib qısaca dedi:

– Zəhmət olmasa, həkim-stomatoloq Nasrın iş otağının yerləşdiyi mərtəbəyə.

Üçüncü mərtəbədə liftdən çıxanda gözü təsadüfən qapıçının ayaqqabısına sataşdı. Qəhvəyi altlıqlı ağ rəngli ayaqqabını görcək bütün oynaqları titrəməyə başladı. Fikridağın q halda həkimin qəbul otağına keçdi. Qapıçının qatıl olması reallığa nə qədər uyğun idi? Lakin dəqiq yadında idi ki, ofisə gələn adamın əynində cələbiyyə yox, şalvar görmüşdü. Yoxsa gözləri onu aldadırdı? O qədər dərin fikrə getmişdi ki, növbəsinin gəlib çatdığını belə hiss eləmədi. Həkimin otağına keçib müalicə stoluna əyləşdi.

– Həkim, bu dəfə yekunlaşdıracaqsınız?

– Görürəm, səbriniz daralıb.

Həkimin sözüne heç bir reaksiya vermədən soruşdu:

– Cinayət barədə yeni nə xəbər var?

– Ah-h... Yazıq qadın! Yaxşı tanıyırdım onu. Ərinə diş qoydurmaq üçün bir yerdə yanıma gəlmişdilər.

– Doğrudan?

Boşboğazlıq edib bu söhbəti açdığına görə ürəyində öz-özünü danladı. Lakin həkim Amiri maraqlandıracaq bir məlumat verdi:

– Mənim sanitarım Xəlil qatili gördüyünü iddia edir.

– Belə de! Harda?

– O, yuxarı mərtəbədə yaşayır. Aşağı düşəndə qadının mənzilinin yanından keçirmiş ki, oradan bir kişi xeylağının çıxdığını görür.

– Həmin adamın sifətini dəqiq yadda saxlaya bilib?

– Bilmirəm.

– Müstəntiqə mütləq öz ifadəsini verməlidir.

– O, artıq ifadə verib.

Görəsən, sanitar kimi görüb? Qarşılaşdığı adamın sifətini yadda saxlaya bilibmi? Əvvəlki narahatlıqlarına yenisi əlavə olundu.

Amir ofisdən çıxanda hiss elədi ki, kimsə onu izləyir. Arxaya çönəndə qarovulçu Süleyman kişini gördü və sual dolu nəzərlərlə onu bir müddət süzdü.

– Amir bəy, düzünü bilmək istəsəniz, mən müstəntiqə gördüklərimin hamısını danışmamışam, – Süleyman kişi gözlənilmədən ona dedi: – Hər şeyi müstəntiqə danışsaydım, günahsız insanlar zərər çəkə bilərdi.

– Bu, indi nə deməkdir? – Amir təəccübündə qocaya baxdı.

Qarovulçu olduqca mədəni şəkildə söhbətinə davam etdi:

– Bir dəfə liftdə Lütfiyə xanımı öpdüyünüzü görmüşəm, cənab Amir!

Amir özündən çıxıb hirsle qışqırdı:

– Sən nə danışırısan, qoca?

– Sizin rəhmətliklə liftdə öpüşməyinizi deyirəm.

Amir bu sözlərdən az qala müvazinətini itirib yıxılmaq dərəcəsinə çatmışdı ki, özünü güclə ələ alıb qocaya əsəbi halda dedi:

– Deyəsən, sənin gözlərinde problem var?!

Qarovulçu isə dediklərini bir daha əsaslandırmağa çalışdı:

– Gördüklərimi danışsaydım, sizdən şübhələnəcəkdilər.

Amir yenə qışqırdı:

– A kişi! Deyirəm, sən korsan! Yalandan nəse gördüyünü iddia edirsən.

Qarovulçu isə bu söhbətdən bir qədər məyus olub dedi:

– Əsəbiləşib məni danlamayın, Amir bəy! Mənim təqsirim yoxdu. Heç bir pis niyyətim də olmayıb.

Amir bir qədər sakitləşdi.

– Düz deyirsən, istənilən halda sənə “çox sağ ol!” düşür.

Süleyman kişi isə gedə-gedə:

– Sadəcə, Allaha şükür edin! – dedi.

Yarıqəzəb, yarıümitsizlik onu paramparça edirdi. Bu gündən ona rahatlıq yox idi. İş ondadır ki, düşdüyü vəziyyətdən bir çıxış yolu görünmürdü. Çəkəcəyi əzablara dözümlü də qalmamışdı.

Amir işçilərin birindən soruşdu:

– Cinayətlə bağlı qəzetlərdə təzə nə xəbər var?

– Bir neçə gün dalbadal nə qədər məlumat var idi. Bu gün yazan yoxdu. Heç elə bil cinayət-filan baş verməyib.

Kənardan başqa birisi söhbətə qoşuldu:

– Məncə, prokurorluq məlumatın yayılmasına qarşıdır.

– Niyə? – Amir soruşdu.

– İstintaqın gedişatından cinayətkarın xəbərdar olmaması üçün bu addım atılıb.

Birdən Amir kiminsə baxışlarını üzərində hiss etdi və qeyri-ixtiyari həmin istiqamətə çöndü. Baxışları müdirə qəhvə gətirən Süleyman əminin baxışları ilə toqquşdu. Əsəbdən az qaldı partlasın. Yəqin, indi bu qoca şantaj yolu ilə ondan pul qoparmağa çalışacaq. Üç nəfərin gözüne görsənmək olmaz: şirniyyat satıcısının, “əz-Zuhra” dükanının sahibinin, bir də Süleyman əminin. Daha doğrusu, bu adamlardan xilas olmağın yolunu tapmaq lazımdır. Yalnız bu halda yuxusuz gecələrinin səbəbi olan qorxu hissini dəf edə bilər. Beynini qara fikirlər bürüməyə başladı. Təsəvvüründə canlandığı səh-

nələrdə yük maşını yolu keçən satıcı qızı vurub öldürür, “əz-Zuhra” dükəninin sahibi işçilərdən biri ilə aralarında yaranmış mübahisə zəminində qətlə yetirilir, Süleyman əmininsə yeməxanada qəflətən ürəyi tutur.

Bir balaca rahatlaşmışdı ki, müdirin səsi onu xəyallardan ayırdı:

– Cənab Amir! İşə nə vaxt başlamaq fikriniz var?

Onun zənnincə, ağ ayaqqabı qapıçı üçün münasib deyildi. Qapıçının nə ele bir zövqü var idi, nə də bahalı ayaqqabı almağa pulu. Çox güman, ayaqqabını kimə ona hədiyyə etmişdi. Onda bəs hədiyyə verən kim idi və ən əsası, ayaqqabını ona nə vaxt bağışlamışdı? Bəlkə də, bu, ehtimaldan başqa bir şey deyildi. Amma yenə də yoxlamağa dəyər. Buna görə diş həkimini bəhanə edərək yenə həmin binaya getdi. Heç bir məqsəd güdmürmüş kimi liftdə qapıçıdan soruşdu:

– Qeşəng ayaqqabınız var ha!

Qapıçı ona donuq nəzərlərlə baxıb heç bir cavab vermədi. Amirin isə əl çəkmək niyyəti yox idi:

– Hazır almısınız, yoxsa sifariş etmisiniz?

Qapıçı bu dəfə cavab verməyə məcbur oldu:

– Belə ayaqqabıları Deyləmi döngəsindəki Əmin Əlinin dükənində sifariş etmək olar.

Qapıçının bu cavabı, yaxud da cavabdan ustalıqla yayınmağı Amiri bir qədər də şübhəyə saldı. Bu səbəbdən birbaşa dükana yollandı. Qapıçının dediyi döngə elə də uzaqda deyildi. Çəkməçinin dükanı döngənin sol başında yerləşirdi. O, dükən sahibi ilə salamlayıb dedi:

– Qəhvəyi altlıqlı ağ ayaqqabı sifariş vermək istəyirəm.

Çəkməçi müştərini üstü külək döşəkçəli kətildə əyləşdirib ayağının ölçülərini götürəndə, Amir fürsətdən istifadə edib söhbətə başladı:

– İyirmi altı iyul küçəsində, on bir sayılı binanın qapıçısının ayağında bu ayaqqabının eynisini görmüşəm. Elə yanınıza gəlməyi də mənə o məsləhət gördü.

– Mənim müştərilərim arasında qapıçı yoxdu, – çəkməçi sakitcə cavab verdi.

Amirin ürəyi sevinçdən döyünməyə başladı: deyəsən, ehtimalı düz çıxmışdı. Qərara gəldi ki, hər şeyi axıra qədər dəqiqləşdirsin.

– Onda, ola bilsin, müştərilərinizdən kimə ona hədiyyə edib.

– Ola bilər.

– Belə ayaqqabılar tez-tez sifariş olunur?

– Çox nadir hallarda. Sizin sifarişiniz son iki ayda sayca üçüncüdü.

Amir maraqla soruşdu:

– O biri sifarişçilər kimdi?

– Biri Quran qiraətçisi. Digəri...

Nə qədər fikirləşsə də, yadına sala bilmədi. Əzik-üzük dəftərini vərəqləməyə başladı. Amir də onun başı üzərindən dəftərə göz gəzdirdi. Nəhayət, çəkməçi axtardığı adı tapdı:

– Hisam Feyzi. Çox güman, məmurdu. Burda onun adı və yaşadığı ünvan yazılıb.

Çəkməçinin dediklərini əzbər yadda saxlayıb dükanı tərk etdi.

Qatili tapacağı ilə bağlı içində bir inam hissi oyanmışdı. Həmçinin, cinayətin ertəsi günü ofisə gələn adamın qatilin özü olması qənaətinə də gəlmişdi. Bundan sonra ancaq müstətiqlə görüşüb, ona hər şeyi

danışmaq qalırdı. Ya da ki, ən yaxşısı, bir məktub yazıb hər şeyi təfəsilatı ilə orada izah etmək lazım idi.

Axtardığı ev Bikriyə yaxın olan Mitvalli küçəsində yerləşirdi. Ümumiyyətlə, burada evlər iki qrupa bölünürdü: birinciye yeni tikilmiş binalar, ikinciye bir və ikimərtəbəli qədim tikililər daxil idi. Küçədə qeyri-yaşayış tikililəri arasında çörəxana və paltarütüləyənin köşkündən savayı heç nə gözə dəymirdi. Məhəllələrin ab-havası təsadüfən bura gəlib çıxmış adamın özünü yad hiss etməsinə səbəb olurdu.

Hava qaralmaq üzrə idi. Hisam Feyzinin yaşadığı evin qabağında dayanıb, mənzilinə tamaşa etməyə başladı. Eyvanda 20-25 yaşlarında qəşəng bir qız göründü. Amir ilk baxışdan qıza vuruldu və düşündü ki, beləsi ilə insan bir ömürboyu xoşbəxt ailə həyatı yaşaya bilər. Əvvəllər onun həyatında Lütfiyə var idi; həyatsevərliyi, gözəlliyi, cazibəsi və ehtirası ilə onu özünə bağlayan Lütfiyə. Simasından abır-həya, sakitlik və həlimlik yağan bu qız isə Lütfiyənin tam əksi idi. Bununla belə, o, qatilin ya arvadı, ya da bacısı olmalıydı.

Paltarütüləyənin köşkündən bəstəboy, tək göz bir qadının onu maraqla izlədiyini hiss elədi. Görünüşündən köşkün sahibsinə oxşayırdı. Hisam Feyzinin ailəsi haqqında məlumat almaq üçün köşkə sarı getdi.

Qadın məhəlləyə yad olan bu adamı tək gözü ilə süzərək eyvandakı qıza işarə elədi:

– Hisamın bacısıdır.

Ola bilsin, qadın Amirin qızın dalınca gəldiyini və onu güddüyünü zənn etmişdi. Köşk sahibsinə təşəkkür edib getmək istəyirdi. Lakin qadın, deyəsən, təzə qızıqmağa başlamışdı.

– Yaxşı ailədi. – Amir razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi. Qadın suallarını verməkdə idi: – Tanırırsınız onları?

Amir başını yellədi. Deyəsən, qadın elçilik məsələlərini öz üzərinə götürmüşdü. İlk dəfə qarşılaşdığı və ilk baxışda gözünün su içmədiyi bu adama indi hər cür köməklik göstərməyə hazır idi. Hisam və bacısı Dövlət haqqında uzun-uzadı söhbətdən sonra birdən danışığını kəsdi və Amire bic-bic baxaraq göz vurdu.

– Bu da Hisam. Kafeyə gedir.

Amir ürəyi döyünə-döyünə cəld həmin adama tərəf çöndü. Bu, hündürboy, dolubədənli, yaraşlıq, ağbəniz, lopabığ adamı əvvəllər görməmişdi. Amirin axtardığıyla bu adam arasında heç bir oxşarlıq yox idi. Bütün ehtimalları, cidd-cəhdləri boşa çıxmışdı. Başa düşdü ki, qapıçı, sadəcə olaraq, tanıdığı ən yaxın çəkməçi dükanını ona göstərib. Ayaqqabının mənşəyi məsələsi isə sirr olaraq qalırdı. Hədiyyə olduğu təqdirdə onun sahibinin müəyyən edilməsi, demək olar, mümkün deyildi. İndi o, hər şeyi yenidən araşdırmağa məcbur idi.

“Bu qarışıqlığa, az da olsa, aydınlıq gəlsəydi, dərindən nəfəs alardıq, – Amir öz-özünə fikirləşdi. – Evlənmək imanın yarısıdır,” – deyib hər şeyin yaxşı qurtaracağı təqdirdə, Dövlət xanımınla ailə quracağı barədə qəti qərara gəldi.

Gün boyu o qədər gərgin və narahat olurdu ki, nə küçədə kimsə ilə rastlaşmaq, nə də ofisdə Süleyman əmi ilə göz-gözə gəlmək istəmirdi. Lütfiyənin faciəsini heç cürə yadından çıxara bilmirdi. Əslində, onunla bağlı xatirələr yalnız əzab verirdi. Çox götür-qoy elədi. Nəhayət, müstəntiqə məktub yazmağı qərara aldı. Məktuba bu

sözlərlə başladı: “İçki və şokoladı o mənzilə mən aparmışdım. İnanıram ki, bu etirafımın sizə faydası olacaq”. Hər şeyi təfəsilatı ilə yazan Amir sonda imza qoymadı və məktubu da hələlik göndərmədi. Atacağı addımın doğuracağı fəsadlar haqqında qabaqcadan dərinlən düşünməliydi. Bir şeyə dəqiq əmin idi: qatil yaxalanmayınca, ona rahatlıq yoxdur.

Onu narahat edən digər məsələ cinayətin motivlərinin hələ də aydın olmaması idi. Belə ki, ilkin təhqiqat cinayətin oğurluq məqsədi ilə törədilmədiyini göstərirdi. Bəlkə də, cani “rolunun” ən yaxşı ifaçısı elə Amirin özü ola bilərdi. Bundan ötrü kifayət qədər əsas da vardı. Lütfiyəni sevdiyi qədər də ona nifrət edirdi. Buna səbəb mərhumun var-dövlət hərəsiyi, Amiri bu yolda qurban verməyə hazır olması və onunla oyuncaq kimi rəftar etməsi idi. Hətta birlikdə olanda belə Lütfiyəni nifrətqarışıq sevgi ilə bərk-bərk qucaqlayırdı. İstənilən halda, Dövlət Feyzi ilə xoşbəxt ailə həyatı yalnız bu cinayətin üstünün açılmasından sonra baş tuta bilər. Elə bu fikirlərlə də yazı masasının arxasında yuxuladı.

...Dişlərinin müalicəsini bəhanə edib, iti addımlarla o nəhs yerə doğru addımlayırdı. Binaya daxil olanda, lift birinci mərtəbədə dayanmışdı. İçəri keçib düyməni basdı. Qapılar üçüncü mərtəbədə açıldı. Podratçının mənzilinin giriş qapısı üstündəki lampa dəhlizi tam işıqlandırırdı. Kimsə qapını döydü. Ev sahibi qapını açanda, Amir özünü dəhlizin o başına, divarın arxasına verib, söhbətə qulaq kəsildi. Podratçı deyirdi:

- Qurban bayramını yaddan çıxarma! Qonaq cavab verdi:
- Bütün illəriniz belə gözəl keçsin!

– Builki bayramda inək kəsəcəyik, dərisindən də klassik ayaqqabı hazırlayacağıq.

Divarın arxasında gizlənmiş Amirin ürəyi bərk-bərk döyünməyə başladı. Hiss elədi ki, qələbəyə hər zamankından daha yaxındır. Qonaq sağollaşıb liftə sarı çönəndə, Amirlə üz-üzə gəldi. Qarşısında düşməni tək görəndə Amir bərkdən qışqırdı. Neçə vaxtdır axtarışda olan və özündə sirlər daşıyan qatilin üzündə çaşqınlıq duyulurdu. Amir yırtıcı heyvantək onun üstünə atıldı. Boğazından yapışıb qışqırmağa başladı:

– Qatil!

Adam qorxusundan tir-tir əsirdi. Podratçı da heç nə başa düşməyib, cəld qapını bağladı. Bu, qonağın düşdüyü çıxılmaz vəziyyəti lap ağırlaşdırdı. Çarəsizlikdən qışqırmağa başladı:

– Hansı qatil? Kimin qatili? Mən qatil deyiləm.

Amir var gücü ilə onun sifətinə zərbə endirib:

– Boynuna al! – qışqırdı.

– Rəhm elə!

– Boynuna al! Lütfiyəni sən öldürmə-sən!

Zərbələrdən ayaq üstə dayana bilməyən qonaq, Amirin ayağı altına yığılaraq zarımağa başladı:

– Etiraf eləyirəm. Onu mən öldürmüşəm. Amma nə olar, daha vurma!

Amir onun qolundan yapışıb sürüyə-sürüyə apardı.

Yuxudan ayılıanda artıq səhər açılmışdı.

Məktubu göndərib-göndərməməsi barədə yenə uzun-uzadı fikirləşdi. Nəhayət, qərara gəldi ki, məxfiliyi qorumaq üçün məktubu makinada yazıb göndərsin. İmza

qoymasa belə, əlyazmanı müstəntiqə göndərməyin ağıllı variant olmadığını bilirdi, çünki məktubun kim tərəfindən yazıldığını xətlə müəyyənləşdirmək olardı.

Qəzetlər cinayətlə bağlı daha heç nə yazmadığından, ofisdə işçilər bu dəhşətli hadisəni unutmağa başladılar. Yaranan boşluqda bircə Amir çabalaya-çabalaya qalmışdı. Arabir Süleyman əminin mənalı baxışlarını öz üzərində hiss edirdi. Bir dəfə Amirə qəhvə verərkən dedi:

– Cənab Amir, gözümə birtəhər dəyir-siniz!

Hirsindən qan beyninə vurdu. Elə bildi, kişi ona söz atır. Lakin hissələrini cilovlayıb özünü ələ aldı.

– Şükür Allaha! Hər şey yaxşıdır.

Həmin gün mağazaya girib, yazı maşını aldı. Son vaxtlar qiymətlərin bu qədər artması Amiri xeyli təəssüfləndirirdi. Ona indi çoxlu pul lazıymıydı. Bu səbəbdən israfçılığa yol vermək olmazdı. Axı onun, ağılına və ürəyinə hakim kəsilmiş Dövlət xanımın ailə qurmaq niyyəti var idi. Birdən gözü qəhvəyi altlıqlı ağ ayaqqabısına şaşaşdı və gülümsədi. Hisam Feyzi və onun bacısı Dövlət xanımın qiyabi tanışlığına məhz bu ayaqqabıların səbəb olduğunu xatırladı. Beynində yenə xəyallar canlandı: Əmin Əlinin dükanına daxil olanda qapıda bir nəfərlə üz-üzə gəlir. Sonra çəkməçidən soruşur:

– Mənə də o adamın ayağındakı ayaqqabıdan tikə bilərsən?

Çəkməçi gülümsəyərək deyir:

– Gözəl ayaqqabıdır, ancaq bahalı olduğundan, elə də çox sifariş edilmir.

Amir bir qədər tərəddüd etdikdən sonra soruşur:

– Bu adam kimdir?

– Hisam Feyzi. Məmurdur. Hansı nazirlikdə işlədiyini bilmirəm, amma sizin kimi, o da mənim köhnə müştərilərimdəndir.

– Bəs yanındakı kim idi?

– Bacısı Dövlət xanım.

– Yəqin, yaşadıkları ünvanı bilirsən?

Artıq hər şeyi başa düşən çəkməçi:

– Bikriyə yaxın olan Mitvalli küçəsində, on dörd sayılı binada, – deyir.

Yalnız evə çatanda xəyallardan ayıldı. Makinanın arxasına keçib başibələli məktubu yazmağa başladı. Yazıb qurtardıqdan sonra onu zərfə qoyub poçt qutusuna atdı. Son bir neçə gündə ilk dəfə idi ki, özünü belə rahat hiss edirdi.

Ofisdə başı işə qarışmışdı. Birdən qulağına tanış səs dəydi:

– Lütfiyə xanım hardadı?

Başını kağızlardan ayırıb gələn adama baxanda az qaldı onu ildırım vursun. Bu, cinayət baş verən günün səhəri ofisə gəlib Lütfiyəni soruşan həmin gənc idi. Onun yenidən burada qəfil peyda olması hamının təəccübünə, verdiyi sual isə əməlli-başlı çaşqınlığa səbəb olmuşdu. Amir də yerində mıxlanıb qalmışdı. Budur, axtardığımız canı. Heç ayaqqabısını da dəyişməyib. Bu vaxta qədər, görərsən, harda gizlənməmiş? Bəs yaxşı, indi bura niyə gəlib? Ümumiyyətlə, bu nə sualdır axı soruşur? Süleyman əmi tez otağın qapısını bağladı və sanki canı qaçmasın deyə, onun arxasında dayandı. Müdir isə soruşdu:

– Siz kimsiniz?

Gənc suala məhəl qoymadan yenə soruşdu:

– Lütfiyə xanım hardadı?

– Nəyə görə soruşursunuz?

– Bunun sizə dəxli yoxdu.

– Əvvəlcə özünüzü təqdim edin!

Gənc bu dəfə sızıla-sızıla:

– Nə fərqi var ki, kiməm? – dedi.

– Məgər Lütfiyə xanımın başına gələnlərdən xəbəriniz yoxdu?

Gənc narahat halda:

– Güman edirəm, pis bir şey baş verməyib, – dedi.

– Siz onu nəyə görə evində deyil, iş yerində axtarırsınız?

– Evini tanımıram axı!

– Onun on gün qabaq qətlə yetirildiyindən xəbəriniz yoxdu?

Gəncin üzündə çaşqınlıq yarandı. Həyəcandan kəkələməyə başladı:

– Nə? Öldürülüb?

– Qəzet oxumursunuz?

– Xeyr, oxumuram.

– İstənilən halda, siz müstəntiqlə görüşməli olacaqsınız.

– Mən? Nəyə görə?

– O, mərhum ilə tanış olan hər kəsin ifadəsini alır.

Gənc gözlənilməz xəbərin doğurduğu sarsıntıdan çox gec ayıldı.

– Mən onunla görüşməyə hazırım, – dedi.

Bu da həmin qatil. Amirin sakit həyatını kabusu çevirən o adam. Ayağında da ağı ayaqqabı düz qarşısında dayanıb. Görəsən, o, indi nə oyun oynamaq niyyətindədir?

Süleyman əmi müstəntiq rolunu ifa etməyə başladı. Onun sayəsində qısa müddətdən sonra həmin şəxs barədə hamı hər şeyi bildi. Məlum oldu ki, Mahmud əl-Ğır adlı bu adam taksi sürücüsü işləyir. Həmçinin, o da məlum oldu ki, hələ ailə qurmamışdan öncə Lütfiyə ilə sürücü arasında əldə olunan razılığa əsasən, o, mərhumu maşınla aparıb-gətirməli idi. Lakin sonuncunun işi ilə əlaqədar, lazımsız şübhələr yaranmasın deyərək, bu razılıq gizli saxlanmalıydı. Bəzən Lütfiyə tanış-bilişlə üz-üzə gəlməmək üçün birbaşa qaraja gedirdi. Ev ünvanını sürücüyə deməmişdi. Lakin zərurət yarandıqda əlaqə saxlaması üçün ona iş yerini bildirmişdi. Sürücü də

məhz bu səbəbdən qətl gününün səhəri ofisə gəlibmiş. Lütfiyəni tapa bilmədiyindən çıxıb İsgəndəriyyəyə getmiş, təxminən bir həftə orada qalmışdı. Növbəti görüş vaxtı gəlib çatanda Lütfiyədən bir xəbər çıxmamışdı üçün durub ikinci dəfə ofisə gəlmişdi. Bu şəxsin ifadəsi alındıqdan sonra barmaq izləri də götürüldü və o, evə buraxıldı.

Hadisələrin bu cür axarını gözləməyən Amirin başı şişmişdi. Cinayət işinin belə düyünə düşəcəyini heç ağına da gətirə bilməzdi. Müstəntiqə məktub yazdığına görə ürəyində özünü danlayırdı. Taksi sürücüsünün danışdıqları həqiqət idi. Nədənsə, Lütfiyə ilə son söhbəti yadına düşdü.

– Bu özbaşına hərəkətlərinə görə sənə nifrət eləyirəm, – Amir əsəbi halda bildirmişdi.

Lütfiyə isə əksinə, soyuqqanlılıqla cavab vermişdi:

– Öz fikrində qala bilərsən. Buna baxmayaraq, məni hələ də sevirsən.

Amir özündən çıxıb qışqırmışdı:

– Sən özünü var-dövləti olan bir əclafa satırsan!

– Amma sən yenə də məni sevirsən.

Amir bu sözlərdən sonra sussa da, Lütfiyə şaqqanaq çəkərək demişdi:

– Nə özbaşına hərəkətlərimə, nə də evliliyimə görə narahat olma! Ürəyim sənindi.

Bir yerdə olduqları müddətdə ürəyinin daim iki yerə parçalanacağını Amir yaxşı dərk edirdi. Nə qədər ki, Lütfiyə ilə qırmızı lampa işığında gizlincə görüşürdü, bu cəhənnəm əzabından xilas ola biləcəyini hətta ehtimal etmək də qeyri-mümkün idi.

Evə qayıdarkən yolda yenə köhnə xatirələri yada saldı. Bununla yanaşı, beynində ayrı-ayrı səhnələr də canlanmaqda idi. Konyak şüşəsi və şokolad qutusu qoyulmuş stolla şkaf arasında yere

sərilmiş xalça üzərində qəhvəyi altlıqlı ağı ayaqqabı gözləri önünə gəldi. Bu ayaqqabının otaqda peyda olması ilə sanki həyəcandan divar kağızının üzərindəki naxışlar da öz gözəlliyini itirdi. Mənzilin harasındansa boğuş səslər eşidildi. Birdən təsəvvüründə yenə Lütfiyə canlandı. Qadın özünü ona təslim edərək işvə ilə qulağına “məni boğ!” sözlərini pıçıldayırdı.

Eyvanda durub yay gecəsinin sərin havasını ciyərlərinə çəkdiyi zaman Umm Suma gəlib xəbər verdi:

- Cənab Amir! Qonaqlarınız var.
- Kimdi? Tanıyırsan?
- Xeyr. Dedilər, “açın qapını!” Mən də gəldim, sizdən soruşam.

Qapının üstündəki tağlı pəncərədən boylananda lap qabaqda tanımadığı bir nəfərin dayandığını gördü. Qorxudan ürəyi düşdü. Aciz qalıb qapını açmalı oldu. Naməlum şəxs mənzilə daxil oldu. Ardınca üç nəfər də içəri girdi. Mənzilə ilk daxil olan şəxs dedi:

– Üzr istəyirik, cənab Amir! Evinizdə axtarış aparmağa məcburuq. Əlimizdə prokurorluğun yazılı əmri var.

- Onlar evdə axtarışa başladılar.
- Axtardığınız nədi? – Amir soruşdu.
- Yazı makinası.

Makinasa tez tapıldı. Axtarış apanlara başçılıq edən zabit ona diqqətlə baxaıb dedi:

- Hə, məktub bunda yazılıb.
- Bunu deyib cibindən Amirin müstəntiqə yazıb göndərdiyi məktubu çıxardı.

- Siz yazmısınız?
- Amir ümitsiz halda cavab verdi:
- Nədən söhbət getdiyini anlaya bilmirəm.

– Bu makinanı nə vaxt əldə etmişiniz?
– Onu pulla almışam, oğurlamamışam. Sizə hesabat verməyə borclu deyiləm.

– Siz konyak və şokolad aldığınız mağazaların işçiləri ilə üzləşdiriləcəksiniz. İşimizə müdaxilə etməməyiniz məsləhət görülür. Əgər günahsızsınızsa, onsuz da bu, əvvəl-axır üzə çıxacaq.

Polis maşınında yol gedərkən Amir hansı əsasla onun evində axtarış aparıldığını soruşsa da, zabit heç bir cavab verməyib, sadəcə gülümsədi. O, yalnız indi başa düşdü ki, məktubu makinada yazıb göndərməklə necə böyük səhvə yol verib. Makina yazısı onun öz xəttini gizlətmək niyyətini üzə çıxarırdı. Bu işə müstəntiqdə məktubu yazanın günahkar olmasına dair şübhələrin yaranmasına səbəb olmuşdu. Lütfiyənin bütün qohumları, iş yoldaşları və mərhum ilə cüzi bağlılığı olan hər bir kəsin ev ünvanı müstəntiqə bəlli olduğundan, bütün mənzillərdə axtarışlar həyata keçirilmiş və makina aşkar edilmişdi. Bununla, konyak və şokoladın sahibi də müəyyən edilmişdi.

– İstənilən halda, mən günahsızam, məktubda yazılanların da hamısı həqiqətdi. Zabit soyuq tərzdə cavab verdi:

– Sizin qətlə yetirilmiş xanımın münasibətlərinizdən lap əvvəldən xəbərimiz vardı. Amirin ağılına o saat Süleyman əmi gəldi. Müstəntiqə bunları məhz o danışa bilərdi.

– Məktubda hər şeyi olduğu kimi etiraf etmişəm. Yenə təkrar edirəm. Mən günahsızam.

Zabit gülümsədi:

– Zərəfatlarınız xoşuma gəlir.

Amir onun nəyi nəzərdə tutduğuna elə də varmadan:

– Siz əsl canini əldən buraxacaqsınız, – deyər bildirdi.

– Şübhələndiyimiz adamların hamısının güclü alibisi olduğu üzə çıxdı.

– Yaxşı, bəs onda qatil kimdi?

Zabit soyuqqanlılıqla cavab verdi:

– Belə çıxır ki, siz.

ELÇİN

Bu romanın qəhrəmanlarının bir qismi tarixi şəxsiyyətlərdir, ancaq onlarla bağlı hər bir epizodda və ümumiyyətlə, romanın hər səhifəsində tarixi dəqiqlik axtarmaq lazım deyil, həmin tarixi şəxsiyyətlər bu romanda artıq “müəllifin qəhrəmanlarıdır” – müəllifin gördüyü, onun qiymətləndirdiyi knyaz Pavel Dmitriyeviç Sisianov, yaxud da gənc şahzadə və vəliəhd Abbas Mirzə Qacardır.

Bu əsərdəki tarixi kolorit – tarixi faktlarla tanış olduqca, müəllifin hiss etdiklərinin, onun düşüncələrinin ifadəsidir və buradakı tarixi qəhrəmanlar da müəllif üçün qeyri-tarixi qəhrəmanlar səviyyəsində “özününküdür”.

Tarixçilər bu romandakı isimlərin hamısı ilə, buradakı məktublarla, ayrı-ayrı tarixi epizod və məqamlarla bağlı arxivlərdə axtarışlar aparmasınlar, çünki heç nə tapmayacaqlar. Romanda, olsun ki, tarix ilə üst-üstə düşməyən detal və ştrixlərə də fikir verməsinlər və bu baxımdan müəllifin təskinliyi ondadır ki, burada tarixlə üst-üstə düşən və müəllifin fikrincə, tarixilik baxımından əhəmiyyətli olan məqamlar da, güman ki, az deyil.

*Müəllif bu romanı İlyas Əfəndiyevin
xatirəsinə həsr edir*

B A Ş (roman)

Həyatım ağrıyır.
(Ənvər Məmmədخانlı)

Bir də bu dünyaya gəlməyə tövbə.
(Arif Abdullazadə)

...ONUN hissləri bir çəkisizlik, boşluq içində idi, yox, bu hisslər çəkisizlik içində deyildi, çəkisizlik elə bu hisslərin özündə idi, çünki bu hisslər daxilə deyildi, daxilədən gəlmirdi, çünki daxil yox idi, cismani heç bir şey yox idi, bu hisslər bütün ətrafa yayılmışdı.

Əslində, burada (harada?) ətraf da yox idi, ətraf – hər tərəf idi və hər tərəf ancaq şəffaflıq idi, bu hisslər də o şəffaflıq içində hər tərəfdə idi, buna görə də O, görünən o məkanda hər tərəfdə hər şeyi görürdü.

ONUN üçün qarşı, arxa yox idi, əslində, “tərəf” də yox idi, tərəflər, olmayan bütöv bir şəffaflıq idi və ONDA elə bir hissiyat vardı ki, O, bu bütöv şəffaflığın ortasındadır, ancaq əslində, burada orta da yox idi və elə bil, şəffaf ilqım dalğalarının arxasından görünən o məkana da buradan (haradan?), bu şəffaflığın içindən baxırdı.

ONUN hissiyyatı qavrayırdı ki, ONU heç kim görmür və ONUN yavaş-yavaş, elə bil, cücərməyə başlayan və cücərdikcə də oyanan yaddaşında ani bir panika yarandı ki, güzgüyə baxsa, ÖZÜNÜ görməyəcək, çünki ONU görmək mümkün deyildi və o panika da yox oldu, çünki O, – yox idi.

Ancaq O, yox idisə, necə görürdü və hələ də bütün bunları axıracan dərk edə bilməməsi elə bil ONU o şəffaf hissləri tam, bütünlüklə duymağa, qavramağa qoymurdu.

O, kim idi, nə idi? – bunu heç cürə axıracan dərk edə bilmirdi, ONUN özü də həmin hisslər kimi tamam bir çəkisizlik idi – şəffaf çəkisizlik – və əslində, ONUN o şəffaf və çəkisiz varlığı ancaq elə bu hisslərdən ibarət idi.

Həmin şəffaf hisslərdən – ONUN şəffaf və çəkisiz varlığından – bu şəffaflıq və çəkisizliklə heç cürə uyuşmayan bir şaşqınlıq dalğası keçdi və O, bunun fərqiçində idi ki, bu şaşqınlıq ötüb gedəcək, bu – öteri bir şaşqınlıqdır, görünən o məkandan ONA baxan o Başın nəzərləri müvəqqətidir, sonra o şaşqınlıq yox olacaq.

O, ONU özünə çəkən qüvvəyə uçaacaq, o şəffaflıq və çəkisizlik idilliyası tam olacaq, çünki mütləq idi, ONUN o şəffaf və çəkisiz varlığı bu mütləqliyə tamam əmin idi, elə bil o varlıq o mütləqliklə bərabər yaranmışdı.

İndi isə o ilğim dalğaları get-gedə əriyirdi və nəhayət, ONUN oyanan yaddaşı dərk etdi ki, görünən o məkandan ONA baxan Baş – ONUN başıdır, ancaq bu qəfil informasiya ONU qətiyyənlə diksindirmədi, ONU heç vəchlə qorxutmadı, çünki ONUN varlığı şəffaf və çəkisiz idi.

O, var idi və O, yox idi və bu varlıqla yoxluq arasında yaranan anlaşılmazlıq, məchulluq ONUN şəffaf və çəkisiz varlığına yad idi.

Bu, hələ dərkolunmaz bir hissiyyat idi, nəse olmuşdu və nəse də olacaqdı, ancaq nə olmuşdu və nə olacaqdı? – O, hələ ki, bunu anlama bilmirdi, bu, hələ ki, yalnız dərkolunmaz bir hissiyyat idi.

Hansı bir qüvvə isə ONU çəkirdi, O, qavrayırdı ki, uçub getməlidir, ancaq hara uçmalıdır? – bunu bilmirdi və anlamırdı, ancaq uçmalı idi, bu uçuş mütləq idi, O, bu mütləqliyi qavramışdı, həmin mütləq uçuşun əminliyi ONUN bütün şəffaf və çəkisiz varlığına yayılmışdı.

O, artıq anlayırdı ki, ONU görünən o məkən saxlayır, hələlik O, görünən o məkandan ayrılıb ONU özünə çəkən o qüvvəyə uça bilmir, niyə, nə üçün? – bunu ONUN o şəffaf və çəkisiz varlığı dərk etmək, anlamaq iqtidarında deyildi.

O, artıq bunu anlamışdı ki, görünən o məkanda ONUN üçün uzaq və yaxın, keçmiş və gələcək yoxdur və həmin məqamda ONUN yaddaşından keçən informasiya görünən o məkandan ONA baxan Başın – ONUN Başının – bədənsiz olduğunu xatırladı, ancaq bu, ONU qətiyyənlə narahat etmədi, çünki ONUN bütün varlığı şəffaf və çəkisiz idi.

O, ONU maqnit kimi özünə çəkən qüvvəyə doğru uçmaq istəyirdi, o qüvvə ONU bütün bu gördüklərindən qoparıb aparacaqdı, ancaq görünən o məkən və

görünən o məkandan ONA baxan Baş – ONUN Başı – ONU buraxmırdı...

...O, daha Başa baxmaq istəmirdi və O, hiss edirdi ki, mütləq bir rahatlıq içinə girmək ərafəsindədir, ancaq Başın ONA baxan nəzərləri, elə bil buna imkan vermirdi, buna görə də O, daha Başa baxmaq istəmirdi, ancaq bu, ONUN istəyindən asılı deyildi...

1

Neçə il idi ki, qışda Bakıda hava mülayim keçirdi, ancaq milad tarixi ilə 1806-cı ilin o 6 fevral günü Bakıda elə bir soyuq külək əsdi ki, elə bil təbiət əvvəlki illərin əvəzini çıxırdı, sonra sulu qar yağdı və soyuğa dözümlü olmayan Hüseyinqulu xan manqal gətirdib, məşvərət otağının ortasına qoydurdu. Manqalın qızaran közləri, elə bil bu otaqdakı həyəcanı, qorxunu-hürkünü, çaşqınlığı daha da artırır və Hacı Muxtar xalçalarının üzərinə salınmış döşəkçələrdə bardaş qurub dairəvi oturmuş məşvərət iştirakçıları – bəylər, Bakı ağsaqqalları, ətraf kəndlərdən dəvət olunmuş axundlar gözlərini o qıpqırmızı qızaran közə zilləyib susmuşdu.

Az qala iki saat idi ki, məsləhətləşmələr gedirdi və uzun-uzadı danışmaları xoşlamayan, çox zaman kimin nə dediyinə əhəmiyyət verməyib, öz bildiyini edən, kəmhövsələ bir adam olan Hüseyinqulu xan bu dəfə heç kimin sözünü kəsmirdi, məclis əhlindən kim söz istəyirdisə, danışdı və düzdür, bəzən fikir, xanı bu məşvərət otağından uzaqlara aparırdı, danışanın nə dediyinin fərqinə varmırdı, ancaq xanlıq taxtında oturduğu dövrədən bəri, bəlkə də, ilk dəfə idi ki, onun içində məsləhətə, təklifə ülgüc ağzı kimi iti, həssas bir ehtiyac var idi – bu, boğulanın

təhtəşüür olaraq saman çöpündən yapışmaq cəhdi kimi bir şey idi və Hüseynqulu xan özü də bunu başa düşürdü. Danışanlar da həmişəki kimi uzun-uzadı danışmırdılar, bir-iki kəlmə deyib susurdular – sükut daha artıq olurdu, nəinki danışmaq, çünki hər şey gün işığı kimi aydın idi və əslində, danışmağa heç hacət yox idi, hətta həmişə öz vəzifəsini səliqə-sahmanla yerinə yetirən münşi Hacı Həsənağa da – Hüseynqulu xanın divan idarəsi katibliyinin rəisi – qarşısındakı dəftərçəsinə yazmağa söz tapmırdı.

Həmin gün Bakının taleyi həll olunurdu.

Otaq isti idi, manqalda közərən kömür arabir çırtalıydı və o çırtacırtıdan, elə bil məşvərətə toplanmış bu adamlar yox, tez-tez otağa çökən o sükutun özü diksinirdi.

Taxtında oturmuş Hüseynqulu xan otağın istisində əməlli-başlı üşüyürdü və sükunət içində üşüyə-üşüyə də fikirləşirdi ki, əslində, onu üşüdən, sızıldaya-sızıldaya beləcə onun sümüklərini ağrıdan, eşikdə cövlan eləyən sulu külək deyil, onu üşüdən, onun sümüklərini də ağrıdan xanlığın düşdüyü bu çıxılmaz vəziyyət idi və Sərdar Sisianov onu elə boğazlamışdı ki, heç bir çoban iti qurdu elə boğazlaya bilməzdi.

Hüseynqulu xan manqaldakı közə baxa-baxa gülümsədi: sən hansı qurddan danışsən, hanı o qurd ki, o boyda itin qabağına çıxıb bilsin? Vəhşi heyvan məşədə öz balalarını necə qorumağa çalışırdı, onları gizlədirdi, tez-tez yuvasını dəyişirdi ki, gecə-gündüz şikar axtaran başqa vəhşi heyvanlar bu balaları tapıb parçalamasın, Hüseynqulu da xanlığı eləcə qorumağa

çalışırdı, ancaq bu, daha mümkün deyildi və Bakı xanlığı, görəsən, hansı günahın, hansı bəd əməlin sahibi idi ki, Allah-taala ondan beləcə üz döndərmişdi?

Altı yüz il bundan əvvəl, o zaman ki, Qızıl Arslan Şamaxını tutdu¹, Şirvanşah Axsitan Şirvanın paytaxtını Bakıya köçürüb, buranı qorumaq üçün ikicərgəli qala divarı tikdi, indi o qala divarı dənizdən də, qurudan da bu qalaya tuşlanmış rus toplarının qarşısında nə edə bilərdi? Sərdar Sisianov altı mindən artıq soldatla şəhərin qabağını kəsmişdi, general Zavalışinin gəmiləri də yenə gəlib Bakının qabağını kəsdirmişdi, Hüseynqulu 400, lap olsun 500-600 atlı ilə hücum çəkib rus ordusunu məğlub edəcəkdə?

O vaxtlar ki, Bakı camaatı başını aşağı salıb sakitcə əkib-becərirdi, neft çıxarırdı, sakitcə dənizə çıxıb balıqçılıqla məşğul olurdu, Qızıl Orda şəhərlərinə, Moskva xanlığına, Avropa ölkələrinə xalça, ipək, əncir qurusundan, kişmişdən tutmuş zeytuna qədər mal aparıb ticarətlə məşğul olurdu, o vaxtlar ki, təkcə Azərbaycanın yox, bütün qonşuların tacirləri, qarışqalar yuvalarına yük daşıyan kimi, Bakıdan Türkünə, Ərəbistanə, Hindistanə, Həştərxanə, Xəzərin cənub sahillərinə mal daşıyırdı, oralardan da cürbəcür mal gətirirdi, – indi həmin vaxtlar keçmişlərdə qalıb və bu gün bir tərəfdən Rusiya Bakını dartıb özünə qatmaq istəyir, bir tərəfdən də Qacarlar əllərində qılınc ayağa qalxır ki, yox, Bakı mənimdir.

Ancaq elə o keçmiş zamanlarda da bu torpaqda bəyem az qan axıdılmışdı? Allah-taala bu torpağı bərəkətli yaratmışdı və buna görə də, əslində, bu torpağın

¹ Azərbaycan Atabəylər dövlətinin hakimi, Sultan Müzəffərəddin Qızıl Arslan, sui-qəsd nəticəsində öldürülməsindən bir az əvvəl – 1191-ci ildə Şirvana hücum edərək, paytaxt Şamaxı şəhərini işğal etmişdi.

üzərindən qara buludlar heç zaman əskik olmurdu. Bu gün də bu çıxılmaz vəziyyətin səbəbi bu idi ki, Bakı xanlığı kürk, papaq, ayaqqabı tikmək üçün aşılarmış qoyun və keçi dərisi, qoyun və dəvə yunundan qalın mahud, pambıq, ipək ixrac edirdi, Suraxanıda toxunan xalçalara az qala Hacı Muxtar xalçaları dərəcəsi tələbat var idi, bu xalçalar da Hacı Muxtar xalçaları ilə bərabər Bakı limanından gəmilərlə Ənzəliyə daşınırdı, oradan da İstanbula göndərilirdi, Şüvəlan zəfəranı bütün dünyada məşhur idi, yazın əvvəllərində Novxanı düzlərindən yığılan donbalan Avropanın, ələlxüsus da Firəngistanın şah saraylarında ən ləziz və bahalı ərzaq hesab olunurdu, Bakı duzu az qala qızıl qiymətinə gedirdi, əsas da, əlbəttə, neft idi – uzun sözün qıssası, Bakı xanlığı divlərin gözü qabağında həmişə təptəzə bir quyruq tikəsi idi.

Hüseynqulu xan çiyinə saldığı kürkün yaxalarını sinəsinə çəkdi – əməlli-başlı üşüyürdü – son illər onun gücü və ağılı daima seçim qarşısında idi: ruslar, yoxsa Qacarlar və bu seçimin heç biri də, aydın məsələdir ki, onun üzünə gülmürdü, çünki o, hər iki divin ayağının altındakı qarışıq idi, əvvəl-axır basıb əzəcəkdilər.

İndi elə həmin məqam idi.

O zaman ki, Ağa Məhəmməd şah Qacar səltənətini yaradıb, Azərbaycanın şimalındakı xanlıqları da cənubdakı xanlıqlar kimi özünə tabe etmək istəyirdi, xanlıqlardan itaət cavabı gözləyirdi, Hüseynqulu aşkar mövqə bildirmirdi, vaxtı uzadırdı, boğazdan yuxarı dostluq, din birliyi və qardaşlığı söhbətlərinin arxasında gizlənməyə çalışırdı və qəddarlığı qədər də ağılı olan Ağa Məhəmməd onun bu yalançı yaltaqlığının qiymətini yaxşı bilirdi. Axırı nə oldu? Ağa Məhəmməd Şamaxını tutub talan elədi, sonra da Bakıdan o

qədər təzminat istədi, o qədər pul, lə-cəvahirat aldı ki, xanlığın topdağıtmaz xəzinəsi tamam boşaldı.

O zaman ki, Ağa Məhəmməd Qarabağa hücum edib, Şuşanı otuz üç gün mühasirədə saxladı, ancaq qalanı ala bilmədi, ölümcül bir Qacar qəzəbi ilə Kartli-Kaxetiyyəyə hücum çəkib, bir neçə günün içində oranı özünə tamam ram elədi, onda Hüseynqulu xanın qulağına çatmışdı ki, Ağa Məhəmməd şah xaraba qoyduğu Tiflisdəki bir məşvərətdə onun ünvanına: “Bu cırtından xanların arasında ən ikiüzlü tülkü Hüseynquludur!” – demişdi və bu gün Fətəli şahın münasibəti də qəddar əmisinin münasibətindən fərqli deyildi – Hüseynqulu xan bunu yaxşı bilirdi.

Ancaq indi bütün bunları xatırlamağın nə mənası var? Artıq şahmat oynamağa iynənin ucu qədər də ümid yox idi və Hüseynqulu xan Sərdar Sisianovu yaxşı tanıyırdı: bu, son idi, Sisianov qan tökmədən Rusiyanın tam təbəəliyini qəbul etmək üçün bir gün vaxt vermişdi, aman yox idi.

Manqalda közərən közlərin üzünü getdikcə nazik kül pərdəsi örtürdü və Hüseynqulu xan gözlərini manqaldan çəkib, bayaqdan bəri susub bir söz deməyən Molla Müzəffər Ağaya baxdı:

– Ağa, – dedi – niyə bir söz demirsən?

Həmişə doğrusunu söyləyən Molla Müzəffər Ağa bu dəfə də düzünü dedi:

– Həzrət, mən bir söz deməkdə acizəm...

Hüseynqulu xan gülümsədi:

– Bu dəfə məsələ tamam xətm olunub, hə?

Molla Müzəffər Ağa, yəqin ki, səkkiz il bundan qabaqki o söhbəti xatırladı, ancaq yenə bir söz demədi.

Səkkiz il bundan əvvəl yaz çağı idi və bu, o qorxulu vaxtlar idi ki, – qorxusuz vaxtlar olub bəyəm?! – Ağa Məhəmməd Tiflisdən çıxaraq yenidən Qarabağa hücum etdi və bu dəfə Şuşanı aldı, İbrahim Xəlil xan Balakənə qaçdı. Şah Bakının qapısını o zamankı Sərdar Zubovun üzünə açdığı üçün Hüseynqulu xana qəzəbli idi və onun qəzəbinin sonu nə ilə bitirdi? – bunu Arzın o tayındakı xanlar kimi, bu tayındakı xanlar da, adlı-sanlı bəylər də, o cümlədən Hüseynqulu da yaxşı bilirdi. O vaxtkı rus padşahı, indiki Aleksandrın atası, taxta çıxan kimi, qoşunları geri çağırırdı, Sisianov da onlarla birlikdə rədd olub çıxıb getmişdi, Bakı xanlığında rus qalmamışdı, ancaq bunun əhəmiyyəti yox idi, Qacarin qəzəbindən qan qoxusu gəlirdi və şah onu iki dəfə Şuşaya çağırırdı. Hüseynqulu cürbəcür bəhanələrlə Ağa Məhəmmədin hüzuruna getmədi, ancaq üçüncü dəfə şah onun ardınca xüsusi heyət göndərdi və bu dəfə də Ağa Məhəmməd şah Qacarin hüzuruna getməmək Bakı xanlığına baha başa gələrdi, buna görə də Hüseynqulu öz ölümünə doğru Şuşaya yola düşdü. O zaman Molla Müzəffər Ağa da xanı yola salanlar arasında idi və xan onunla vidalaşanda:

– Xudahafiz, Ağa! – dedi. – Bilirəm ki, daha geri qayıtdı yoxdu!..

Molla Müzəffər Ağa:

– Sənə yaxşı yol, xan! – dedi. – Allahın işini bilmək olmaz!

Hüseynqulu xan:

– Bu dəfə Allahın işi məlumdur, Ağa! – dedi.

Molla Müzəffər Ağa:

– Allahın işinə qarışmaq da olmaz! – dedi.

Xan iki gündən sonra axşamüstü Şuşaya çatdı və elə həmin axşam da şah onu hüzuruna çağırırdı. Ağa Məhəmməd

şahın göy gözləri işim-işim işıldayırdı və o göy gözlərin dərinində qəzəb qığılcım saçırdı, onun tüksüz sifətini müdhiş bir intiqam hərisliyi bürümüşdü və aradan səkkiz il keçib, ancaq indi də o göy gözlər, o tüksüz sifət Hüseynqulunun yadına düşəndə, vücudundan bir hürkü dalğası keçirdi. Ağa Məhəmməd qəzəbdən daha da cırlamış nazik səsi ilə çığıra-çığıra dedi ki, o, yəni Hüseynqulu xan satqındır, onu edam edəcək, ailəsi ilə bərabər, bütün qohum-əqrəbasını da Tehrana göndərəcək və elə orada da tapşırıq verdi ki, Hüseynqulunun xanlıq taxtından salınması barədə fərman sabah səhər hazır olsun.

Gecə isə Qacarin özü qətlə yetirildi.

Hüseynqulu xan da, səhər edamını gözləyən Molla Pənah da – İbrahim Xəlil xanın vəziri və Vaqif təxəllüsü ilə şeirlər yazan məşhur şair – Ağa Məhəmməd şah Qacarin hökmünə yox, Allahın hökmünə düşər oldular. Molla Pənah nə qədər gözəl bir şair idisə, o qədər də ağıllı və hiyləgər bir dövlət adamı idi, Qarabağ xanlığı adından Yekaterinaya daş-qaşla bəzədilmiş əsanı da o, hədiyyə etmişdi və deyilənə görə, Qacara sui-qəsdə təşkil edənlərdən biri də elə Molla Pənah özü idi.

İndi isə iynənin dəliyi qədər də işıq ucu yox idi.

Və birdən-birə vəzir Molla Pənahın bir şeiri Hüseynqulu xanın yadına düşdü və o şeirin misraları xanın fikrində səsləndi:

*Mən cahan mülkündə mütələq, doğru halet görmədim,
Her nə gördüm, əyri gördüm, özge bəbət görmədim.
Aşınalar ixtilatında sədaqət görmədim,
Biətü iqrarü imanü dəyanət görmədim,
Bivəfadan lacəram təhsili-hacət görmədim...*

Və xan özünü güclə saxladı ki, vaxt itirib, Molla Pənahın o uzun şeirini fikrində özü-özü üçün axıracan söyləməsin.

Hüseynqulu xan yenə gözlərini manqaldakı közə zillədi, – kül yavaş-yavaş közlərin qızartısını bomboz kül qatı ilə örtürdü – sonra baxışlarını manqaldan ayırıb, bir-bir məclis əhlinə baxdı: bu adamlar indi nəyi düşünürdülər, öz aqibətlərini, yoxsa xanlığın taleyini? Bəs Hüseynqulu özü nədən nigaranlıq içində idi, öz taleyindən, xanədanlığından, yoxsa gözlərini ona dikmiş Abşeron camaatının sabahından?

Xan taxtında qurcalandı.

Bəsdir, bəsdir bu qədər tənə etdin özünə.

Yenə ağır sükut çökmüşdü və bu vaxt Mahmud bəy yerindən nəsə demək istədi, ancaq Hüseynqulu onun qaynayan gözlərinə baxaraq macal vermədi, acıqla:

– Sən sus! – dedi. – Onsuz da bilirik nə deyəcəksən!

Manqalın istisi yavaş-yavaş öləziyirdi və elə bil o isti azaldıqca xanın məşvəratinə toplaşmış bu insanların da hansısa ümid qırıqları – əgər o qırıqlardan nəsə qalmışdısa – eləcə yox olub gedirdi. Hüseynqulu xan gözlərini yumub əli ilə çənəsini ovxalamağa başladı, bu isə o demək idi ki, indicə son qərar veriləcək.

Kimsə tamam ölgün bir səslə:

– Bəlkə... Bəlkə, rus Sərdarından iltimas edək ki...

Xan gözlərini açmadan onun sözlərini yarımçıq kəsdi:

– Sərdar Sisianov iltimas qəbul edən adam deyil. Onun özünün də iltiması olmur, nə deyirsə, iltimas yox, əmrdir!.. Və xan üzünü leşgərnevis¹ Rzaya tutaraq: – Dur görüm! – dedi. – Qoşun neçə nəfərdir?

Hüseynqulu xan leşgərnevisi ayağa qaldıraraq bu sualı verəndə, fikrində yenə

özü özünə lağ etdi: guya başqa bir say eşidəcəkdə və ümumiyyətlə, Bakı xanlığının məşvəratə yığılması bu əyan-əşrəfi arasında elə bir şəxs var idi ki, qoşunun 500 nəfər civarında olduğunu bilməsin?

Leşgərnevis Rza ayağa qalxıb:

– Beş yüz on bir nəfər – dedi.

Mahmud bəy yerindən:

– On dörd nəfər də mənim atlım var! – dedi.

Hüseynqulu xan açıq-aşkar bir rişxəndlə – ələcsiz bir rişxəndlə – Mahmud bəyə baxdı:

– Pah!.. Bunun on dörd nəfər atlısı var!.. Gedib Sərdar Sisianovun az qala on minlik qoşununu darmadağın edəcək! Gəmilərini batıracaq! Topların da hamısını dənizə tökəcək! Əhsən! Mübarək olsun! Bəlkə, gedib Peterburqu da alasan?! Aleksandr padşahı da əsir gətirəsən, qaraçı ayısı kimi qəfəsə salıb camaata göstərək, hə?!

Məclis əhlindən heç kimin dodağı da qaçmadı və təkəcə ona görə yox ki, Mahmud bəydən ehtiyat edirdilər – bu, öz yerində – həm də ona görə ki, Hüseynqulu xanın bu rişxəndinin altında dəruni bir kədər var idi və o adamların hamısı da bunu görürdü. Bu kədər o manqal istisi kimi bütün otağı bürümüşdü və manqaldakı o közlərin üzünü sərimiş o bomboz kül də elə bil bu kədərin üzərinə səpilib, onun çarəsizliyini daha da artırırdı.

Xan eləcə acı rişxəndlə:

– Hə?! Nə oldu?! – soruşdu.

Mahmud bəy bütün içindən gələn bir yanğı ilə:

– Milleət bir olsaydı, Aleksandri də bura gətirərdik! – dedi.

Mahmud bəy Hüseynqulu xanın bacısı oğlu idi və xanın onu öz övladlarından da

¹leşgərnevis – qoşunu siyahıya alan

çox istəməsi yalnız sarayda yox, bütün xanlıqda heç kim üçün sirr deyildi. Güzəştə gedə bilən, birbaşalığa, müstəqimliyə yox, dolama yollara meyil edən, hiylə-fəsaddan istifadə etməyi bacaran, vaxtı olanda şeir oxuyan Hüseynqulu xan yaşı artıq otuzu haqlamış, baxışlarından od yağan bu yaraşlıq cavanda, bəlkə də, özündə olmayan, ancaq ömrü boyu xiffətini çəkdiyi mərdliyi, qətiyyəti, dönməzliyi, igidliyi gördüyü üçün, ona məhəbbəti bu dərəcədə idi və Hüseynqulu xan tamam əmin idi ki, bu satqın dünyada öz övladları da daxil olmaqla, xanlığın əyan-əşrəfi arasında ona heç vaxt xəyanət etməyəcək bir adam vardısı – əgər vardısı – o da Mahmud idi.

Mahmud bəy “millət” dedikdə yalnız Abşeron camaatını yox, hətta yalnız bütün xanlıqlar da daxil olmaqla, Azərbaycan əhalisini yox, dünyada yaşayan bütün türkləri nəzərdə tuturdu və bu adlı-sanlı cavan bəyin od kimi püsgürən əqidəsi – türkçülüüyü də hamıya və təbii ki, Bakı xanının məşvərət otağında əyləşmiş bu adamlara da yaxşı məlum idi.

Hüseynqulu xan:

– Yaxşı, sənin millətinin hünəri göz qabağındadır! – dedi. – Bunu bildik! Hüseynqulu xan çox az vaxtlar belə qəzəblənərdi. – Bunu bildik, ay millət dəlisi! Bəs indi? İndi nə edərsən? Sabah Sisianov cavab gözləyir! Sabah! Üç gündən, beş gündən sonra yox e, sabah! De görüm! De görüm, nə edərsən?

Mahmud bəy:

– Cavad xan kimi vuruşub, ölərəm! – dedi və Mahmud bəyin, dedi ki kimi də edə biləcəyinə o məşvərət otağında dövrə vurub oturmuş adamların qəti şəkk-şübhəsi yox idi.

Hüseynqulu xan, elə bil tamam hövsələdən çıxaraq, bağırdı:

– Bəs sonra? Bəs sonra? Bunu fikirləşmirsən?! Sisianov Bakı xanlığını da Gəncə kimi dağıtsın?! Bakının da adını dəyişib, bir kafir adını qoysun? Hə? Soruşuram səndən?

Mahmud bəy ayağa sıçrayıb ağzını açmağa macal tapmamış, Hüseynqulu xan daha artıq bir bağırtıyla:

– Otur! – dedi. – Otur yerində dinməz-söyləməz! Sənin ağzından hələ süd iyi gəlir!

Xanın bağırtısı yox, içində xana ehtiramı məcbur etdi ki, Mahmud bəy dilini dişinə sıxıb yerində otursun və heç nə deməsin.

Hüseynqulu xanın məşvərtləri zamanı xanın da, əhli-məclisin də bircə sözünü belə ötürməyən Münşi Hacı Həsənağa bu mükəllimədən və ümumiyyətlə, otağı bürümüş o isti kədərdən o qədər təsirlənmişdi, o qədər ələcsiz bir qayğı içində idi ki, nə xanın, nə də Mahmud bəyin sözlərini dəftərinə qeyd etdi.

Hüseynqulu xan, elə bil bu gərgin sükutu bir az yumşaltmaq istədi:

– Kor-kor, gör-gör!.. Sultan Səlim Rusiya ilə də, Qacarlarla da münasibəti gərginləşdirmək istəmir. İndi “nizami-cədid”lə¹ məşğuldu, Allah xeyirli eləsin, ancaq indi Bakının aqibəti heç gecə yatan da da Sultan Səlimin yuxusuna girmir...

Xan yenə gözlərini manqala zillədi.

Zavalışın, gəmilərindəki topları şəhərin qala divarına tuşlamışdı, düzdü, Zavalışın keçən ilin yayında da Sisianovun əmri ilə Bakı körfəzində lövbər salıb Hüseynqulu xandan tələb etmişdi ki, şəhəri təslim etsin, ancaq o zaman bakılılar müqavimət

¹nizami-cədid – yəni, yeni qaydalar. Osmanlı sultanı 3-cü Səlim xüsusi olaraq dəvət etdiyi fransız generalı Sebastianinin köməyi ilə orduda Avropasayağı islahatlar aparırdı, ancaq o dövürkü Osmanlı cəmiyyəti sultanı müdafiə etmədi və bu islahatları axıra çatdırmaq mümkün olmadı, Sultan Səlim taxdan salındı, boğularaq öldürüldü.

göstərə bildilər – Zavalışın Bakını topa tutdu, topların mermiləri qurtardı və Hüseyinqulu xanın 420 nəfərlik süvari dəstəsi rusların 700 nəfərlik piyada qoşununun qarşısını kəsməyi bacardı, onları şəhərə girməyə qoymadı. Bu dəfə isə vəziyyət başqa idi, Sərdar Sisianov Zavalışını yenidən Bakı körfəzinə göndərmişdi, özü isə piyada qoşunlara şəxsən sərkərdəlik edirdi və altı minlik bir orduyla gəlib Bakının qarşısında dayanmışdı. Onların topları Bakını xarabaya çevirəcəkdi və Sərdar Sisianovun belə edəcəyinə Hüseyinqulu xanın qətiyyəti şübhəsi yox idi. Sisianovun istəyi və hədəfi məlum idi: Bakı və Şirvan xanlıqlarını özünə təslim etdikdən sonra Araz, rus padşahlığı ilə Qacarlar arasında dəqiq sərhədə çevrilsin və bu, onlar üçün hələlik bir hədəf idi: Aleksandr padşahın iştahı böyük idi və Sərdar Sisianov da hökmdarın planlarının Rusiya üçün əhəmiyyətini başa düşən, bu planları qiymətləndirməyi və həyata keçirməyi bacaran bir adam idi.

Sərdar Sisianovun şərtləri belə idi: Bakıda liman şəhərinin üsuli-idarəsi yaranmalı idi, şəhərdə min nəfər rus soldatından ibarət qoşun dəstəsi – ruslar buna qarnizon deyirdilər – yerləşdirilməli idi, xana isə ildə on min qızıl rubl məvacib veriləcəkdi – bir sözlə, Bakı xanlığı Cənubi Qafqazın xəritəsində yoxa çıxırdı.

Xan dilmancı Şərif bəy:

– İzn olarmı? – soruşdu.

Onsuz da hamı, o cümlədən də xanın özü Dilmanc Şərif bəyin mövqeyini yaxşı bilirdi, ancaq buna baxmayaraq, Hüseyinqulu xan başının işarəsi ilə razılıq verdi və Şərif bəy ayağa qalxdı:

– Həzərat! Şər deməsən, xeyir gəlməz! Biz ruslarla dil tapmalıyıq. Bizim ruslarla birləşməyimiz bu günü dünyada elmə,

maarifə aparan bir yoldur. Şərtlər ağırdır, başa düşürəm, ancaq yasa batmaq, təziyə tutmaq da lazım deyil. Dünyanın gedişatı belədir. Bir vaxtlar ərəblər dünyanın sahibi idi və elm, mədəniyyət də onların adı ilə bağlı idi. Sonra Osmanlılar gəldi. İndi də görməlisiniz və bilməlisiniz ki, dünya artıq Avropanındır, Rusiyanındır. Sankt-Peterburq bizim üçün Avropaya açılan bir pəncərə ola bilər, ağalar... Rusiya yalnız sisianovlardan ibarət deyil, bunu bilməyiniz vacibdir. Rusiyada açıqfikirli insanlar çoxdur, onların cəmiyyətdə nüfuzları sisianovlardan az deyil və Rusiya bu gün böyük bir intibah ərəfəsindədir, ağalar... Rusiyada yollar çəkilir, sənaye, inşaat və ticarət inkişaf edir, yeni-yeni vasitələr yaranır ki, bu, inkişafa yeni də keyfiyyətlər gətirir. Rusiyada darülfünunlar yaradılır, təzə məktəblər açılır, mütərcimlər zühur edib ki, Avropa alimlərinin və ədiblərinin əsərlərini rus dilinə tərcümə edirlər...

Əhli-məclis matdım-matdım Şərif bəyin nitqinə qulaq asırdı və onların bir qismi Şərif bəyin söylədiklərini yaxşı başa düşmürdü, bir qismi də o qədər qorxu və təlaş içində idi ki, onun söylədiklərinin fərqində deyildi.

Şərif bəy isə nitqinə davam edirdi:

– Rusiya bu gün böyük bir maarifə və mədəniyyətə, böyük bir elmə, ədəbiyyata hamilədir. Rusiya təbəəliyini qəbul etməklə və bu şərtlə ki, əhd-amanımıza bivəfa çıxmayaq, Rusiyanın maarif və mədəniyyətə doğru hərəkətindən biz də fayda görəcəyik. Bizim də övladlarımız Peterburqda, Moskvada, Avropada təhsil alıb, qayıdıb gəlib millətimizi maarifləndirəcəkdir, ağalar...

Şərif bəy, elə bil get-gedə daha da qızışırdı, ancaq Mahmud bəy yerindən onun nitqini kəsdi:

– Kaş sən o Peterburqdan qayıtmaydın, Şərif bəy, biz də fəxr edəydik ki, orada ruslara nökrçilik edən bir həmşərimiz var!

Rusca da, firəngcə də sərbəst danışan, mənzilində bu dillərdə bir yığın kitabları olan Dilmanc Şərif bəy İstanbul Darülfünununda təhsil alandan sonra Avropaya getmiş, Firəngistandan tutmuş bütün Avropanı dolaşmış, oradan Sankt-Peterburqa gəlmiş və bir müddət orada da təhsil aldıqdan sonra Bakıya qayıtmışdı. Beş il bundan qabaq – hələ sərdarlıq Knorinqdə¹ idi – nökrələr Bakıya gəlmiş rus tacirlərini soyub, var-dövlətlərini əllərindən almışdılar və rusların Tehrandakı konsulu Vaksenberq xüsusi olaraq Bakıya gəlib, Hüseynqulu xanla uzun-uzadı danışıqlar aparmışdı ki, tacirlərin malları özlərinə qaytarılsın. Düzdür, o mallardan xanın özünə də az çatmamışdı – bu heç – ancaq nökr mal qaytarar?

Konsul Vaksenberqin danışıqlarından bir şey çıxmadı və Hüseynqulu xan onu yağlı vədlərlə və şəxsi hədiyyələrlə – zümrüd və yaqutla naxışlanmış tənbeği torbası, yüz girvənkə duz və on dənə də qızıl abbası – Tehrana yola saldı, ancaq o hədiyyələri məmnuniyyətlə qəbul edən, hətta bəxşiş qızılları bir-bir dişi ilə yoxlayan konsul Vaksenberq Bakıdan çıxan kimi aləmi bir-birinə qatdı və onun təhriki ilə Xəzərdəki rus donanmasının kapitanı Moçakov “Gizlər” gəmisi ilə limana girib Bakını topa tutdu, rus tacirlərinin də malları qaytarıldı və Hüseynqulu xan bu xatadan tam qurtarmaq üçün, Şərif bəyi Tiflisə, general Knorinqin hüzuruna göndərib

üzrxahlıq etdi, ancaq vəziyyətin gərginliyini görüb, Bakı xanlığını yenidən Rusiya taxtına çıxmış Aleksandr “özünün daimi ali himayəsinə götürsün” xahişi ilə Şərif bəyi Peterburqa göndərdi. Peterburqda Şərif bəyi vitse-kansler Kurakin² qəbul etdi və Kurakin Bakı xanlığının himayədarlığına qəbul edildiyi barədə “Ali fərman”ı da, Hüseynqulu xana yazdığı məktubda imperatorun əmrini də Şərif bəy vasitəsilə ona çatdırdı. Əlahəzrət Aleksandr əmr edirdi ki, Bakı xanı qonşu xanlarla sülh və mehribanlıq münasibəti yaratsın, Azərbaycan xanları bir-birləri ilə ittifaq bağlasınlar və bir-birləri ilə mehriban dolansınlar.

Şərif bəy o məktubu oxuya-oxuya imperatorun əmrini tərcümə edəndə diqqətlə ona qulaq asan Hüseynqulu xan:

– Şərif bəy, – dedi – o əmri düz tərcümə etmirsən...

Şərif bəy təəccüblə:

– Xan həzrətləri, əmin ola bilərsiniz ki, məktub necə yazılıb, olduğu kimi də tərcümə edirəm – dedi.

Hüseynqulu xan gülümsədi:

– Nə olsun ki, o cürə yazılıb? İstəkləri də o cürdür? Əksinə!.. Bir-birinə qənim kəsilin, biz də sizi bir-bir dənləyək!.. Onun istəyi budur, yazdığı deyil, Şərif bəy! Başa düşdün?

... Və o ağır məşvərətdə nəsillicə qədim və tanınmış Bakı bəylərindən olan Şərif bəy Mahmud bəyə bozardı:

– Mən nə nökrəm, nə də sənin kimi cahiləm, Mahmud bəy!

Mahmud bəy, elə bil qulaqlarına inanmadı və qəzəbli bir heyretlə:

¹Knorinq – alman mənşəli rus hərbi xadimi, general-leytenant, baron Karl fon Knorinq knyaz Sisianovdan əvvəl Qafqaz ordusunun Baş komandanı idi.

²Kurakin – Knyaz Kurakin A.B., rus dövlət xadimi və diplomatı. Daş-qaşı çox sevdiyinə görə, ona “brilyantlar knyazı” ləqəbi qoymuşdular.

– Nə? – soruşdu. – Nə dedin?

Hüseynqulu xan barmağı ilə Mahmud bəyi hədələyə-hədələyə:

– Yerində otur! – dedi və gözlərini yumub, elə bil məclis əhli üçün yox, özü-özü üçün əlavə etdi: – Bitdi!

Məclis əhli başa düşdü ki, xan, nəhayət, qərarını bəyan edəcək – onsuz da, bu qərarın nədən ibarət olacağını hamı bilirdi – bu vaxt axundlardan biri özünü saxlaya bilməyib, qəhərlənə-qəhərlənə:

– Dinimiz əldən getdi... – dedi.

Bu sözlər və beləcə qəhərlənmə, elə bil Mahmud bəyə Şərif bəyin ötkəmliyindən, Hüseynqulu xanın ona çıxmırməsindən daha artıq təsir etdi və o, əlini baldırına çırpıb:

– Dünyada yüz minlərlə müsəlman var! – dedi. – Sən öz millətinin dərini çək! Millət dərini nə üçün sizə bu qədər yaddır, ay ağsaqqal?! Nə üçün ağzınızı açıb, müsəlmanlıqdan danışsınız və millətin dərini yaddan çıxarırsınız? Bizim millətimizin dərini, bəyem, müsəlmanlığa yad bir şeydir, ay ağsaqqal!? Niyə bu dərini unudursunuz? Niyə bu barədə fikirləşmirsən?

Hüseynqulu xan bu dəfə, elə bil Mahmud bəyin dediklərini heç eşitmədi və kürkü çiyindən taxta salıb, ayağa qalxaraq:

– Ağalar! – dedi və susdu.

Birdən-birə vəzir Molla Pənahın o şeiri təzədən onun fikrində səslənməyə başladı:

*Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə bəbet görmədim...*

Və Hüseynqulu xan vəzir Molla Pənahın şeirini güclə fikrindən qovub, sükutu pozdu:

– Seçim yoxdur, tərəzinin bir gözündə Sərdar Sisianovun zatımızı təhqir edən şərtləridir, o biri gözündə camaatımızın

qırğını və ah-vayıdır. Mən o təhqiri udub, Bakının açarını Sərdar Sisianova təqdim etməkdən başqa bir yol görmürəm... Camaatı və Bakını qorumağın başqa yolu yoxdur... Ağır şərtlərdi, ancaq ümid yenə rusların özünədi... Dəli Pyotrın zamanında ruslar gəlib Bakını aldılar, sonrası nə oldu? Özləri çəkilib, çıxıb getdilər... Yekaterinanın qoşunları cəmi on il bundan qabaq Bakını götürdü, yadınızdadı də, Sisianov da şəhərin rəisi oldu. Çox az keçdi, Yekaterina gorbagor oldu, Aleksandrın atası qoşunları geri çəkdi. İnşaallah, bəlkə, yenə o günü görürük ki, ruslar rədd olub burdan çıxıb gedərlər.

Artıq yalnız sümükləri yox, bütün varlığı ağrıyan Hüseynqulu xan əyilib, taxtının böyründəki kiçik mizin üstündən ipək qotazlı gümüş zınqırovu götürərək çaldı və bununla da, məşvərət sona yetdi.

...ONUN yaddaşı bərpa olunurdu.

Və yaddaşı bərpa olunduqca da görünən o məkandakı epizodlar bir-birini əvəz edirdi.

ONUN yaddaşının dibinə çökmüş və oradan dirçəlməyə başlayan, hətta ONUN yaddaşından kənar olan, ONUN bilavasitə şahidi olmadığı, ancaq nəyə görə görünən və ONUN da dərhal tanıdığı – kimdir? nədir? haradır? Keçmişdir, yaxud gələcəkdir? – epizodlar da həmin epizodlara qarışırdı.

Və O, görünən o məkanda bütün bu gördüklərini görmək istəmirdi, ancaq bərpa olunan yaddaşı ONUN o şəffaf və çəkisiz varlığının istəklərindən asılı deyildi...

2

Şirvanda başlamış qızdırma, üşütmə knyaz Sisianovdan əl çəkmirdi, gündə neçə dəfə tutmaları olurdu, qoşundan geri qalırdı, sonra əshabə zabitləri ilə çapıb qoşuna çatırdı və belə bir mühüm hərbi səfərdə bu namərd xəstəliyə düşər olması onun bütün əhvalını pozmuşdu, ancaq qəribədir, Bakının üç-dörd verstliyində onun içinə, elə bil bir yüngüllük dolmuşdu və bu yüngüllük ona açıq-aşkar bir ruh yüksəkliyi gətirmişdi.

Milad tarixi ilə 1806-cı il fevral ayının 8-i, hicri tarixi ilə 1220-ci il şubat ayının 2-si səhər vaxtı idi və knyaz Sisianov yavəri – ikinci yavər polkovnik fon Qrenfald Baş komandanın xüsusi tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün Tiflisdə qalmışdı – podpolkovnik knyaz Elizbar Eristov ilə birlikdə, bir serjant da onların ardınca, atlarının belində yavaş-yavaş Bakının məşhur Qoşa Qala qapısına tərəf yaxınlaşdırlar və yüyəni sol əlində tutmuş knyaz Sisianov sağ əli ilə Panteranın – bu sevimli Qarabağ atının – boynunu tumarlaya-tumarlaya həmişəki kimi yenə fikrindən keçirdi ki, Pantera insanların əksəriyyətində olmayan bir dəyərin – sədaqətin sahibidir; bunu fikrindən keçirdi və daha artıq bir sevgi ilə atın yalını qaşdı.

Üç il yarım bundan əvvəl – o vaxt ki, knyaz Sisianov Baş komandan kimi Zaqafqaziyaya gəldi və seçmə atlar arasından bu atı seçib ilk dəfə onun belinə mindi, o vaxtdan etibarən də Pantera ilə knyaz arasında qarşılıqlı bir məhəbbət yarandı. Knyaz hər dəfə Panteraya yaxınlaşıb onun yalını tumarlayanda, əlini onun belinə, boynuna sürtəndə, qarnını qaşyanda bu atın məhəbbətini və sevincini az qala cismani hiss edirdi və Sisianovun fikrindən keçirdi ki, həyatda ona ən səda-

qətli məxluq elə bu atdır. Knyaz Sisianov həyatı boyu ölümlə çox üzbəüz dayanmışdı və o, hərdən fikirləşirdi ki, haçansa bir dəfə, nəhayət, ölüm onu boğazlasa, Pantera heç kimi yaxına buraxmayacaq, kədər-qüssə Panteranı da öldürəcək – buna knyazın şübhəsi yox idi.

Qarabağ cinsli atların arasında ağ at nadir hadisə idi, Pantera da o nadir atlardan biri idi və knyaz Sisianov, nədənsə bu ağ ata onun təzadının – qapqara Panteranın adını qoydu – nədən belə oldu, bu gözlənilməz ad hardan peyda oldu? – knyaz özü də buna təəccüb etdi. Fərqi nədir, onsuz da sədaqətin rəngi yoxdur, çünki sədaqət Yaradanın əta etdiyi bir vergidir və knyaz Sisianov Panteranın boynunu tumarlayaraq gülümseyib, fikrində ona müraciət etdi: “Belədir, dostum Pantera, ya yox?”

Pantera, elə bil belindəki sahibinin fikrindən keçənləri duyurdu və onun boynunu tumarlayan knyaz Sisianov bu tumarlamadan atın xumarlanmasını, sevinməsinə açıq-aşkar hiss edirdi.

Bir azdan Bakı qalası görünəcəkdi.

Və knyaz, Panteranın belində Hüseyin-qulu xanın müşayiəti ilə Qoşa Qala qapısından Bakıya daxil olacaqdı.

Əslində, knyaz Sisianovun timsalında Böyük Rusiya İmperiyası həmişəlik Bakıya daxil olurdu.

Və elə bil bu anların təntənəsi knyazın belini daha da dikəltdi – o, şax oturaraq, dərinə nəfəs aldı, qış sabahının dənizdən əsən soyuq, ancaq tərtəmiz və yüngül səhər mehi, elə bil onun bədənindəki o xəstəliyi qovub çıxartdı və özü ilə birlikdə daha artıq bir fərəh gətirdi.

Bakının küçələri, xalça və ipək bazarları, təmiz və isti hamamları, dünya arxitekturasının şedevrlərindən olan qədim

Qız Qalası, gəmilərlə ən müxtəlif dünya mallarının daşındığı, yay-qış – həmişə qarışqa yuvası kimi qaynayan Bakı limanı – bütün bunlar knyaz Sisianovun xatirində canlandı və bütün bunların hamısı – “Eşidirsən, dostum Pantera, hamısı!” – bir neçə dəqiqədən sonra Derjavaya məxsus olacaqdı.

Bu – əlahəzrət imperatorun iradəsi ilə knyaz Sisianovun yuxusuz gecələrinin, knyaz Sisianovun qılıncının – kəsən qılıncının! – sayəsində əldə edilmişdi.

O, heç vaxt özü ilə bu cür öyünməmişdi, ancaq bu dəfə gülümsəyib, aşkar bir özündənrazılıqla özü-özünə tənə etdi: “Bəsdir, knyaz, deyəsən, yaman şöhrət-pərəst olursan!..” və bu tənədə xoş bir həyəcan var idi.

Knyaz Sisianov özündən deyən, düşünə döyən, elədikləri ilə öyünən və bunları kimlənsə gözüne soxan adam deyildi, ancaq qürurlu idi, öz qələbələri ilə fəxr edirdi və bunu heç kimdən də gizlətmirdi. O, özündən müştəbəhliyə, xüsusən yüksək vəzifəli məmurların və generalların özündən müştəbəhliyinə nifrət edirdi və yalançı təvazökarlıq da onun qətiyyəni xoşuna gəlmirdi.

İki gün bundan əvvəl bu yerlərdə çovğun idi, sulu qar yağıb, hələ qurumamışdı və Abşeronun qumuna qarışmış palçıq Panteranın addımları altında xırçıldayırdı. Knyaz bu yerlərə yaxşı bələd idi, Hüseyinqulu xanla birlikdə bu yerlərdə az dovşan ovlamamışdı, yolun kənarındakı o qamışlıqlarda az ördək, qaz, kəlaf, qaşqaldaq vurmamışdı.

O zaman – Bakıya ilk dəfə gəlmişdi həmin 1796-cı ildə o, sadəcə bu şəhərin komendantı, 41 yaşlı general-mayor idi,

indi isə Bakıya Minsk quberniyasında iki minə qədər təhkimli kəndlisi olan 51 – 52 hələ tamam olmamışdı – yaşlı infanteriya generalı¹, Baş komandan idi və artıq Gürcüstanın Kaxetiya və İmeretiya çarlıqları, Mingreliya, Quriya knyazlıqları, Arazdan bu tərəfə, demək olar ki, bütün Şimali Azərbaycan – Qarabağ, Gəncə, Şəki, Şirvan xanlıqları, Car-Balakən camaatlığı ana Rusiyanın tərkibində idi və bu tarixi gün – 1806-cı il fevral ayının 8-i – Bakı xanlığı da Rusiya İmperiyasının ərazisinə çevrilirdi. Çox çəkməyəcəkdi ki, bütün bu ayrı-ayrı cırıtdan çarlıqlar, xanlıqlar – hamısı Derjavanın quberniyaları olacaqdı və o zaman, bəlkə də, bu tarixi günlər yalnız tarixçilərin yazılarında qeyd ediləcəkdi, ancaq knyaz Sisianovun bu gümanı onun üçün bu günün əhəmiyyətini və sevincini, bu günün fərəhini və təntənəsini heç vəchlə azaltmırdı.

Knyaz Sisianov bu tarixi gündə təkəcə özü ilə fərəhlənir və qürur duymurdu, bəlkə, daha artıq dərəcədə ana Rusiya ilə fərəhlənir və qürürlənirdi və bu, onun bütün daxilindən gələn bir həqiqət idi.

Elə bil dünən idi – ancaq o vaxtdan on il keçib – ülyahəzrət II Yekaterina, Valerian Zubovun komandanlığı ilə rus ordusunun Cənubi Qafqaz yürüşünə qərar verdi və Azərbaycana girən Zubov Bakını işğal etmək üçün 6000 nəfərlik qoşun ayırdı, Xəzər flotu Bakı körfəzinə daxil oldu, Bakı qan tökülmədən rus təbəəliyini qəbul etdi və gənc Zubovun dikbaş general-mayor Sisianovdan xoşu gəlməsə də, ülyahəzrətin göstərişi ilə onu Bakının komendantı təyin etdi.

O zaman Ağa Məhəmməd şah Qacarın qəddarlığı Cənubi Qafqaza elə bir xof

¹infanteriya generalı – o zamankı rus piyada qoşunlarında ən yüksək general rütbəsi

dalğası yaymışdı ki, yalnız Bakı yox, bütün Azərbaycan xanları – təkçə Dərbənd xanlığı müqavimət göstərmişdi – özlərini və taxtlarını qorumaq üçün bir qüvvə axtarırdılar və o qüvvə də Rusiya idi. Hətta knyaz Sisianova qarşı ölüm-dirim müharibəsi aparan və oğlu ilə birlikdə bu müharibədə həlak olan Cavad xan həmin 96-cı ildə general Rimski-Korsakov Gəncəyə yaxınlaşanda müqavimət göstərmədən şəhərin qapılarını taybatay açdı və rus qarnizonu Gəncəyə girdi, baxmayaraq ki, xan özü də Qacarlar nəslindən idi. O zaman Şimali Azərbaycandakı Qacar xofu nəticəsində ən naşı və bacarıqsız rus generalları belə, çox zaman qan tökmədən kiçik məhəlli qələbəciklər qazanırdı və ülyahəzrətin gözlərində bu qələbəcikləri qəhrəmanlıq nümunəsi kimi şişirdərək, mənəsb qazanırdılar. Ağıllı, istedadlı və cəsəretli olduğu qədər də, qəddar olan Ağa Məhəmməd şah Qacarin qorxusu, vahiməsi o zaman, əslində, bütün Cənubi Qafqazda Rusiyanın gözəgörünməz müttəfiqi idi, ancaq imperiya bu əlverişli şəraitdən necə istifadə etdi? – ülyahəzrətin vəfatından sonra bədbəxt Pavel gözlənilmədən qoşunları geri çəkdi.

Knyaz Sisianov özündən asılı olmayaraq Panteranın boynuna bir-iki yumşaq şapalaq vurdu – knyaz hər dəfə bədbəxt Pavelin bu ağılasığmaz hərəkətini, bağışlanmaz səhvini xatırlayanda – bunu isə tez-tez xatırlayırdı – əsəbiləşir və Avropada Bonapartın zühur etdiyi bir zamanda itirilmiş bu on ilə çox heyifsilənirdi. Bir ildən sonra – 1897-ci ildə isə Pavel onu – istedadlı, ancaq narazı general-mayoru “səhhətinə görə” – səhhətinin ən sağlam olduğu bir vaxtda – istefaya göndərdi və knyaz Sisianov müxtəlif cəbhə xəbərlərini

yalnız qəzetlərdən, bu cəbhələrdə döyüşmüş hərbcilərdən öyrənirdi. Knyaz düz dörd il davam edən o istefa günlərini özünün “qara istirahət günləri” hesab edirdi, çünki onun təbiətinə, əqidəsinə ən çox yad olan bir şey vardisa, o da belə bir istirahət idi – işsiz-gücsüz istirahət.

İndi isə Qafqaz ordusunun Baş komandanı knyaz Sisianov Bakıya daxil olurdu.

Və qəribə hadisələr gözlənilmədən baş verir – Bakıya yaxınlaşdığı o təntənəli anlarda knyaz Sisianov birdən-birə, Babua Arçili xatırladı və sövq-təbii başını qaldıraraq göyə baxaraq gülümsəyib, fikrində: “Oralarda nə var, nə yox, Babua?” – soruşdu.

Bəlkə, kim bilir – Babua, doğrudan da, indi ona baxır? Buna kim “hə”, ya da “yox” deyə bilər? Heç kim! Bu yerdə “hə” ilə “yox” arasında heç bir fərq yoxdur, nə “hə” oraları görüb, nə də “yox”.

Knyaz yenə gülümsədi: “Hər halda, Babua, oralardasansa, Paatanın salamlarını qəbul et!..”

Paata? Uzun illər idi, bu ad – Paata – knyaz Sisianovun yadına düşmürdü və Bakıya yaxınlaşdığı o dəqiqələrdə bu da yadına düşdü ki, Babua o balaca Paataya hansısa bir sözü cidd-cəhdlə əzbərlədirdi. Hansı söz idi elə? Necə idi o söz? Nə idi o sözün mənası – knyaz burasını heç vaxt yadına sala bilmədi.

Və o sözü yadına sala bilməyən knyaz Sisianov belə gözəl bir gündə boş yerə özünü yormağa istəmədi – Paata həmişəlik bir keçmişdə qalmışdı və bu gün söhbət infanteriya generalı knyaz Pavel Dmitriyeviç Sisianovdan gedir, eşidirsən, Babua Arçil, infanteriya generalı Pavel Dmitriyeviç Sisianovdan!

Bu dəfə xatirə knyaz Sisianovu üç il yarım bundan əvvələ – 1802-ci ilin sentyabrına apardı, o vaxta ki, bədbəxt Pavel onu istefaya göndərmişdi və o, otuz il boyunca iştirak etdiyi müharibələri, döyüşləri yalnız xatırlamaqla məşğul idi. Bədbəxt Pavelin ölümündən – ölümündən yox, knyaz, qətlindən, hər şeyi öz adı ilə fikirləşmək və o qətlin labüdlüyünü də etiraf etmək lazımdır – sonra əlahəzrət imperator I Aleksandr onu dərhal yenidən hərbi qulluğa çağırdı, ona general-leytenant rütbəsi verdi və baron Karl fon Knorringi vəzifəsindən azad edərək, knyaz Sisianovu Həştərxanın hərbi qubernatoru, Qafqaz ordusunun Baş komandanı, Cənubi Qafqazın imperator canişini, Gürcüstanın Ali hakimi təyin etdi.

“Bu vəzifələrdən, rütbələrdən xəbərin var, Babua, hə?!”

Əlahəzrət – bu cavan, savadlı və bütün Avropada ən yaraşlıq imperator – mizin arxasından qalxıb, knyaz Sisianovla üzbəüz dayandı və gülümseyərək iki əli ilə də knyazın qollarından tutub hərərlə sıxdı:

– Mən sizə yalnız cansağlığı arzula-yıram, knyaz! – dedi. – Çünki əminəm: Rusiyanın Qafqaz uğurları sizinlə birlikdə olacaq! Və mən sizə tapşırıram ki, özünüzü qoruyun! Mən bilərəm, sizi hara göndərəm, knyaz! Və imperator yenə təkrar etdi: – Özünüzü qoruyun!

Yeni Baş komandan bilirdi ki, onun Cənubi Qafqaza göndərilməsi, eyni zamanda Qacarlarla müharibəyə bir hazırlıqdır – Fətəli şah İngiltərənin təhrikiylə Rusiya ilə müharibəyə başlayacaqdı və sadəcə, bunun gec-tezi var idi.

Əlahəzrətlə üzbəüz durduğu həmin anlarda knyaz Sisianov nəhəng Derjavanın zirvəsində dayanmış imperatorun – 25

yaşlı bu gənc insanın səmimiyyətini və istiqanlılığını bütün varlığı ilə hiss edirdi və knyazın bütün içini bir fərəh, hətta iftixar hissi – həmin anlarda o, Derjava ilə də, imperatorla da, özü ilə də fəxr edirdi – doldurmuşdu, o, uzun illərin hərbi xidməti ərzində, bəlkə də, birinci dəfə qorxdı ki, kövrələ bilər, doğrudan da, qəflətən qəhər az qaldı onu boğsun – o, özünü güclə səfərbər edərək hissələrini boğdu.

Və Aleksandr:

– Mən sizinçün dua edəcəyəm... – deyərək üçüncü dəfə təkrar etdi – Özünüzü qoruyun!..

“Özünüzü qoruyun!” – knyaz Sisianov əlahəzrətin bu sözlərini də, elə bil bir soldat kimi qəbul etmişdi və elə, yaqın, əlahəzrətin dualarına görə də bu qanlı-məkrli diyarda onun himayədarı Yaradanın özü idi, Yaradanın özü onu qoruyurdu.

...Görünən o məkanda üç nəfər atlı – ikisi irəlində yanaşı, biri isə onlardan sonra – aram addımlarla irəliləyirdi.

Və ONUN o şəffaf və çəkisiz varlığında, elə bil birdən-birə elə o şəffaflığın və çəkisizliyin içindən çıxan bir istək baş qaldırdı: irəlində addımlayan o ağ atın qoxusunu hiss etmək istədi, ancaq bu, mümkün deyildi, bu şəffaflıq və çəkisizlik içində heç bir qoxu yox idi.

Və O, heç olmasa, həmin qoxu ilə bağlı xoş, fərəhli, sevimli duyğuları xatırlamaq istədi, ancaq bu da mümkün deyildi, çünki O, elə bir azadlıq və rahatlıq idilliyası içində idi ki, hətta o duyğular da buraya (haraya?) yad idi.

ONUN yaddaşı həmin ağ atı da, o ağ atın adını da xatırlayırdı: Pantera və şəstlə Panteranın belində oturmuş, paqonları günəş şüaları altında işıldayan o insan isə, O idi...

...Pantera belində oturmuş insanı – ONU – sevə-sevə, xoşbəxt addımlarla Bakıya doğru gədirdi...

Knyazla yanaşı gedən gənc podpolkovnik Elizbar Eristov tez-tez Baş komandana baxırdı və o, heç vaxt Baş komandanı bu dərəcədə gülürüz görməmişdi. Knyaz Sisianov həmin anlarda xoşbəxt bir insan idi və o xoşbəxtlik heç zaman olmadığı kimi onun – Baş komandanın sifətini bürümüşdü. Bu podpolkovnik Eristov üçün heyretəmiz bir məqam idi və elə bil Baş komandanın həmin anlardakı xoşbəxtliyi Elizbar Eristovun da təəccübünə, heyretinə qonmuşdu – bu, fərəhli bir təəccüb, fərəhli bir heyret idi – Elizbar Eristov Baş komandanı bütün qəlbi ilə sevirdi və onunla fəxr edirdi.

Odur, o da Bakı qalası...

Böyük Pyotr Bakını isti dənizlərə çıxan yolların açarı sayırdı və həmin anlarda bunu xatırlayan knyaz Sisianov Elizbar Eristova baxaraq fikrində ona müraciət etdi: “Ey gənc rus zabiti! Eşidirsən?! Mən, knyaz Pavel Dmitriyeviç Sisianov fəxr edirəm ki, Böyük Pyotrun arzularını həyata keçirirəm!”

Dünənə kimi Qacar səltənəti Bakı limanında gömrük rüsumlarından böyük pay götürürdü, neft və duzu səltənətə daşıyıb, nəinki özlərini təmin edirdilər, həm də onları ixrac edirdilər.

Bitdi artıq.

Əlahəzrət imperator I Aleksandr Fransa ilə İngiltərə arasındakı müharibədən, Avropadakı qarışıqlıqdan, Osmanlıların zəifləməsindən ustalıqla istifadə etməyi bacardı, çünki miqyaslı düşünən əsl dövlət

adamı kimi hiss etdi və başa düşdü: Gürcüstan çarları və Azərbaycan xanları ilə münasibətlərə nöqtə qoymaq fürsəti əldən vermək olmaz – İngiltərənin də, Fransanın da Uzaq Gürcüstan və Şimali Azərbaycan hadisələrinə fəal surətdə müdaxilə etməyə halı və vaxtı yox idi.

Hələlik vaxtı yox idi və əlahəzrət imperator bu “hələlik” məqamını qiymətləndirməyi və fürsətdən istifadə etməyi bacardı.

Cənubi Qafqaz Rusiya tarixində Aleksandrın adı ilə bağlı olacaqdı – belə də olmalıdır, çünki həqiqətdir və yəqin ki, o tarixdə general Sisianov da xatırlanacaqdı.

Knyaz yenə belini dikəltdi, elə bil bu üç il yarımında Derjavanın əldə edilmiş qələbələri qarşısında farağat durmaq istəyirdi.

Ağır Austerlis məğlubiyyətindən¹ sonra əlahəzrət imperator, əlbəttə, çox pərt idi, onun qürurunu sındırmışdılar, onun şəstinə toxunmuşdular və belə bir vaxtda əlahəzrəti sevindirmək, onu bədbinliyə qapılmaqdan qorumaq lazım idi və knyaz Sisianov çox arzu edirdi ki, – əslində buna heç şübhəsi də yox idi – Bakının alınması əlahəzrətin daxili aləminə müsbət emosiyalar gətirsin, yeni tutarlı bir stimül olsun.

Knyaz Sisianov Gəncəyə Yelizavetta Alekseyevnanın adını verdi, Bakıya isə Aleksandrın adını verəcəkdə – Bakı yox, Aleksandropol! – ola bilsin ki, əlahəzrət özü buna etiraz edəcəkdə, ancaq Sisianov mütləq buna nail olacaqdı, necə ki, Gəncənin adını dəyişməyə nail odu. O zaman knyaz Sisianov əlahəzrət imperatora yazmışdı: “Əgər əlahəzrət imperator mənim bu acizənə xahişimi bəyənilməyə layiq bilib izn versə, onda həmin yerin –

¹Ağır Austerlis məğlubiyyəti – I Aleksandrın və Avstriya imperatoru II Fransın rəhbərliyi ilə onların birləşmiş ordusu Napoleonə qarşı müharibə zamanı 1805-ci il noyabrın 20-də Avstriyanın Austerlis qəsəbəsi yaxınlığında ağır məğlubiyyətə uğramışdı.

Gəncənin adının imperatriçə həzrətləri Yelizavetta Alekseyevnanın müqəddəs adı ilə bəzəyərək, Yelizavetpol qoyulmasını xahiş etməyə cəsəret edirəm”.

Knyaz əlahəzrətdən Yelizavetpolun icazəsini aldığı kimi, Aleksandropolun da icazəsini alacaqdı və bu arzu, bu istək neçə müddət idi ki, gözəl bir yapışqan kimi, knyazın beyninə yapışmışdı . “Aleksandropol...” – bu söz hər dəfə knyazın fikrində səsləndikcə, elə bil onun ürəyindən xoş, isti bir həyəcan dalğası keçirdi, o, özünü xoşbəxt hiss edirdi – bu isə knyaz Sisianovun həyatında çox nadir hadisə idi.

Xəzərin ən inkişaf etmiş və ən gözəl limanı Aleksandropol olacaqdı. Sisianov sərəncam vermişdi: Yelizavetpolun adını kim Gəncə adlandırırsa, bir gümüş rubl cərimə olunacaqdı və elə bir sərəncamı burada da verəcəkdə, bundan sonra kim Aleksandropolun adını Bakı adlandırıysaydı, bir gümüş rubl cərimə ediləcəkdə. Bu bir, ikincisi, burada da sərəncam verəcəkdə ki, Aleksandropolun və Abşerondakı bütün kəndlərin məscidlərində namaz zamanı əlahəzrət imperator Aleksandr Pavloviçin və bütün imperator ailəsinin sağlığı və sağlamlığı şərəfinə dualar oxunsun.

Bax, belə!

Azərbaycanlılar məğrur olurlar və onların məğrurluğundan ehtiyat etmək, ya da bəzi dünyadan bixəbər rus dvoryanları kimi, bu məğrurluğu romantik dona bürüyüb, ona hörmət etməklə heç nəyə nail olmaq mümkün deyil, əksinə, həmin məğrurluğu sındırmaq və bunu başqalarına da görmək lazımdır.

Və Bakının Qoşa Qala qapısına yaxınlaşdığı o dəqiqələrdə gənc Dərbənd xanı knyazın yadına düşdü: həmin 1796-cı ildə Valerian Zubov dənizdən də, qurudan da Dərbənd qalasını – Dərbənd xanlığı bütün

Şimali Azərbaycanın və ümumiyyətlə, Cənubi Qafqazın qapısı idi – mühasirəyə alaraq, Azərbaycanın bu qədim şəhərini amansız top atəşinə tutdu və 18 yaşlı Şeyx Əli xanın var gücü ilə müqavimətinə baxmayaraq, rus ordusu 11 zabit və 107 soldat itirdikdən – yaralıların isə sayı 300-ü keçmişdi – sonra Dərbənd, nəhayət ki, təslim oldu. Müqavimətin daha mənasız olduğunu görən xan, təslim əlaməti olaraq, qılıncı boynundan asıb, Dərbəndin qala qapısından ordunun qabağına tək və piyada çıxdı.

Gənc xanın hansı mənəvi əzablar çəkdiyini görmək üçün o qədər də həssas adam olmaq lazım deyildi və onun əzab çəkən gərgin sifəti, aradan bu qədər illər keçsə də, knyaz Sisianovun yaddaşına hopub qalmışdı. Bakıya yaxınlaşdığı bu anlarda, birdən-birə, nə üçünsə, knyaz Sisianov o gənc xanın əzabkeş sifətini çarmıxa çəkilmiş İsus-Xristosun xəyali sifətinə oxşatdı. Gənc Dərbənd xanı üçün o anlarda o qılıncı özünü qətlə yetirmək, o qılıncı boynundan asıb rus qoşununun qabağına çıxmaqdan qat-qat asan idi və bunu da görmək, hiss etmək xüsusi həssaslıq tələb etmirdi.

Şeyx Əli xanın boynundan qılıncı asıb, soldatların əhatəsində atların belində, elə bil kabinetlərdəki yumşaq kürsülərdəki kimi rahat əyləşmiş rus generallarının, zabitlərinin qarşısına addımlamaq onun məğrurluğunu sarsıtmış və sındırmışdı. O zaman ağır-ağır addımlarla gələn Şeyxə – Əli xana baxa-baxa knyaz Sisianov fikirləşirdi ki, Dərbəndin qala qapısından çıxıb addımladığı bu qısa məsafə o gənc xan üçün dəhşətli mənəvi əzab gətirən uzun, bitib-tükənməyən bir yoldur, ancaq nə etmək olardı, başqa yol yox idi və belə də olmalı idi; bax, Azərbaycan xanlarının,

özündən müştəbeh bəylərinin, ilk növbədə, məğrurluğunu beləcə sarsıtmaq və sındırmaq lazım idi və knyaz Sisianov belə də edirdi – ayaqlarının altını görməyən gürcü şahzadələri və knyazlarını da beləcə sındırmışdı və sındırırdı.

Knyaz Çartoriyski¹ məsələ qaldırmışdı ki, Azərbaycan xanlarının Sankt-Peterburqa gəlmələrinə icazə verilsin və əlahəzrət imperatora hədiyyələri də onlar gətirib şəxsən əlahəzrətin özünə təqdim etsin, guya bu, Azərbaycan xanlarını Rusiyaya daha da yaxınlaşdırar – Adam Adamoviçə nə var ki, fikri Polşa knyazlarına gedib². Azərbaycan xanlarını Sankt-Peterburqa buraxmaq olmaz, onlar gərək həmişə hiss etsinlər ki, Sankt-Peterburq elə bir imperiyanın paytaxtıdır ki, bu riyakar xanlar əlahəzrət imperatorun yaşadığı şəhərə ayaq basmağa layiq deyillər və əlahəzrət imperator da elə bir yüksəklikdə, alilikdədir ki, Yaradanı görmədikləri kimi, onu da görmək onlara müyəssər deyil, daima da belə olmalıdır. Knyaz Sisianov Cavad xana – söz yox, layiqli düşmən idi – yazmışdı ki, “Rusiya – Allahın yaratdığı imperiyadır”, ancaq Cavad xan bunu başa düşmədi və onun aqibəti də sizə yaxşı məlumdur, cənab Çartoriyski. Bu müvəqqəti xanlar da, onların təbəələri də öz yerlərini bilməlidirlər və cənab Çartoriyski, bunu başa düşün, Cənubi Qafqazı Rusiya İmperiyasının ləyaqət prinsipləri ilə idarə etmək mümkün deyil, bu hakimlərdən söz almaq, vəd almaq asan işdir, ancaq onların sözünü, vədini, andını ciddi qəbul etmək axmaqlıqdır, cənab Çartoriyski, onları əzmək, əzmək və əzmək lazımdır. Onları iliklərinə qədər təhqir etməkdən, alçalmaqdan da çəkinmək, abıra qapılmaq

lazım deyil, hörmətli cənab Çartoriyski, bu cür təhqirlər, alçaltmalar, bəzən güllədən də artıq iş görür. Knyaz Sisianov İlisu sultanına – bu cırdan hökmdara yazmışdı: “Sən it ruhlu və eşşək ağılında birisən, hiyləgər bəhanələrlə bəyəm məni aldada bilərsən? Bil ki, sən mənim hökmdarımın xərac verəni olmayınca, sənın qanıyla öz sapoqlarımı yumaqda qərarlıyam”.

Bax, belə!

1800-cü ildə Qacarlardan ehtiyat edən Şimali Azərbaycan xanları – Bakı, Dərbənd, Quba, Lənkəran xanları həmişəki Şərq hiyləsi ilə növbəti bir manevr edərək, öz nümayəndələrini Dağıstan hakimlərinin nümayəndələri ilə birlikdə Peterburqa göndərib himayədarlıq istəmişdilər. Onları bədbəxt Pavelin tapşırığı ilə xarici işlər naziri Rastopçin şəxsən qəbul etmişdi və imperatorun sözlərini onlara çatdırmışdı: “Siz əvvəlcə öz aranızda ittifaq yaradın, bundan sonra bizlə ittifaq yaradarsız”.

Bədbəxt Pavel... Bu hakimiyyət dəlisi olan gürcü şahzadələrini, iddiaları yerəgöyə sığmayan bu yekəbaş gürcü knyazlarını, bu mənəbpərəst Azərbaycan xanlarını, bu quldur Qafqaz hakimlərini bir-birləri ilə ittifaqa çağırmaq əvəzinə, onların bir-birinə qarşı genetik ədavətlərindən istifadə etmək lazım idi və bu gün də belə olmalıdır. Knyaz Sisianov Qafqaza gəldiyi gündən daima əməl etdiyi fikrini bir daha öz-özünə təkrar etdi: Cənubi Qafqaz o zaman tam ram olunacaq ki, bu zəngin tarixli, bu qədim mədəniyyətli vəhşilər bir-biri ilə düşmən olsun, bir-birinin yaxasından yapışsın, bu öz tərəfinə, o da öz tərəfinə çəksin və onların o yaxaları həmişə bir-birinin əlində olsun, bu çəkişmə heç zaman bitməsin.

¹Knyaz Çartoriyski – Rusiyanın xarici işlər naziri

²Əsl adı Adam Yeji olan Çartoriyski Polşa knyazları nəslindən idi.

Knyaz Sisianov yenə Panteranın boy-nuna bir-iki yumşaq şapalaq vurdu: “Belə-belə işlər, dostum Pantera!..” və gülümsədi.

Həmin 8 fevral sakit qış günü o mülayim havada Xəzərdən gələn o təmiz və yüngül meh Bakı ətrafındakı bu çöllüyə çökmüş sakitliyə qətiyyənlə mane olmurdu və knyaz Sisianovun gözəl əhvali-ruhiyyəsi bu sakitliyə rəmzi məna verirdi: adətən küləklər məskəni olan bu yerlərdə – knyaz o Bakı küləklərini yaxşı xatırlayırdı – bu sakitlik özü də, elə bil Baş komandanın timsalında ana Rusiyaya “Xoş gəlmisən!” deyirdi.

Knyaz yenə belini dikəldib, şax oturdu.

Pantera da, elə bil sahibinin xoş ovqatını hiss edib, bir an ayaq saxladı, başını yuxarı qaldırıb, yüngülcə fıncırdı, sonra yenə asta və şəstli addımlarla Bakının Qoşa Qala qapısına doğru yolunu davam etdi.

İrinarx İvanoviç¹, əlbəttə, yaxşı adamdır, şairdir, yazıçıdır, özü də unudulmaz Aleksandr Vasilyeviçin² dostu idi, ancaq o, Bakını əldən verdi və bunu ona heç cürə bağışlamaq olmaz. Yazıçının, şairin hərbdə nə işi var? – otursun evində, gözəl, ya qeyri-gözəl əsərlərini yazsın və indi Panteranın belində Bakıya doğru addımlayan knyaz Sisianov qət etdi ki, daha uzatmaq lazım deyil, Bakıda yerləşən kimi, rus ordusunun şöhrətinə yaraşmayan o məğlubiyyətinə görə bu şair-generalı istefaya göndərəcək. Aleksandr Vasilyeviçin ruhu Sisianovdan inciməz – knyaz gülümsədi – Suvorov onun da xətrini az istəmirdi və əmrlərindən birində orduya müraciətlə

yazdırmışdı ki, “cəsur general Sisianov kimi qətiyyətlə döyüşün!” və onun əmrindəki bu sözlər bütün rus generalitetinin dilinin əzbərinə çevrilmişdi – kimi bu əmri qısqançlıqla, kimi fəxarət və alqışla, kimi də bənzərsiz əmrləri ilə məşhur olan Suvorovu istehza ilə yada salırdı.

Məsələ burasında idi ki, knyaz Sisianovun əmri ilə Həştərxan qarnizon alayının şefi, general-mayor Zavalışinin 4 topla təchiz olunmuş 12 gəmidən və 700 desant qoşunundan ibarət flotu keçən il avqustun 12-də Bakı körfəzinə daxil olmuşdu. Hüseyinqulu xan yenə öz hiyləgər manevrlərinə başladı, vədlər verdi, ancaq təslim olmadı və Zavalışin Bakını top atəşinə tutdu, sahilə desant çıxartdı, ancaq o desant biabırçılıqla Hüseyinqulu xanın atlılarına məğlub oldu, nizamsız atılan topların mermiləri qurtardı. Bu vaxt xəbər çatdı ki, yenidən Dərbənd xanlığının taxtında oturmuş Şeyx Əli xan ilə Qazıkumuklu Surxay xanın oğlu öz süvari dəstələri ilə Hüseyinqulu xana köməyə gəlirlər və general-mayor Zavalışin başqa bir çarə tapa bilmədi, sentyabrın 9-da flotu bu uğursuz hərbi səfərdən geri qayıtdı. O vaxt belə bir vecsiz məğlubiyyətdən, bəlkə də, heç vaxt olmadığı dərəcədə hiddətlənən knyaz Sisianov general Zavalışini ən ağır sözlərlə ittiham etdi və qərar verdi ki, qoşunu Bakıya özü aparacaq, ancaq Zavalışini də flotla yenidən Bakıya göndərdi – heç olmasa körfəzə bələd idi və limana girib, dəniz tərəfdən də topları Bakı qalasına tuşlayaraq, Hüseyinqulunu daha artıq təşvişə salacaq.

¹İrinarx İvanoviç – rus hərbi xadimi general İ.İ.Zavalışin nəzərdə tutulur. Bu hərbi bədii ədəbiyyatla da məşğul olurdu.

²Aleksandr Vasilyeviç – məşhur rus hərbi xadimi, generalissimus A.V.Suvorov nəzərdə tutulur.

Və Hüseynqulu xan Rusiya təbəəliyini qəbul etdi.

Knyaz barmağını Bakı qalasına tərəf tuşlayaraq, podpolkovnik Eristova:

– Knyaz, – dedi. – Sən bu tarixi məqamın şahidisən və bu məqam heç vaxt sənin yadından çıxmıyacaq!

Bu üç il yarımında ilk dəfə idi ki, Baş komandan yavərinə “podpolkovnik” yox, “knyaz” deyə müraciət edirdi, ona “siz” yox, “sən” deyirdi və indi belə bir müraciət Elizbar Elizarovun hələ də ötüb keçməmiş bayaqkı pərtliyini tamam yox etdi. Həm məqamın aliliyi, həm də bu müraciətdəki məhrəmlik özü ilə xoş bir qəhər gətirdi və Elizbar Eristov o qəhəri boğaraq bir balaca titrəyən səs ilə:

– Mən bu məqamla fəxr edirəm, ali-həzrət! – dedi.

Məsələ burasında idi ki, Şamaxı dağlarını aşıb Cəngi aşırımının altında, Bakı xanlığının sərhəddində hərbi düşərgə qurmuş knyaz Sisianov dünən axşam Hüseynqulu xandan təslim olma xəbərini aldı və danışığı belə oldu ki, sabah – yəni bu gün – səhər Bakı qalasının təxminən üç verstliyində, su quyusunun qarşısındakı meydançada şəhərin rəmzi açarı knyaza təqdim ediləcək. Knyaz Sisianov bu gün səhər tezdən 200 süvarisinin müşayiəti ilə həmin yerə gəldi, ancaq burada onu Molla Müzəffər Ağanın başçılığı ilə duzçörəklə Bakı ağsaqqalları gözləyirdi, Bakı Qoşa Qala qapısının açarını da onlar təqdim etmək istəyirdi.

Knyaz Sisianov bu tarixi təqdimatın bu səviyyədə keçirilməsini Böyük Rusiya İmperiyasına yaraşdırmadı və açarı geri qaytarıb, ağsaqqalara baxa-baxa Dilmanc Şərif bəyə narazılığını bildirdi, tələb etdi ki, günü bu gün Qoşa Qala qapısının qarşısında açarı ona Hüseynqulu xanın özü şəxsən təqdim etməlidir.

Xanın nümayəndələri açarla birlikdə geri çapdılar.

Knyaz yalnız podpolkovnik Elizbar Eristovla birlikdə süvarilərindən ayrılıb, Bakının Qoşa Qala qapısı ağzındakı geniş düzənlikdə şəhərin açarını Hüseynqulu xanın özündən almaq üçün, Panteranın belində şəhərə doğru yola düşdü. Onların ardınca yalnız bir serjant gəlirdi.

Bu yad çöllükdə Baş komandanın təhlükəsizliyi ilə bağlı narahat olan podpolkovnik Eristov özünü saxlaya bilməyib:

– Zati-aliləri, – dedi – bəlkə, süvarilər də ardınızca gəlsin?

Baş komandan gülümsəyib:

– Nədir, podpolkovnik? Hə? – soruşdu və bu sualda açıq-aşkar “yoxsa, qorxursunuz” tonu vardı və Elizbar Eristov hiss etdi ki, qıpqırmızı qızardı – o, qorxaq zabit deyildi, Baş komandan da dəfələrlə bunun şahidi olmuşdu.

İndi – Bakının Qoşa Qala qapısına yaxınlaşdıqları bu dəqiqələrdə Elizbar Eristov, həqiqətən, böyük fəxarət hissi keçirirdi və Baş komandan doğru deyirdi: bu anların xatirəsi ömrünün sonuna kimi onunla birlikdə olacaqdı.

Knyaz Sisianov bu cəsur və ağıllı zabitdə öz gəncliyini görürdü və tamam əmin idi ki, bu cavan adam gələcəyin yaxşı bir generalı olacaq. Eristov Ksan-skilərin də əsli keçmiş gürcü knyazlarından idi və onların babaları hələ Sisianovlardan da əvvəl Gürcüstandan Rusiyaya köçmüşdülər. Podpolkovnik Elizbar Eristov andını, bu andın şərəfini və əlahəzrət imperatorun adını uca tutan rus zabiti idi.

Və knyaz Sisianov yenə də birdən-birə Babua Arçili xatırladı: “Mən bilərəm, Paata, sən böyük general olacaqsan”.

Knyaz gülümsədi və başını yuxarı qaldırır, fikrində: “Ey, Babua!..” – dedi, göyə baxdı və sifətindəki ləzzətli bir təbəssümlə əlini yuxarı qaldırır yellədi.

Podpolkovnik Elizbar Eristov gizlədə bilmədiyi bir təəccüb və həyəcanla göyə baxdı – Baş komandan o bomboş göydə nəyi salamlayırdı – və yavərinin bu təəccübü knyaz Sisianovun gözündən yayınmadı, gülməkdən – əməlli-başlı ürəkdən gələn gülməkdən – özünü güclə saxladı.

Ən yaxın generallarıyla, zabitləriylə belə yalnız rəsmi davranan, ancaq rəsmi münasibətdə olan, onların şəxsi həyatları ilə qətiyyətlə maraqlanmayan knyaz Sisianov o 8 fevral səhəri, elə bil başqa adam olmuşdu və məhrəmanə bir ifadə ilə:

– Mən heç bilmirəm... – dedi – sənəin neçə yaşın var, podpolkovnik?

Knyaz Sisianovun tabeliyində hərbi qulluqda olan bir sıra knyazlar, qraflar, başqa yüksək mənəsb sahibləri var idi, ancaq Baş komandan onlara, hətta qeyri-rəsmi vaxtlarda belə, yalnız hərbi rütbələri ilə müraciət edirdi və bu dəfə də belə oldu, ancaq bu sualda aşkar bir istiqanlılıq var idi və bu istiqanlılığı, mehribanlıığı hiss edən, Baş komandanla ikilikdə bu qısa yolçuluq dəqiqələrində əməlli-başlı bir xoşbəxtlik içində olan Elizbar Eristov:

– İyirmi doqquz, alihəzrət! – dedi.

İyirmi doqquz... O, yəni bu yaraşıqlı və bacarıqlı podpolkovnik onun oğlu ola bilərdi və bu dəm, elə bil knyaz Sisianovun içindən onun busəhərki əhvali-ruhiyyəsi ilə heç vəchlə uyuşmayan sızıltılı və səssiz bir inilti qalxdı, dərhal da markiza de Lafonjenin məktubu yenə knyaz Sisianovun beynində sətir-sətir səslənməyə başladı.

O, gözlərini sıxıb özünü ələ aldı.

Onlar Qoşa Qala qapısının qarşısın-

dakı düzənliyə çatanda – görünür, xanın adamları qalanın gözlüklərindən baxırdı – Bakının qapısı açıldı və atlılar – Hüseyinqulu xan irəlində, onunla yanaşı Bakı xanlığının bayrağını əlində dik tutmuş bayraqdar, ardlarıyla da Mahmud bəy, Dilmanc Şərif bəy, daha iki nəfər çapa-çapa gəlib onlarla üzbəüz dayandılar.

Knyaz Sisianov bu on ildə unutmadığı sözləri azərbaycanca dedi:

– Salam, xan!

Hüseyinqulu xan:

– Xoş gördük, zati-aliləri! – dedi.

Xan açıq-aşkar qocalmışdı, onun bütün vücudundan bir yorğunluq tökülürdü və iti gözləri ilə zənle ona baxan knyaz Sisianov hiss etdi ki, bu, bir günün, beş günün yorğunluğu deyil, illərin yorğunluğudur və ani olaraq, knyaz, elə bil özünə də güzgüdə baxdı, tez də gözlərini o güzgüdə çəkdi.

Dilmanc Şərif bəy atdan enib, qoz ağacından düzəldilmiş və üzü sədəf naxışlarla işlənmiş qutunu Mahmud bəyin istehza dolu qəzəbli nəzərləri altında Hüseyinqulu xana uzatdı. Xan qutunu alıb açdı – zərif cizgilərlə naxışlanmış iri gümüş açar, qutunun içindəki yaşıl ipək üzlü döşəkciyin üstündə idi – və atın belində knyaz Sisianova tərəf üç-dörd addım yaxınlaşıb, qutunu ona uzatdı.

Və bu vaxt Mahmud bəyin yanında dayanmış o iki nəfərin, tufəngləri atların böyründən qayıb qaldırmaqları ilə, iki güllənin dalbadal atılması bir oldu.

Sifətini ani bir heyrət ifadəsi bürümüş podpolkovnik Elizbar Eristov atdan sürüşüb yerə sərildi.

Bu, o qədər gözlənilməz oldu ki, əli uzana qalmış Hüseyinqulu xan bir neçə an atın belində dondu, sonra özünə gəlib,

təb-haldan çıxaraq, nazik boğazının gömgöy damarları şişə-şişə:

– Adə, qoymayın! – qışqırdı. – Adə, köpək uşağı, nə edirsiniz?!

Knyaz Sisianov əvvəlcə heç nə anlamadı, təəccüblə fikrindən keçdi ki, bu güllə səsləri hardan gəlir və eyni təəccüblə də yerə sərilməmiş yavərinə baxdı, ancaq Hüseyinqulu xanın isterik çığırtısından sonra başa düşdü ki, nəşə, nəzərdə tutulmamış bir hadisə baş verib. Knyaz təhtəşür olaraq əlini belindən asılmış qılıncının dəstəyinə apardı, ancaq dəstəkdən yapışa bilmədi və yavaş-yavaş atdan yanakı sürüşərək yerə düşdü.

Knyazla yavərinə müşayiət edən serjant da, elə bil birdən ayıldı və aşkar bir dəhşət içində atın ağızını döndərərək geriye çapdı.

Dilmanc Şərif bəy atından yerə sıçrayıb:

– Knyaz!.. Knyaz!.. – deyərək qışqıra-qışqıra köksündən axan qan bütün sinəsini bulamış knyaza tərəf qaçdı.

Knyaz Sisianov haralardansa çox uzaqlardan gələn o səsi eşitdi: “Knyaz!.. Knyaz!..” və ona elə gəldi ki, bu, Babua Arçildir, həmin mehriban səsi ilə uzaqlardan onu səsləyir.

Onun sifəti yanakı yerə dirənmişdi və bir-birini sürətlə əvəz edən o anlarda knyaz ağızında palçıq təmi hiss etdi, onun sönməkdə olan fikrindən keçdi ki, “torpaq necə də dadsızdır...”

Və knyaz Sisianov qəflətən Babua Arçilin ona öyrətdiyi o sözü xatırladı: “Paa-ta, təkrar et: Xmerti! Təkrar et!”

Knyaz Sisianov həyatının sonuncu anında:

– Xmerti... – pıçıldadı.

Bu sözün mənasını dərk etməyə isə onun vaxtı çatmadı.

ONUN üçün səmt sərhədi yox idi və O, artıq bilirdi ki, ONUN üçün görünən o məkandakı zaman sərhədi də yoxdur, çünki burada (harada?) zaman yox idi.

O, görünən o məkandakı həyatının hər anını, hətta anadan olduğu anı da görə bilirdi.

Birdən-birə həmin çağanı – ana bətinindən çıxıb çığıran o çağanı gördü və o çağa O özü idi, qonşu otaqda isə var-gəl edən knyaz Dmitri Pavloviç Sisianov idi – ONUN atası.

Yumşaq kürsüdə oturmuş Babua Arçil qəlyanını tüsdülədə-tüsdülədə: “Sakit ol, Dmitri, hər şey yaxşı olacaq!..” – dedi və bu zaman madam Jenon indicə doğulan çağanı ustufca qucağına alıb, içəri girdi, fransız ləhcəsi ilə rus dilində: “Yelizaveta Mixaylovna sizi oğulla sevindirib, Dmitri Pavloviç!..” – dedi və çığıran o çağanı – ONU – yuxarı qaldıraraq atasına – ONUN atasına – göstərdi.

O çağanın hələ nələr olacağından, görünən o məkanda ONU nələrin gözlədiyindən, əlbəttə, xəbəri yox idi, ən başlıcası isə, o çağanın görünən o məkanda ONU gözləyən və sayı bilinməyən olaylardan sonrakı belə bir azadlıq, rahatlıq və sərbəstlik idilliyindən, belə bir şəffaflıq və çəkisizlikdən xəbəri yox idi.

Və bu azadlıq və sərbəstlik, bu şəffaflıq və çəkisizlik müqabilində görünən o məkanda bir-birini əvəz edən epizodlar bu son məqamda birdən-birə ONA mənasız göründü, ancaq hansı son?

ONUN bütün hissiyyatı deyirdi ki, bu, son deyil, burada əvvəl və son yoxdur, hər şey hələ irəlidedir...

...Bəs o “irəli” nədir və haradadır?..

¹Xmerti – gürcü dilində Allah deməkdir.

Milad tarixi ilə 1806-cı ilin həmin 8 fevral günü, hicri tarixi ilə 1220-ci il şubatın 2-si, günortaçağı idi və Hüseynqulu xan təcili məşvərət məclisi qurmuşdu. Sərdar Sisianovun qətli xəbəri elə bir sürətlə yayılmışdı ki, artıq Bakı kəndləri də qətləndən xəbərdar idi, elə bil bu xəbəri qış vaxtı da Bakını tərk etməyən quşlar – qarğalar, göyərçinlər, sərçələr yayırdı.

Hüseynqulu xan taxtında otura bilmirdi, Hacı Muxtarın müqəddəs Məkkədən ona hədiyyə gətirdiyi al-qırmızı mərcan təsbehi əsəbi-əsəbi çevirə-çevirə məşvərət otağını bürümüş sükut içində bardaş qurub oturmuş məclis əhlinin arası ilə o baş-bu baş var-gəl edirdi və bu vaxt xan qəflətən, elə bil hardansa uzaqlardan balaban səsi eşitdi. Balabanı, həqiqətən, çalırdılar, ya Hüseynqulu xanın tarıma çəkilməmiş əsəblərinin sayəsində yarandı bu səda – xan özü də bunu başa düşmədi, o balabanın nə çaldığını da ayırd etmədi və yenə də vəzir Molla Pənahın o şeiri fikrindən keçdi:

*Mən cahən mülkündə mütləq doğru halet görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə bəbet görmədim...*

Və birdən-birə inanılmaz bir hadisə baş verdi: həyatının o ən ağır və gərgin çağında Hüseynqulu xanın ürəyində şeir yazmaq ehtirası baş qaldırdı və ömründə şeir yazmayan, bunu haçansa heç fikrindən də keçirməyən, sadəcə, vaxtı olanda şeir oxumağı xoşlayan və fitrətən güclü hafizəsi olduğu üçün o şeirlərin çoxunu yaddaşında saxlayan bu adama, elə bil bir anın içində vəhy gəldi, içindən vəzir Molla Pənahın bu şeirinə nəzirə kimi misralar baş qaldırmağa başladı. O, daxili bir heyret içində özünü güclə saxladı ki, iradəsindən asılı olmayaraq, öz-özünə gələn həmin

misraları bərkədən və bədahətən məclis əhlinə oxumasın. Məşvərət otağının pəncərəsindən srağagünkü o qasırgadan sonra bu cür sakit, mülayim havaya baxa-baxa fikirləşdi ki, “o qasırga çöldə deyil, ürəyimdə əsir mənim” və hiss etdi ki, onun bütün içinə elə bu məzmununda bir şeir dolur və indicə o şeir püskürüb içindən çıxacaq.

Hüseynqulu xan, yəqin, bu dəli ehtirasdan yaxa qurtarmaq üçün tələsik taxtında əyləşdi və sağ əlini yumruqlayıb taxtın dəstəyini döyəcləyə-döyəcləyə Mahmud bəyin üstünə bağırdı:

– Bilirəm, sənin işindir bu!.. Sənin əlini-qolunu zəncirləyəcəyəm, səni qəfəsə salacağam!.. Sərdarın meyiti ilə bərabər səni ruslara göndərəcəyəm!

Həmişəki yerində – Hüseynqulu xanla üzbəüz döşəkçədə oturmuş Mahmud bəy gözlərini xandan çəkib qapıya tərəf baxa-baxa – elə bil durub çıxıb getməyə hazırlaşdı – dedi:

– Göndər! Göndər, qoy ruslar dar ağacından assınlar məni! Rusların ayaqlarının altında olmaqdansa, onların başlarının üstündən dar ağacında asılmaq yüz dəfə şərəflidir!

Məşvərət otağına o qədər qorxu-hürkü dolmuşdu, əhli-məclisin fikri o qədər təşviş və məchulluq içində idi ki, heç kim Hüseynqulu xanın hüzurunda Mahmud bəyin belə bir ötkəmliyinin fərqi nə varmadı.

Xanın isə içində dünyanın faniliyi, bu fani dünyada da insanların hiylə və ikiüzlülüüyü ilə bağlı təzə bir şeir doğulurdu və əslində, bu şeirin qəhrəmanı elə Hüseynqulu xanın özü idi: xan yalnız indi özü özüne etiraf edirdi ki, ürəyinin dərinlərində bilirdi, hiss edirdi ki, Sərdar Sisianovla görüşdə Mahmud bir oyun çıxaracaq, ancaq Sərdarın pişvazına Mahmudu da,

onun atlılarını da özü ilə götürdü və içinə dolmuş o şeirdə burası da var idi ki, yox, dayan, dur, kimi aldadırsan? – sən nəinki bunu duymuşdun, sən bunu istəyirdin. İnsana cəmi-məxluqatın əşrəfi deyirlər, ancaq cəmi-məxluqatın ən qorxuncu, riyakarı və acgözü insandır, çünki insanı Allah yox, əslində, İblis idarə edir. Əstəğfürullah!.. Bu nə əbləhanə, nə murdar fikirlərdir belə, Hüseyinqulu, sənın beyninə girir, Allahın dərgahına gedəndə bu kafir fikirlər ki başındadır, onarın hesabını verə biləcəksənmi? Belə bir məqamda bu nə fikirlərdir belə, bu nə əbləh şeir ehtirasıdır?

Və bir tərəfdən çaşqınlıq, bir tərəfdən də özü özündən çəkdiyi o xəcalət hissi xana fikirlərini toplamağa imkan vermirdi və bütün ömrü xanlıq taxtına sahib olmaq və bu taxtı saxlamaq uğrunda gündəlik mübarizə içində, siyasət aləmində keçən bu adam bu dəqiqələrdə qorxurdu ki, birdən durub qaçar: hardasa bir otaq tapıb, o otağın qapısını kip bağlamaq, heç kimi görməmək, bütün dünyadan təcrid olmaq, həyatının qorxu ilə dolu səhifələrinin hamısını yaddaşından pozmaq və gecə-gündüz şeirlər yazmaq – ancaq daha fanilikdən, riyadan, xəyanətdən, hiylə-fəsaddan yox, güldən və bül-büldən, pərvanə və şamdan, aşiq və məşuqdan yazmaq...

Hüseyinqulu xan yenə də xəncər kimi içinə soxulmuş yeni bir şikayət-şeirdən xilas olmaq üçün, gərginlikdən qıpqırmızı qızarmış gözlerini bir-bir qarşısında oturmuş məşvərət əhlinə gəzdirə-gəzdirə:

– Dilmanc hardadır? – soruşdu.

Münşi Məşədi Həsənağa:

– Yoxdur... – dedi.

Hüseyinqulu xan bağırdı:

– Necə yəni yoxdur?!

Xan həmişə beləcə qəzəblə bağıranda,

mədəniyyəti və mülayimliyi ilə bütün Abşeron camaatının hüsn-rəğbətini qazanmış Münşi Hacı Həsənağa narahat olurdu, özünü itirirdi, ancaq səhər töredilən qətl bu adama o qədər təsir etmişdi ki, bu dəfə özünü itirmədi və:

– Hər tərəfi axtarıblar, xan həzrətləri – dedi. – Şərif bəy yoxa çıxıb...

Mahmud bəy:

– Yəqin, ruslarla bərabər qaçıb!.. – dedi.

Hüseyinqulu xan yenə Mahmud bəyə bağırdı:

– Sən sus, dedim! And olsun Allahın birliyinə ki, səni özüm asdıraram! – Xan yenə bir müddət susdu, sonra: – Yoxsa, elə bilirsen ki, ruslar qayıtmayacaq?

Knyaz Sisianovun qətlə yetirilməsi xəbəri yayıldıqdan sonra rus ordusunu xof və çaşbaşlıq bürüdü və ordu Şirvana tərəf geri çəkildi, general-mayor Zavalışın isə flotu lövbərdən çıxarıb, Lənkəran yaxınlığındakı Sara adasına doğru istiqamət aldı. Bakı camaatı qaladan sahilə çıxıb, rus hərbi gəmilərini gözədən itənədək izlədi və neçə müddətdən bəri ilk dəfə rahat nəfəs aldı.

Avam camaat... Elə bilirlər ki, xatadan qurtarıblar, azadlığa çıxıblar, ağıllarına gəlmir ki, həngamə hələ bundan sonra başlayacaq və Hüseyinqulu xan bu dəfə Molla Müzəffər Ağaya müraciət etdi:

– Ağa, nə məsləhət bilirsen? Nə edək? Başımıza haranın daşını tökək?

Molla Müzəffər Ağa gözünü döşəməyə salınmış Hacı Muxtar xalçasının naxışlarına zilləmişdi və bu naxışların müxtəlif rəngləri – göyü, qırmızısı, yaşılı – o dəm dünyanın qara və qarışıq işlərindən xəbər verirdi. Molla Müzəffər Ağa eləcə də gözünü o rənglərdən çəkməyərək bir müddət susdu.

Bir-birinə macal vermədən, elə bil qeybdən gələn şikayət və dərd-ələmdən ibarət ərzi-halın misraları Hüseynqulu xanın səsinə titrədirdi və o, titrək səslə dübarə soruşdu:

– Bir təklifin yoxdur, Ağa?

Məclis əhli nə qədər qayğılı olsa da, xanın səsindeki o titrəyişin fərqiyyəinə vardı və bunu Sərdar Sisianovun qətli ilə bağlı yaranmış vəziyyətin ağırlığı ilə yozdu. Hüseynqulu xan özü də səsinin titrədiyini hiss etdi və acı bir istehza ilə fikrindən keçdi ki, buna kim inanar, kim inanar ki, belə bir məqamda xanın bütün içindən şeir misraları püskürür və o da var gücü ilə o püskürtünün ağızını qapamağa çalışır. Tale onu elə salırdı, nəydi?

Molla Müzəffər Ağa, nəhayət, gözlərini Hacı Muxtar xalçasındaki o rənglərdən çəkib:

– Var... – dedi və onun bu bir kəlməsi elə bil bütün məclis əhlini təşviş və nigarançılıq dolu bir dumanın içindən çıxartdı, hamı gözünü Molla Müzəffər Ağaya dikdi, hətta şeir misralarının Hüseynqulu xanın daxilindəki o həmlələri də, elə bil səngidi.

Molla Müzəffər Ağa:

– Çox böyük günaha batıram... – dedi. – Ancaq deməliyəm, bəlkə, camaatımızın xilasını naminə bir köməyi oldu... – Molla Müzəffər Ağa yenə bir müddət aram verdikdən sonra davam etdi: – Rusiya bizimlə həmişəlik düşmən oldu və gec-tez, bu qətlin cavabını verməliyik... Camaatımızı qorumaq lazımdır. Bu vəziyyətdə pənah o bir olan Allaha, bir də ki, indiki zamanədə Qacarlardır. Başqa güvənc yerimiz, müdafiəmiz və əlacımız yoxdur...

¹ **Baba xan** – Fətəli şah taxta çıxmadan əvvəl belə adlanırdı.

Qəfil peyda olmuş bir ümidlə Molla Müzəffər Ağaya qulaq asan Hüseynqulu xan elə həmin andaca rəncideyi-hal oldu və:

– Ağa, – dedi, – yoxsa sənin yadından çıxıb ki, Ağa Məhəmməd şah bizim başımıza nə oyun açdı?

Molla Müzəffər Ağa:

– Yox, yadımdan çıxmayıb – dedi.

Hüseynqulu xan, bəlkə də, ilk dəfə idi ki, Molla Müzəffər Ağaya açıq-aşkar rixənd edərək soruşdu:

– Onda elə bilirsen ki, Baba xan¹ birdən-birə gəlib bizim başımızı tumarlayacaq?

Molla Müzəffər Ağa:

– Yox, elə bilmirəm – dedi. – Baba xanla təcili dostluq əlaqələri yaratmaq lazımdır... Sonra da, Allah kərimdi!..

Xan:

– Dostluq əlaqələri? – soruşdu. – Bu iki daşın arasında biz o dostluq əlaqələrini necə yaradaq?

Molla Müzəffər Ağa:

– Ona hədiyyə göndərək...

Molla Müzəffər Ağa təklifi olduğunu bildirəndə o şeir misralarının sürəti səngimişdi, ancaq Molla Müzəffər Ağanın bu hədiyyə təklifi o şeir misralarını yenidən dirçəltdi və o da xanın fikrindən keçdi ki, Ağa qocaldıqca, deyəsən, xərifləyir; bu qədər ki, biz Abbas Mirzəyə də, atasına da söz verib, əməl etməmişik, Rusiyanın təbəəliyini qəbul etmişik, bundan sonra hansısa bir hədiyyəyə görə Fətəli şah kimi kinli bir adam bizə inanıb, bizimlə dost olacaq?

Və o misralar qarşısıalınmaz sürətini artırdı.

Hüseynqulu xan yenə titrəməyə başlayan bir səslə:

– Sən nə danışırısan, ay Ağa? – dedi.
– Nə hədiyyə? Mənim bütün var-yoxumu yığsan, Baba xanın başındakı tacın yarı qiymətini də etməz! Mənim göndərdiyim hədiyyəmlə o, dönüb bizimlə dost olacaq? Başımızı tumarlayacaq?

Molla Müzəffər Ağa:

– Ona başqa hədiyyə göndərək... – dedi.

Hüseynqulu xan tamam ümitsiz halda bu söhbəti bitirmək istədi:

– Nə başqa hədiyyə, Ağa, sən nədən danışırısan?.. – dedi.

Molla Müzəffər Ağa dodaqaltı nəse bir dua oxuyub, salavat çevirdi və:

– Fətəli şaha Sərdarın başını göndər... – dedi.

Hüseynqulu xanın içindəki o şeir misralarının hücumu – o dəli istək birdən-birə yox oldu və xan taxtda belini düzəldib, gözgöretməni başqalaşan nəzərlərlə məclis əhlinə baxdı.

Məşvərət otağına elə bir sükut çökmüşdü ki, elə bil heç kim heç nəfəs də almırdı, elə bil cadugər dərvişlər cadu oxuyub bu adamları daşa çevirmişdi.

Səhərdən bəri qarşısındakı dəftərə heç nə yazmayan Münşi Məşədi Həsənağa tələsik qeydlər yazmağa başladı və onun qu lələyindən qələminin kağız üzərindəki cırıltısı, elə bil həmişəkindən artıq dərəcədə otağa yayıldı.

Molla Müzəffər Ağanın təklifi gözlənilməz, gözlənilməz olduğu qədər də cazibədar göründü, hər halda, Hüseynqulu xan, elə bil məşvərət otağına dolan təzə bir hava ilə nəfəs almağa başladı və xanın beynində bayaqkı şeir misralarının sürəti, bu dəfə, bir-birini əvəz edən cürbəcür mülahizələrin, gümanların, götür-qoyların sürətinə çevrildi. Rusiya ilə körpülər birdəfəlik yandırılırdı, ancaq onsuz da

Rusiya Sisianovun qətlini ömür-billah bağışlamayacaqdı, burada daha itiriləsi bir şey yox idi, Fətəli şahın isə, bu hədiyyə heç olmasa bir az könlünü ala bilərdi, onun kin-küdurətini bir az azaldardı, Abbas Mirzə qoşunu ilə Arazın bu tayında idi, Fətəli vəziyyətdən istifadə edib, ruslar hələ özlərinə gəlməmiş, qoşunu Bakıya göndərə bilərdi, sonrası da qalırdı Allahın ümidinə. Sisianovun başı ilə birlikdə Fətəli şaha məktub da göndərmək olar ki, o, yəni Hüseynqulu xan özü 600 atlısı ilə, toplarıyla, tufəngi, barıtıyla – nəyi varsa – birlikdə Bakıdan çıxıb, Mustafa xanla danışib, razılıq alsada, almada da irəliləyib Şirvanda Abbas Mirzəni qarşılamağa hazırdı. Düzdür, Mustafa xan artıq Sərdar Sisianov ilə müqavilə bağlayıb, Rusiya təbəəliyini qəbul etmişdi, ancaq eşitsə ki, Abbas Mirzə qoşunla gəlir, müqaviləni pozmaqdan başqa nə çarəsi qalacaq? Yox, əgər ruslar tez özlərinə gəlib, qoşunu Abbas Mirzədən əvvəl Bakıya yeritseydi, heç olmasa Hüseynqulu xan külfətini də yığışdırıb, Tehrana qaçıb, orada sığınacaq tapa bilərdi.

Hüseynqulu xan üzünü Mahmud bəyə tutub:

– Onu sən öldürtdün, sən də başını Fətəli şaha ərməğan aparacaqsan! – dedi, sonra üzünü Molla Müzəffər Ağaya tutdu: – Ağa, səndən də təvəqqem budur ki, bunlarla bərabər olasan, həm hörmət-izzət naminə, həm də bunlara nəzarət edəsən! Bu işi, Ağa, çox tez görmək lazımdır!..

Və Hüseynqulu xan taxtdan qalxıb tələsik məşvərət otağından çıxdı.

Adətən məşvərət bitəndən sonra xan zıncırovu çalırdı və məclis əhli otağı tərk edirdi, ancaq bu dəfə Hüseynqulu xan taxtdan qalxıb, məşvərət otağından tələsik

birinci çıxdı, çünki onun içinə vəzir Molla Pənahın şeirinə yeni bir nəzirə dolmuşdu və fani dünyanın bəd əməllərindən bəhs edən o nəzirə daha heç vəchlə qarşısını ala bilmədiyi bir püskürtü ilə Hüseyinqulu xanın içindən çıxmaq istəyirdi.

4

1797-ci ildə Ağa Məhəmməd Şah Qacar ikinci dəfə Qarabağa hücum etdi, nəhayət ki, alınmaz Şuşa qalasını ala bildi və elə orada da bədbəxt Pavel kimi, öz yaxın adamları gecə hökmdarın yataq otağına girib, onu öldürdülər. Deyənlərə görə, sui-qəsdçilərdən biri xəncərlə onun boğazını üzümüzdü və son vaxtlar bu hadisə tez-tez knyaz Sisianovun yadına düşürdü – nə üçün? Məgər hökmdarı qətlə yetirmək elə bir nadir hadisə idi ki, beləcə tez-tez xatırlanmalıydı? Knyaz özü də buna təəccüb edirdi, ancaq – xüsusən son zamanlar gecələr, yuxuya getməzdən əvvəl – bu hadisə onun yadına düşəndə otuz il bundan əvvəlki gənc zabıt Pavel Sisianov kimi yenə də onun – Qafqaz canişini, əlli bir yaşlı general Sisianovun əti ürpəşirdi, yenə də az qalırdı o cür ürəyi bulansın. Ömrü daima ölümlə yanaşı keçən knyaz Sisianovun hər dəfə gözlərinin qabağına gələn o görüntü az qala elə o ilk gün kimi təsirli olurdu, o görüntü onun yaddaşına necə hopmuşdusa, o təsir də onun hissiyyatına eləcə hopmuşdu.

Cəllad o quldurun saçlarından tutub eşafotun üstünə düşmüş başını yuxarı qaldıranda, hələ laxtalanmamış qan o başın boğazından damcı-damcı axırdı və görünür, əbədi olaraq yaddaşına hopmuş bu mənzərə knyaz Sisianovun gözlərinin qabağına gələndə, hərdən, elə bil o qan

damcıları eşafotun üstünə yox, dümbədüz knyazın qarşısında döşəməyə tökülüb, onun ayaqlarının altına axırdı.

O 10 yanvar günündən keçən bu otuz ildə knyaz Sisianovun həyatı həmin otuz ilə sığışmayacaq dərəcədə xatirələrlə dolu idi, ancaq o soyuq 10 yanvar gününün həmin xatirələr içində xüsusi və bütün təfərrüatları ilə aydın bir yeri var idi.

1775-ci ilin o 10 yanvar günü Moskva qışının şaxtası ülgücün ağızı qədər iti idi, ancaq qar basmış küçə ilə edam meydanına gedən o gənc zabitin bütün bədənini elə bir həyəcan bürümüşdü ki, şaxta, elə bil o həyəcan qatını yarıb onu üşüdə bilmirdi.

Küçələr o qədər izdihamlı, o qədər adamla dolu idi ki, sanki ilə, hətta at belində də edam meydanına getmək mümkün deyildi və o qış günü Pavel Sisianov dizə çıxan qarın içi ilə Don kazakı, cinayətkar Yemelka Puqaçovun edamına baxmağa piyada gedirdi. Onunla birlikdə xidmət edən gənc zabitlərin, onun tanışları olan gənc knyazların, qrafların çoxu bu edama baxmaq istəmirdi, onlar bir gənclik ehtirası ilə belə hesab edirdilər ki, ölümlə yalnız döyüş meydanında, yaxud duel zamanı üz-üzə dayanmaq olar, meyxa-naçılarla, aşxana sahibləri ilə birlikdə teatr tamaşası kimi edamlara tamaşa etmək elə həmin traktirşiklərə bərabər olmaqdır.

Pavel Sisianov isə o zaman – elə indinin özündə də – belə düşünmürdü, çünki Yemelyan Puqaçov adı cani və quldur deyildi, o, dövlətə xəyanət etmişdi, ac-yalavac lümpenləri dövlətin üzərinə aparırdı, silahı böyük rus imperiyasına qarşı qaldırmışdı və and içib silahla dövləti müdafiə edən hər bir kəs, o yaramazın edamını görməli idi, bu – onun borcu idi.

Və gənc knyaz Pavel Sisianov bir-birinin ayağını bastalayan, bir-birinə toxunan, bir-birini sıxan, qadını da, kişisi də küçə söyüşü söyən izdihamın içində edam meydanına gedirdi və tövşəyə-tövşəyə gedən bu qədər insanın ağzından çıxan ucuz araş, samaqon, çaxır, sarımsaq, duzlu xiyar qoxulu buxar, hər tərəfi bürümüş korçma¹ iyi, elə bil Yemelkanın bütün varlığının murdarlığından xəbər verirdi, ancaq o, – 21 yaşlı Pavel Sisianov dövlətə və ülyahəzrət imperatriçəyə and içmiş, bu andla da fəxr edən rus zabiti idi, xainin edamını gözləri ilə görməli idi.

Ayaq altında qalan qarın xırçılıtısı insanların uğultusuna qarışmışdı və sonralar o uğultu knyaz Sisianovun yadına düşəndə ona elə gəlirdi ki, o uğultuda leş üstünə şütüyən quzğunların hərisliyi var idi. Boğazlarının damarı şişə-şişə:

- O alçağı şaqqalamaq lazımdır!..
- Diri-diri doğramaq lazımdır!

– Hamısını! Hamısını doğramaq lazımdır! – qışqıran bu kişilərin, qadınların əksəriyyəti elə Yemelka Puqaçovun özü kimi qaragüruh adamları, lümpenlər idi və onlar bir-birini itələyə-itələyə elə bir hərisliklə edam meydanına gedirdilər ki, elə bil orada onlara pul paylayacaqdılar, ya da pulsuz araş verəcəkdilər.

Puqaçov dövlətə xəyanət etmişdi, onun özü kimi quldurları isə ona xəyanət etdilər və elə ki, Yemelka zəiflədi, ona ən yaxın olan quldurlar öz miskin həyatlarını qoruyub saxlamaq üçün o saat başçılarının əlini-qolunu bağlayıb dövlətə təhvil verdilər. Bu başçı isə – Puqaçov – istintaq zamanı qraf Paninin onun sifətinə ilişdiriyi elə ilk yumruqdan sonra it kimi diz çöküb bütün cinayətlərini boynuna aldı. Yemelka

özünü 3-cü Pyotr elan etmişdi və onu 3-cü Pyotr kimi qəbul edib, ona qoşulanlar, onun cinayətlərini həyata keçirən, onun qarşısında quyruq bulayan insancığazlar indi də, bax bu cür onu lənətləyərək şaqqalanmasını, diri-diri doğranmasını tələb edirdilər.

- Gətirirlər!..
- Gətirirlər!..
- Gətirirlər!..

Sevincdən, maraqdan, bir azdan sonra onları gözləyən o edam ləzzətindən cuşa gəlmiş izdiham, elə bil əmr yerinə yetirirdi – tələsik bir-birini sıxa-sıxa ortadan aralanıb, yol verdi: əvvəlcə kirasir² dəstəsi, onların da ardınca üstündə dəmir qəfəs qurulmuş sani gəlirdi. Sanidən sonra süvari dəstəsi, onlardan da sonra əlləri yalın ayaqlarına zəncirlənmiş puqaçovçu məhkumlar addımlayırdı və Puqaçovun sağ əli – vuran əli olan Afanasi Perfilyev bu məhkumların ilk sırasında idi.

Əlləri və ayaqları zəncirlənmiş Puqaçov dəmir qəfəsin içindəki kürsüdə oturmuşdu. Başı açıq idi, saçları da, saqqalı da pırpızlaşmışdı. Hər iki əlində sarı mumdan şam tutmuşdu və o şamlar yandıqca əriyən mum onun əllərinə tökülürdü, ancaq o bunun fərqi deyildi, qorxudanmı, nifrətdənmi işım-ışım işıldayan qara gözlərini elə həmin sanidə qəfəslə üz bəüz oturmuş keşişə zilləmişdi.

Sani kütlə uğultusunun müşayiəti ilə edam meydanına gedirdi və sərxoş bir bağırmanın uğultunu yaran:

– Əvvəlcə onun gö .ünə pas soxmaq lazımdır!.. – sözlərindən sonra, o uğultuya eləcə də sərxoş bir qəhqəhə yayıldı və bu zaman Puqaçov dəmir qəfəsin içində ayağa qalxaraq sağa-sola baş əyə-əyə xırıltılı bir səslə qışqırmağa başladı:

¹ korçma – meyxana

² kirasir – dəmir geyimli əsgərlər

– Bağışlayın məni, pravoslav camaatı!..
Bağışlayın!..

Daha artıq bir uğultu qopdu və bu uğultu qətiyyəni onu bağışlamırdı, əksinə, lənətləyirdi:

- Ay sənın ananı!..
- Onun dilini də kəsin!..
- Qulaqlarını da!..

O yaramaz isə bu lənət uğultusunun fərqudə deyildi, elə bil bu uğultunu eşitmirdi, eləcə sağa-sola baş əyər-əyər eyni sözləri qışqırırdı:

– Bağışlayın məni, pravoslav camaatı!..
Bağışlayın məni, pravoslav camaatı!..

Pavel Sisianov həyatın dibi sifətində əks olunmuş bu mələna baxa-baxa fikirləşirdi ki, gərək nə qədər ən adi insanlıq məfhumundan kənarda olasan, nə qədər ibtidai bir təkəkkür sahibi olasan ki, belə bir məxluqu hökmdar hesab edəsən, ona qoşulasan və onun ardına düşüb dövlətlə əlbəyaxa olasan, bu məxluqu Rusiya kimi bir imperiyanın taxtında oturtmaq istəyəsən.

Hündür qurulmuş eşafotun ətrafında soldatlar düzölmüşdü, zabitlər mundirlərinin üstündən uzun etəkli kürk geymişdilər və Yemelkanı gözəyən iki cəllad da – bu çətin, ağır, çətinliyi və ağırlığı qədər də hörmətsiz peşə sahibləri – eşafotda oturub, ya talelərinin acısını unutmaq üçün, ya da indicə yerinə yetirəcəkləri vəzifənin şərəfinə şirin çaxır içirdilər – cəlladlara edam ərəfəsində çaxır içməyə icazə verirdi.

“Boloto”¹ deyilən bu meydanın Rusiya imperiyasının tarixinə düşmüş öz qara edam ənənəsi var idi: Yemelyanın sələfi, onun kimi dövlət xəyanətkarı Stenka Razinin² da başı burada kəsilmişdi və

gənc zabit Pavel Sisianov həmin məşhur edamı Rusiya imperiyasının mənəvi böyüklüyünün və bir dövlət kimi qadirliyinin ifadəsi hesab edirdi.

Eşafotun yanında üç dar ağacı da qurulmuşdu və o dar ağaclarından Puqaçovun ən qəddar əlaltıları asılacaqdı. Puqaçovun və Afanasi Perfiliyevin isə əvvəlcə diri-diri əlləri, ayaqları baltalanacaqdı, sonra başları kəsiləcək və yerdə qalan bədən isə şaqqalanıb dörd yerə parçalanacaqdı.

Puqaçovu gətirən sani edam meydanına girdi və onun ardınca yüyürən kütlənin, hörümçək kimi ətrafdakı evlərin, dükanların, aşxanaların damına dırmaşmış insanların uğultusu, bir-birinə qarışmış o araq, çaxır, sarımsaq qoxusu bütün meydanı başına götürdü. Pavel Sisianov, elə bil yaramazın edamını görməkdən daha çox, kütlənin ağızından çıxan o qoxulu buxardan heç olmasa bir az aralanmaq üçün, ağına-bozuna baxmadan, ehtiraslı bir nifrətlə ətrafındakı insanları itələyər-itələyər qabağa çıxdı.

Sani eşafotun yanında dayandı və birdən-birə – elə bil kütləyə yenə əmr verildi və kütlə də o əmri həmin andaca yerinə yetirdi – meydana gözəl bir tamaşa ərəfəsinin sükutu çökdü.

Soldatlar saniyə qalxıb qəfəsi açaraq Puqaçovu dartıb çıxartdılar və o, iki məmurun və keşişin müşayiəti ilə eşafota qalxdı. Onların ardınca Afanasi Perfiliyevin yalın ayaqlarının zəncirini məhkumların zəncir qatarından ayıraraq, itələyər-itələyər onu eşafota apardılar və cinayətkar Perfiliyevin zəncirlənmiş yalın ayaqları hər dəfə qarın içinə girəndə, zəncir cingiltisi aydınca eşidilirdi. O anlarda Pavel Sisiano-

¹ Boloto – bataqlıq

² Stenka Razinin – Stepan Razin, Don kazakı, quldur, Rusiyada 1670-71-ci illər üsyanının başçısı. 1671-ci ildə edam olunub.

va elə gəlirdi ki, bu cinayətkarların Yaradan və dövlət qarşısında günahı o qədər böyükdür ki, kilsə zəngləri onları cəhənnəmdə yanacaqları o biri dünyaya yola salmaqdan imtina edir və onları o biri dünyaya Perfiliyevin yalın ayaqlarındakı həmin zəncirlərin səsi yola salır.

Puqaçovun çiyinə qoyun dərisindən ağappaq kürk salınmışdı, kürkün açıq yaxasından moruğu rəngli kaftanı¹ görünürdü və onun o kürkü hər tərəfi bürümüş o qar ağılığına qarışdıqca, kaftanın moruğu rəngi, elə bil daha da tündləşir, tünd-qırmızıya – qan rənginə çalır.

Sonra “Farağat!” əmri verildi və hərbiçilər farağat dayandılar. Eşafotda dayanmış məmurlardan biri manifesti oxumağa başladı və o yaramazın adı çəkildə, aşağıda dayanmış oberpoliseymeyster yoğun bakenbardlı, qoğal kimi girdə və dolu sifətini altdan yuxarı Puqaçova tərəf tutub, guruldayan bas səsi ilə – görünür, Moskvada ən gürsəli polis axtarıb, onu tapmışdılar – soruşdu:

– Don kazakı Yemelka Puqaçov sən-sən?

Puqaçov əsməyə başlamış xırıltılı səsiylə:

– Bəli, cənab!.. – dedi. – Zimoveysk stanisasından Don kazakı Yemelka İvanoviç Puqaçov mənəm...

Əlbəttə, bu sual-cavab ondan ötrü idi ki, kütlənin heç bir şübhəsi qalmasın – indicə şaqqalanacaq bu alçaq özünün elan etdiyi kimi, 3-cü Pyotr yox, ac-yalavac bir Don kazakıdır və bir müddətdən sonra elə bu kütləni özü Yemelka Puqaçov haqqında həqiqi imperatormuş kimi, qəhrəmanlıq faciəsi quraşdırıb, bir-birinə danışmasın, onu müqəddəs eləməsin.

Manifest oxunduqca, Puqaçov do-daqaltı nəsə pıçıldayaraq, xaç çəkə-çəkə baş əyirdi və bir anda, elə bil onun baxışları ilə Pavel Sisianovun gözləri bir-birinə tuş gəldi və Paveldə elə bir hissiyyat oyandı ki, – və o hissiyyat da bu qədər illərdən sonra knyaz Sisianovla birgə idi – Puqaçov Böyük Rus İmperiyasına qarşı xəyanətini bağışlamaq üçün, şəxsən ona – iyirmi bir yaşlı gənc zabitə baş əyir. Bu hissiyyatda açıq-aşkar bir qürur var idi: imperiyaya, ülyahəzrət imperatriçə Yekaterinaya xəyanət etmiş qatı cinayətkar onun – iyirmi bir yaşlı gənc rus zabitinin simasında edamdan əvvəl imperiyadan və ülyahəzrət imperatriçədən üzr istəyir.

Uzunboylu, bədheybət görkəmli, çopur, təknəsi çıxan Afanasi Perfiliyev isə açıq-aşkar özündə deyildi, artıq nə baş verdiyini başa düşmürdü və nə qədər günahsız insanı qılıncdan keçirmiş bu quldur indi Yaradanın və ülyahəzrət imperatriçənin hökmü qarşısında ayaq üstə dayana bilmədiyi üçün, cəlladlardan biri onun qolundan yapışmışdı. Perfiliyev bərəlmış gözlərini bircə dəfə də olsun kirpik çalmadan zəncirlənmiş yalın ayaqlarının altına zilləmişdi və bu cinayətkarın bütün varlığının uçum-uçum uçduğu da kənardan eləcə aydın hiss olunurdu.

Manifest oxunub bitdikdən sonra, birdən-birə meydanı yenə uğultu bürüdü və keşiş hiss olunan bir tələsikliklə Puqaçovla Perfiliyevə nələrsə dedi, sonra o da, məmurlar da eşafotdan aşağı endi və yaramaz Yemelka tez-tez az qala yerə qədər əyilə-əyilə əsən xırıltılı səsi ilə qışqırmağa başladı:

– Ey pravoslav xalqı, mənim günahlarımı bağışla!.. Ey pravoslav xalqı, mənim günahlarımı bağışla!..

¹ kaftan – uzun, ya da qısa ətikli rus kəndli köynəyi

Və küçə söyüşləri ilə onu söyən, onu lənətləyən uğultu arasından Pavel Sisianov o məlunun sözlərini güclə eşidirdi:

– Mənim günahlarımı bağışla, ey pravoslav xalqı!..

Meydançada eşafotun qarşısında dayanmış ekzekutor¹, nəhayət ki, işarə verdi və səhərdən bəri aşkar bir səbirsizliklə öz işarələrini gözləyən hər iki cəllad Puqaçovun üzərinə atılıb, o qar kimi ağappaq tulupu əynindən çıxartdılar, sonra da eyni hərisliklə onun moruğu rəngli kaftanının yaxasını cırdılar.

Meydana yenə sükut çökdü və Puqaçov o müdhiş sükut içində dizləri üstə edam kötüyünün qarşısında oturdu, daha doğrusu, onun vücudu, elə bil birdən-birə əriyib, bir maye kimi dizləri üstə yerə töküldü. Cəlladlardan biri onun saçından yapışib, başını edam kötüyünə tərəf çəkdi, o biri cəllad isə sağ əli ilə baltasını qaldırdı və elə o andaca Puqaçovun başı kötüyün üstündən eşafotun döşəməsinə düşdü. Elə həmin cəllad da tələsik – elə bil həmkarını qabaqlamaq istəyirdi – əyilərək, sol əli ilə başın saçlarından tutub yuxarı qaldırdı və öz məharətindən gözgöretə qürur duyaraq, Yemelka Puqaçovun başını dövrə ilə eşafotun ətrafına yığılmış kütləyə göstərdi.

Kütlə isə həris bir həmlə ilə eşafota yaxınlaşmaq, Yemelkanın başını yaxından görmək istəyirdi və əl-ələ vermiş soldatlar bu qızmış izdihamın qarşısını güclə saxlayırdı.

Rusiya kimi bir Derjava bu miskin başdan ötrü yüz min qızıl rubl vəd etmişdi və o başın indi bir mis qəpiklik də qiyməti yox idi.

Cəllad bir əli ilə ağzı qana bulaşmış baltanı, o biri əli ilə də Yemelkanın başını

uca tutub, eləcə bir fərəhlə bir neçə dəfə eşafotda dövrə vurdu və başın boğazından axan qan onun əlini qıpqırmızı qızartmışdı. Nəhayət, cəllad başı kötüyün üstünə qoydu və dik dayanmış başın boğazından axan qan bu dəfə kötükdən süzülüb, eşafotun döşəməsinə axırdı. Bu an ikinci cəllad da, yəqin, öz məharətini nümayiş etdirmək üçün, cəld eşafotun bir kənarına atılmış uzun dəmir mili götürdü, sonra da Yemelkanın başını saçlarından tutub qaldıraraq, milin iti ucunu onun lırt boğazına keçirdi və başı milin ucunda yuxarı qaldırıb bayraq kimi, öz başı üzərində fırlatmağa başladı.

Ancaq kütlənin kəsilməmiş başı görmək ehtirası, indi qızgın bir narazılıqla əvəz olunmuşdu, qadınlar, kişilər də, qocalar, cavanlar da bir-birinə qarışib bu dəfə cəlladları fitə basırdı, ən qatı küçə söyüşləri ilə söyürdü, çünki hökmə görə əvvəlcə diri-diri Puqaçovun əllərini, ayaqlarını kəsməliydilər, başı isə ancaq bundan sonra balta ilə bədənindən ayırmalıydılar və Puqaçovun diri-diri doğranmasını görməyi üçün kütlə hiddətə gəlmişdi, qeyzlə qışqırırdı:

- Cəlladlara rüşvət veriblər!..
- Cəlladlar oğrudur!..
- Cəlladlar rüşvət alıb!..

Və yalnız cəlladlar Puqaçovun leşini sürükləyərək kötüyün üstünə qaldırıb sidqi-ürəkdən və cidd-cəhd ilə əvvəlcə şaq-qalayıb, sonra da dörd yerə böləndə meydana yenə razılıq uğultusu yayılmağa başladı.

Yemelyan Puqaçovun edamı zadəganların qələbəsi idi və bu, zadəganların bayramı olmalıydı, ancaq nə üçün edam meydanında bunun əksi idi? Nə üçün lümpen

¹ ekzekutor – məhkəmə hökmünün yerinə yetirilməsini elan edən məmur

Yemelkanın edamı elə lümpenlərin özlərinin bayramına çevrilmişdi?

Cəllad dəmir milin ucunda Yemelka Puqaçovun başını öz başının üstündə fırlatdıqca Pavel Sisianova elə gəlirdi ki, o başın boğazından hələ də axan qan damcıları indicə onun üstünə – gözlərinə, yanaqlarına, dodaqlarına sıçrayacaq və əti ürpəşən, ürəyi bulanən o gənc zabiti daha Perfilyevin də edamını gözləmədi – Yaradanın və ülyahəzrət imperatriçenin o yaramaz haqqındakı qərarı da, əlbəttə, yerinə yetiriləcəkdi – geri çevrilib, var gücü ilə adamları yara-yara kütlənin arasından çıxıb bildi.

O, yeyin addımlarla kütlədən uzaqlaşdıqca, hava təmizlənirdi və o araş, çaxır, sarımsaq, ucuz kolbasa qoxusu, o korçma iyi, nəhayət ki, çəkilib gedirdi, ancaq bu vaxt gözlənilmədən Babua Arçilin şirin və qorxulu söhbətləri Pavel Sisianovun yadına düşdü və uşaqlıqda olduğu kimi, bir-birinə baxan o iki solğun baş – biri qadın, o biri kişi – onun gözlərinin qabağına gəldi. O başlar yanaşı qoyulmuş, spirtlə dolu iki iri kolbanın içində idi və özü görmədiyi, ancaq təsəvvüründə canlandırıdığı o iki baş o uşaqlıq dövründə Paveli dəhşətə gətirib, qorxutmuşdu. Elə o vaxt da Yelizaveta Mixaylovna – Pavelin anası – ilk və son dəfə Babua Arçilə açıqlanmışdı:

– Dyadya¹ Arçil, xahiş edirəm sizdən, uşağın yanında belə qorxulu şeylər danışmayın!

Ancaq gülürüz bir adam olan Babua Yelizaveta Mixaylovnanın bu iradından incimədi və:

– Eybi yox, Liza, – dedi. – Qoy, həyatı indidən öyrənsin. Bilsin ki, həyatda nələr olur!

¹ dyadya – rusca dayı, əmi

² babua – babua gürcü dilində baba deməkdir.

Əlli il əvvəl, 1725-ci ildə – o zaman ki, Rusiya imperiyası taxtının sahibi I Yekaterina idi – Pavelin babası, gürcü knyazı Paata Sisişvili çar VI Vaxtanqla birlikdə Tiflisi tərk edib, mühacirətə Rusiyaya gəlmişdi, onda Paatanın uşaqlıq dostu Babua Arçil də onları müşayiət edənlərdən biri idi və Rusiyaya köçdükdən sonra Paata Sisişvili Pavel Sisianov oldu, hərbi xidmətə qəbul edilərək, 1743-cü ildə İsveç müharibəsi zamanı Vilmanstrandom yaxınlığında həlak oldu, ancaq bundan sonra da Babua Arçil Sisianovlar ailəsinin ən yaxın və məhrəm adamı idi. Babua evlənməmişdi, tək yaşayırdı, ancaq deyilənə görə o, vaxtı ilə Moskva gözəllərinin sevimlisi olmuşdu və yenə də deyilənə görə, artıq qocalmış o Moskva gözəllərinin övladları arasında Babuanın da uşaqları az deyildi.

Yalnız Babua Arçil onu gürcüsayağı “Paata” deyərək çağırırdı və hələ uşaq vaxtlarında ona:

– Sənə babanın adını qoyublar. – deyirdi. – Ona görə də sən Pavel yox, Paatasan. Mənə də “Babua”² de, “Babua Arçil”.

Pavel o vaxtkı yüksək zadəgan ənənəsi ilə 7 yaşından hərbi qulluğa yazılmışdı və artıq Preobrajen alayının kapralı idi. Babua Arçil gözlərindəki aşkar bir məhəbbət və fəxarət ilə bu balaca kaprala baxa-baxa:

– Mən bilirəm, Paata, – deyirdi, – sən böyük general olacaqsan! Onda mən sənənin yadından çıxacağam, ancaq eybi yox, mən sənə yuxarıdan baxacağam.

Babua Arçilin belə bir əminliklə dediyi o sözlər – “sən böyük general olacaqsan” – bir tərəfdən səkkiz-doqquz yaşlı Pavelin qəlbini qürurla doldururdu və o, özünü

artıq həqiqi general kimi hiss edirdi, ancaq o biri tərəfdən də o, təəccüblə yuxarıya – Moskvadakı malikanələrinin tavanına baxırdı.

– Yuxarıdan? – Barmağı ilə tavanı göstərirdi. – Burdan?

Babua Arçil gülüb:

– Yox, – deyirdi – göydən. O zaman mən göydə olacağam.

Babua Arçilin söhbətləri balaca Pavel üçün oxuduğu kitablardan da qat-qat maraqlı və təsirli olurdu, onu sirli bir dünyaya aparırdı və o sirli dünyada Babuanın danışdığı hadisələr, söylədiyi fikirlər canlanırdı, hərəkətə gəlirdi, Babua, doğrudan da, göydə – ayın, ulduzların arasında olurdu, Pavel özü də o sirli dünyadakı hadisələrin içinə girirdi, o hadisələrin iştirakçısı olurdu, bəzən də o sirli dünya qorxulu bir dünyaya çevrilirdi.

Həmin gün də Babua Arçilin danışdığı əhvalat o qorxulu dünyanın hadisələri idi və neçə gün gecələr Pavel o qorxulu dünyanın xofu içində yuxuya gedə bilmirdi, hətta yerindən qalxıb dayəsi madam Jenonun yataq otağına qaçmaq, madam Jenonu qucaqlayıb ağlamaq istəyirdi, ancaq bunu özünə sığışdırmırdı – general gərək heç nədən qorxmasın! – özü-özünü məcbur edib, o qorxulu dünya ilə təkbətək qalırdı.

Yelizaveta Mixaylovnanın birinci və sonuncu dəfə irad tutduğu həmin gün Babua Arçil Sisianovlar ailəsindəki hörmətinin ifadəsi olaraq, onun üçün xüsusi dəmlənmiş tünd çayı içə-içə:

– Bilirsiniz, – dedi, – Peterburqda spirtin içində iki baş saxlayırlar. Biri kişi başıdır, o biri qadın başıdır. Onların ikisi də cinayətkar olub, ikisinin də başını

kəsiblər. O başları kolbada spirtin içinə qoyub saxlayıblar ki, gələcək nəsillər bilsin Rusiyada cinayətkarlar necə olub, çünki gələcəkdə dünyada daha cinayətkar olmayacaq. Kolbadakı o başların gözləri açıqdır, bir-birlərinə baxırlar. Deyirlər ki, gecələr, qaranlıqda onların səsi gəlir, bir-birləri ilə danışırlar.

Babua Arçil bunları danışdı və həmişəki kimi uzun bığının uclarını bura-bura güldü və onun bu gülüşü də danışdığı o dəhşətli əhvalat kimi Pavelə dəhşətli gəldi – buna necə gülmək olar?

Kolbalardakı spirtin içində saxlanan və bir-birinə baxan o iki baş Pavelin beynində elə bir həyəcan, hətta isterika yaratmışdı ki, təsəvvüründə canlandırırdı o iki başın bir-biri ilə danışdıqlarının səsi də, elə bil uzaqlardan gəlməyə başlayırdı və Pavel heç vəchlə onların bir-birinə nə dediklərinə qulaq asmaq istəmirdi, çünki ona elə gəlirdi ki, o sözlər o bədənsiz başlardan daha dəhşətlidir.

Və yalnız böyüdükdən sonra, 13-14 yaşlı bir yeniyetmə olarkən, Pavel bildi ki, Babua Arçilin danışdığı bu əhvalat tamam uydurma deyil, həqiqətən də, Rusiya Elmlər Akademiyasında spirtin içində iki baş saxlanılır – biri Anna Monsun¹ qardaşı, deyilənə görə, guya I Yekaterinanın sevgililərindən biri olmuş və rüşvətxorluq üstündə edam edilmiş Villim Monsun başı, o biri isə, I Yekaterinanın kamer-freylinası, yenə də deyilənə görə, guya I Pyotrun sevgilisi olmuş və gizlin doğduğu körpəsini boğub öldürdüyü üçün edam edilmiş Mariya Hamiltonun başı idi.

Bir dəfə də onlara gələndə həmişə gülürüz olan, həmişə də duzlu zarafatından qalmayan Babua Arçil heç vaxt olmadığı kimi, çox ciddi idi və:

¹ Anna Mons – alman mənşəli Anna Mons on ildən artıq bir müddət I Pyotrun məşuqəsi olmuşdur.

– Paata, – dedi, – təkrar et: “Xmertı”!

Pavel:

– Nə? – soruşdu.

– Xmertı!

– Xmertı nədir?

– Sən təkrar et: Xmertı!

Pavel təkrar etdi:

– Xmertı.

Babua Arçil Pavelin musiqi müəlliməsi madam Tereza kimi, diqqətlə ona qulaq asdı.

– Bir də de: Xmertı!

Pavel:

– Xmertı... – dedi.

– Bərkdən de!

– Xmertı...

– Ürəklə de! Xmertı!

Bu dəfə Pavel bərkdən və ürəkdən təkrar etdi:

– Xmertı!..

Babua Arçil:

– Bax, belə! – dedi. – Yadında saxla, Paata, “xmerti” gürcü dilində Yaradan deməkdir. Sən görə, Yaradanın adını sənin ulu babalarının dediyi kimi deyəsən! Eşidirsən, Paata, “xmerti”!

Ancaq o “xmerti” sözü səkkiz-doqquz yaşlı Pavelin xoşuna gəlmirdi, bu söz ona nəinki tamamilə yad idi, hətta ona gülməli gəlirdi – necə yəni “xmerti”? – və bir müddətdən sonra bu söz tamam onun yadından çıxdı.

Babua Arçil onların evinə gəlib-gedən yeganə adam idi ki, gürcü ləhcəsi ilə rus dilində danışa-danışa Tiflisdən, Tiflis bazarından, kentolardan, Tiflisin azərbaycanlılar yaşayan Şeytanbazar məhəlləsindəki gözəl aşxanalardan, o aşxanalarda çalınan gözəl musiqilərdən, Tiflisdən keçən Kür çayından, Gürcüstanın dağlarından, bağlarından söhbət açırdı və onun o söhbətləri Sisianovların evində artıq çox

uzaq, uzaq olduğu qədər də nağılvırı bir dünyadan xəbər verirdi.

Babua Arçil deyirdi ki, Tiflisdəki ən ləzzətli qış yeməklərindən biri “kəlləpaça” idi və əla “kəlləpaça” Şeytanbazar da bişirdi. “Kəllə” – yəni qoyunun başı, “paça” – ayaqları və Tiflisə gələn xaricilər – ruslar, ingilislər, fransızlar o kəlləpaçadan o qədər yeyirdilər ki, üstündən soyuq su içib panos olurdular.

Babua Arçil bunları danışa-danışa uğunub gedirdi, ancaq kəsilib qana bulaşmış o qoyun kəlləsi Pavelin gözlərinin qabağına gəlirdi və onu vahiməli bir heyrət bürüyürdü ki, bu cür qanlı başı necə yemək olar və bunu danışa-danışa Babua kimi necə gülmək olar?

Və 1775-ci ilin o soyuq 10 yanvar günü iti addımlarla edam meydanından uzaqlaşan gənc zabıt Pavel Sisianov fikirləşdi ki, insan üçün insan başı ilə qoyun başının fərqi yoxdur, ancaq elə o anlardaca bu primitiv fikir onun özünün xoşuna gəlmədi – Puqaçov insan deyildi, o, dövlətə xəyanət etmişdi, ülyahəzrətə xəyanət etmişdi və Yemelka Puqaçovun başı beləcə kəsilib milə sancılmalı idi, hətta o baş bundan da artığına layiq idi. Pavel özü öz qəddarlığına təəccüb etdi, ancaq qarın içi ilə addımladıqca, o təəccüb hissi, elə bil soyuq yox, isti bir gün idi, ərilib getdi, yox oldu.

Pavel Sisianov sonradan bildi ki, ülyahəzrət II Yekaterina həmişəki kimi insanpərvərlik göstərərək, gizli əmr verib ki, Yemelka Puqaçovun da, quldur Afanasi Perfilievə başları kəsilsin, sonra şaqqalanıb dörd yerə bölünsünlər. Bunu Moskva qubernatoru knyaz Mixail Nikitiç Volkonski o yaramazların edamından sonra yaxın ətrafına demişdi və bu xəbər bir günün içində bütün Moskvaya yayılmışdı.

Babua Arçil bu xəbəri eşidəndə:

– Volkonski ehtiyatlı adamdı, – dedi.
– Bu xəbəri də elə Yekaterinanın tapşırığı ilə yayır... Qoy hamı görsün ki, ülyahəzrət necə ürəyiyumşaq insandır...

Sisianovlar ailəsi və ilk növbədə gənc zabıt Pavel Sisianov Babua Arçilin bəzən dediyi belə müxalifyönlü sözləri xoşlamırdı, ancaq Babua Arçil bunun fərqi varmırdı, fikirləşdiyini deyirdi.

– Dünyanın işlərinə bax, Mixail Nikitiç həqiqi III Pyotru da, yalançı III Pyotru da Allah dərğahına göndərən adamlardan biridir¹. Bu sözləri də o zaman Babua Arçil dedi.

Puqaçovun dörd yerə parçalanmış başsız bədənini bütün Moskva küçələrində gəzdirdilər, onun cəlladın dəmir milindən götürülüb payaya keçirilmiş başını da bir neçə gün şəhərdə gəzdirdilər, sonra o başı da, o bədən parçalarını da – hamısını bir yerdə yandırır, külünü Moskva çayına atdılar.

Elə həmin 75-ci ilin martında II Yekaterina xüsusi manifest imzaladı: Puqaçov xəyanətkarlığı “əbədi olaraq yaddaşlardan pozulmalı və heç zaman xatırlanmamalıdır”. Puqaçov Yaik çayının sahilindəki Yaitsk qəsəbəsində həbs olunduğuna görə, ülyahəzrət bu adları da tarixin yaddaşından həmişəlik silmək üçün Yaitsk qəsəbəsini Uralsk, Yaik çayını isə Ural çayı adlandırmağı əmr etdi.

Neçə illər idi ki, Babua Arçildən yaşını soruşanda “79” – deyirdi, elə bil səksənə keçməyə qorxurdu və Babua quldur Yemelkanın edamından düz dörd ay sonra, may ayının ortalarında, Moskvanın nadir günəşli yaz günlərindən birində öz evində,

pəncərənin qarşısındakı kürsüdə oturub şüşədən çölə baxdığı yerdə sakitcə vəfat etmişdi.

Babuanın yaşadığı bina qonşuluqda idi və bu bəd xəbəri eşidən kimi, Yelizaveta Mixaylovna da, Pavel də tələsik onun evinə getdi və Babuanı eləcə o kürsüdə oturub pəncərədən bayıra baxan görəndə, Pavelə elə gəldi ki, Babua Arçil o son anlarında pəncərədən Moskva küçəsinə yox, Gürcüstan dağlarına baxıb.

... Əvvəlcə ONA elə gəldi ki, görünən o məkanda hərbi kursant forması geymiş yeniyetmə oğlan elə Elisbar Eristovun özüdür, podpolkovnikin yeniyetmə vaxtıdır.

Ancaq sonra anladı ki, bu yeniyetmə oğlan – gənc hərbi kursant – podpolkovnik yox, onun oğludur.

Hələ də cavanlığını itirməmiş o gözəl sarışın qadın isə podpolkovnik Eristovun dul xanımı və o yeniyetmə oğlanın anasıdır.

Anna əlləri ilə oğlunun iki qolundan da tutub, bütün içindən gələn əsəbi bir həyəcanla: “Söz ver!... – deyirdi. – Söz ver mənə ki, sən heç vaxt Qafqaza getməyəcəksən! Söz ver mənə! And iç ki, sən ayağın heç vaxt Qafqaza dəyməyəcək!.. And iç!..”

5

Milad tarixi ilə 1806-cı il fevral ayının 9-u, hicri tarixi ilə 1220-ci il zülqədə ayının 20-si çovğunsuz, küləksiz sakit, ancaq xəncər kimi kəsən şaxtalı bir qış axşamı idi və o qış axşamı quşbaşı yağın qar Abbas Mirzənin Arazın şimal sahilində,

¹ Knyaz M.N.Volkonski III Pyotrun taxtdan salınması və öldürülməsi, II Yekaterinanın imperatriçə elan olunması ilə nəticələnən saray çevrilişinin təşkilatçılarından biri idi.

Haramı düzündə saldığı ləşgərgahını başdan-başa ağappaq ağartmışdı. Axşamın o sağlam şaxtası ilə hər tərəfi bürümüş o ağılıq, elə bil Haramı düzünün ilkdən sona kimi əbədi bir sakitliyindən, əbədi bir əmin-amanlığından xəbər verirdi və əlbəttə, heç kimin ağılına gəlməzdi ki, o ağılıq içində bir-birindən seçilməyən qoşun çadırlarında, əslində, Cənubi Qafqazda ölüm-dirim müharibəsi aparan yüzlərlə insanın – rusların, farsların, azərbaycanlıların, gürcülərin, ləzgilərin, avarların, kumıqların... gələcək taleləri yazılırdı: kimlərsə öldürüləcəkdi, kimlərsə ölümün bir addımlığında xilas olacaqdı, kimlərsə ömürlük şikəst qalacaqdı, kimlərsə ölüm ayağında rus əsgərlərini, kimlərsə də Qacar döyüşçülərini lənətləyəcəkdi, kimlərsə qanları axa-axa həyatlarının o son məqamında nifrətlə I Aleksandra, kimlərsə də eyni nifrətlə Fətəli şahı qarğış yağıdıracaqdı.

Abbas Mirzə xalça, xalı, gəbə ilə döşənmiş, soyuq keçməsin deyə hər tərəfi içəridən keçə ilə tutulmuş çadırında rus sərdarının – general Sisianovun öz qoşununu Bakı xanlığına yeritməsini öz əsabələri ilə müzakirə edirdi və vəliəhdin¹ şübhəsi yox idi ki, ruslar Bakı xanlığını asanca özlərinə tabe edəcək, Bakı qalasını alacaqdılar. Hüseyinqulu xanın Sisianovun qabağına çıxmağa nə yetərinə qoşunu var idi, nə də rəhmətlik Cavad xan kimi yetərinə tərəri və Abbas Mirzə tamam əmin idi ki, Bakı xanlığı əldən getdikdən sonra rus qoşunlarını Şimali Azərbaycandan çıxarmaq indikindən də qat-qat artıq müşkül bir işə çevriləcəkdi.

İşlər isə, həqiqətən, çox müşkül idi: İngiltərə ilə Firəngistan bir-biri ilə vuruşurdu,

hərəsi Baba xanı özünə tərəf çəkmək istəyirdi, silah-sursat boyun olurdu, ancaq ortada heç nə yox idi, onların neçə il bundan əvvəl göndərdikləri silahlar da it-bata düşmüşdü, köhnəlib sıradan çıxmışdı və Abbas Mirzə başa düşürdü ki, nə qədər ki, Bonapart bütün Avropanı barıt çəlləyinə döndərmiş, ruslarla vuruşmaq üçün nə ingilislərdən, nə də firənglərdən yetərinə hərbi yardım olacaq.

Əlbəttə, ingilislər də, Bonapart da Rusiyanı zəiflətmək istəyirdi, Baba xanın əli ilə Rusiya padşahlığının cənub hərəsliyinin qarşısını almaq istəyirdi və bunlar məlum məsələ idi, ancaq Baba xan ingilislərin, ya da Bonapartın istəyindən asılı olmayaraq, Rusiyanın qarşısını kəsməli idi, çünki Rusiyanın cənub hərəsliyi Qacar məmləkətindən keçib gedirdi, ona görə də Avropa Rusiyaya qarşı Qacarlardan istifadə etmək istədikləri kimi, şah da, vəliəhd də Rusiyaya qarşı onlardan istifadə etmək istəyirdi, ancaq nəticə bu idi ki, Sərdar Sisianov bütün Gürcüstandan sonra Şimali Azərbaycanın ən böyük və nüfuzlu xanlıqlarını – Qarabağ xanlığını, Gəncə xanlığını ələ keçirib, artıq Şirvan xanlığı da getdi, bu gün-sabah onun Bakı xanlığını da alacağı gün işığı kimi aydın bir məsələ idi.

Və elə bu vaxt Xacə Əbdül Rəhman içəri soxuldu və heç kimə baxmadan, tük-süz sifətindən yağ süzülən ətli cüssəsinə yaraşmayan iti addımlarla Abbas Mirzəyə yaxınlaşdı. İstədiyi vaxt beləcə xəbərsiz içəriyə soxulub, Fətəli şahın da, vəliəhdin də qulağına nələrsə pıçıldamaq səlahiyyətinə ancaq Xacə Əbdül Rəhman sahib idi və bu dəfə də Xacə ətli dodaqlarını naibüsüs-səltənənin¹ qulağına dirəyib nəse pıçıldadı.

¹ naibüsüs-səltənə – vəliəhd, səltənətin gələcəyi

Abbas Mirzənin sifətinin bir anın içində gözgörəti dəyişməsindən məşvərət əhli başa düşdü ki, yenə nə isə mühüm bir hadisə baş verib və Abbas Mirzə Xacə Əbdül Rəhmanın pişik gözlərinə oxşayan yaşıl-sarımtıl gözlərinə baxa-baxa bir müddət susdu, sonra baxışlarını Xacədən çəkib, ətrafındakı əsabələri bir-bir süzərək, özü çadırın içindəki o gərgin nigarançılığa son qoydu:

– Dünən səhər Hüseynqulu xan... – Abbas Mirzə ani olaraq susdu, elə bil indi deyəcəyi sözlərə hələ də inanmırdı. – ... onunla görüşə getmiş Sərdar Sisianovu qətlə yetirib... – Və yenə bir müddət susub: – Şükür!.. – dedi, yenə gərgin sükutdan sonra da əlavə etdi: – Ancaq, görək, bunun axırı nə olacaq?!

Elə o anlarda da Abbas Mirzənin fikrindən keçdi ki, Hüseynqulu elə əvvəldən riyakar və namərd idi, gah Baba xana yaltaqlanırdı, gah da Rus Sərdarı ilə oyun oynayırdı, ancaq burası da vardı ki, mərdliklə siyasət bir-biri ilə uyuşmur və Abbas Mirzə bunu lap gənc yaşlarından dərk etmişdi – o vaxtlardan, o yeniyetmə çağlarından ki, özünü atasından sonra səltənətin mərd – mərd! – sərkərdəsi və ədalətli şahı – şahənşahi kimi görürdü.

6

Göy üzü başdan-başa par-par yanan ulduzlarla dolu idi və 1806-cı ilin fevralında Muğandakı o şaxtalı qış günü, səhər qabağı göy üzünün belə bir ayılı-ulduzlu alatoranlılığı, çox güman ki, bu tərəflərdə nadir bir hadisə idi.

Atlılar Lal Qafaroğlu ilə birlikdə irəlidi, Molla Müzəffər Ağa ilə Mahmud bəy bir az arxada gedirdi və bütün gecəni yol gələrək yorulub yorta-yorta gedən atlar

hərdən bir ayaq saxlayıb, ətrafa baxırdılar, elə bil mənzil başına nə qədər qaldığını yoxlayırdılar.

Sinirləri tarıma çəkilməmiş Hüseynqulu xan dünənki o ağır məşvərətdə Sərdarın başını kəsməyi Mahmud bəyə əmr etmək istəyirdi, ancaq məşvərəti bitirən kimi, öz yataq otağına çəkildi və həmişəkindən fərqli olaraq, orda qapanıb, tək qaldı. Yataq otağındakı nöyüt lampası səhərə kimi yanırdı və Hüseynqulu xan orda nə işlə məşğul idi – bunu bir özü, bir də Allah bilirdi, səhər isə yataq otağından çıxanda, elə bil tamam başqa bir adam idi – mülayim, mehriban, güləruz və birdən-birə fikrini dəyişdi, insan qəssablığını Mahmud bəyə rəva bilmədi, Sərdar Sisianovun başını kəsməyi başqa birinə də etibar etməyib, bu işi Lal Qafaroğluna tapşırırdı. Məşhur Bakı qəssabı Qəssab Balarza şeyirdi ilə birlikdə yoğun et kötüyünü bazar başından diyirləyə-diyirləyə Qoşa Qala Qapısının ağzına gətirdi və mühafizəçilər Sərdarın leşini yerlə sürükləyib gətirərək, başını kötüyün üstünə qaldırdılar.

Ömrünü mal, qoyun çapıb doğramaqla məşğul olan Qəssab Balarza şeyirdi ilə bərabər bir kənarda durmuşdu və şeyirdinin maraqlı və heyəcanla kötüyə tərəf baxdığını görüb:

– Alə, çövrü başu, ora baxma! – dedi və ustasının sözlərindən narazı qalmış şeyirdlə birlikdə özü də başını yana çevirdi ki, insan başının kəsilməsini görməsin – Sərdar gavur idi, nə idi, özü bilirdi, ancaq insan idi.

Lal Qafaroğlu Sərdarın saçlarından dartıb, boğazını qabartdı və sağ əlindəki dəhrəni qaldıraraq, bir zərbə ilə boğazının dibindən kəsib knyaz Sisianovun başını bədənindən ayırdı.

Sisianovun başını torbaya atıb, leşini

də ayaqlarından tutaraq sürükləyə-sürükləyə qaldırıb kəl arabasına yüklədilər və araba tərpenəndən sonra Qəssab Balarzanın şeyirdi kötüyə tərəf getmək istəyəndə, Qəssab Balarza onun qolundan yapışıb:

– Hara? – soruşdu.

Şeyird:

– Kötüyü götürək də – dedi.

Qəssab Balarza açıq-aşkar bir mütəəs-sirliklə:

– Hara götürək, alə? – soruşdu. – Bunnan sonra mən onda ət kəsib, camaata sataciyəm?

Və iri, kök bir adam olan Qəssab Balarza yanlarını basa-basa Qoşa Qala Qapısından uzaqlaşdı və quzu qoyunun dalınca düşən kimi, şeyird də onun ardınca getdi.

Qəssab Balarza bircə dəfə ayaq saxlayıb, uzun illər boyu ona xidmət etmiş o kötüyə tərəf arxaya baxdı və elə bil öz-özünə:

– Həyif onnan! – dedi. – Yaxçı kötüyü idi, zay oldu!..

... Uzun illər keçəndən sonra da yaşlı doxsanı haqlamış o keçmiş şeyird Qoşa Qala Qapısı ağzında Sərdar Sisianovun başının kəsildiyi həmin səhərçağı Qəssab Balarzanın ürəyindən axıb gələn o təəssüfü və o sözləri hərdənbir yadına salırdı: “Həyif onnan!.. Yaxçı kötüyü idi, zay oldu!..”

...Kötük isə eləcə Qoşa Qala Qapısının qabağında qaldı və bir müddətdən sonra o qışçağı hardansa bir qarğa uçub kötüyün üstünə qonaraq knyaz Sisianovun boğazından axıb kötüyün üstündə laxtalanmış qanı dimdikləməyə başladı...

... Mahmud bəy tanıdığı və hünərlərinə yaxşı bələd olduğu on dörd nəfər atlısını da səfərbər edib, vaxt itirmədən, axşam-

çağı Molla Müzəffər Ağa və Lal Qafaroğlu ilə bərabər Tehrana yola düşdü.

Artıq Salyana az qalırdı və Molla Müzəffər Ağa ilə Mahmud bəyin atları yanaşı addımlayırdı.

Molla Müzəffər Ağa bütün yol boyu tez-tez gözlərini yumub ürəyində Allah-Təalaya yalvarırdı ki, onun günahından keçsin, ancaq gözlərini açan kimi də özündən asılı olmayaraq, yenə Mahmud bəyin atının yəhərindən asılmış o torbaya baxırdı və ona elə gəlirdi ki, o torbanın içindəki Başı elə o özü kəsib. Bu fikir, bu hissiyyat tükürpədicə bir cərəyan kimi, ömründə bir toyuq başı da kəsməmiş Molla Müzəffər Ağanın bütün bədənindən keçirdi və cismi yox, elə o cərəyan onun göz qapaqlarını da, hələ ki, sağlam qalmış dişlərini də bir-birinə sıxırdı, Ağa təzədən Allaha yalvarmağa başlayırdı. O, əmin idi ki, duaları, Allaha yalvarışları müstəcəb olmayacaq, ancaq başqa yol yox idi, Molla Müzəffər Ağa özünü Allah adamı hesab edirdi və yalvarışına da davam edirdi.

O Başın sahibinin indi cəhənnəmdə olduğuna Molla Müzəffər Ağanın heç bir qırıq da şübhəsi yox idi – “...Allah tezliklə haqq-hesab çəkəndir”¹ – ancaq bu əminlik onun içini bürümüş o günah hissini qətiyyənlə azaltmırdı və o vaxtdan etibarən ki, Ağa rus sərdarının başının kəsilməsini təklif etmişdi, bu günah hissi ondan əl çəkmirdi. Qış günündəki o səhərçağının soyuğu da, elə bil cismini doldurmuş o günah hissiyyatının ağırlığına görə Ağaya təsir etmirdi, onu üşütmürdü, soyuq ancaq onun gözlərini sulamışdı və o, gözlərini yumub Allaha yalvaranda hər iki gözündən bir gile yaş süzülüb yanağı ilə axırdı, Ağaya isə elə gəlirdi ki, bu yaş soyuq axıtmırdı, onu beləcə ağıladan onun günahı idi.

¹ Qurani-Kərimin “əl-Maidə (Süfrə)” surəsindəki 4-cü ayəyəndir.

O məşvərdə ki, Hüseynqulu xan onu da dəvət etmişdi, Molla Müzəfər Ağa Bakının düşdüyü bu ağır vəziyyətdə yeganə çıxış yolunu bunda gördü və bu təklifi də verdi ki, sərdarın başını kəsib Fətəli şaha göndərsinlər ki, bu iki divin – bir tərəfdən ruslar, o biri tərəfdən də Qacarlar – heç olmasa birinin ürəyi yumşalsın, heç olmasa biri Bakı xanlığına lap müvəqqəti də olsa, dost gözü ilə baxsın. Bakı xanlığı barədə fikirləşmək və Bakı xanlığına nəsə bir xidmət göstərmək Ağa üçün qətiyyətlən xanın şəxsiyyətinə və sülaləsinə göstərilən xidmət deyildi, söhbət başının üstünü yenə də qapqara duman bürümüş Bakı camaatından, Abşeron sakinlərindən gedirdi. Ancaq haqq dünyasına köçmüş və həmin dünyada öz əməllərinə görə Allah-taalanın qarşısında cavab verəcək bir insanın başını kəsib bədənindən ayırmaq, o bədəni başsız torpağa tapşırmaq heç vəchlə Ağaya yaraşan bir iş deyildi.

Molla Müzəfər Ağa həmişə təqvanı¹ uca tutmuşdu, lap cavanlıq çağlarından etibarən Allah-taalanı qəzəbləndirə biləcək əməllərdən uzaq olmuşdu və belə bir adamın bu cür qəddar təklif verməsi, əlbəttə, onu çox incidirdi. Ağa burasına da əmin idi ki, Allah-taala bu qəddar təklifin günahını heç cürə bağışlaya bilməz, çünki bir bəndənin ki, vücudunun yarımçıq torpağa basdırılmasına bais olasan, Allah-taala buna necə göz yuma bilər? Molla Müzəfər Ağa tamam bu fikirdə idi ki, o cürə bir təklif etməklə Allahın hidayətindən azıb və o qış səhəri çapıb çatdıqları Muğan düzündə Ağanı üşüdən də soyuq yox, elə bu fikir idi.

Və bağışlanmayacağına əmin olan

Molla Müzəfər Ağa Allaha yalvarışını davam edirdi.

Yaşı yetmiş beşi keçmiş və əslində, altmış üç yaşından sonra peyğəmbər əleyhissalamdan artıq yaşamağını özünə rəva bilməyən, hətta bəzən bu barədə fikirləşəndə, bunu günah hesab edən Molla Müzəfər Ağa yalnız Bakı xanlığında, qonşu Quba, Şirvan xanlıqlarında deyil, Lənkəran, Qarabağ, Gəncə, Şəki xanlıqlarında da Allah adamı kimi tanınan bir şəxs idi və elə olurdu ki, o xanlıqlardakı təkəbbürlü – “plov yemirəm ki bığım yağa batar!” – xanzadələri evləndəndə şöhrət naminə Bakıya səfər edib, kəbinlərini Molla Müzəfər Ağaya kəsdirirdilər, bəzən xanların, Hacı Muxtar kimi məşhur bəylərin yas məclislərinə də dəvət alan Ağanın gedib o məclisləri idarə etməsi yas sahiblərinə təskinlik verir, onlara şərəf gətirirdi.

Əlbəttə, Ağa bütün qəlbi ilə müvəhhid² idi, eyni zamanda, bütün ömrünü ibadətlə keçirən bu adam canı-qanı ilə ata-babalarının vücudu qarışmış Abşeron torpağına bağlı idi və onun aləmində lazım olanda nüfuzu ilə, məsləhətləri ilə Bakı xanlığına xidmət göstərmək elə bir savab iş idi ki, sümükləri Abşeron torpağına qatışmış ata-babalarının da ruhunu şad edirdi. Ağada elə bir təəssürat var idi ki, bütün ata-babalarının əsrlər boyu Abşeron torpağındakı qəbiristanlığa gedən kəcavələri o, daima öz çiyinlərində aparır. Bu ağır zamanədə Bakı camaatının əmin-amanlığı Molla Müzəfər Ağa üçün həmişə vacib bir məsələ olmuşdu və onun elə bir namazı olmazdı ki, bu əmin-amanlığı Allah-taaladan təvəqqe etməsin.

¹ **təqva** – Qurani-Kərimin bütün əxlaqi dəyərləri özündə cəm edən əsas əxlaq prinsipidir.

² **müvəhhid** – Allahın təklilinə inanan və Ondən başqa bir ilahi tanımayan

Ağa gözlərini açdı və başını qaldırıb göyə baxdı: sayı bilinməyən bu ulduzların, onların bir-birindən bu qədər uzaqlığı, kainatın belə bir nəhəngliyi müqabilində bir şəxsin günahı birdən-birə Molla Müzəffər Ağaya çox kiçik göründü və elə o anda da fikirləşdi ki, qarışıqdan tutmuş bu boyda kainatı yaradan Allah-taalanın qadirliyi də o dərəcədə nəhəngdir ki, o qadirlik bəndələrin hər birini saf-çürük edir. Allah qadirdir və Allah izn verməsəydi, Molla Müzəffər Ağaya da o təklifi verməzdi – Ağaya bu fikrindən diksindi: bir tərəfdən Allaha yalvarırsan, o biri tərəfdən də özünə bəraət verirsen, Ağaya, deməli, sən də haqq yolunu azmış o məxluqatın cərgəsindəsen ki, bəd əməllərini törədib, Allah-taalanı da özlərinə müttəfiq etmək istəyirlər? Sən elə bir günah sahibisən ki, bunun təkfiri¹ yoxdur, bu – başdan-başa bir həbtdir² ki, sənə bütün səvablarının üzərindən qapqara bir xətt çəkir və sən o uca Allahdan ğufran³ umma.

Və bu dəm Molla Müzəffər Ağaya elə gəldi ki, kimsə onlara baxır, kimsə onları izləyir və Ağaya bunu az qala cismani hiss etdi, hətta atın belində dikəlib ətrafa boylandı: bu zamanədə hər şey gözləmək olardı – xəyanət, satqınlıq, tamah, elə bil pusquda dayanıb gözləyib və elə ki bu zamanə yetişib, onlar da pusqudan çıxıblar və Molla Müzəffər Ağaya hərden fikirləşirdi ki, bu zamanə, bəlkə də, Allahın öz bəndələrini sınağa çəkdiyi bir məqamıdır.

Allah-taala bəyəm insanları həmişə sınağa çəkmir?

Yaşının ötməsinə baxmayaraq, Molla Müzəffər Ağaya sağlam bir insan idi, Allah-taala onun gözlərinin nurunu da əlli il bundan əvvəlki kimi qoruyub saxlamışdı

və Ağaya diqqətlə ətrafı nəzərdən keçirdi: o aylı-ulduzlu sakit qış gecəsində, elə bil heç vaxt qurtarmayacaq bu Muğan düzündə onlardan başqa ins-cins deyilən bir şey yox idi, ancaq o narahatlıq keçib getmirdi, Molla Müzəffər Ağaya onlara baxan hansısa yad baxışları eləcə öz üzərində hiss edirdi – bu dəfə ona elə gəldi ki, yuxarıdan baxırlar və Ağaya başını qaldırıb göyə baxdı. O aylı-ulduzlu sakit qış gecəsində göy üzü tərtəmiz idi və belə bir aydınlıq, təmizlik içində Allahdan savayı, göydən kim baxa bilərdi?

Bir müddət də keçdi, Molla Müzəffər Ağaya elə gəldi ki, atlar da nəşə hiss edib, narahat olublar – qulaqlarını şəkəlib, hərden fırxıraq yüyənlərini oynadır, ağızlarındakı qantarğanı şaqıldadırdılar – və Ağaya yanaşı addımladıqları Mahmud bəyin yəhərindən asılmış o torbaya baxdı. Qorxusu-hürküsü, əzazilliyi bütün Azərbaycana yayılmış rus sərdarının başı qırılıb o yəhərdən düşsə, öz yurdundan-yuvasından nə qədər uzaqlarda olan bu yad Muğan düzündə qurd-quşa yem ola bilərdi və onu bu günə salan Ağanın təklifi deyildi, Allahın əmri idi. Bu nədi, Ağaya? Əstəğfərullah!.. İndi də öz günahını Allah-taalanın boynuna yığırsan? Özü öz fikirlərindən hürkmüş Ağaya təkrarən: “Əstəğfərullah!..” – pıçıldadı.

Başın sahibi indi cəhənnəm alovlarında yanırıdı – buna şübhə ola bilməzdi və bu da onun öz əməllərinin nəticəsi idi – sən öz yurd-yuvandan çıxıb, gəlib başqasının torpağında qan tökəsən, ev yıxasan, kəndi, şəhəri topa tutub, yetim-yesirin çörəyinə bais olasan və bunlara görə cavab verməyəsən? – Bu, mümkün olan iş deyil, çünki göydə hər şeyi görəni və hər şeyin

¹ **təkfir** – yeni günahların yuyulması, təmizlənməsi

² **həbt** – yeni insanın bütün yaxşı əməllərini puç edən pis bir iş, bir xəta

³ **ğufran** – Allahın rəhməti, günahları əfv etməsi

qiymətini verən var, dünya özbaşına deyil.

Atlar yorta-yorta gedir və Molla Müzəffər Ağa o torbaya baxa-baxa bütün bunları fikrindən keçirirdi, eyni zamanda o narahatlıq da onunla bərabər idi – hansı nəzərlərsə onları müşayiət edirdi – və o narahatlıq heç cürə keçib getmirdi, Ağa bu hissiyyatı özündən uzaqlaşdırı bilmirdi: onlar hansısa nəzərlərin altında yol girdilər.

Və birdən-birə, tamam qəflətən Molla Müzəffər Ağanın bütün içini bir istək bürüdü: Ağa bütün varlığıyla saf səslə bir münəzzim azanına ehtiyac hiss etdi, elə bil Ağanın bütün vücudu çirkəbə batmışdı və o azan onu yuyub, pak edəcəkdi.

Dan yeri hələ sökülməmişdi və Molla Müzəffər Ağa bu dəfə Mahmud bəyin yəhərindən asılmış o torbaya yox, onun özünə baxdı. Səhərdən bəri dinib-danışmayan Mahmud bəy də, nəhayət, gözlərini uzaqlardakı naməlum nöqtədən çəkib Molla Müzəffər Ağaya baxdı və:

– Ağa, yol yorub sizi? – soruşdu.

Molla Müzəffər Ağa:

– Yox, – dedi. – Narahat olma, bəy.

Mahmud bəy:

– Soyuq deyil ki? – soruşdu.

Molla Müzəffər Ağa:

– Yox, hər şey qaydasındadı – dedi və yəqin, öz fikirlərindən ayrılmaq üçün – Sən necəsən? – soruşdu.

Və elə bil Mahmud bəyin bütün içi dolmuşdu, Ağanın bu sözləri ona fürsət verdi ki, içindəkilər püskürsün:

– Allah mənə bir qılinc verəydi ki, bir həmləsiylə yer üzündəki bütün rusları, Avropadakı o firəngləri, ingilisləri, o birilərini, hamısını o qılincdən keçirəydim!.. Elə farsları da!.. Ərəbləri də!.. Həbəşləri də!..

Molla Müzəffər Ağa bu cavan adamın əqidəsinə və çılğınlığına bələd idi, ancaq

buna baxmayaraq, istər-istəməz başını yuxarı qaldırdı, yenə göyə baxdı – qışın o soyuq sübhçağında işim-işim işıldayan o nəhəng kainatın müqabilində Mahmud bəyin bu sözləri, bu istəyi Ağaya həmişəkindən də dayaz, həmişəkindən də bəsit göründü.

Molla Müzəffər Ağa soyuqdan sulanmış gözlərini qıyıb Mahmud bəyə baxa-baxa dedi:

– Sən cəmi-məxluqatı qılincdən keçirmək istəyirsən ki, dünyada ancaq türklər qalsın?

Mahmud bəy eyni ehtirasla:

– Bəli! – dedi və təkrar etdi: – Bəli, Ağa, bəli! Çünki bütün dünya bizimlə düşməndi!

Molla Müzəffər Ağanın sifətindən bir təbəssüm keçdi və o soruşdu:

– Ancaq türklər bir-biri ilə dostdur? Sən bütün məxluqatı qılincdən keçirəndən sonra, türklər daha bir-birini qırmayacaq?

Mahmud bəy Molla Müzəffər Ağaya baxdı və heç bir cavab verməyib gözlərini ondan çəkdi.

Ağanın bu sözlərindən sonra bir müddət sükut içində yorta-yorta getdilər və aralarına çökmüş o sükutu Molla Müzəffər Ağa özü pozdu:

– Allah o qılinc sənə heç vaxt verməyəcək, Mahmud bəy. Sənin boynunu üzümək istədiyini o millətləri də Allah-taala xəlf etmişdir. Sən o səlahiyyət sahibi deyilsən ki, millətləri yox edəsən. Və sən bu cür fikirləşməyin də bir qüsurdur, oğlum... İmam Əli ibni Əbitalib əleyhissalam söyləmiş ki, hər insanın dəyəri, gözəl əməli qədərdir. Qan tökməklə sən heç bir dəyər qazana bilməzsən, həmişə üzükərə olarsan... – Və Molla Müzəffər Ağa əzbər bildiyi “Qurani-Kərimdən” bir ayə dedi: – “Üzuağ olanlar isə Allahın

mərhəməti içərisində olub orada – cənnətdə həmişəlik qalacaqlar!”¹

Mahmud bəy yenə cavab vermədi və əslində, Ağanın dediyi sözü heç eşitmədi də – Ağanın bundan əvvəlki sözləri – “türklər daha bir-birini qırmayacaq?” – Mahmud bəyin beynində ilişib, gicgahlarında nəbz kimi vururdu və onun qayan gözlerini tor tuturdu.

Yaşı otuzu haqlamaqda olan Mahmud bəy həyatını türkün tarixini öyrənməyə, bu tarixdən ibrət dərsi almağa və bütün varlığı ilə də o dərşə naminə çalışmağa həsr etmişdi. Abşeronda böyükdən-küçüyə hamı bu fikirdə idi ki, Hüseyin qulu xan igidliyi və mərdliyi, xeyirdə də, şərddə də hamıya hayan olmağı ilə bütün xanlıqda məşhur olan bacısı oğlunu özündən sonra xanlıq taxtında oturdacaq, ancaq Mahmud bəy özü, nəinki gözəl taxtac xəyallarına qapılırdı, ümumiyyətlə, heç vaxt xanlıq taxtı barədə fikirləşmədi də, çünki onun üçün dünyadakı türklərin, ilk növbədə də ədavətləri, bir-biri ilə böyük-küçük müharibə və savaşı bitib-tükənməyən Osmanlılar ilə Qacarların birləşib, vahid bir türk dövləti yaratmaqlarından müqəddəs bir amal yox idi.

Sübh qabağı o soyuq qış günü yanaşı getdikləri Molla Müzəffər Ağanın istehzası hədəfi düz vururdu: Çaldıran düzündə hər iki tərəfdən tökülən qan² kimin qanı idi? Türklərin! Qazanan kim oldu? Avropa! Osmanlı Çaldıranda Şah İsmayılı məğlub etdi, əslində isə bütün Avropaya sahib olmaq yolunda özünü nə qədər zəiflətdi. O 300 topu ki Sultan Səlim Çaldıranda Səfəvilərə tuşlamışdı, onlar bütün Avropayı dağıda bilərdi. Türk gedib Vyanaya çıxmışdı və Səfəvilərlə Çaldırandan sonrakı

döyüşlərdə Osmanlılar öz qoşunlarını Avropanın göbəyindən geri çəkməsəydi, indi tarix tamam başqa bir tarix idi, indi bütün Avropa türkün əlində idi, nə ingilis məkri var idi, nə də firəng hiyləsi. Ondan sonra rusların padşahı Yekaterina Krımı alıb özününkü edə bilərdi? Ya da Səlimdən Qara dənizin bütün Şimal sahilini alıb, Qafqaza gəlib çıxıb bilərdi? Avropa krallarını onlar özləri yox, Səfəvilər xilas etdi. Bəs Toxtamış xan türk deyildi? Moskvanı alıb yandırdı³, sonra nə etdi? Rusları qırıb yer üzündən silmək əvəzinə, gedib öz türkü Əmir Teymurla müharibəyə başladı. Türk tarixinin qara səhifələri birdi, ikidi, üçdü bəyem? – Ona görə də vəziyyət indi gəlib belə bir məqama çatıb. Osmanlı məcbur olub “nizami-cədid” tətbiq etsin ki, heç olmasa qalan torpaqlar əlindən çıxmasın və o torpaqlar əldən çıxsın, oralardakı türklər dünənki qullarının növələrinə çevriləcəklər. Qacarlar Avropadan silah-sürsət umur, çünki aqibətləri rusların ağalığı ilə qurtaracaq və Mahmud bəy bir daha fikrindən keçirdi ki, bütün bunların səbəbi türklərin bir-birindən ayrı düşməsi, bir-biri ilə yadlaşması və bir-biri ilə düşmənçilik etməsindədir.

Mahmud bəy üç il bundan əvvəl əqidə dostu hesab etdiyi üç-dörd nəfəri başına yığıb İstanbula getmişdi – vəziyyəti başa salmaq, Osmanlıyı türk birliyinə çağırmaq istəyirdi, istəyirdi ki, Osmanlı dövləti bu birliyin başında dursun, Azərbaycanı rusların əlindən xilas etmək üçün onlardan kömək umurdu, ancaq Sultan Səlim onu heç qəbul də etmədi. Bir sultan ki təmiz türk olmadı, bir sultanın ki anası Avropalı kafir qızıdı⁴, ondan nə gözləmək olar?

¹ Qurani-Kərimdə “Ali-İmran” surəsindəki 107-ci ayə

² 1514-cü il avqust ayının 23-də Maku şəhəri yaxınlığındakı Çaldıran düzündə Osmanlı və Səfəvi imperiyaları arasındakı döyüş nəzərdə tutulur.

³ Qızıl Orda hakimi Toxtamış xan 1382-ci ildə Moskvanı alaraq yandırdı, sonra Əmir Teymurla müharibəyə başlayaraq 1395-ci ildə Terek döyüşündə məğlubiyyətə uğradı və bununla da Qızıl Ordanın tənəzzülü başladı.

⁴ Sultan III Səlimin anası Valide-Sultan Mehrişahın vətəni Genuya Respublikası idi və əsl adı da Aqnes idi

Türk gerek təmiz türk olsun, təmiz olmayan türk türkə xidmət edə bilməz. Söhbət böyük xidmətdən gedir, söhbət nəhəng türk dövlətindən gedir, o dövlətdən ki, başqa millətlər – rusundan, ingilisindən, firəngdən tutmuş farsına, ərəbinə, həbəşinə kimi – türklərə nökrçilik etsin.

Ancaq Əmir Teymur xalis türk deyildi? Bəyazitin başına o cürə oyun açdı, sultanı dəmir qəfəsdə öz hüzuruna gətirdi.¹ Bəs Bəyazit kim idi? Türk! Osmanlıların əleyhinə Venesiya ilə ittifaqa girən² Uzun Həsən necə, xalis türk deyildi? Osmanlıların əleyhinə İohannla³ birləşmişdi, sonra da onun qızı ilə evləndi. Bəs türk Miranşahı da, onun oğlunu da öldürən Qara Yusif?⁴ Elə həmin Qara Yusifə qarşı çar Konstantinlə ittifaqa girən İbrahimlə Seyid Əhməd kim idi, xalis türk deyildilər?⁵ Nadir Azərbaycana hücum çəkib, Şəki kimi bir cənnətməkəni yandırdı, nə var ki, Hacı Çələbi ona tabe olmurdu?⁶ Kim idi Nadir, kim idi Hacı Çələbi, bir başqası idi, yoxsa türk?

Nə üçün?

Nə üçün türk bir-birinə qənim kəsilib?

Mahmud bəy yenə gözlərini o uzaq naməlum nöqtədən çəkib, Molla Müzəffər Ağaya baxdı və:

– Ağ, üzr istəyirəm sizdən – dedi. – Bayaq türklərin bir-birini qırmağını yada saldınız. Allah türkü bir-birinə düşmən yaradıb?

Molla Müzəffər Ağ:

– Əlbəttə, yox – dedi. – Allah adildir, o, əyri iş görənləri cəzalandırır. Allah istər ki, bəndəsi bir-birinə məhəbbət göstərsin, bir-birinə dayaq olsun.

Mahmud bəy diqqətlə Ağaya qulaq asdı, bir müddət susdu, sonra:

– Deməli, Allaha kömək etmək lazımdır! – dedi.

Mahmud bəyin bu sözləri Muğan düzündəki o soyuq sübhçağı Molla Müzəffər Ağaya əvvəlcə bir küfr kimi gəldi və Ağa Qurani-Kərimin buyurduğu bu sözləri xatırladı: "...Biz sizi (babanız Adəmi) torpaqdan, sonra mənindən (nütfədən), sonra laxtalanmış qandan, daha sonra müəyyən, tam bir şəkildə düşmüş (vaxtında doğulmuş) və düşməmiş (vaxtından əvvəl doğulmuş) bir parça ətdən yaratdıq ki, (qüdrətimizi) sizə göstərək."⁷ Bəndənin belə bir qüdrət sahibinə kömək göstərmək istəyi nə deməkdir – bəndəni Allah-taala ilə bərabər tutmaq, hətta Ondan da yüksəyə qaldırmaq cəhdi deyil?

Və bu zaman Molla Müzəffər Ağanın fikrindən keçdi ki, Allah-taala bütün bəndələrini haqqa, ədalətə, mərhəmətə çağırır və bir halda ki, bəndələrin hamısı bu çağırışa əməl etmir, bu bəndələri haqq yoluna gətirməyə çalışmaq elə Allah-taalaya kömək etmək deyilmi?

Molla Müzəffər Ağ:

– Ancaq qan tökməklə yox!.. – dedi və bir az susduqdan sonra əlavə etdi: – Allah sənə də imanını kamil etsin, oğlum!..

¹ 1402-ci ildə Əmir Teymur Osmanlı imperiyası ilə müharibədə qələbə çaldı və Sultan Bəyazidi dəmir qəfəsdə onun hüzuruna gətirdilər.

² 1472-ci ildə Osmanlılarla müharibədə Aqçoyunlular Venesiya Respublikası ilə ittifaq yaratmışdılar.

³ Aqçoyunlu dövlətinin hökmdarı Uzun Həsən Osmanlı sultanı Fateh Mehmetə qarşı mübarizədə Trabzon yunan imperatorluğu ilə ittifaqa girmişdi. Uzun Həsən Trabzon imperatoru 4-cü İohan Homnenin qızı Feodora ilə evlənmişdi. Onun Feodoradan – Dəspinə xatundan olan qızı Aləmşah bəyim (Marta) Şah İsmayılın anası idi.

⁴ 1406-cı ildə Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı Qara Yusif Əmir Teymurun Azərbaycana hakim təyin etdiyi Miranşahın oğlu Əbubəkr ilə müharibədə onu məğlub etdi, Əbubəkr özü də həlak oldu. 1408-ci ildə isə Miranşahla müharibədə qələbə qazandı və Miranşah öldürüldü.

⁵ Şirvanşah I İbrahim və Şəki xanı Seyid Əhməd Qara Yusifə qarşı Kaxetiya çarı 2-ci Konstantinlə ittifaq yaratmışdılar.

⁶ 1744-cü ildə Nadir şah dördüncü dəfə Azərbaycana və Dağıstana yürüş etmiş və Şəki xanı Hacı Çələbi Gələsən-Görəsən qalasında ona müqavimət göstərmişdi. Bir müddət mühasirədə saxlasa da, qalanı ala bilməyən Nadir şah Şəkini viran etmişdi.

⁷ əl-Həcc surəsinin 5-ci ayəsindədir.

Fikri-xəyalı yenə uzaqlara getmiş Mahmud bəy, deyəsən, Ağanın bu sözlərini də eşitmədi – onun gözləri uzaqlara dikilmişdi və Mahmud bəyin çatılmış qaşları, sifətinin ifadəsi onun o fikir-xəyal aləmində onu üzən, onu sarsıdıb, az qala dəli edən çətinliklərdən, oradakı yüz cürə maneələrdən xəbər verirdi.

Və Mahmud bəy yenə İstanbul səfərini yadına saldı: onun o əqidə dostları İstanbula çatandan sonra məlum oldu ki, ərəb, həbəş, erməni, yunan qızlarının göbək rəqsi və ciblərində nə varsa o qızlara xərcləyib, o qızlarla birlikdə rakı içə-içə kef məclisləri qurmaq, qəlyanxanalarda su qəlyanı çəkmək hərisliyi onlar üçün daha artıq imiş, nəinki onları İstanbula gətirən o mənasız və yalançı əqidələri. Sonra da Mahmud bəyi tək qoyub, hərəsi bir tərəfə qaçıb itdi və indi nə gündəydilər, Allah bilir – İstanbul onları o udandı, udub.

Molla Müzəffər Ağanın isə birdən-birə – niyə – Dilmanc Şərif bəy yadına düşdü – mollaların, axundların çoxundan fərqli olaraq, Molla Müzəffər Ağa Dilmanc Şərif bəyə hörmətlə yanaşır və onu savadlı bir insan hesab edirdi və bu zaman, qəribədir, yenə də birdən-birə, elə bil o Muğan düzündə kilsə zəngi çalındı və Ağaya kilsə zənginin o səsinə aydınca eşitdi. Ağanın əti ürپəşdi – bu nə idi belə? Nəyə işarə idi?

Və Molla Müzəffər Ağaya yenə qeyri-iradi Mahmud bəyin yəhərindən asılmış o torbaya baxaraq, hələ də təqibini hiss etdiyi o ünvansız nəzərlər altında gözlərini yumdu və o istək yenə də onun içində baş qaldırdı – uzun ömrü boyu, bəlkə də, ilk dəfə idi ki, Ağaya azan sədalarına bu dərəcədə möhtac olurdu.

Ağaya yenə ürəyində Allaha yalvarmağa başladı – hər halda, Allah-taala səmi¹ idi və Qurani-Kərim də buyurur ki, Allahın rəhmindən ümitsiz olmayın, sən də ümitsiz olma, Ağaya...

Dan yeri isə sökülmək bilmirdi

... *Yol gedən o atlılar Bakı xanının – Hüseynqulunun atlılarıdır və O, artıq bilirdi ki, o torbadakı da ONUN Başıdır, ancaq bu ONUN şəffaf və çəkisiz varlığına qətiyyətlə təsir etməzdi.*

Yaddaşı irəlində gedən iki nəfəri – düzçörəklə gələn Bakının açarını təqdim etmək istəyən qoca mollanı və Qoşa Qala Qapısı ağzında xanla birlikdə ONU qarşılayan cavan bəyi xatırladı.

Və o cavan bəyin atının yəhərindən asılmış o torbadakı da Baş idi və o Başın – ONUN Başının – bədənindən ayrılmasına O, tamam biganə idi.

Ancaq ONUN şəffaf və çəkisiz varlığında elə bir hissiyyat yaranmağa və get-gedə artmağa başlamışdı ki, Baş ONU buraxmaq istəmir, Baş ONUN ONU özünə çəkmək qüvvəyə sarı uçmaq ehtirasını və ehtiyacını boğur.

O axmaq qoca molla isə o dəm ulduzlara baxırdı və heyrat edirdi, hətta dəhşətə gəlirdi ki, ulduzlar nə qədər çoxdur, kainat necə nəhəngdir.

Bədbəxt və nadan insan, sən nə bilirsən ki, çox nədir, nəhəng nədir?

Görünən o məkanda bu çoxluğu ifadə edən rəqəm və söz mövcud deyil və heç zaman da mövcud olmayacaq.

ONUN şəffaf və çəkisiz varlığından hansı fikir keçirdisə, o fikirdə tam bir əminlik var idi.

¹ Yeni Allah-taala ürəkə deyilən hər sözü də eşidəndir.

Bu çoxluğun müqabilində, axmaq qoca molla, görünən o məkan o Abşeron qumunun bir dənəciyinin sonsuz rəqəmlərə bölünmüş bir hissəciyindən də kiçik idi.

Ancaq O özü bu infomasiyanı haradan aldı?

Bu qədər böyüklük və bu qədər kiçiklik nədir?

Bu nə zaman aydın olacaq?

Ancaq... ancaq bu şəffaflıq və çəkisizlikdə ki, zaman yox idi...

7

“Bu yerlərdəki xalqlar üçün yeganə siyasət – gücdür.”

*Knyaz P.D.Sisianovun imperator
I Aleksandra məktubundan*

Hər tərəf qapqara qaranlıq idi və bu qaranlığa bir hənirti hissiyatı yayılmışdı, elə bil gözə görünməz nəşə, kimsə o qapqara qaranlıq içində hərəkət edirdi – bu nə idi? Kim idi? – Knyaz yuxuda bunu ayırd edə bilmirdi, başa düşürdü ki, bu qapqara qaranlıq və bu hənirti hissiyatı yuxudadır, o yatıb, yuxu görür. Birdən-birə siyirilmiş xəncərin yuxudakı o qaranlıq içində işıldaması ilə o xəncərin knyazın qarnına soxulması bir oldu və qarnına yeridilmiş o xəncərin buz soyuqluğunu knyaz elə yuxuda ikən hiss etdi, o saat da yuxudan oyandı – onun alnını soyuq tər basmışdı.

Knyaz Sisianov adətən yuxu görmürdü, bəlkə də, nəşə görürdü, ancaq ayılında heç nəyi xatırlamırdı, bir sözlə, onun yuxugörmə və indi dəbdə olan – bütün Peterburq şarlatanları yuxuyozma ilə məşqul idi – yuxuyozma kimi problemləri

yox idi, ancaq həmin gecənin yarısı onun bütün bədənini üşüdən o yuxu knyaz Sisianova təsir etdi – Bakıya hərbi yürüş ərafəsində bu nə yuxu idi? Nə demək idi? Onu bu uzaq və vəhşi diyara gətirib çıxaran taleyi ilə bağlı nəşə bir işarə idi, nədir? Onu general Lazarev kimi, bu cür buz kimi soyuq bir aqibət gözləyir?

Knyazın özünün özünə hirsli tutdu: bu, nə avam və axmaq fikirlərdir belə? – deyəsən, Qafqaz onu qaraçı falçısına çevirib, heç özünün də xəbəri yoxdur, hə?

Knyaz Sisianovun içinə təlaş qarışıq bir nigarançılıq dolmuşdu – bu, elə bil nəşə bir bədlik ərafəsinin nigarançılığı idi və o, əlli bir illik ömründə heç vaxt belə bir hissiyyat keçirməmişdi. Onun həyatında – elə bu Cənubi Qafqazın özündə də – nigarançılıq məqamları az olmamışdı: döyüşə göndərdiyi ordu hissələrindən xəbər gözləyəndə, yaxud qan tökmədən təslim tələbi ilə hansısa yekəbaş bir hökmdarcığa göndərdiyi məktuba cavab gözləyəndə knyaz Sisianov açıq-aşkar bir nigarançılıq keçirirdi, ancaq o nigarançılıq çox zaman eləcə də açıq-aşkar bir əsəbiliklə, qəzəblə, kin-ədavətlə bir yerdə gəlib, bir yerdə də gedirdi, ancaq – təlaş... – təlaş heç vaxt olmurdu.

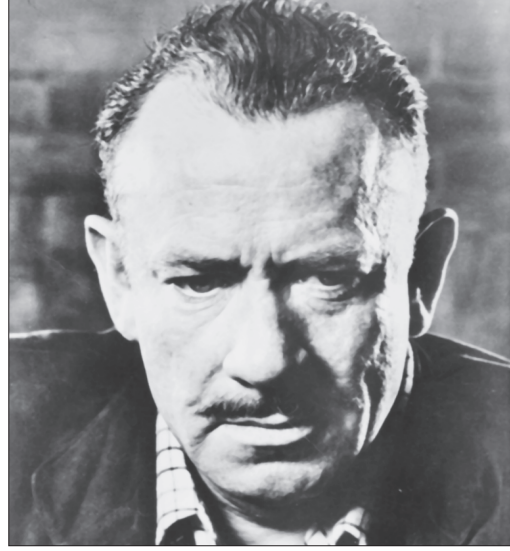
Və elə həmin anlarda da knyaz Sisianova elə gəldi ki, elə bil indicə yuxuda onun qarnına yeridilən o xəncər çariça Mariyanın general Lazarevin qarnına soxduğu həmin o xəncər idi və knyaz birdən-birə bütün varlığını bürümüş bir tənhalıq içində fikirləşdi ki, Zaqafqaziya torpağı, ümumiyyətlə, Qafqaz torpağı insan qanına hərisdir, bu torpaq qanı sevir, bu torpaqda bir vampirlik var və burada günəş sistemi əksinə fırlana bilər.

Bəli, Qafqazda günəş geriye fırlana bilər.

(davamı gələn sayda)

CON STEYNBEK

73

2016

Məşhur Amerika yazıçısı. 1902-ci ildə ABŞ-ın Kaliforniya ştatının Salinas şəhərində doğulub. Dünya şöhrətli "Qəzəb saxçıları", "Cənnətdən şərqə", "Siçanlar və insanlar haqda" və bir sıra başqa əsərlərin müəllifidir. 1962-ci ildə "Həyəcanlarımızın qısı" (1961) və "Çarli ilə səyahət" (1962) adlı romanlarına görə Nobel mükafatına layiq görülüb. Yazıçının bədii əsərlərində olduğu kimi, məktublarında da yaşadığı ölkənin mürəkkəb həyat şəraiti, dövrün çətinlikləri öz əksini tapıb.

1968-ci ildə Nyu-York şəhərində vəfat edib.

CON STEYNBEK

Tərcümə: Zahid Saritorpaq

Emese Millərə¹
İql-Rok, 6 avqust, 1930.

Əziz Ted!

Dünən "Farrar" əlyazmalarımı qəbul etməkdən imtina etdi. Məktub çox nəzakətlə yazılıb, bir dənə də olsun artıq söz işlədilməyib. Onlar imtina edəndə elə də utanıb-sıxılmadılar, bu, hətta mənim xoşuma gəldi. Amma indi neyləyəcəyimi bilmirəm. Kitab bazarında boş-bekar avaralanmaq istəmirəm. Məsələnin ağırlığı sənənin də çiyinə yük olmamalıdır. Bu imtina heç bir nikbinliyə əsas vermir, elə deyilmi? Görünür, mənim əsərlərim heç kimə gerek deyil. Bu, mənə toxunmur, amma, yəqin ki, uğursuz bir adamla məşğul olmaq artıq səni bezdirib. Bütün bunlar haqda nə düşündüyünü mənə yaz.

Yaşadığımız evi xəbərimiz olmadan satıblar və biz Qrouva qayıdırdıq. Bu ev çox xoşumuza gəlsə də, bəzi məsələlərə görə, Cənubdan getməyimizə sevinirik. Burada istilər beynimi xarab eləyib.

*Səni sevən
Con.*

Emese Millərə
Pasifik-Qrouv
Dekabr, 1930.

Əziz Ted!

Məncə, bu zərfdəki əlyazmanın ("Aylı gecədə qət!") özü nə olduğunu deyir. Son vaxtlar özümü xoşbəxt saymıram. Məsələ

belədi ki, borc eləmişəm, buna görə özümü pis hiss edirəm.

Yazdıqlarımı alan yoxdur, burası aydındır. Görəsən, nəyə görə pul qazanmaq xatirinə mən onların oxumaq istədiklərini yazmalıyam? Başqa sözlə, öz adımla saxlamaqdan ötrü, müəyyən müddətə sənətkar mövqeyimi qurban verməyə məcburam. Sənə göndərilən əlyazmadan ürəyin sıxılında, bunları xatırlayarsan. Bir də yadına salarsan ki, onlar mənim ürəyimi daha çox sıxır.

Bir dəfə Konrad demişdi ki, satılan ancaq ən yaxşı və ən pis əsərlərdir. Sonuncu yazılar məni bir daha əmin etdi ki, ən yaxşısına hələ qadir deyiləm. Amma gələcəkdə yaxşı əsərlər yazacağıma şübhə etməyirəm, hələlik isə mənə özümü yoxlamaq qalır, görüm, pis yazı bilərəmmi.

Ortalığa çıxardığım bu əlyazma haqda bir neçə söz: mən onu bir həmləyə – doqquz günə yazmışam. Əlyazmada altmış iki, ya da altmış üç minə yaxın söz var. Üzünü köçürməyə iki həftə vaxt getdi. Mənə məlum olan bütün bayağı üsulları tətbiq etməklə işi bir qədər yüngülləşdirmək istədim və bu əsərin bir az parodiya kimi səslənməsinə çalışdım. Evdəki qocalardan və arvadımdan başqa müəllifin mən olduğumu heç kim bilmir, bir də sənədən savayı bilən olmayacaq. Nəyə görə axı sınılanmış və etibarlı bir üsula – təxəllüsə əl atmayım? Mən artıq onu seçmişəm – Piter Pim.

Roman o birilərdən heç də pis alınmadı və detektiv üçün zəruri olan hər şeylə kifayət qədər təmin edilib. Makina arxasına

¹ **Emese Miller** – "Ted" ləqəbli E. Miller C.Steynbekın Standford Universitetindən olan hüquqşünas dostudur. Peşəkar ədəbiyyat agentlərinin C.Steynbeklə maraqlanmadığı həmin dövrdə E.Miller ona öz xidmətini təklif etmişdi.

keçəndə, hər şeydən öncə, məni özündən iyrendirməsin deyə, komik cizgilərə müraciət etməyim lazım idi. Olsun ki, onlar alınıb.

Heç nəyi ürəyinə salma. Roman cəmi doqquz günümü əlimdən alıb və üzərində işləmək heç də mənə təsir etməyib. Ürəyimdə bu işdən çox iyrenirəm, amma borcumu qaytarana qədər vəziyyət düzəlməyəcək. Borc çox böyük olmasa da, mənə rahatlıq vermir.

Güclü təcrübələri olan Kerolla rəfiqəsi yarımada reklam agentliyi açmağa hazırlaşırlar. Yığış gəl Qərbə, onların yanında hüquq məsləhətçisi ol. Qərara gələn kimi, xəbər elə. Milad bayramına məndən heç bir açıqca və hədiyyə almasan, bil ki, müflisləşmişəm. Səni qabaqcadan xəbərdar etdim, yadında saxla. Ümidvaram ki, Milad bayramını kef içində keçirəcəksən.

*Sevgi ilə,
Con*

Corc Olbiyə¹ Pasifik-Qrouv, 1931-ci il.

Əziz Corc!

Bu gün bir işi bitirib, başqasına başlamağa kifayət qədər hazır olmadığım günlərdən biridi. Amma sabah artıq başlaya bilərəm. Qıtası, məktub yazmaqdan ötrü gözəl bir gündür.

Novellalar mənə böyük sevinc bəxş edir. Bəlkə də bu, onları hələ bitirmədiyimə görədi. Mənim maddi vəziyyətimlə bağlı narahatlığına artıq vərdiş etmişəm. Yaxşı dost-tanışlarımla hamısı, gec-tez acıdan öləcəyimdən ehtiyat edirdilər. Olsun ki,

belə də olacaq. Amma bu, əsas vermir ki, vacib olan başqa şeylər haqda düşünməyəsən. Artıq aclıq keçirmişəm, bu, təsəvvür edildiyi kimi qorxulu bir şey deyil. Mən ən çoxu, dörd gün yarım ac qalmışam. Bəlkə də ağrı-acı ondan sonra başlayır. Şəxsən mən hesab ələyirəm ki, aclıq vaxtı ən əzablı şey – qorxudu.

Mənə qalan mirasa görə sən nahaq bu qədər sevinirsən. Mən heç nə almayacam. Heç olmasa, ev mənə çatsaydı, yaxşı olardı. Pul bizlik deyil, yox. Bəziləri Felan mükafatı alırlar. Görünür, onlar bunu çox istəyirlər. Vaxt vardı, mənim də pulla evlənmək imkanım vardı, hətta bunu da etmədim. Pulla bağlı mənimki qətiyyəni gətirmir. Orta əhəmiyyətli qanunlar məndən ötrü deyil. İstənilən bir mükafatı almaqdan ötrü göstərdiyim hər hansı cəhd boş çıxmağa məhkumdu. Bundan başqa, əsərlərimin haçansa məni qidalandıracağına səmimi-qəlbədən şübhə edirəm. Amma yenə də kifayət qədər sadələvh olduğum üçün bu haqda fikirləşirəm. Əgər uzaqbaşı, lap kanal qazmalı olsam belə, əmin olaram ki, ən azından şansımı əldən qaçırmamışam.

“Öz evinə nəzər yetir, mələk”dən bir neçə səhifənin öhdəsindən gəlmişəm. Bu, sitatlar toplusundan başqa bir şeyə oxşamır. İsrarla məsləhət gördüyün üçün haçansa oxuyub bitirməyə çalışacam. Sinkler Lüis tərifləyib göylərə qaldırandan sonra romanı oxumağa qorxdum.

Hərdənbir küləyin çiskini toz kimi çiləməsinə baxmayaraq, bu gün hava tutqundu. Adamın özünə nüfuz edib göz yetirməsi üçün gözəl bir gündü. Amma içimdə heç nə gözümə dəymir. Qərəzsiz yazanda, belə olur. İçindəkiləri götür-qoy

¹ **Corc Olbi** – Amerika ədəbiyyatçısı, C. Steynbekin dostu

eləməyə ehtiyac qalmır. Qəhrəmanlarım kədərlənəndə və ya xoşbəxt olanda, həmin ovqatı mən də yaşayıram. Məndən ötrü xarakterik olan xüsusi əhvali-ruhiyyə yoxdu. Heç nə yazmayanda, içimi bomboş hiss edirəm. Məncə, məhz belə anlarda, halım əməlli-başlı pisləşir.

Gələn həftədən Kerol işləməyə başlayacaq (Onun reklam agentliyi artıq bağlanıb). Bunu çox həsrətlə gözləyir. Mənimlə dörd divar arasında oturmağa səbri çatmır. Evdə yad hərəkətlərə və səslərə qarşı hədsiz dözümsüzəm. Otaq isə çox balacadı.

Görürsənmi, necə darıxdırıcı bir məktub alındı? Çünki öz işimdən başqa heç nə haqda danışa bilmirəm. Lap dəlilikdi!

Olsun ki, məktubum sənə qəmgin görünəcək, amma belə deyil. Mən özümü cəfakəş saymıram.

Con

Corc Olbiyə Salinas, 1933-cü il

Əziz Corc!

Göndərdiyin məktubu bu gün səhər aldım. Meri yenicə gedib. Onunla birlikdə olmaq yaxşıydı, amma özüylə uşaqları da gətirmişdi, bu isə kömək etməyə imkan vermirdi, dərdin və üzüntünün hökm sürdüyü bu evdə uşaq hay-küyü yersizdi. Uşaqlar əsəblərimizə təsir edirdi. Mən onları sevirem. Onlar əla uşaqlardı. Amma bura uşaq yeri deyil. Biz burada ölüm ayağında olana qulluq edirik. Bütün gücümüzü toplayıb bu haqda düşünməməyə çalışırıq və istəyirik ki, onu heç nə narahat etməsin.

¹ tropizm – dönüşlər, istiqamətlər

² falanqa – böyük icma

İndi sənün bütün suallarına cavab verə bilərəm. Düzdü, bu, çətin işdi. Amma çalışacam. Çünki sənə kömək lazımdı və bütün cəhdlərim bu istiqamətdə olacaq. Bütün böyük kəşflər necə baş verirsə, məndə də elə olur. Əvvəlcə çoxlarının kəşfi kiçik kəşflər olur, sonra onların arasındakı əlaqələri kimsə ümumiləşdirərək təzahür edənərə bütövlükdə vahid bir ad verir. Bu müddəə həyatda baş verən hər cür təzahürlərə, eləcə də bütünlüklə materiyaya şamil edilə bilər. Amma sənə də mənim kimi ancaq canlı varlıqlar maraqlandırır.

Məlumdur ki, məsələn, atomların müəyyən düzülüşlərinə görə, biz dəmir ala bilirik. Atomların hansısa sirli bir elementlə ahəng təşkil edən başqa quruluşları isə canlı hüceyrələr yaradır. Hüceyrələr kənar təsirlərə, tropizmə¹ çox həssas olurlar. Onların sonrakı yenidən qruplaşmaları, özü də mürəkkəb quruluşları insan adlandırılan vahidləri yarada bilər. Bu, sonuncu halqadı. Əgər insanı sonuncu halqa saysaq, bəzi şeyləri izah etməyin mümkün olmadığını görürük. İnsan qruplarda birləşib daha böyük vahidlər yaradır, mən onlara falanqa² deyirəm. Falanqanın xüsusi yaddaşı olur, o, təbii fəlakətləri, məsələn, ayın yer üzünə qədərindən artıq yaxınlaşdığını yadında saxlayır, ərzaq ehtiyatının tükəndiyi aclıq illərini xatırlayır. Falanqa, həm də onun ümumi məqsədləri uğrunda həlak olan üzvlərinin hansı tərzdə məhv edilmələrini unutmur. O, yaddaşında xüsusi tarixi qoruyub saxlayır. Falanqa elə bir emosiyaya qadırdı ki, bir insan təklikdə onu bacarmaz. Bu, dağıntılar, müharibələr, miqrasiyalar, nifrət, qorxu emosiyalarıdır. Bunlar haqda çox deyilib.

Din də falanqa emosiyasından törəyib. Kilsə rəhbərləri də bunu yaxşı bilir və təsdiq edirdilər ki, guya müqəddəs ruh, ancaq azı iki-üç nəfər bir yerə yığışanda təşrif buyurur. Sən yəqin ki, kütlənin hiyləsi, məkri haqda, eşitmisən. Kütlə falanqadan başqa bir şey deyil, amma əgər sən insan fərdlərinə görə kütlənin xarakterini mühakimə etməyə cəhd göstərsən, təbii, yanılacaqsan, bu, ona bənzəyəcək ki, bir hüceyrəsini öyrənməklə bir insanı anlamağa çalışırsan. Deyəcəksən ki, bunların hamısını bilirsen. Əlbəttə, bilirsen. Amma bütün dahiliklər sadə dillə ifadə olunmalıdır.

Təbii ki, müharibə vaxtı bəşər tarixinin ən nəhəng falanqası mövcud idi. Biz daha böyük ünsürləri öyrənə bilsəydik, falanqanın mümkün fəaliyyətini, onun dəyişikliyi və inkişaf istiqamətini qabaqcadan söyləmək olardı. Bir insanın davranışı, hunların Avropaya gözlənilməz hücumunun məntiqi izahını verə bilməz: onlar – gözlənilmədən dağıdıcı qüvvəyə çevrilmiş dinc çobanlar, əsl falanqaydılar və bir nəsil ötəndən sonra yenidən o qədər müdafiəsiz və zəif oldular ki, tatarlar onları asanlıqla əzdi. Bir insanın davranışı mayya xalqının gözlənilməz miqrasiyasının məntiqi izahını verə bilməz. Biz deyirik ki, bunları Attila və ya Çingiz xan edib, amma onlar özlüyündə heç nə edə bilməzdilər. Onlar sadəcə olaraq falanqanın bir nümayəndəsi idilər. Hitler Almaniya müasir falanqa yarada bilməyib, ancaq onun maraqlarını ifadə edir.

Şüuraltı olaraq hər bir insanda manipulyasiya mexanizmi var. Yunq onu üçüncü “mən” adlandırır. Bu, həmin partlayıcıdır ki, onu falanqanın gilzinə qoyanda insanı özünün bir hissəsinə çevirir, içində fərdiyyətini əridib yox edir. Falanqanın ruhu daha çox sənət adam-

larında üzə çıxır. Beləcə, incəsənət fərdin deyil, falanqanın nailiyyətinə çevrilir. İncəsənət onun təbiət, materiya və həyat haqda biliklərini əks etdirir. C.Qopkins Universitetindən olan doktor Fişer deyirdi ki, istənilən müasir elmi kəşfi, keçmiş nəsillərin poeziyasında tapmaq olar. Demokrit, hələ Miladdan dörd yüz il əvvəl atomların quruluşu haqda elmi təbliğ edirdi. Yaradıcı insan falanqanın fəlsəfəsini tərənnüm eləyir. Dahiyanə bir musiqi əsəri dinləyən, tabloya baxan, şeir oxuyan insanın fərdiyyəti əriyib falanqa fərdiyyətinə qarışır. Bu zaman yaşanan hissələri təsvir etməyə ehtiyac yoxdu, amma, şübhəsiz ki, burada əsas şərt hər kəsin öz falanqasına mənsub olduğunu duymasıdır. Falanqadan ayrılmış insan yalqızdı. O, məhv olur. Falanqada isə, özünə vacib olan həyat qüvvəsi toplayır. Dağlarda mən psixoloji cəhətdən yalqızlığın tamamilə darmadağın etdiyi insanlara rast gəlmişəm.

İzah etmək olmaz ki, niyə sən belə yox, başqa cür hərəkət edirsən. Heç nəyin baş vermə səbəbinə qədər gedib çıxmaq mümkün deyil. Emosiyaları sənə anlaşıqlı olmayan elə bir varlığa ürcah olursan ki, onun təbiətini şüurla dərk etmək olmaz. Onun motivləri, instinkti, istifadə etdikləri, niyyəti, stimulu, məmnunluğu, heyranlığı, tələbatı və istiqaməti bir fərd kimi sənə məxsus deyil.

Məktubda hamısını demək mümkün olmur, Corc. Əsas mövzusu bu fikirləri əhatə edən bir roman yazmaq istəyirəm, bütün bunları bir məktubda necə ifadə edəsən axı? Ed Riketts nəzəriyyəmin dolğunluğunu sübut etmək üçün tələb olunan kifayət qədər, hətta bir az da artıq elmi materiallar toplayıb. Mən dəfələrlə bu haqda yazsam da, nə barədə yazdığımı dərk etməmişəm. Təkcə “Naməlum

tanrı”da ən azı dörd yerdə bu mövzuda deyilənləri üzə çıxarmışam. Köhnə falanqalar dağılıb gedir, onların məhvi canlı insan orqanizminin ölümünü çox xatırladır. Yeni falanqalar müvafiq fiziki və mənəvi şəraitdə meydana gəlir. Onlar istənilən ölçüdə – müqəddəs ruhun zühuru üçün zəruri olan ehtiraşlara meyilli üçlükdən; qəflətən fəthlərə can atan irqlərdən və ya əxlaqsızlıqlardan, müharibələrdən, xəstəliklərdən keçməklə özünü məhvə düçar etmiş falanqalardan ola bilər. Təbii ki, əgər yararlısansa, öz falanqana gərəkli olanda, o, səndən istifadə edəcək. Zamanın yetişəndə özün bunu dərk edəcəksən, bax o vaxt kənara durmağa sənə heç nə kömək edə bilməz.

Anamın vəziyyəti əvvəlki kimidi və dəyişiklik gözlənilmir. Məktubumun səni düşünməyə vadar edəcəyinə ümid eləyirəm. Bəzi məqamlara kinayəli baxma, bunlar çox ciddi şeylərdi. Hamısını dərk edə bilsən, istisna cüzi olacaq. Əlbəttə, bunlar mənim üçün qeyri-adi, geniş üfüqlü şeiriyət kimi çox maraqlıdı. Mən nə aliməm, nə dərin bir tədqiqatçı. Amma bütün bunların üzərində düşünərkən, problemin qeyri-adi emosional nəhəngliyini hiss edirəm. Poetik əsər yaratmaq o qədər çətindi ki, ifadə olunmuş ideyanı bütünlüklə dərk etməyə, o, mənim bir hissəmə çevrilməyə qədər, bu haqda hətta fikirləşmirəm. Bu həftə “Naməlum tanrı” romanını oxuyub yenidən korrekturaya göndərmişəm. Yaxşı oxunur. Nəşriyyat tələsir, olsun ki, kitab payızda çıxacaq. Bax, hələlik bu qədər.

Enn və sən mənim sevgilərimi qəbul edin. Səninlə söhbət etmək istərdim.

Con

Karl Uilhelmsona

Salinas, 9 avqust 1933-cü il.

Əziz Karl!

Bizim bir-birimizi itirməyimiz çox qəribədi. Ümid edirəm ki, bunlar arxada qalıb. Sənə çoxdan yazdığım, ünvanını bilmədiyim üçün göndərmədiyim məktubumu da indi bura əlavə edirəm. Yavaş-yavaş dağılıb-gətmə prosesi davam edir. Amma düşünürəm ki, bu, uzun sürməz. Çoxdandır işləyə bilmirdim. İndi isə artıq etinasız olmağı öyrənmişəm və yenidən işləməyə başlamışam. Ətraflı düşünsək, bütün bunlar çox amansızdır. Sənin xasiyyətin mənimkindən də qəlizdir. İşim mənə zövq verdiyi üçün çalışıram. Məhz belədi. Hər şey çox sadədi və mənə başqa səbəb gərək deyil. Mən müəyyən dərəcədə xüsusi “mən” duyğusunu itirirəm, bu, hətta zövq verir. İki il öncə qəfil üzə çıxardım ki, dahi sənətkarlardan fərqli olaraq, mənim xəmirim başqa şeydən yoğrulub və təsəvvür et ki, buna sevindim də. O vaxtdan bəri, hər günün sonunda işləyib işimdən zövq aldığım üçün, sadəcə özümü xoşbəxt sayıram. Əlbəttə, vicdanla işləmək şərtiylə. Getdikcə daha da primitivləşirəm və bu, mənə zövq verir. Məni müxtəlif tərəflərə parçalayıb-ayırən qüvvələr bir istiqamətdə cəmlənib – yəni, mənə kitab yazmaq lazımdı. Əvvəlcə bir müddət o kitab haqda düşünür, sonra oturub yazıram. Bundan başqa heç nə mövcud deyil. Kitab başa çatandan sonra, demək olar, ona olan hər cür marağım itir. O kitabın nəşri vaxtınacan, bir qayda olaraq, artıq başqa bir kitabın ab-havası içində yaşayıram.

Sonuncu işim², çətin ki, xoşuna gələr. Orada mən realizmdən getdikcə daha çox

¹ Karl Uilhelmsen – amerikalı ədib, C. Steynbekin kollec yoldaşı

² “Cənnət otağı” adlı silsilə hekayələr nəzərdə tutulur.

uzaqlaşırım. Realist əsərlər məndə heç də yaxşı alınmır, sən deyən, heç özüm də realizmə çox inanmıram. Mənim düşüncəmə görə, bu, sadəcə fikrin bir formasıdır. Bualo Mənkəndən müdrik idi. Əgər qəhrəmanlığın əzabını yaşamırlarsa, Folknerin zülm çəkən personajları mənim üçün maraqlı deyil. Bəlkə bu, səfehlikdi, amma neyləyəsən ki, mən beləyəm. Freyd libidosundan fərqli olaraq, insan daxilində daha dərin, qaranlıq və güclü axınlar var. Yunqda libidonun çözümlü həqiqətə daha yaxındı, amma o da adekvat deyil. Öz mühakiməm özümə xoş gəlir, amma onlar yalnız yaranma prosesində mənə ciddi görünür.

Bilirsənmi, Tilli öldü, indi bizim Coddı adlı yeni itimiz var. Bu, irland teryeridi, gözəl bir itdi. Biz onu sevirik. Altı aylıq olmasına baxmayaraq, inanılmaz dərəcədə inadçıdır.

Hər gün, hər yarım saatdan bir nəylə əlləşdiyimi görmüş olsaydın, sən qocalıqla bağlı narahatlığın birçə anda keçib-gedərdi, məndə əsl çürümə gedir, bax, qocalıq deyilən budur. Güclə işaran həyat odunun istisinə bürünən insan bədənini praktiki olaraq öldür: gah sönür, gah da yenidən közərir. Burada bizim həyatımız tamamilə sıradan çıxmış kimidir, amma tezliklə işimdə özümə sığınacaq tapacam deyə, bu, qorxulu deyil.

Bir-iki aydan sonra təzə kitabım çıxacaq. Sənin yerinə olsaydım onu oxumazdım. Olsun ki, haraya istiqamət götürdüyüm aqlını başından alacaq. Onsuz da metafizikaya meyilli olan birisiydim, indi getdikcə ora daha çox yuvarlanıram.

İdarəyə getmək vaxtıdır, jurnala bəzi qeydlər etməliyəm. Sonra evə qayıdıb

günortadan sonra işləməyə başlayacam. Mənə yenə yaz, köhnə dost.

*Sevgilə,
Con*

Enn Xoddenə¹ Pasifik-Qrouv, 1935-ci il.

Əziz miss Xodden!

Təklif etdiyiniz köməyə görə çox sağ olun. Məsələnin nə yerdə olduğunu izah edə bilmərəm. Ceyms Felan adına Ədəbiyyat mükafatının təqdimat vaxtı yaxınlaşır və dostlarımdan biri mənə ərizə blankı göndərib. Mükafat ancaq ştatın sakininə verilə bilər. Beləliklə, blankda aşağıda tələb olunanlarla bağlı xüsusi yer ayrılıb: “Ədəbiyyat aləmindən sizi şəxsən tanıyan üç nəfər mötəbər adamın adını çəkin. Himayədarlar Şurası sizi mükafatlandırmaq haqda qərar qəbul edəndə, haqqınızda gizli məlumatlar almaq üçün həmin insanlara müraciət edə bilərsiniz.”

Bilmirəm, onlar hansı gizli məlumatlar almaq istəyirlər. Ola bilsin ki, mənim nəyə meyilli olmağım haqda nəşə öyrənmək fikrindədirlər. Qorxuram. Siz bu haqda çox da məlumatlı deyilsiz. Mən sizə hər şeyi danışaram.

Əlbəttə, əgər tütün və qəhvəni saymasaq, narkotik istisna olmaqla, azacıq da olsa, hər cür qüsurlar var. Bir dəfə, gecələrin birini barmaqlıqlar arxasında keçirmişəm. Çoxdan olub. Vəziyyət elə gətirmişdi ki, belə alınmışdı, buna səbəb həm də çılğın temperamentim, polisi döymək kimi tamamilə anlaşılan istəyim olmuşdu. Sonuncu istəyimə çatmaq təbii ki, çətin idi. Düşünürəm ki, himayədarları bunlar maraqlandırmış olsun, amma kim

¹ Enn Xodden – Kaliforniya ştatı, Palo-Altodakı kütləvi kitabxanada kitabxanaçı. O, C.Steynbeki uşaqlıq çağlarından tanıyırdı

bilir? Mən evliyəm və tez-tez arvadımla dalaşırıq, ikimiz də bundan böyük zövq alırıq. Və nəhayət, mən qeyri-adi əmək qabiliyyətimlə fərqlənirəm. Məsələn, bu yaxınlarda yüz iyirmi min sözdən ibarət bir romanımı bitirmişəm (onu üç variantda yazmışam) və bütün bunlara cəmi dörd ay vaxtım gedib.

Kimdənsə mənə zamin durmağı xahiş etməyim yaxşı deyil. Məncə, yaxşı olardı ki, onlara bir kitabımı təqdim edim, kitabın məziyyətlərinə görə mənə qiymət versinlər.

Oturub uzun bir roman yazmaqdan ötrü hazırım. Bu, əvvəllər yazdıqlarıma oxşamayacaq. Amma bu işi hələlik kənara qoymuşam, çünki, fikrim yayınmasın deyər, kifayət qədər pul yığmaq istəyirəm. Mükafatı alması olsam, bu, min dollar edəcək. Mükafat ilin ən yaxşı əsərinə görə verilir. İldə dörd yüz dollarla keçinə bildiyimiz üçün bu pul istəyimə uyğundur. Romanın mövzusu da bunu tələb edir, belə ki, onu bitirməyə iki il vaxt lazım olacaq.

Ümid edirəm ki, xahişim qayğınızı çox da artırmaz. Mükafatı almağa elə bir gümanım yoxdu. Amma bu, çətin olmadığı üçün, yəni, kömək etməkdən imtina etməsəniz, ümidim artmış olar.

*Səmimiyyətlə,
Sizin Con Steynbek*

Elizabet Otis¹
Los-Qatos, fevral, 1938-ci il

Əziz Elizabet!

Dünən səhər qonorar almaq üçün qəbz gəldi. Çox sağ ol. Bütün həftəni dur-

madan yağış yağıb və bizi möhkəm bezdirib. Əlbəttə, bərəkətli il olacaq, amma mən haçansa bu qədər şıdırgı yağın və əllərimizi hər yerdən üzərək bizi evdə oturmağa məcbur edən belə bir leysanı xatırlaya bilmirəm. Kerolun boğazı ağrıyırdı, indi isə, deyəsən, qaydasına düşür. İtlər küçə həsrətiylə zingildəyir.

Kerol vaxtını gözəl keçirib və yavaş-yavaş öz təəssüratlarını bölüşür. Evə qayıdandan dərhal sonra o, çox az şeylər haqda danışa bilirdi, indi isə, yavaş-yavaş xatırlayır. Məncə hər şey ona yuxu kimi gəlir. O, arzularına çatıb.

Siz onu əla qarşılımsız. Bu, onun hələ kifayət qədər inkişaf etməmiş özünüdərk hissəsinə yaxşı təsir göstərib.

Məyusedici yenilik var. Nəhayət, mən Corcla birbaşa danışması oldum. Uzaqbaşı indi o, mənimlə dalaşmaq istəsə, bu, əsl kişilərə xas, aşkar bir savaşa olacaq. Mən indi bu barədə bir qədər yüngülləşmişəm, amma ümumilikdə bu iş ürəkaçan deyil.

Kerolun qayıtmasına dəhşətli dərəcədə sevinirəm. O, telefon zənglərinə cavab verə bilər, təbii ki, mən daim şəhərdə olmuram. Hamısı bir-birinin bəhsinə mənə hansısa çıxışı sırımaq istəyirlər. Başa düşürəm, bu, onların nəyinə lazımды. Əlbəttə, mən heç kimin qarşısında çıxış etməyə hazırlaşmıram, amma Kerol xətrə dəymədən imtina etməyi bacarır.

Düşünürəm, atalıq məsələsinin təyin edilməsilə bağlı işə bir daha yenidən baxılmayacaq². Yaxşı ki, mən, birincisi, Keroldan heç nə gizlətməmişəm, ikincisi isə, itirəcəyim heç nə yoxdu. Əlbəttə, onlar elə bilirdi, hər şeydən öncə mən ödəniş edəcəm, nəinki dirəniş göstərəcəm.

¹ **Elizabet Otis** – E.Otis 1928-ci ildən Meyns Makintoşla birlikdə ədəbiyyat agentliyi təsis etmişdi. C.Steynbek ilk dəfə onun xidmətindən 1931-ci ildə yararlanmışdı. Yazıçı ömrünün sonunacan onların heç biriylə əlaqələrini kəsməmişdi.

² Steynbekin bu dövrdəki populyarlığı, əsassız olaraq yüksək qonorar alməsiylə bağlı şayiələr o həddə gətirib çatdırmışdı ki, ona nəinki klublarda çıxışlar etmək, kitablarına imza mərasimi keçirmək, borc pul vermək kimi bezdirici xahişlər olunurdu. Hətta uzun illərdən bəri tanıdığı gənc və hamilə bir qadın onu məhkəməyə verərək gələcək ovladının atasının Steynbek olduğunu israr edirdi.

Olsun ki, onun vəkili də buna ümid edirdi. Hətta mənim bu qızla hər hansı bir münasibətim olsaydı belə, Kerol hamısından xəbər tutardı, istənilən halda heç nə alınmazdı. Onu yoxlamağı təklif etməkdə Kerol haqlıdır. Mənim bədənimdə bir neçə çapıq və anadangəlmə xal var. Bunları isə arvadım və ya məşuqəm nəzərdən qaçıra bilməz. Onun bunlardan xəbərsiz olması, əlbəttə, heç olmasa, nələrisə sübut edir. Empiema əməliyyatı keçirəndən sonra bədənimdə ən böyük çapıqlardan biri qalıb, bu, üzgüçülük paltarında olanda aydın görünür. Düşünürəm ki, o, bu çapığı xatırlayır. Öz aramızdı, mən ona və digər uşaqlara üzmək öyrətdirdim axı, hər halda, buna diqqət yetirmiş olmalıydı. Başqa əlamətlər də var. Düzü, ümid edirəm ki, bu iş qapanmalıdı.

Ştatın uzaq rayonlarına getməliyəm. Oralarda beş minə yaxın ailə aclıqdan qırılır. Sadəcə aclıq çəkmirlər, sözün həqiqi mənasında ölürlər. Hökumət onlara ərzaq və tibbi ləvazimatlarla yardımçı olmağa cəhd edir, amma kommunal müəssisələrin faşistlik edən sahibləri, bank yiyələri, iri fermerlər istənilən təşəbbüsə qarşı tənqid törədir, “balanslaşdırılmış büdcə” barədə çığır-bağır salırlar. Palataların birində çiçək xəstəliyinə tutulmuş iyirmi nəfər təcrid olunub, aralarında bu həftə doğacaq iki qadın da var. Mən lap əvvəldən çalışmışam ki, nəse edim. İndi oraya getməli, hər şeyi bir daha gözümle görməliyəm. Bəlkə o qatillərin dərslərini vermək sarıdan, bir az da olsa, oradakılara köməyim dəyə bilər. Bilirsən onlar nədən qorxurlar? Qorxurlar ki, əgər bu insanlara düşərgələrdə normal sanitariya şəraitdə yaşamağa imkan versələr, təşkilatlara bilərlər, bu fikir isə böyük torpaq sahiblərinin və fermerlərin canına

vəlvələ salır. Onlar yadellilərdi. Buna görə də, ştat və dairə rəhbərliyi onlara yardımçı olmaqdan imtina edir. Amma bu yadellilərlə olmadan ştatın heç bir rayonunda məhsulu yığmaq mümkün olmazdı. Mən, sadəcə hiddət içindəyəm. Xahiş edirəm, heç kime bir kəlmə də söz deməyəsiz, çünki mən öz işimi görüb qurtarandan sonra, “vicdanlı” fermerlər başımın dərisini soymaqdan ötrü yenidən ova çıxacaqlar.

Belə. Hər şey beləcə sona çatdı. Təəccüblüdü, mənim kitablarım bu cür faciələr önündə nə qədər gərəksiz və miskindilər.

Con

81

2016

Elizabet Otisə
Moskva, 18-19 oktyabr, 1963-cü il
(ixtisarla)

Əziz Elizabet!

Hətta yatmağa da vaxtımız güclə çatır. Londondan çıxdığımız bu bir həftə ərzində adama elə gəlir, sanki aradan aylar ötüşüb. Helsinkidə bizim üçün elə bir proqram tərtib etmişdilər ki, az qala ölmüşdük. 900 nəfər kitab satıcısıyla görüşməyi təsəvvür edirsənmi, özü də bazar günü, səhər saat 9-da! Çarəmiz nə idi, dözdük. Bizim oradakı səfirimiz (Karl Rouen) gözəl bir insandı, biz onunla və xanımıyla dostlaşdıq. Helsinkidən Moskvaya yola düşdük, orada bizi köhnə dostlarımız qarşıladı. Orada proqram kifayət qədər dolğun idi (bir neçə bölümdən ibarət), xahiş etdim ki, özümüzə gəlməyə imkan versinlər. “Qış”ı çap eləmiş “İzvestiya” qəzeti bizə 500 rubl pul verdi. Bu gün nəşriyyata gedəyik, orada da pul alarıyam. “Qış” böyük uğur qazanıb, indi isə, hətta “Çarli”ni də tərcümə edirlər.

Səfirlikdən bir cavan oğlan bizə tərcüməçilik edir və əla da çevirir. Bazar ertəsi Kiyevə gedəcəyik, sonra isə Tiflisə (yeni Gürcüstana) və o da xanımıyla birgə bizimlə gedəcək.

(...) Beləliklə, dünən qərribə bir gün oldu. Əvvəlcə, biz “Qış”ı çap etmiş nəşriyyatda olduq. Mənə dedilər ki, tiraj 300 000 nüsxə imiş və kitab çox sürətlə satılıb qurtarıb. Uzun danışıqlardan sonra mənə 1000 rubl verdilər. Sonra davam edən qərribə, ikibaşlı söhbəti biz qəlbimizdə saxlayacağıq, belə ki, bu danışıqlar heç orada da bizə mənfəət gətirməyəcək. Mən pulu Eleyinə verdim, onun yeni adı məşhur rus cibgirinin şərəfinə Qızıl Əl Sonkadı. Araşdırıb öyrəndiyimə görə, burada xarici yazıçılara pulu kitablarının satışından asılı olmayaraq ödəyirlər. Görünür, kitablar çox tez satılsa da, onları təkrar nəşr etmirlər. Beləliklə, burada yarım milyon tirajla çıxmış kitab iyirmi dörd saat ərzində nadir kolleksiyaya çevrilə bilər. Saat 2-də Erenburqun mənzilində nahar etdik. Çox gözəl nahar süfrəsiydi və əla söhbətimiz oldu. Şübhə yoxdu ki, hər yerdə “mülayimləşmə” hökm sürür, insanlar, xüsusilə də ziyalılar istənilən mövzuda tamamilə sərbəst danışırlar, amma, əlbəttə, əhatəsində olduqları ələmi yaxşı bilmədikləri üçün dəyər verməkdə məhdudyyətləri var.

İndi səfərlərimizi ixtisar etməyə çalışırıq, sabahkı günə heç nə planlaşdırmırıq. Ötən gün, axşam saat 10-da başa çatan baletdən sonra, biz “Nyusuik”dən olan Makqreydinin yanına getdik, orada amerikalı və rus jurnalistlərlə görüşüb gözəl vaxt keçirdik.

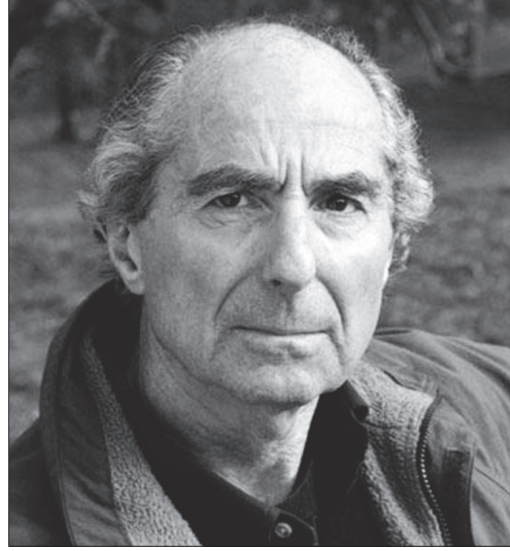
Məktubumu burada bitirirəm, onu ilk poçtlaca yola salacam. Hamınıza sevgilərimi çatdırıram.

Con

FİLİP ROT

83

2016

1933-cü ildə ABŞ-ın Nyu-Cersi ştatında, mühacir yəhudi ailəsində doğulub.

İlk uğuru yazıçıya 1959-cu ildə çap etdirdiyi "Əlvida, Kolumbus" kitabı gətirib. ABŞ-ın İncəsənət və Ədəbiyyat İnstitutu mükafatı, Pulitser və Frans Kafka ödüllü ilə təltif edilib.

2015-ci ildə Ədəbiyyat üzrə Beynəlxalq Nobel mükafatına namizədliyi irəli sürülüb.

"Mənim kişi həyatım", "Böyük amerikan romanı", "Şeylok əməliyyatı", "Can verən heyvan" və bir çox başqa əsərlərin müəllifidir.

MÖVHUMATÇI

Leo Zuref salamlamaq üçün qəfildən ağ sütunun arxasından çıxanda, Eli Pek heyrətdən dik atıldı. Bir-birinin əlini sıxdılar və Zuref onu yarıuçuq köhnə malikanəyə dəvət etdi.

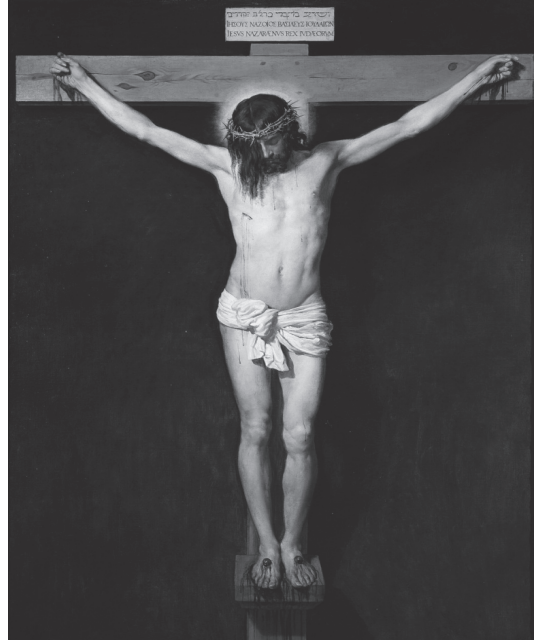
Qapının ağzına çatanda, Eli qanrılıb geriye baxdı, yamacdakı çəmənliyi, çəpərlənmiş yaşıl pöhrəliyi, baxımsız qaranlıq yolların arxasından Vudenton küçələrində fənerlərin necə yanıb-sönməsini, sayrışmasını gördü. Eliyə elə gəldi ki, Kouç-Haus-roud boyunca sıralanmış mağazaların sarı işıqları şəhərilərin ona ötürdüyü gizli siqnallardır: “Eli, sən o Zurefə bizim mövqeyimizi başa sal. Bizim icmamız müasirdir. Bizim ailələrimiz var, Eli, biz vergi ödəyirik...”

Bütün bu ağır tapşırıqlarla, öhdəliklərlə, iltimaslarla yüklənmiş Eli Pek yorğun və donuq nəzərlərlə Zurefə baxırdı.

– Bildiyim qədər, siz bütün günü işləyirsiniz, – Zuref portfelli hüquqşünası rütubətli holda müşayiət edərkən dedi.

– Ən ağır iş yoldur, – Elinin dabanlı çəkməsinin çatlaq mərmər döşəmədə qopardığı səsə görə bərkdən danışırdı. – Gündə üç saat vaxt aparır... Mən sizin yanınıza birbaşa qatardan gəlirəm.

İçəri keçəndə Zuref qaranlıq otağın qapısını taybatay açdı. Eli söykənəcəyi arfaya bənzəyən kresloda əyləşdi; gözləndiyinin əksinə olaraq, kreslo çox da yumşaq deyildi, oturanda sümüklü yanını əzdi. Ağrı onu gümrəhlaşdırıb, işə qayıtmağa məcbur elədi. Zuref daz idi, pırpız qaşları vardı, hər şeydən göründüyü kimi, vaxtilə yetərinə kök olmuşdu.

Arxasında əyləşdiyi boş stol onu yarıyacaq udduğundan adama elə gəlirdi ki, sanki kresloda yox, döşəmədə oturub. Boş stoldan başqa otaqda heç bir şey yox idi. Nə rəflərdə kitab vardı, nə döşəmədə xalı, nə də iri laylı pəncərələrdə pərdə. Eli danışmağa başlayanda Zuref ayağa durdu, gedib pəncərəni açdı.

– Maydı, amma avqust kimidir, – dedi.

Eli arxasını ona çevirib dayanmış Zurefin başında qara həlqə gördü; Zurefin tərəsi yoxa çıxmışdı! O, toranlığın içiyə – qəndildə lampa yox idi – stola tərəf gəlirdi və birdən Eli bunun təsək olduğunu anladı. Zuref kibrit çəkib şamı yandırdı, bayırda oynayan uşaqların səs-küyü açıq pəncərədən içəri doldu. Bəlkə Zuref Elinin bu çığırtıları eşitməsi üçün pəncərəni qəsdən açmışdı?

– Hə-hə, – o dedi. – Mən sizin məktubunuzu almışam.

Eli özünü toparladı: gözlədi ki, Zuref siyirtməni çəkib qovluğun içindən məktubu çıxaracaq. Əvəzində təsəkli qoca qarnını bir qədər qabağa verib əlini şalvarının cibinə soxdu, ordan nəsə tapıb çıxartdı; Eli ilk baxışda bunu nimdaş cib dəsmalı zənn etdi. Zuref qat kəsmiş kağızı açıb masanın üstünə qoydu, əlinin qırağıyla hamarlayıb “budur” dedi.

Eli çirkənlənmiş vərəqi göstərdi; burada yazılanları o, öz tərəfdaşları ilə – Lüis və Makdonnellə – sözbəsöz müzakirə etmişdi.

– Ümid edirdim ki, cavab alacağam, – Eli dedi. – Artıq bir həftə keçib.

– İş vacibdir, mister Pek, bildirdim ki, gələcəksiz.

Uşaqlar açıq pəncərənin altında hayküyə sala-sala ora-bura qaçırdı. Onların anlaşılmaz çığırıları otağa üçüncü müsahib kimi soxulurdu, hərçənd bu çığırıları Zuref üçün tamamilə anlaşılacaq idi, yoxsa dodaqaltı qımışmazdı. Səs-küy Elini birtəhər eləmişdi, indi o, vücudunu saran titrətmədən özünü zorla saxlayırdı. Fikirleşdi ki, gərək əvvəlcə evə gedib duş qəbul edəydi, Zurefin yanına şam eləyəndən sonra gələydi. Adətən, həmişə dadına çatan peşəkarlıq hazırda ona kömək etmirdi: kabinet həddindən artıq qaranlıq, vaxt da çox gec idi. Aşağıda, Vudentonda isə onun yolunu müştərilər, qonşular gözləyirdi. Arvadiyla özü qəti gözləndə deyildi, narahatlığı yalnız Vudentonun yəhudiləri sarıdan idi.

– Siz başa düşdünüzümü, məsələ nədədir? – Eli soruşdu.

– Başa düşmək çətin deyil, – Zuref cavab verdi.

– Bu, regionlaşdırma məsələsidir...

Zurefdən səs çıxmıdı, yalnız barmaqlarıyla dodaqlarını döyəclədi.

– Qanunları biz yaratmırıq, – Eli sözüne davam elədi.

– Siz onlara hörmət edirsiniz.

– Qanunlar bizi qoruyur... İcmanı qoruyur.

– Qanun qanundur, – Zuref dedi.

– Doğrudur, məhz elədir! – hansısa qüvvə Elini ayağa qalxmağa, kabinetdən baş götürüb qaçmağa təhrik edirdi.

– Amma bu da doğrudur ki, hər yazılan qanun deyil, – Zuref əllərini yuxarı qaldırıb ovuclarını tərəzi kimi tutdu. Tərəzinin gözlərini yellədi; ovcunun birini aşağı salıb, o birini yuxarı qaldırdı. – Həm də əksinə...

– Hər şey çox sadədir, – Eli onun sözünü kəsdi. – İnternet məktəbinin yaşayış rayonunda yerləşməsi lazım deyil. – Yox, o, qəti imkan verməz ki, Zuref bu problemi digər problemlərin içində örtbasdır eləsin. – Biz hər hansı qərarı qəbul etməzdən öncə sizi xəbərdar etməyi vacib bilirik.

– Bəs ev necə?

– Ev qoy olsun. Yaşayış rayonu elə mənzil üçün nəzərdə tutulub.

Orası da var ki, başqa yerə köçürülmüş bu şəxslər ingilis dilini o qədər də yaxşı bilmirlər. Zuref aramla danışdı, ancaq indiyəcən Eli bunu onun diribaşlığına, bəzən də çoxbilmişliyinə yozurdu.

– Mənzil elə ev deməkdir, – o, əlavə elədi.

– Deməli, bura mənim mənzilimdir, – Zuref təmkinlə dedi.

– Bəs uşaqlar necə olsun?

– Bura onların mənzilidir.

– On yeddisinin də?

– On səkkizinin də.

– Axı siz burda onlara təlim keçirsiniz...

– Talmud keçirik. Bu, bəyəm qanuna ziddir?

– Elədə, bu – məktəbdir.

Zuref tarazlığı tədricən pozaraq yenə tərəzinin gözlərini aşağı-yuxarı qaldıraraq endirdi.

– Qulaq asın, mister Zuref, Amerikada belə müəssisələr internat məktəbi adlanır.

– Və orda onlara Talmud öyrədirlər?

– Orda onlara öyrədirlər. Vəssalam. Nöqtə. Siz – məktəbin direktorusuz, onlar – şagirdirlər.

Zuref tərəzinin gözlərini masanın üstünə qoydu.

– Mister Pek, mən buna inanmıram...

Amma bu sözlərin, görünür, Elinin dediyinə aidiyyəti yox idi.

– Mister Zuref, qanun belədir. Mən sizin nə qərar qəbul etmək niyyətində olduğunuzu öyrənməyə gəlmişəm.

– Mənə nəyi buyursalar, onu.

– Güman edirəm ki, bu, uyğun qərardır.

– Uyğundur, – Zuref qarnını stola sıxıb gülümsündü. – Biz qalırıq. Biz yorulmuşuq. Direktor yorulub. Şagirdlər yorulublar.

Eli ayağa qalxıb portfelinə götürdü. İçərisi müştərilərin şikayətləriylə, iradlarıyla ağzınacan dolu olan portfel adamın qolunu qırırdı. Portfelin pərqudan yüngül gəlidiyi günlər də olurdu, di gəl, Zurefin kabinetində onun ağırlığı bir tona çatırdı.

– Xudahafiz, mister Zuref.

– Şalom, – Zuref dedi.

Eli qapını açdı, çəkməsinin dabanları tıqqıltı salmasın deyə, sərdabaya bənzər tutqun dəhlizdən ayağının ucundaca adlayıb evdən çıxdı. Bayırda sütuna söykənib uşaqların çəmənlikdə necə oynadıqlarına tamaşa elədi. Onlar bir-birini gah bərkdən, gah da astadan səsləyə-səsləyə yarıuçuq evin ətrafında “qaçdı-tutdu” oynayırdılar. Toranlıqda uşaqların oyunu ayin rəqslərini xatırladırdı. O, sütundan aralandı, amma çəmənliyə təzəcə ayaq basmışdı ki, rəqs qəfildən kəsildi. Ətrafa uzun müddət səngiməyən qulaqbatırıcı bir civilti yayıldı. İndiyəcən Elini görəndə hələ heç kəs qorxub aradan

çıxmağa, əkilməyə can atmamışdı. Eli gözünü Vudentonun işıqlarından ayırmadan təpədən enən cığıra tərəf yönəldi.

Eli onu görəndə, adam ağacın altındakı skamyada oturmuşdu. Əvvəl gözünə dərin, qara bir dəlik kimi görsəndi, sonra yavaş-yavaş fiqura çevrildi. Eli adamı yalnız təsvirə görə tanıdı. Budur, yenə həmin qara şlyapa. Əslində, hazırkı missiyanı Eliyə məhz buna görə, bütün Vudentonun canına vəlvələ salan həmin şlyapanın ucbatından tapşırırmışdılar. Şəhərin işıqları yenidən signal verdi: “Şlyapalı ilə məşğul ol. Bircə Allah bilir o nə yuvanın quşudur”.

Eli hərəkətsiz fiqura tərəf bir neçə addım atdı. Bəlkə o, Zurefdən daha mülayim, daha üzüyola, daha məntiqlidir? Ancaq qanun – qanundur. Eli ona lap yaxın gəldi, istədi çağırınsın, amma ürək eləmədi. Qara, uzunətək pencək, dizləri üstündə bir-birinə pərçimlənmiş əllər – Elini saxlayan bu oldu. Qıraqları hədsiz dərəcədə enli, təpəsi yumru olan Talmud şlyapası adamın peysərinə sürüşmüşdü. Üzünü də, boynunu da saç-saqqal basmışdı, nəm tükü elə yumşaqdı ki, hər nəfəs çəkəndə qalxıb enirdi. Gicgahlarının uzun, buruq telləri hər iki yanağını örtmüşdü. O yatırdı. Üzündən belə görünürdü ki, yaşda Elidən böyük deyil.

Eli işıqlara tərəf tələsdi.

* * *

Masanın üzərindəki qeyd kağızı ovqatını pozdu. Son həftəyə aid bu kağız topalarından bütöv bir salnamə tərtib etmək olardı. İmzasız məktubda bildirilirdi:

“Əzizim, mən getdim yatmağa. Bu gün körpədə edip kompleksi oyanıb. Ted Gellərə zəng et”.

Soyuducuda çoxdan soyumuş nahar onun yolunu gözləyirdi. Boyat yeməyi görəndə gözü yox idi, amma Miriam böyründə otursaydı, ləzzətlə yeyərdi. Hirsliydi, intəhası, Miriam özünün dərin zəkası, analitik şüuru ilə onu sakitləşdirə bilmirdi. Güzəranları rahat keçəndə o, Miriamı sevirdi; onda elə Miriam da onu sevirdi. Ancaq hərdən Eli hiss edirdi ki, peşəsi onu bataqlığa çəksə də, boğulmağa qoymur. Digər tərəfin mənafeyini təmsil etməyi çox istəyirdi. Bu vaxt isə ürəyindən nümayəndəsi olduğu tərəfin də mənafeyini təmsil etmək keçirdi. Bəzən qanun susurdu, heç bir cavab vermirdi, görünür, adamları məyus edən bir çox şeylər qanunun vecinə deyildi – bax, elə belə da burasında idi. Belədə Eli özünü axmaq və yararsız saymaya bilmirdi... Düzdür, bu gün məsələ başqa cürdür: şəhər sakinlərinin iradları əsaslıdır. Əsaslı olmağına əsaslıdır, amma tamamilə yox. Əgər Miriam yatmağa getməsəydi və Elinin bu pəjmürdə halını görseydi, onun nədən belə dilxor olduğunu dərhal, müqəddiməsiz-filansız izah edərdi, ərini anlayardı, hər şeyin öz normal məcrasına düşməsi üçün onu bağışlayardı, günahından keçərdi, çünki hər şey normaya düşəndə ər-arvad bir-birini sevirdi. Aradakı anlaşılmazlıq, dolaşıqlıq ondan yaranmışdı ki, Miriamın bütün söyləri nə özünü anlamaqda, nə də müşküllərini çözməkdə Eliyə kömək etmir, əvəzində məyusluğunu ikiqat artırır; bu azmış kimi, üstəlik, Miriamın zəifliyinə onu daha çox inandırır. Belə məlum olmuşdu ki, nə Eli, nə də Miriam güclü xarakterləriylə fərqlənmirlər. Eli bununla artıq iki dəfə üzləşmiş, hər iki dəfə də çıxış yolunu “əsəb pozuntusunda”

tapmışdı – hər halda, qonşular bunu şəfəqlə belə adlandırmışdılar.

Yeməyə oturarkən Eli portfelindən Zurefin qeyd kağızını çıxarıb, Miriamın məktubu ilə yanaşı qoydu. Arabir qeyd kağızlarını saf-çürük edirdi – onları şəhərə məhz o şlyapalı gətirirdi. Bax budur, aləmi bir-birinə vuran həmin o birinci kağız:

*Aidiyyəti olan hər bir kəsə,
Xahiş edirəm, bu centlmənə aşağıda
göstərilənləri verəsiniz:*

rezin pəncəli, rezin dabanlı oğlan çəkməsi:

6c ölçülü – 5 cüt

5c ölçülü – 3 cüt

5b ölçülü – 3 cüt

4a ölçülü – 2 cüt

4c ölçülü – 3 cüt

7b ölçülü – 1 cüt

7c ölçülü – 1 cüt

*Cəmi: 18 cüt oğlan çəkməsi. Centlmenin
qabaqcadan imzalanmış çeki var.*

*Xahiş edirəm, lazımı məbləği əlavə edəsiniz.
Leo Zuref*

*Vudenton yeşivasının direktoru, N.Y.
5. 8.48.*

– Eli, o, bir-iki günlüyə gələnlərdəndi, hələ çox kaldır, – bunu Ted Geller ona gör haçan demişdi. – Heç olmasa, bir söz deyəydi. Kağızı irəli dürtüb, özü də elə dayanıb ki, elə bil cürbəcür nimdəş satan həmin o Bronkslı qocalardandır.

– Yeşiva! – bunu Arti Berq ona gör haçan demişdi. – Vudenton yeşivası, Eli, Vudenton yeşivası. Əgər mən Braunsvilldə¹ yaşasaydım, elə orda da qalardım.

– Eli, mən Nyu-Yorkdan gedəndə heç ağılıma da gəlməzdi ki, Nyu-York dalımca düşüb bura gələcək, – bunu isə ona Harri Şou təzəlikcə demişdi, özü də qoca Paddinqtonun malikanəsində; qoca bu sözləri eşitsəydi, qəbirdə çevrilərdi.

¹ Braunsvill – İst-Saydın, əsasən yəhudilər məskunlaşmış rayonu

Qeyd kağızı nömrə iki:

*Hörmətli baqqal,
Xahiş edirəm, bu centlmənə on funt şəkər
verəsiniz.*

*Məbləği Vudenton yeşivasının hesabına yazın.
Biz sizdə hesab açarıq, hər ay ödəniş ediləcək.
Bu centlmen həftədə bir, ya iki dəfə Sizin
yanınıza gələcək.*

*Leo Zuref. Direktor
5.10.48*

P.S. Sizdə koşer ət olurmu?

– Bu gün həmin tip mənim pəncərəmin yanından keçdi, – bunu Ted Geller ona gör haçan demişdi, – hələ başıyla salam da verdi. Eli, belə çıxır ki, indi artıq onunla dostlaşmışıq?

– Eli, o yenə peyda oldu, həmin o şlyapalını deyirəm, – bunu Arti Berq ona gör haçan demişdi, – qeyd kağızını da birbaşa menecerin ovcuna dürtüdü.

– Eli, – bu yenə Harri Şounun səsidir, – zarafat bir yana qalsın, biz heç göz açmağa macal tapmamış azından yüz dənə burnufırtıqlı, başıtəsəkli uşaq Kouç-Haus-roudda öz ivrit dərslərinə başlayacaq, onda sənənin halın, həqiqətən zarafatlıq olmayacaq.

– Eli, onlar orda nəylə məşğuldular? Mənim uşaqlarım nəsə qəribə səslər eşidiblər.

– Eli, bizim icmamız müasir icmadır.

– Eli biz vergi ödəyirik.

– Eli.

– Eli.

– Eli...

Bayaqdan növbə ilə qulağının dibində vızıldayanlar şəhər sakinləriydi, axırncı səsi eşidəndə isə geri qanrıldı – qarnı az qala bütün vücudunu görünməz edən Miriam qapıda dayanmışdı.

– Eli, əzizim, necə oldu?

– O, “yox” dedi.

– Bəs o birini necə, görə bildin? – Miriam soruşdu.

– Gördüm. Ağacın altında yatmışdı.

– Sən ona başa saldın ki, bizimkilər buna necə yanaşır?

– O yatmışdı.

– Sən niyə onu oymadın? Eli, belə işi adama hər gün həvalə etməzlər.

– O yorulub!

– Xahiş edirəm, mənim üstümə qışqırma, – Miriam dedi. – Qışqırma. Mən boyluyam. Yaman ağırlaşmışam.

Eli başa düşdü ki, onu əsəbləşdirən Miriamın nə dedi yox, indən belə nə deyəcəkləridir.

– Doktor deyir, uşaq çox ağırdır.

– Belədirsə, onda keç otur ki, mən yeməyimi rahat yeyə bilim.

Baş a düşürdü: bilirdi ki, indiki əsəbiləşməyinə səbəb yemək yediyi müddətdə Miriamın onunla yanaşı oturmamasıdır, baxmayaraq ki, tək qalmaq imkanına sevinmişdi. Elə görünürdü ki, əsəbi quyruq kimi dalınca sürünür, o isə elə hey bu quyruğu tapdalayır. Ancaq indi Miriam da onu tapdaladı.

– Eli, mən başa düşürəm, sən dilxorsan.

– Yox, sən heç nə başa düşmürsən.

Miriam mətbəxdən çıxdı, elə pilləkəndən qışqırdı:

– Başa düşürəm, əzizim, başa düşürəm.

Bu – tələdir! İndi o, özündən çıxacaq, Miriamın onu “baş a düşəcəyini” qabaqcadan hiss edib özündən çıxacaq. Ərinin necə əsəbiləşdiyini görəndə Miriam, öz növbəsində, onu daha yaxşı baş a düşəcək. O da öz növbəsində, daha çox hirsələnəcək.

Telefon zəng çaldı.

– Allo, – Eli dəstəyi götürüb cavab verdi.

– Eli, Teddi danışan. Hə, noldu?
 – Heç bir şey.
 – Kimdi bu Zuref? Amerikalıdı?
 – Yox. Yeri dəyişdirilənlərdəndir. Almaniya­dandır.
 – Bəs uşaqlar?
 – Uşaqlar da. Zuref onlara dərs keçir.
 – Nə dərs? Hansı fəndən? – Ted soruşdu.
 – Bilmirəm.
 – Bəs o şlyapalı necə, sən o tipi gördün?
 – Hə, gördüm. Yatmışdı.
 – Eli, o tip elə şlyapada yatır?
 – Hə, şlyapada yatır.
 – Murdar mövhumatçılar! Eli, iyirminci əsrdir ey, iyirminci əsr. Amma gör biz nə gündəyik, hələ də bu şlyapalı tiplə əlləşirik. Göz açmağa macal tapmamış görəcəyik, yeşivadan olan bu həriflər şəhəri başlarına götürüb.
 – Hələ sonra da görəcəyik ki, qızları­mızın dalına düşüblər.
 – Mənimkilər heç onların üzünə də baxmaz: nə Mişel, nə də Debbi.
 – Onda sən narahat olmaya bilərsən, – Eli mızıldanıb dəstəyi asdı.
 Dərhal da telefon zəng çaldı.
 – Eli, bizi ayırdılar, əlaqə kəsildi. Biz heç nədən narahat olmaya bilirik? Deməli, sən hamısını yoluna qoydun?
 – Onu bir dəfə də görmək lazım gələcək. Düşünürəm ki, məsələni yoluna qoymaq olar.
 – Əla. Bu dəqiqə zəng vurub Artiyə də, Harriyə də xəbər verərəm.
 Eli dəstəyi asdı.
 – Belə başa düşdüm ki, sən heç nəyi yoluna qoymamısan, – bu isə artıq Miriam idi.
 – Elə də ki, var.

– Onda Tedə niyə dedin ki, hər şeyi yoluna qoymusan?
 – Elə də ki, var.
 – Eli, bəlkə sən yenə müalicə alasan?
 – Miriam, yetər daha, bəsdir.
 – Hüquqşünas korlanmış əsəblə işləyə bilməz. Bu, cavab deyil.
 – Miriam, nəyə təzə bir şey fikirləşəydin. Qadın qaşqabağını töküüb, qarnındaki ağır körpəsiylə yatmağa getdi.
 Telefon zəng çaldı.
 – Eli, Artidi danışan. İndicə Ted zəng vurmuşdu. Sən hər şeyi yoluna qoymusan? Hamısı yaxşı keçdi?
 – Hə.
 – Onlar haçan gedirlər?
 – Artı, bu işi mənim öhdəmə burax. İndi bərk yorulmuşam. Yatmaq istəyirəm.

* * *

Yataqda Eli arvadının qarnından öpdü, sonra başını ehmalca göbəyinin üstünə qoydu – ona yaxşı-yaxşı düşünmək lazım idi. Miriamda doqquzuncu ayın ikinci həftəsi başlanmışdı artıq. Bununla belə, yatanda qarnının üstündə əcəb dincəlmək olurdu: başı Miriamın nəfəsinin ritmində qalxıb-enir, o isə həmin vaxt çıxış yolu axtarırdı. “Əgər bu tip öz axmaq şlyapasını çıxartsa, hər şey düzələrdi. Mən bilirəm: onları cinləndirən şlyapadır. Andırı başından çıxartsa, hər şey qaydasına düşər”.
 – Nədi? – Miriam soruşdu.
 – Mən uşaqla danışırım.
 Miriam dikəlib yataqda oturdu.
 – Eli, mənim balam, xahiş edirəm səndən, bir az vaxt ayır, doktor Ekmana baş çək. Söhbət üçün, sadəcə, söhbət üçün.
 – Mən özümü yaxşı hiss edirəm.
 – Ay mənim əzizim! – Miriam başını balışa atdı.

– Heç bilirsən sənın ananın bizim nikahımıza töhfəsi nə oldu: şezlonq, bir də lənətə gəlmiş Yeni məktəbin¹ təlqin etdiyi kimi, Ziqmund Freydə pərəstiş.

Miriam özünü yuxululuğa vurmuşdu, amma nəfəs almağından Eli başa düşürdü ki, qəti yuxusu gəlmir.

– Mən uşağa düzünü deyirəm, Miriam, həqiqəti deyirəm, bəyəm belə deyil? Şezlonq, “Nyu-Yorker”ə² yarımçıq abunə, bir də “Psixoanalizə giriş”³. Düzmü deyirəm?

– Axı bu düşmənçilik, bu ədavət nəyə lazımdır?

– Sən yalnız bətnindəkinin qayğısını çəkirsən. Bütün günü güzgünün qabağından çəkilmirsən, qarnının necə şişməsinə baxırsan.

– Hamilə qadınlarda dölə xüsusi münasibət yaranır, atalar bunu başa düşməz.

– Münasibətə bax. Bəs, görəsən, mənim ciyərlərim neyləyir? Hələ nazik bağırsağım! Bəs Lanqerqans adacığım⁴ necə, görəsən, şuluq salmır ki?

– Eli, sən nahaq yerə körpə cücertiyə qışqırırsan.

– Mən Lanqerqans adacığına qışqırıram!

– Eli, sənınlə mübahisə edə bilmirəm: çünki bilirəm – sənın narazılığın mən sarıdan deyil. Əzizim, doğrudanmı başa düşmürsən: sən özündən narazısan.

– Səndən narazıyam, bir də Ekmandan.

– Eli, birdən o, sənə kömək elədi?

– O, sənə kömək edə bilər. Sizin aranızda əsl eşq-məhəbbət yaranıb.

– Eli, sənı danışdıran yenə içindəki qərəzdir.

– Onda sənə nə düşüb? Bu qərəz başqasına deyil ki, özümədir.

– Eli, bizim qəşəng uşağımız doğulacaq, mən bunun öhdəsindən asanca gələcəm, sən yaxşı ata olacaqsan, mən, sadəcə, bir şeyi başa düşmürəm ki, sənı incidən nədir – axı buna heç bir əsas yoxdur. Bizi qayğılandıran bir şey olmadırsa, o da uşağa ad seçməkdir.

Eli yataqdan qalxıb, ayağını şapşaplarına soxdu.

– Oğlan da olsa, qız da olsa adını Ekman qoyarıq.

– Ekman Pek çox da yaxşı səslənir.

– Lazım gələcək ki, bununla razılaşsın,

– Eli cavab verdi və aşağı, öz kabinetinə düşdü; orda, pəncərədən süzülən bolluca ay işığında portfelin kilidi par-par parıldayırdı.

Portfeldən Zurefin qeyd kağızını çıxarıb təzədən oxudu. Düşünəndə ki, bu qeydləri niyə təkrar-təkrar oxuduğunu arvadı hansı psevdoelmi dəlillərlə əsaslandırmağa girişəcək – əsəbləri davam gətirmədi.

“Eli, sən axı nəyə görə Zurefə bu qədər fikir verirsən? Di bəsdı, Eli, bu qədər dərinliyə varma. Necə düşünürsən, Eli, belə bir dərinliyə baş vurmağın, sən bilən nədəndi?” Kişinin zəif yeri – tez ya gec – onsuz da heç bir arvadın gözündən yayınmaz. Və işın tərsliyinə bax ki, onun qismətinə nevrastenik doğulmaq düşmüşdü. Ondansa, kaş, topal doğulaydı.

Yazı makinasının qapağını götürəndə, hələ Miriama hırslənməkdə davam edirdi, çünki qadının sözlərində məntiq vardı.

¹ Yeni Sosial Tədqiqatlar Məktəbi (1919-cu ildə yaradılıb). Ali Təhsil Mərkəzi. Məktəbdə Humanitar və ictimai elmlər tədris edilir.

² Həftəlik ədəbi-publisistik jurnal (1925-ci ildə təsis edilib). Savadlı oxucular üçün nəzərdə tutulub.

³ “Psixoanalizə giriş mühazirələri” (Z.Freydin elmi əsəri).

⁴ Lanqerqans adacığı – Mədəalti vəzinin endokrin hissəsi

Və məktubu yazdığı bütün müddətdə nöqtəni vaxtında qoymaq qabiliyyətinin olmadığı barədə Miriamın verəcəyi şərh eşidirdi. Lap belə olsun, əvəzində qadın məsələnin məğzini anlamaq qabiliyyətində deyil. Amma Miriamın nə deyəcəyi artıq qulağında səslənirdi: onda “neqativ reaksiya” formalaşmış, bu, şübhəlidir. Ancaq son dərəcə cəfəng nəsihətlər hələ başını xarab etməyib: qadına lazım olan vur-tut odur ki, Eli ev adamlarıyla birgə dolaşmaq vəziyyətdən özlərinin çıxması üçün Zurefə şərait yaratsın – onda icma sakitləşər, Miriamla Eli də yenidən öz xoşbəxt həyatlarını yaşayalar. Miriam yalnız o lazımdır ki, öz şəxsi yuvacığında sevgi və rahatlıq hökm sürsün. Axı bunun nəyi pisdir? Qoy lap dünya dağılsın, tək heç bir şey Vudentonun dincliyini pozmasın.

Hər necə olsa, Eli məktubu yazdı.

Hörmətli mister Zuref, bizim bugünkü görüşümüz, mənim fikrimcə, heç bir nəticə vermədi. Amma düşünürəm ki, həm Vudentonun yəhudi icmasını, həm yeşivani, həm də Sizi qane edəcək razılığa gəlməyimiz tamamilə mümkün idi – mən burda heç bir maneə görmürəm. Mənə elə gəlir ki, qonşularımın əsas narazılığı, ilk növbədə, centlmenin şəhərə qara şlyapada, qara kostyumda və s. çıxması səbəbindəndir. Vudenton – qabaqcıl şəhərkənarı icmadır və onun həm yəhudi, həm də xristian üzvləri öz ailələrində rahatlığın, dinclik və rifahın təmin olunmasını arzu edirdilər. Belə baxanda, biz iyirminci əsrdə yaşayıyıq, icma üzvlərinin zamana və məkana uyğun geyinmə xahişi çox da böyük görsənmir.

Hər şeydən görüldüyü kimi, Vudentonda uzun müddətdir imkanlı protestantların məskunlaşdığı Sizə məlum deyil. Yəhudilər yalnız müharibə vaxtı burda daşınmaz əmlak almaq və protestantlarla yanaşı yaşamaq imkanı əldə ediblər. Bir-birinə zərər

vurmamaq və təhqir edib heysiyyətinə toxunmamaq üçün həm yəhudilərə, həm də xristianlara lazım gəldi ki, özlərinin ifrat adətlərindən imtina etsinlər. Bu razılığı, heç şübhəsiz, göz bəbəyitək qorumaq lazımdır. İstisna deyil ki, əgər müharibə ərəfəsində Avropada belə bir razılıq əldə olunsaydı, Sizi və həmin on səkkiz uşağı qurbanlığa çevirən yəhudi xalqının təqibi bu dərəcədə asanlıqla baş verməz, bəlkə heç yerli-dibli olmazdı.

Bütün bunları nəzərə alaraq, mister Zuref, Siz aşağıdakı şərtlərə razılıq verərdinizmi? Əgər razılıq versəniz, onda biz şəhər nizamnaməsinin 19 və 23 nömrəli müddəalarının pozuntusuna görə yeşivani məhkəməyə vermək fikrindən vaz keçər, bunu mümkün hesab edərdik. Həmin şərtlər bunlardır:

1. Vudenton yeşivasının dini, tədrisi və ictimai fəaliyyəti onun ərazisinin sərhədləri daxilində məhdudlaşacaq.

2. Yeşiva işçilərinin Vudenton küçələrində peyda olmasına bir şərtlə icazə verilir: onlar iyirminci əsr Amerikasında qəbul edilirdi tərzdə geyinəcəklər.

Əgər Siz bu şərtləri qəbul etsəniz, Vudenton yeşivası yerli yəhudilərlə heç bir maneə olmadan xeyirxah qonşuluq münasibətlərini qaydaya salacaqlar – eynən vaxtilə Vudenton yəhudiləri buranın xristianları ilə mehriban normal münasibətlərini qaydaya salmağa müvəffəq olduqları kimi.

Cavabı yubatmasanız, Sizə son dərəcə minnətdar olardım.

Səmimiyyətlə,

Sizə həmişə sadıq olan Eli Pek.

Cavab iki gün sonra – yubanmadan – gəldi.

Mister Pek, onun bu kostyumdan başqa heç nəyi yoxdur.

Səmimiyyətlə,

Sizin Leo Zuref, direktor.

* * *

Bu dəfə də Eli qollu-budaqlı ağacların arxasından çıxıb çəmənliyə təzəcə ayaq basmışdı ki, uşaqlar dabanlarına tüpürüb əkildilər. O, portfel tutduğu əlini qabağa uzadıb onları saxlamaq istəsə də, uşaqlar yanından yel kimi ötüb-keçdi.

– Gəlin, gəlin, – kandan onu səslədilər.

Sütunların arxasından Zurefin qaməti görsəndi. Bu nədi, olmaya Zuref sütunun dalında yaşayır? Yoxsa, sadəcə, uşaqların necə oynamasına tamaşa edir? İstənilən halda, Eli peyda olmağa macal tapmamış, Zuref həmin dəqiqə orda bitirdi; heç xəbərdarlıq etmək də lazım gəlmirdi.

– Salam! – Eli dedi.

– Şalom.

– Mən onları qorxutmaq istəmirdim.

– Qorxublar, ona görə qaçırlar.

– Mən ki elə bir şey eləmədim.

Zuref çiyinlərini çəkdi. Jestin xüsusi bir mənası olmasa da, Eli bunda bir ittiham gördü. Evdə bəs deyincə dadmadığını burda əldə etmişdi.

Kabinetdə hərə öz yerinə keçib əyləşdi. Otaq bir neçə gün əvvəlkindən işıqlı olsa da, bir-iki əlavə lampa artıqlıq eləməzdi. Batmaqda olan günəşin son şüalarından yayınmaq üçün Eliyə portfeli yuxarı qaldırmaq lazım gəldi. O, Zurefin məktubunu qovluqdan, Zuref isə onunkunu şalvarının yan cibindən çıxartdı. Eli başqa bir qovluqdan surəti çıxarılmış ikinci məktubun nüsxəsini çıxaranda, Zuref də şalvarının dal cibindən Elinin birinci məktubunu çıxartdı. Eli portfeldən öz birinci məktubunun ikinci nüsxəsini tapıb çıxaranda isə Zuref əllərini yuxarı qaldırdı:

– Məndə başqa heç nə yoxdu...

Yuxarı qaldırılmış əllər, istehzalı ton – daha bir ittiham. İkinci nüsxələri saxlamaq bəyəm cinayətdir? Hərənin öz məntiqi var: Eli neyləyirdisə, heç biri düz gəlmirdi.

– Mister Zuref, mən Sizə kompromis təklif etdim. Sizsə imtina etdiniz.

– İmtinamı etdim, mister Pek? Necə varsa, elədir.

– O, özünə kostyum ala bilərdi.

– Onun başqa heç nəyi yoxdur.

– Siz bunu artıq mənə demisiz.

– Sizə necə demişəmsə, elədir.

– Bu keçilməz maneə deyil, mister Zuref. Bizdə mağazalar var.

– Bundan ötrü də?

– On ikinci yolda, “Robert Holl” mağazalar şəbəkəsi...

– İnsanın malik olduğu şeyi onun əlindən almaq üçün?

– Almaq yox, əvəzləmək.

– Mən axı sizə demişəm, onun başqa heç nəyi yoxdur. İngilis dilində belə bir söz varmı: Nicht?¹ Qornişt?² Varmı belə sözlər?

– Bəli, mister Zuref, bizdə belə sözlər var.

– Ata-ana? Yoxdur. Arvad? Yoxdur. Uşaq? Yoxdur. Onaylıq körpə? Yoxdur. Adamlarının hamısı sənə dost olan kənd? Yoxdur. Şalvarını hər stulun tanıdığı, Tövrətin çəxol iyini gözüyumulu tanıdığı sinəqoqlar? Yoxdur.

Zuref kreslodan elə qıvraq sıçrayıb qalxdı ki, məktub uçub döşəməyə düşdü. Başını pəncərədən çölə çıxarıb uzaqlara, Vudentonun o üzünə baxdı. Sonra qayıdıb Elinin qarşısında barmaqlarını silkələdi.

– Bu azmış kimi, hələ onun üzərində tibbi təcrübələr aparıblar! Bundan sonra heç nə qalmır, mister Pek. Heç nə, tamamilə heç nə!

¹ nich – heç nə

² qornişt – tamamilə heç nə

– Mən sizi düzgün başa düşməmişəm.
– Belə xəbərlər Vudentona çatmayıb?
– Mən kostyumu nəzərdə tuturdum, mister Zuref. Düşünürdüm ki, özünə kostyum ala bilər.

– Ala bilməz.

Onlar başladıkları yerə qayıtdılar.

– Mister Zuref, – Eli təslim olmadı. – Budur! – Və əlini pulqabına çırpdı.

– Məhz bu! – Zuref əlini sinəsinə vurdu.

– Belədə biz özümüz ona kostyum alarıq! – Eli pəncərəyə yaxınlaşdı, Zurefin çiyinlərindən yapışıb hər sözü kəlməkəlmə dedi. – Haqqını biz ödəyərək. Onun əvəzinə biz. Yaxşımı?

– Ödəyersiz? Nəylə, brilyantla?

Eli əlini qoltuq cibinə soxmaq istədi, amma tez də geri çəkdi. Sarsaq işdir, ah, necə də sarsaq işdir! Axı on səkkiz uşağa doğma atanı əvəzləyən Zurefə zərbə pəncəyin altından yox, daha dərinə – qabırğaların altından dəymişdi.

– Ah!.. – Eli köks ötürdü və divarın yanı ilə aralanıb Zurefdən kənara çəkildi. – Deməli, onda olan vur-tut kostyumdur.

– Siz mənim məktubumu almırsız, – Zuref bildirdi.

Eli dayandığı yerdə, kölgədəcə durub qaldı; Zuref öz yerinə qayıtdı, Elinin məktubunu döşəmədən götürüb yuxarı qaldırdı:

– Burda nə qədər söz var... nə qədər dəlil... nə qədər şərt...

– Bəs mən neyləyim?

– İngilis dilində “iztirab çəkmək” sözü var?

– Var bizdə belə söz. “Qanun” sözü də var.

– Qanunu gözə soxmayın, yetər bize sizin qanununuz! Deməli, “iztirab çəkmək” sözü var. Bax, siz də gedin iztirab çəkin. Bu, çox cüzi şeydir.

– Onlar istəməzlər, – Eli dedi.

– Bəs siz, mister Pek, özünüz necə?

– Mən – onlaram, mister Zuref, onlar da – mən.

– Ax! Siz – bizsiz, biz – sizik.

Eli elə hey başını bulayırdı. Bəlkə, buna toranlıq səbəb idi, amma birdən ona elə gəldi ki, Zurefin təsir dairəsinə düşə bilər.

– Mister Zuref, işığı bir az artırmaq olmazmı?

Zuref piy şamın qalıqlarını yandırdı.

Eli soruşmağa ürək eləmədi: bəyəm elektrik işığına vəsaitləri çatdır?

Ola bilər, yalnız şamları qalmışdı.

– Mister Pek, qanunları kimin yazdığını sizdən soruşa bilərəmmi?

– Xalq.

– Yox.

– Hə.

– Xalqın mövcudluğundan qabaq.

– Heç kim. Xalq mövcud olmayanda qanun da mövcud deyildi.

Eli bu söhbətə girişmək istəmirdi və əgər otağı təkçə şamlar işıqlandırmısaydı belə, söhbətə girişməyi heç vaxt özünə rəva görməzdi.

– Doğru deyil, – Zuref dedi.

– Qanunları biz müəyyən edirik, mister Zuref. Bu, bizim icmadır. Onlar – mənim qonşularımdır. Mən onların müvəkkiliyəm. Onlar mənə göstərdiyim xidmətlərin haqqını ödəyirlər. Qanunlar olmasa, hərc-mərclik yaranardı.

– Sizin üçün qanun olan mənimçün xəcalətdir. Ürək, mister Pek, ürək. Qanun Allahdır!

– Qulaq asın, mister Zuref, sizin yanınıza ondan ötrü gəlməmişəm ki, dəxli olmayan kənar mövzulardan danışaq. İnsanlar qanundan yararlanır, qanunla yaşayırlar. Qanun – yozulan şeydir. Qanun

insanlar üçün qiymətli olanı qoruyur: əmlakı, rifahı, xoşbəxtliyi...

– Xoşbəxtlik? Onlar özlərində xəcalət hissini gizlədir. Bəs siz, mister Pek, sizdə xəcalət hissi yoxdur?

– Biz, – Eli yorğun səslə dedi, – uşaqlarımızın xətrinə belə davranırıq. Biz iyirminci əsrdə yaşayırıq...

– O, gəlmələr üçün iyirmincidir. Mənimçünsə əlli səkkizinci. – Zuref barmağını Eliyə tuşladı. – Xəcalət çəkmək bizim üçün artıq gecdir.

Eli məhv olmuşdu. Hamının pisniyyət motivləri vardı. Hamının, hamının! Bir halda ki, belədir, onda lampa almağın nə məntiqi vardı?

– Mister Zuref, yetər daha, bədi bu əlləməlik. İnsafınız olsun, mən artıq son həddəyəm.

– Kim son həddə deyil ki?

Zuref stolun üstündən Elinin kağızlarını götürüb havada yellətdi.

– Siz bizimlə neyləmək fikrindəydiz?

– Nə lazımdısa, onu, – Eli dedi. – Mən öz şərtlərimizi izah etmişəm.

– Nədir istəyiniz? O, kostyumdan imtina etməlidir?

– Zuref, Zuref, siz Allah, əl çəkin yaxamdan öz kostyumunuzla! Mən dünyada yeganə hüquqşünas deyiləm. Sizin işinizlə də məşğul olmayacam, bu işlə başqa hüquqşünas məşğul olar. Amma o, sizə heç bir güzəşt-filan təklif etməyəcək. Onda sizin nə eviniz olacaq, nə uşaqlarınız. Heç nəyiniz olmayacaq. Təkcə qara kostyum! Dəyər tapılıb mənimçün! Özünü qurban vermək – sizə bu lazımdır! Mən bilirəm, sizin yerinizdə olsaydım neylərdim.

Zuref buna heç bir cavab vermədi, yalnız məktubları qayıtdı.

– Məsələ məndə deyil, mister Zuref, onlardır.

– Onlar – sizsiz.

– Yox, Mən – mənəm, Onlar – onlardır, Siz də – sizsiniz. – Eli təntənəli surətdə bildirdi.

– Siz yarpaqlar və budaqlar barədə danışırsız. Mənsə onun torpaqdakı kökünə baxıram.

– Mister Zuref, siz öz Talmud əlləmçiliyinizlə axırda məni dəli edəcəksiz. Bu, heç də o deyil. Mənə birbaşa cavab verin.

– Onda qoy suallar da birbaşa olsun.

– Aman Allah!

Eli öz yerinə qayıtdı, sənədləri götürüb portfelinə soxdu.

– Onda daha mənlilik bir iş yoxdu, – bunu hirsle dedi.

Cavabında Zuref yalnız çiyinlərini çəkdi.

– Sözümlü yadda saxlayın, Zuref: siz öz əlinizlə öz başınıza cəncəl açırsız.

– Mən?

Eli qərara aldı ki, daha Zurefə onunla istədiyi kimi rəftar etmək imkanı verməsin. Gəlişigözel sözlərlə heç nəyi sübut etmək olmaz.

– Xudahafiz, – o dedi.

Amma Eli holla çıxan qapını açmağa macal tapmamış, Zuref arxadan onu səslədi:

– Arvadınız necədir?

– Yaxşıdır, çox yaxşıdır, – Eli ayaq saxlamadı.

– Bu gün-sabah sizin uşağınız doğulmalıdır, eləmi?

– Hə, elədir, – Eli geriye qanrıldı.

– Neynək, – Zuref ayağa qalxdı. – Uğurlar olsun.

– Siz bunu hardan bilirsiniz?

Zuref əvvəlcə pəncərəni göstərdi, sonra əl hərəkətiylə havada saqqalın, şlyapanın, pəncəyin təsvirini cızdı; uzunətək pəncəyi

təsvir edərkən, hətta döşəməyəcən əyilib barmaqlarını yerə vurdu.

– Həftədə iki-üç dəfə alış-veriş üçün şəhərə gedir, hamısını da öyrənir.

– O bəyəm bizimkilərlə danışır ki? – Eli təəccüblə soruşdu.

– Danışmır, amma hamısını görür.

– Və hansının mənim arvadım olduğunu bilib?

– Onlar bir mağazadan alış-veriş edir. Deyir, çox gözəldir, nəcib sifəti var. Belə qadınlar sevməyi bacarır... hərçənd mən hardan bilim?

– O, sizinlə bərimizdə nəse danışır?

– Eli əl çəkmədi.

– Siz onunla bərimizdə nəse danışarsınız?

– Xudahafiz, mister Zuref.

– Şalom. Sizə uğurlar! Mən bilərəm uşaq nə olan şeydir. Şalom.

Zuref son sözü pıçıltıyla dedi, pıçılda-yən kimi də şamların ikisi söndü.

Amma bir an əvvəl şamların odu Zurefin gözlərində əks olunmuşdu və Eli başa düşmüşdü ki, Zurefin ona arzuladığı heç də uğur deyil.

Qapını arxasınca bağlayandan sonra Eli dərhal yola düzəlmədi. Uşaqlar çəmənlərdə əl-ələ tutub dövrə vururdular. Əvvəlcə o, hərəkətsiz dayanmışdı. Amma bütün axşamı kölgəlikdə bitib qala bil-məzdi. Fasad boyunca yavaş-yavaş irəli addımladı. Kərpicin qopduğu oyuq yerini divarda əlləriylə yoxlayıb tapdı və kölgə-likdən çıxmadan odun girdinləri döşənmiş yola çatanaq getdi. Orada özünü qaran-lığa verib, portfelini sinəsinə sıxaraq çəmənlərdən adladı. Sonra yaxınlıqdakı talaya üz tutdu, ancaq qaçıb ora çatanaq dayanmadı, talanın içiylə nəfəsi qarala-nacan, başı fırlananacan yüyürdü. Axırda başı lap bərk fırlandı və ona elə gəldi ki,

ağaclar böyrüylə qaçır – amma Vudentona tərəf yox, ordan o yana. Ucqardakı sarı işıqları yanan “Qalf” yanacaqdoldurma məntəqəsinə çatanaq ciyərləri az qala partlayacaqdı.

* * *

– Eli, mənim sancılarım başlayıb. Sən hardaydın?

– Zurefin yanına getmişdim.

– Bəs niyə zəng vurmurdun? Nigaran qalmışdım.

O, şlyapanı başından çıxarıb divana atdı, amma yan keçdi – şlyapa döşəməyə düşdü.

– Mənim qış kostyumlarım hardadı?

– Holldakı divar şkafinda. Eli, indi maydır.

– Mənə yaxşı kostyum lazımdır.

Bunu deyib otaqdan çıxdı. Miriam onun dalınca düşdü.

– Eli, mənimlə danış, bir söhbət elə. Gəl yeməyini ye. Eli, sən orda neyləyir-sən? Sən xalçanı naftalin eləyəcəksən.

Eli başını paltar dolabından çölə çıxarıb, təzədən içəri soxdu. Dartılıb açılan zəncirbəndin səsi gəldi, arvadının təə-cüblü baxışları altında yaşıl rəngli tvid kostyumu çıxartdı.

– Eli, sən bu kostyumda mənim çox xoşuma gəliрсən. Amma indi bunun mövsümü deyil. Gəl nahar elə. Bu gün yemək bişirmişəm, indi qızdıraram.

– Səndə kostyumu qoymaq üçün qutu varmı?

– Dünən mənə “Bonvit”dən birini gətiriblər. Eli, amma sən qutunu neynirsən ki?

– Miriam, mən iş görəndə mane olma.

– Sən axı yemək yeməmişən.

– Mənim işim var, məşğulam.

O, pilləkənlə yataq otağına qalxdı.

– Eli, nolar, de görüm, sənə nə lazımdır, niyə lazımdır?

Geri qarıldı, Miriama yuxarıdan-aşağı, pilləkənin üstündən baxdı.

– Sən niyə də mənim nəse elədiyimi, özüm bunu deməzdən qabaq izah etmə-yəsən. Bu, onsuz da heç nəyi dəyişmə-yəcək.

– Eli, mən kömək etmək istəyirəm.

– Bunun sənə aidiyyəti yoxdur.

– Axı sənə kömək etmək istəyirəm.

– Elədisə, danışma, sus.

– Axı mən görürəm ki, sən dilxorsan, – Miriam iki nəfərin yerinə nəfəs ala-ala, tövşüyə-tövşüyə ərinin ardınca pilləkənlə qalxmağa başladı.

– Eli, bəs indi nə istəyirsən?

– Köynək.

O, pald ağacından düzəlmə komodun siyirtmələrini bir-bir çəkib baxdı, axırda köynəyi tapıb çıxartdı.

– Eli, batist köynəyi geyəcəksən? Tvid kostyumla? – Miriam xəbər aldı, o isə artıq şkaflın qarşısında diziüstə çökmüşdü.

– Hanı mənim qəhvəyi çəkmələrim?

– Eli, nolub sənə? Kənardan baxanda elə fikirləşmək olar ki, guya hansısa vəzifəni yerinə yetirirsən.

– Sən nə qədər də bəsirətli sən.

– Eli, di bəsdi, Eli, danış mənimlə. Yoxsa doktor Ekmana zəng vuracağam.

Eli çəkmələri ayağından çıxarıb kənara atdı.

– Hardadı o dediyin qutu?

– Eli, sən istəyirsən mən elə burdaca doğum?!

Eli çarpayıda oturdu. Yaşıl rəngli tvid pencəklə batist köynəyi kostyumun üstünə atıb, qəhvəyi çəkmələri qoltuğuna vurdu. Qollarını qaldıranda çəkmələr döşəməyə düşdü. Sonra bir əlinin və dişinin köməyi

ilə qalstuku açıb, onu da əvvəlkilərin üstünə qoydu.

– Alt paltarı, – birdən yadına düşdü. –

Ona alt paltarı da lazım olacaq.

– Kimə?

Bu vaxt Eli corablarını çıxarırdı.

Miriam diziüstə çökdü, sol əliylə corabını çıxartmaqda ona kömək elədi və corab əlində döşəmədə oturdu.

– Eli, uzan. Xahiş edirəm, uzan.

– Plaza 9-3103.

– Nə?

– Ekmanın telefonu. Zəhmət çəkib, bir də məlumat kitabçasına baxma.

– Eli.

– Mənə yarınmağa çalışma. Üzündəki ifadə məni iyrendirir. Məni inandırmağa çalışma ki, belə deyil.

– Belə deyil.

– Məni inandıra bilmədin.

– Eli, mən bilirəm.

– Ötən dəfə mən divar şkaflında oturmuşdum, çəkələklərimi çeynəyirdim. Bax, bu işlə məşğuluydum.

– Bilirəm.

– İndi isə belə iş tutmuram. Heç bir əsəb pozuntum da yoxdur. Ona görə də baş sındırıb nəse uydurmaq lazım deyil.

– Yaxşı, – Miriam onun ayaqlarını öpdü, onları əlindən buraxmayıb sakit tərzdə soruşdu: – Bəs sən neyləyirsən?

– Həmin o şlyapalı üçün paltar yıyıram. Miriam, amma səbəbini soruşma. Mənə mane olma.

– Elə bu? Vəssalam?

– Elə bu. Vəssalam.

– Deməli, sən getmirsən?

– Yox.

– Hər də mənə elə gəlir ki, tab gətirməyəcəksən, çıxıb gedəcəksən.

– Nəyə tab gətirməyəcəm?

– Bilmirəm, Eli. Nə çox səbəb. Hər dəfə aramız uzun müddət yaxşı olanda, bir-birimizlə dil tapanda və ümid edəndə ki, daha xoşbəxt olacağıq, belə olur. Bax, indiki kimi. Görünür, sən elə düşünürsən ki, biz xoşbəxtliyə layiq deyilik.

– Miriam, di bəsdi, yetər daha! Mən o şlyapalıya təzə kostyum verəcəm, etirazın yoxdu ki? Verəcəm ki, o da Vudentonda hamı kimi gəzsin, sən buna etiraz eləmir-sən?

– Zuref də köçür?

– Miriam, mən heç bilmirəm o, bu kostyumu qəbul edəcəkmimi! Sən axı niyə köçməkdən dəm vurursan?

– Eli, bu barədə danışan tək mən deyiləm. Hamı bundan danışır. Hamı bunu istəyir. Onların ucbatından niyə axı hamıya pis olmalıdır? Eli, yəqin, belə qanun da var.

– Bunun nə qanun olduğunu mənə danışma.

– Yaxşı, əzizim. Gedirəm qutunu gətirməyə.

– Özüm gətirərəm. Hardadı?

– Zirzəmidə.

Zirzəmidən yuxarı qalxanda gördü ki, köynək, qalstuk, çəkmələr, alt paltar, kəmərlər və boz rəngli köhnə flanel kostyum divanın üstündə səliqə ilə üst-üstə yığılıb. Divanın bir kənarında oturan Miriam oturduğu yerə bağlanmış hava şarına oxşayırdı.

– Hanı yaşıl kostyum?

– Eli, o sənə ən yaxşı kostyumundur. Sənə hamısından çox o yaraşır. Hər dəfə sənə barəndə düşünəndə, səni o kostyumda təsəvvür edirəm.

– Çıxart onu.

– Eli, o axı “Bruks Barazers”dir. Sənə də çox xoşuna gəlir – bunu özün demisən.

– Çıxart onu.

– Amma boz flanel kostyum daha münasibdir.

– Çıxart onu.

– Eli, sən həmişə ifrata varırsan. Elə bədbəxtliyin də bundadır. Sən heç nədə əndazə bilmirsən. Adamlar özlərini bu cür məhv edirlər.

– Yox, mən əndazə bilərəm, özü də hər şeydə. Elə bədbəxtliyim də bundadır. Sən kostyumu təzədən aparıb şkafa qoydun?

Miriam başıyla təsdiqlədi; qadının gözündə yaş görsəndi.

– Axı nəyə görə mütləq sənə kostyum olmalıdır? Həm də bu qərarı öz üzərinə götürməyə sənə haqqın çatırmı? Başqalarının da fikrini bilmək, soruşmaq lazımdır. – Miriam daha göz yaşlarını boğmağa çalışmadan hər iki əliylə qarnını qucaqladı. – Eli, indicə doğacağam. Mənə bu lazımdır?

Bunu deyib paltarları döşəməyə tökdü.

Eli şkafdan yaşıl kostyumunu çıxartdı.

– “Bruks Barazers” deyil, “C.Press”dir, – deyib, kostyumun etəyini qatladı.

– Görüm onun soyxasına qalsın! – Miriam hönküdü.

* * *

Yarımcı saatdan sonra qutu artıq qablaşdırılmışdı.

Eli qutunu mətbəx şkafından tapdığı kəndirlə bağlasa da, kostyumun qıraqları qapaqdan çölə çıxmışdı. İş onda idi ki, ora qədərindən çox şey yığılmış, qutu ağzınacan doldurulmuşdu: boz kostyum da, yaşıl kostyum da, üstəlik, batist köynəklə kətan parçadan tikilmiş “Oksford” köynəyi də qutuya dürtülmüşdü. Neynək, qoy onun iki kostyumu olsun! Lap qoy üç olsun, dörd olsun, tək bu idiotluğa son qoysun! Bəs şlyapa?! Aman Allah, az

qala, şlyapa yaddan çıxmışdı. Axı şlyapasız mümkün deyil!

Cəld yuxarı cumdu, pillələri cüt-cüt qalxıb, divar şkafinin üst rəfindən şlyapa qutusunu götürdü, sarğı kağızıyla birgə hamısını döşəməyə boşaltdı, bu gün başına qoyduğu şlyapanı götürüb aşağı düşdü, onu sarğı kağızına büküb yenə qablaşdırdı. Sonra arvadına baxdı – Miriam kaminin qabağında döşəməyə uzanmışdı və artıq üçüncü dəfəydi ki, təxminən eyni sözü dilə gətirirdi:

– İndi sancılar dəqiq başladı.

– Harda?

– Düz körpənin başının altında. Elə bil qarımdan portağalı sıxıb çıxarırlar.

Bu dəfə o dayandı, Miriamı axıracan dinləyib əməlli-başlı karıxdı.

– Axı sənin iki həftən qalıb...

Nədənsə (bircə Allah bilir nəyə görə!), belə hesab edirdi ki, Miriamın doğuşuna iki həftə yox, hələ bütöv doqquz ay qalıb. Buna görə də şübhələndi: bəlkə, arvadı bu sancı məsələsini qəsdən gözə soxur, yalandan bəhanə edir ki, kostyumu onun yadından çıxartsın? Amma belə fikirləri ağılına gətirdiyi üçün tez də özünü qınadı. Aman Allah, gör nə düşünür, gör onunla nələr baş verir! Zureflə bu həngamə başlayandan bəri o, Miriama qarşı rəftarında özünü donuz kimi aparır – amma axı biçərə qadının hamiləlik dövrünün indi ən ağır vaxtlarıdır. O, Miriamdan uzaqlaşmışdı, lakin düzgün elədiyinə də tam əmin idi: yoxsa Miriamın sadələvh dəlillərinin qarşısında aciz qalar və öz həyatını çətinləşdirərdi. Yox, bunun öhdəsindən heç cür gəlmək olmazdı – bax, elə buna görə var gücünü işə salıb qadınla cəngə çıxmışdı.

Amma indi Miriamın hansı vəziyyətdə olduğunu və tezliklə doğulacaq körpələrini

fikirləşəndə ürəyi sevgiyə dolub-daşdı. Eyni zamanda sevincini bürüzə verməməyi qət etdi. Yoxsa – nə bilmək olar? – belə bir mövqə üstünlüyü qazanan Miriam onun dilindən, təcədəki məktəbin işini çox da ürəyinə salmamaqla bağlı vəd qopara bilərdi.

* * *

Eli axşam paltarları ikinci dəfə qablaşdırıb, arvadını Vudenton xəstəxanasına apardı. Miriam doğmağına doğmadı, amma bütün gecəni palatada qaldı. Əvvəlcə ona elə gəlirdi ki, guya qarından hansısa portağalı sıxıb çıxarırlar; sonra portağal keql şarıyla əvəzləndi, axırda da, deyəsən, basketbol topuyla. Eli isə eynən on iki cərgəli Afrika fluorossensiya lampalarıyla işıqlandırılmış qəbul otağında əyləşib Zurefə məktub yazırdı.

Hörmətli mister Zuref, bu qutudakı geyimlər şlyapalı centlmen üçün nəzərdə tutulub. İtkilərlə dolu həyatda daha bir itki nə olan şeydir ki? Amma itkilərə məruz qalmayan insan üçün bir itki də – dözülməzdir. Nəyi nəzərdə tutduğumu başa düşürsünüzmü? Mən əsla bir nasit deyiləm və hər şeydən göründüyü kimi, adi işıldaquşdan belə qorxan on səkkiz uşağı evdən məhrum etməyi bacarmaram. Amma burada evinizin olmasını istəyirsinizsə, bizim təkliflərimizi qəbul etməyiniz lazımdır. Dünya olduğu kimidir. Siz deyən kimi: necə varsa, elədir. Biz bu centlindən başqa cür geyinməsinə xahiş edirik – yalnız bunu, vəssalam. İki kostyum, iki köynək, həmçinin təzə şlyapa da daxil olmaqla, lazım olan hər şeyi qoyuram.

Onu Vudentonda görəcəyimizə, eləcə də Vudenton yeşivəsi ilə mehriban qonşuluq münasibətlərinə ümid edirik.

Qol çəkdi, kağızı qutunun qabarıb aralanmış qapağının altına soxdu. Qəbul otağının küncündəki telefona yaxınlaşdı Ted Gellerin nömrəsini yığdı.

– Allo, – dəstəkdən qadın səsi eşidildi.

– Şerli, mənəm danışan, Eli.

– Eli, biz bütün gecəni sənə zəng etmişik. Pəncərənidə işıq yanır, di gəl, heç kəs telefona cavab vermir. Artıq oğrular dan şübhələnməyə başlamışdıq.

– Miriam doğur.

– Evdə? – qadın heyərlə soruşdu. – Oy, Eli, bax, bu qiyamətdir!

– Şerli, Tedi çağır, ona sözüüm var.

Telefonun dəstəyi döşəməyə düşüb əməlli-başlı gurultu qopardı. Sonra ayaq şappıltısı, sonra fısıltı, sonra öskürək, axırda da Tedin səsi eşidildi.

– Oğlandı, yoxsa qız?

– Hələ heç biri.

– Eli, sən Şerlini əcəb çaşdırmısan.

Arvad qərara gəlib ki, bizim növbəti uşağımızı evdə doğsun.

– Çox gözəl.

– Ailəni birləşdirməkdən ötrü bundan yaxşı şey ağla gəlməz.

– Qulaq as, Ted, mən Zureflə danışdım.

– Onlar haçan gedirlər?

– Məsələ onların haçan getməyində deyil. Amma mən danışmışam, sən onların burda olduqlarını heç bilməyəcəksən də.

– Bu tip eramızdan min il qabaqkı tərzdə geyinir, mənə bunu bilməyəcəm? Dostum, sən nədən danışırısan?

– O, başqa cür geyinəcək.

– Hə, amma nə cür? Başqa matəm libaslarına bürünəcək?

– Ted, Zuref söz verib. Növbəti dəfə şəhərə gələndə o eynən bizim kimi geyinəcək. Səninlə mənim kimi.

– Nə? Eli, burda kimsə kimisə hərifləyir. Biri o birini gic yerinə qoyur.

– Əgər o söz veribse ki, geyimini dəyişəcək, demək, dəyişəcək! – Elinin səsi qəfildən sərtləşdi.

– Eli, o, sənə belə deyib? – Ted soruşdu.

– Belə deyib.

Bu uydurmanın bədəlini Eli həmin dəqiqə kəskin başağrısıyla ödədi.

– Bəs birdən paltarını dəyişməse? Tutaq ki, birdən dəyişmədi. Belə şey ola bilər də, Eli? Bəlkə, bu, nəşə bir hiylədir, fənddir, ya nəşə, başqa şeydir?

– Yox, – Eli onu fikrindən daşındırdı.

Xəttin o başında bir müddət susdular.

– Qulaq as, Eli, – Ted, nəhayət, fikrini toparladı. – Yaxşı, lap tutaq ki, o, kostyumu dəyişdi. Çox gözəl. Amma onlar yenə burda qalacaqlar axı. Bu ki dəyişməyəcək.

– Amma sən bunu bilməyəcəksən, Ted. Bax, məsələnin məğzi bundadır.

Ted səbirlə dedi:

– Eli, biz bəyəm səndən bunu xahiş etmişdik? Sənə etimad göstərib, özümüzə müvəkkil seçəndə, bəyəm səndən bunu xahiş etmişdik? Yəqin, bilməmiş olmazsan: bu tipdən pijon düzəltmək bizim planlarımıza əsla daxil deyildi. Biz belə hesab edirik ki, icmamız onlara qəti uyğun gəlir – vəssalam. Özü də iş məndə deyil, Eli. İcmanın yəhudi üzvləri mənə, Artiyə və Harriyə həvalə ediblər ki, başımızı işlədək, görək burda neyləmək, nə qərar qəbul etmək olar. Biz də bu işi sənə tapşırıdık, sənə həvalə etdik. Bəs bundan nə alındı?

Eli dəstəkdə öz səsini eşitdi:

– Nə alınmalıydısa, o da alındı.

– Eli, sən eyhamla danışırısan, atmacaya keçirsən.

– Mənim arvadım doğur, – Eli müdafiə mövqeyinə keçdi.

– Başa düşürəm. Amma zonalara bölgü haqqındakı qərar bizə sərfəlidir,

doğrudurmu? Biz bura qədər gəlib çıxmışıq, elədimi? Burada hər şey sadədir: bələdiyyə qərarlarına riayət etməsən, onda çıx get. Nə demək istəyirəm: birdən mənim ağılıma yerləşsə ki, bəs arxa həyətdə dağkeçisi saxlayım, heç kəs buna icazə verməz.

– Hər şey belə sadə deyil, Ted. Söhbət adamlardan gedir...

– Adamlardan? Eli, bu barədə artıq xirdəyəcəm danışılıb. Adam kimi adam olsaydılar, nə dərdimiz vardı?! Onlar qatı mövhumatçılardır. Allah bilir, necə geyinirlər. Onların sığınacağına nələr baş verdiyini kaş biləydim. Eli, bir məsələ getdikcə məni lap çox qorxudur, özüm də bunu boynuma almaqdan çəkinmirəm. Məncə, bütün bunlar cəfəngiyyatdır, nəse kələk var burada. Eli, bilirsən nə var, bu Harri kimi cavanlar düşünməyinə düşünürlər, intəhası, etiraf etməkdən, dilə gətirməkdən çəkinirlər. Bunu sənə açıq deyirəm. Qulaq as, bu bazar günü məktəblərinə bir əncam çəkmək lazımdır. Hər bazar günü böyük qızımı Skarsdeylə aparıram ki, Bibliyadan nəse bir əhvalat öyrənsin... amma heç bilirsən, uşağın ordan öyrəndiyi nədir? Eşit, deyim: bu Abram var ha, Bibliyadakı Abramı deyirəm, öz doğmaca oğlunu qurban kəsməyə hazırlaşır. Bunu oxuyub öyrənəndən bəri qızım dəhşətdən özünə yer tapa bilmir, bax, məsələ belədir. Bunun nəyi dindir? Din buna deyirlər? İman belə olur? Bu gün belə bir tipi tutub qoduqluğa basardılar. Elm əsridir, Eli, hazırda elm əsridir. Mən rentgen aparatıyla ayağımın ölçüsünü çıxarıram, bax, məsələ belədir. Sübut olunub ki, bu köhnə hekayətlər hamısı mənasız şeylərdir, cəfəngiyyatdır. İndi mən əlimi əlimin üstünə qoyub gözləyə bilmərəm ki, bəs görüm, mənim bağçamda belə şey haçan baş verəcək.

– Teddi, sənın bağçanda belə şey heç vaxt baş verməyəcək. Qorxunun gözləri böyük olur, heç kəs sənın uşağın qurban kəsməyəcək.

– Sən haqlısan, Eli, tam haqlısan: mən öz uşağımı qurban kəsmərəm. Bax, öz uşağın olar, onda nəyin necə olduğunu başa düşərsən. O ki qaldı onların məktəbinə – bu bir sığınacaqdır, Eli, onlar bu sığınacaqda həyatdan gizlənilər. Kimə nə lazımdır – məsələnin məğzi bundadır. Onlar öz xurafatlarından bərk-bərk yapışblar, sənə, nəyə görə? Ona görə ki, dünyadan gizlənilər, cəmiyyətdə öz yerlərini tuta bilmirlər. Belə bir mühitdə isə, Eli, uşaqları tərbiyə etmək olmaz.

– Qulaq as, Ted, sən məsələyə başqa bucaqdan bax. Biz onları döndərə bilirik, – Eli inamsızlıqla dedi.

– Yəni nə cür? Biz onları döndərib katolik edə bilirik? Eli, dostum, qulaq as, bizim sağlam qonşuluq münasibətlərimiz var, çünki burada müasir düşüncəli yəhudilər, protestantlar yaşayır. Bizi ayaq üstə saxlayan budur, elədi, ya elə deyil? Gəl bir-birimizi gic yerinə qoymayaq, Eli, mən Harri deyiləm. İndi bizdə sakitçilikdir, dinc yaşayırıq, adam kimi yaşayırıq. Yalan deyil ki? Vudentonda talanlar da gözlənilmir. Düzdür? Hamısı nəyə görə, Eli, ona görə ki, bizdə xurafatçılar yoxdur, başdanxarablar yoxdur... – Eli sifətini turşutdu. – Bizdə bir-birinə hörmət edən, bir-birinin yaşamasına əngəl törətməyən adamlar var. Sağlam düşüncə, Eli, bax, biz bunu əlimizdə bayraq eləmişik. Mən sağlam düşüncə tərəfdarıyam. Dinlik, mülayim davranış tərəfdarıyam.

– Elədir, Ted, elədir. Mən səninlə razıyam, amma sağlam düşüncə hər şeydən əvvəl onu deyir ki, qoy bu oğlan paltarını dəyişsin. Və onda hər şeydən əvvəl...

– Belə şeyi sənə sağlam düşüncə deyir? Sağlam düşüncə sənə bunu deyir? Mənə isə başqa şey deyir, Eli, sağlam düşüncə mənə deyir ki, qoy onlar özlərinə uyğun məkanı başqa yerdə axtarsınlar. Nyu-York – dünyanın ən böyük şəhəridir, bizdən ora vur-tut əlli kilometrlik yoldur, onlar niyə də ora getməsinlər?

– Ted, onlara şans ver. Sağlam düşüncə dərsi ver.

– Onlarda sağlam düşüncə nə gəzir? Eli, sən qatı mövhumatçılarla iş aparırsan, hardandı onlarda sağlam düşüncə? Onlar ölü dildə danışirlar, burda hansı düşüncədən söhbət gedə bilər? Bütün ömrü boyu xofla əlləşmək, “oy-yey-yey” eləyib zarımaq – bu nədir, sağlam düşüncədir? Qulaq as, Eli, bunların hamısı barədə artıq bəs deyincə boğaz yırtmışıq. Bilmiyəm, sənənin xəbərin var, ya yox, amma mən belə eşitmişəm ki, “Layf”¹ bizə müxbir göndərəcək – yeşivə barədə hekayə dərc etmək istəyirlər. Özü də şəkili.

– Qulaq as, Ted, bu, sənənin fantaziyaandır. Düşünürəm ki, “Layf” üçün bu, bir maraq doğursun.

– “Layf” üçün maraq doğurmaya bilər, mənəncünə maraqlıdır, özü də çox maraqlı. Biz düşünürdük ki, sənə də maraqlı olar.

– Maraqlıdır, – Eli dedi. – Hətta çox maraqlıdır, amma imkan verək, qoy geyimini dəyişsin. Gəl bir az gözləyək, Ted, baxaq görək, n olur.

– Onlar Orta əsrlər dövründə yaşayırlar, Eli, bunlar hansısa xurafatdır, hansısa təlimatdır...

– Gəl bir az gözləyək, – Eli yalvardı.

– Eli, sən hər gün...

– Daha bir gün, – Eli əl çəkmədi, – vur-tut bircə gün. Əgər bu bir günün ərzində paltarını dəyişməsə...

– Onda n olacaq ki?

– Onda bazar ertəsi mənim birinci işim məhkəmə qadağası qoymaq olacaq. Bax belə.

– Qulaq as, Eli... Burda qərarı mən tək vermərəm. Qoy Harriyə də zəng vurum.

– Teddi, sən onların nümayəndəsisən. İndi buna vaxt yoxdur: Miriam doğur.

– Yaxşı, Eli, mən istəyirəm, hər şey düzgün olsun. Amma nəzərə al ki, yalnız sabaha qədər. Sabah – Məhşər günüdür, Eli, sənəni xəbərdar etdim.

– Surun səsini eşidirəm. – Eli dəstəyi asdı.

Teddinin səsindən əl titrədi ki, az qala dişləri bir-birinə dəydi. Telefon budkasından çıxmağa macal tapmamış tibb bacısı yaxınlaşıb dedi ki, missis Pekin doğması, yəqin, səhərdən tez olmayacaq, yaxşı olar, Eli evə gedib dincəlsin: onun üzünə baxanda belə düşünmək olar ki, guya doğan odur.

Və tibb bacısı ona göz vurub aralandı.

Amma Eli evə getmədi. Paltar qutusunu maşına qoyub, Vudentonu fırlanmağa, küçələri bir-bir ötüb keçməyə başladı. Amma sarı-çəhrayı işıqlar süzülən pəncərələrdən başqa, şəhər evlərinin qarşısındakı uzun bağçaların arxasında heç nə seçmək mümkün deyildi. Parlaq ulduzlu mülayim gecə idi. Eli heç yerə tələsmədən şəhəri dolaşır, dolayı yollarla maşını orabura sürürdü. Hamar döngələrdə şinlərin səsindən başqa heç nə eşidilmirdi.

Necə də sakitlik idi. Uşaqlar öz yataqlarında indiyə qədər haçan beləcə rahat yatmışdılar? Ya valideynlər, bəyəm haçansa indiki kimi tox olmuşdular? İsti su haçan bu qədər bol olmuşdu? Heç vaxt. Nə Romada, nə Yunanıstanda. Nə vaxt belə firavanlıq olmuşdu? Heç vaxt. Hətta şəhərin qala divarları arxasında da

¹ “Layf” – Amerika jurnalistikasının örnəyi sayılan illüstrasiyalı jurnal. 1883-cü ildən çıxır.

heç zaman bu cür əmin-amanlıq içində yaşamamışdılar! Belə baxanda, axı onların hər şeyi olduğu kimi saxlamaq istəyində qəribə nə vardı ki? Axı hər necə olsa, burada rahatlıq var, təhlükəsizlik var – bəyəm sivilizasiya əsrlər boyu buna can atmırdımı? Elə Ted Geller də öz korazehinliyi ilə başqa heç nə istəmir, heç nəyin davasını eləmir. Öz ata-anası da yaşadıkları Bronksda ayrı şey istəmərdi; nənə-babasının da Polşada arzuladıqları elə bu idi, bundan artığı deyildi; nənə-babasının valideynləri də Rusiyada, yaxud deyək ki, Avstriyada (hara, yaxud haradan qaçdıqları yerlərdə) özgə şeyin həsrətini çəkmirdi. Elə Miriam özü də ayrı nəse istəmir. Və budur, indi burada rahatlıq da var, təhlükəsizlik də – bütün bunlar onlarındır. Ailələr, nəhayət ki, bu mühitdə rahat yaşaya bilərlər, hətta yəhudi ailələri də. Bəs əgər bu qədər illərdən, əsrlərdən sonra heç bir qabalıq, gönüqalınlıq olmadan icma bu rahatlığı qoruyub saxlaya bilməse? Bəs əgər yəhudilərin bütün bədbəxtliklərinə səbəb, onların hədsiz dərəcədə çox güzəştə getməyidirsə? Heç cür təsir altına düşmək olmaz – bu, həyatın qanunudur...

Dəmiryol stansiyasının yanından ötüb, maşını yarıqaranlıq “Qalf” yanacaqoldurma məntəqəsinin yaxınlığında əylə-yerkən, Elinin fikirləri bu məcrada dolaşırdı. O, maşından düşüb qutunu götürdü.

Təpədəki pəncərələrin birində titrək işıq sayrışırdı. Fikirləşdi ki, maraqlıdır, görsən, Zuref öz kabinetində nə işlə məşğuldur? Hər halda, orda uşaqları öldürmür, çətin ki, belə olsun. Bəs onda neyləyir? Onlara heç kimin anlamadığı dili öyrədir? Mənasını heç kəsin xatırlamadığı adətləri vird edir? Yoxsa neçə-neçə əzabkeş nəslin təkrar-təkrar məruz

qaldığı əzablara qatlaşır? Teddi haqlıdır: bütün bunlardan ikiəlli yapışıb durmağın nə mənası var? Hər necə olsa, əgər adam heç nəyini güzəştə getmək istəmirsə, onda qoy sağ qalacağına ümid eləməsin. Dünya qarşılıqlı güzəştlər üzərində dayanıb. Hansısa kostyuma görə özünü didib-tökməkdən nə fayda? Eli ona axırncı şansı verəcək.

Təpəyə qalxıb dayandı. Ətrafda bir ins-cins gözə dəymirdi. Ayaqlarını otluğa ehmalca basa-basa çəmənlikdən adladı; hərdən nəm torpağa batan çəkmələrinin fırçılısına qulaq verib, hər tərəfi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Yan-yörədə heç nə yox idi. Heç nə! Köhnə uçuq ev, bir də kostyum.

Artırmaya çıxanda özünü sütunun arxasına verdi: kiminsə ona göz qoyduğunu hiss etmişdi. Amma ona baxan yalnız ulduzlar idi. Ayaqlarının altında, çox-çox uzaqlarda isə Vudentonun işıqları sayrışırdı. Qutunu giriş qapısının pilləkəninə qoyub, əlini qapağın altına soxdu – bilmək istəyirdi ki, görsün məktub yerindədirmi. Kağızı barmaqlarıyla hiss edəndə onu bir az da dərinə, yaşıl kostyumun içinə dürtdü. Sonra yenə sütunun arxasında gizləndi – bu dəfə o səbəbdən ki, çəmənlikdə kiminsə peyda olduğunu görmüşdü. Beləcə, Eli həmin adamı ikinci dəfə görmüş oldu. Adam güclə nəzərə çarpacaq yerləşlə ağaclara tərəf yaxınlaşıb Vudentona baxırdı; sağ əliylə sinəsinə vurur, hər vüranda da sinəsindən inilti qopurdu. Amma necə inilti! Belə iniltidən adamın tükələri biz-biz olur, ürəyi döyünməkdən, nəbzi vurmaqdan qalır, gözündən yaş süzülür. Bunların hamısı Elidə bir yerdə, özü də qəfildən baş verdi. Amma təkə bu olsaydı, nə vardı ki! Onu qəribə bir duyğu sarmışdı; elə dərin bir hiss ki, ifadə eləməyə söz yox idi. Onunla anlaşılmaz,

izah olunmaz nəşə baş verirdi. Diqqətlə qulaq kəsildi: iniltini dinləmək ağırılı deyildi. Amma ha baş sındırsa da, kəsdirə bilmirdi: görəsən, bu cür inilti adamı ağrıdır, ya yox. Və ulduzlardan savayı, onu eşidəcək bir kimsənin olmadığını görüb, inildəməyə cəhd göstərdi. Hə, ağrıdır. Amma bu ağrı eşşəkərisi vızıltısına bənzəyədən deyildi; belə vızıltı qırtlağın dərinliyində yaranır, burun pərələrini şişirdirdi. Uğultu daxilə işləyən ağrıya səbəb olurdu; içəridən sancdıqca sancır, ondan çıxan inilti isə daha da güclənib şivənə çevrilirdi, hətta şivən də yox, çılğın, sərsəm nəğmə kimi sütunlarda əks-səda verir, otu dalğalandırır, bitmək bilmədən uzanırdı və qaranlıqda eynən əcaib uyuğa bənzəyən şlyapalı adam ona sarı dönüb əllərini yanlara açincaya qədər davam etdi. Bunu görəndə Eli yerindən götürüldü, özünü maşına yetirəndə ağrıyan yalnız boynu idi – uzunsaqqalın əlindən canını qurtarmaq üçün qaçarkən boynuna qamçı kimi çırpılmış budağın yeri.

* * *

Növbəti gün oğlu dünyaya göz açdı. Uşağın doğulması günortadan sonraya təsadüf etdi, amma günortayacan hələ çox şeylər baş vermişdi.

Əvvəlcə saat onun yarısında telefon zəng çaldı. Eli yerindən sıçrayıb, – ötən gecə düzəməlli soyunmamış özünü divana yıxmışdı, – dəstəyi qapdı; dəstəkdən isə artıq fəryad eşidilirdi. O, “allo” qışqıranda əmin idi ki, zəng xəstəxanadandır; az qala xəstəxananın qoxusu da burnuna dəydi.

– Eli, mənəm ey, Ted. Eli, o, elə də elədi. Lap indicə mənim mağazamın düz böyründən keçdi. Həmin vaxt dükanın qapılarını açdırdım, dönüb baxanda gözüme

inanmadım, elə bildim sən sən. Amma o idi, Eli, gördüm odur. Yerişi həmin ki yeridir, gəzməyinə əvvəlki kimi gəzir, geyimi isə heç bilirsən nə cürdür?!

– Kimin geyimi?

– Uzunsaqqalı deyirəm. Geyimi adam geyimidir, Eli, xalis adam geyimi. Əynindəki kostyum da – əladır!

Kostyumun xatırlanması hər şeyi alt-üst edib, Elini göz qırpmındaca reallığa qaytardı.

– Kostyum nə rəngdəydi?

– Yaşıl. Özü üçün yaşıl kostyumda gəzir. Elə gəzir ki, elə bil bayramdır. Eli, bu gün nə günüdür – yəhudilərin bayramıdır?

– O, indi hardadır?

– Tvid kostyumda özü üçün Kouç-Haus-roudu gəzib dolaşır, heç kəsi də saymır. Eli, hər şey alındı. Sən haqlı çıxdın.

– Baxıb görürük.

– Bəs sonrası necə olacaq?

– Baxıb görürük.

Bu gecə üstünə sərib yatdığı alt köynəyini kənara atdı, mətbəxə keçib qəhvədanın altını yandırdı. Qəhvə qaynayanda qəhvədanın üstünə əyildi ki, gözünün acısını çıxartsın. Amma buxar təsirini göstərməyə imkan tapmamış, telefon zəng çaldı.

– Eli, yenə mənəm. Eli, o, şəhəri gəzib-dolaşdı, bir-bir küçələrə baş çəkdi. Elə bil hər şeyi yoxlamaq istəyir, ya da nəşə belə bir şey. Mənə Arti zəng vurdu, Gerb zəng vurdu, indi də Şerli zəng vurdu: deyir, o, bizim evimizin yanından keçir. Eli, artırmaya çıxsan, özün onu görəcəksən.

Tez pəncərədən çölə boylandı: yolun yalnız döngəyəcən olan hissəsi görsənirdi, orada isə heç kəs yox idi.

– Eli...

Stoldan sallanan dəstəkdən Tedin səsi gəlirdi; əlini uzatdı ki, dəstəyi götürüb yerinə assın, amma bu vaxt onun nə dediyini də eşitdi: “Eli, sən onu gördün?”

Dünən geydiyi şalvar-köynəyi tələsik əyninə keçirib, ayaqyalın bağçaya qaçdı. Elə də vardı – döngənin arxasından əcaib kabus göründü: qəhvəyi şlyapa aşağı basılıb, yaşıl pencək çiyinlərin donqarını daha da qabardıb, köynəyin yaxası açılıb, qalstuk elə bağlanıb ki, gödək ucları dimdik dayanıb, şalvarın qatları çəkmələrin üstünü örtüb. Öz qara şlyapası onu daha hündür göstərirdi, indiki şlyapada isə boyu sanki bir az balacalaşmışdı. Bu paltarda o, sanki yerimir, xırda addımlarla quş kimi səkirdi. İdiot ki, idiot! Özünün bu yad, bu yabançı görkəmində o, yenə özü idi. Bu yabançılıq onun saqqalında dolaşır, hərəkətlərində, baxışında özünü bürüzə verirdi. Əcaib olmağına əcaib idi, amma özümüzünkü idi. Elini görəndə nə inildədi, nə onu qucaqlayıb bəyazına basdı. Amma hər necə olsa, dayandı. Ayaq saxlayıb, bir əlini başına tərəf apardı. İstədi əlini şlyapanın üstünə qaldırsın, amma əli çox yuxarı getdi. Tez də onu haracan lazımdısa, oracan aşağı saldı, şlyapanın qıraqlarını dartışdırıb əzişdirə-əzişdirə, axır ki, Elini salamladı. Sonra əlini üzünə çəkdi, bircəciyini də ötürmədən sifətinin bütün cizgilərinə sürtdü. Barmaqları gözlərinə toxunub, burnunun üstündən aşağı sürüşdü, sonra dodaqlarının tük basmış cəngəlliyindən keçib yaxalığına tökülən saçlarının arasında itib-batdı. Eli onun hərəkətini belə başa düşdü: Mənim sifətim var. Ən azından məndə sifət var. Sonra saqqalına üst-dən-aşağı sığal çəkdi, əli sinəsinə çatanda toxtadı, barmağı nəyisə göstərən çubuğa oxşadı, yaşla dolan

gözləri isə həmin vaxt soruşurdu: Bəs sifətim necə, xoşunuza gəlirmi? Mən onu necə varsa, elə saxlaya bilərəmmi? Hələ baxışlar! Baxışlar sözlə təsvir ediləsi deyil və Eli başını yana çevirib, üzünü döndərəndə belə yenə onları gördü: bu baxışlar bağçasında təzəcə çiçəkləyən nərgizgüllərinə, tozağacının yarpaqlarına, karet fənərindəki lampalara, it nəcisinə dikilmişdi.

Dönüb evə girdi, amma pərdə ilə pəncərə çərçivəsi arasındakı balaca dəlikdən baxanda yaşıl kostyum artıq gözəndən itmişdi.

Telefon zəng çaldı.

– Eli, danışan Şerlidir.

– Şerli, mən onu gördüm.

O, dəstəyi asdı.

Yerində quruyub qalmışdı və kresloya çöküb bir xeyli beləcə oturdu. Bu müddətdə günəş bir pəncərədən o birinə adlamışdı, qəhvənin buxarı bütün evə yayılmışdı. Telefon səsləndi, susdu, yenidən səsləndi. Bu arada poçtalyon da gəlib getdi, camaşırxana xidmətçisi də, çörək dükanının kuryeri də, bağban da, dondurma satan da, seçici qadınlar Liqasından bir qadın da. Qadın zənciydi (qida məhsulları və dərmanlar haqqında Akta yenidən baxılmasını tələb edən hansısa qəribə hərəkəti müdafiə edirdi), pəncərəni bir neçə dəfə tıqqıldatdı, axırda bir dəst kitabçanı arxa girişin qapısı altından içəri soxdu. Eli isə hələ də alt köynəyi əyninə geyinməmişdi, dünənki kostyumda idi və qadına hay vermədi.

Onun vəziyyətini nəzərə alanda, evin arxa girişində nəyinsə aşdığını eşitməsi, sadəcə, təəccüb doğurur. Ondan olsaydı, kresloya yayxanıb eləcə qalardı, ancaq eşidən kimi, səsin gəldiyi yerə cumdu. Qapının ağzında ayaq saxlayıb gözlədi.

Cıncırını çıxarmadan çölə qulaq kəsildi: eşidilən yalnız ağacların nəm yarpaqlarının xışiltısıydı. Nəhayət ki, qapını açdı: heç kəs yox idi. Elə fikirləşirdi ki, həmin o yaşıl kostyumlu adamı öz hündür şlyapasında gözləri ona zillənmiş şəkildə görəcək. Amma orada heç kəs yox idi, ayaqlarının yanında Eli yalnız öz “Bonvit” qutusunu gördü – qutu ağzınacan doldurulmuş, kəndirlə sarınmadığından qapağı şişib qabarmışdı.

Qorxaq! O, belə davrana bilməzdi! Bunu bacarmazdı!

Bu fikir Elini o dərəcədə ruhlandırır ki, addımları da yeyinlədi. O, təzəlikcə salınmış pöhrəliyin yanından adlayıb evin arxasındakı çəməniyə cumdu ki, uzunsaqqalın hasar-çəpərdən atıla-atıla həyəti necə keçməsinə, çılpaq, geyimsiz-filansız halda öz yuvasına tərəf necə qaçdığına tamaşa eləsin. Bir az aralıda görsənən ağ-çəhrayı rəngli daş-çınqıl qalağı – Harriet Nadson onları bu yaxınlarda boyamışdı – zənnini azdırdı. “Qaç, – Eli üzünü daş qalağına tutub qışqırdı. – Hə, qaç görüm...” Tez də başa düşdü ki, səhv salıb; ən birinci bunu anladı, amma nə qədər aşağı əyilib, nə qədər zəndlə baxsa da, qorxaqcasına qaçıb aradan çıxan ağ, son dərəcə ağ dərili kişini (onun bədəni, yəqin ki, ağlasığmaz dərəcədə ağ olmalıydı!) heç yerdə görmədi. Tələsmədən geri qayıtdı, qapının ağzına çatanda maraqla ona güc gəldi və nə qədər ki, üstünə işıq düşən ağacların yarpaqları yüngül küləkdə parıldayırdı, qutunun qapağını açdı.

Əvvəlcə bərk sarsıntı keçirdi – buna səbəb gözünün qəfildən qaralmasıydı. Lakin qaranlıq da var, qaranlıq da! Budur, o, artıq sürtülmüş qara astarın parıltısını, şalvarın nahamar qaraltısını, yeyilmiş sapların tutqunluğunu və tən ortadakı

qara təpəciyi – şlyapanı seçə bildi. Qutunu yerdən qaldırıb evə apardı. Ömründə ilk dəfə qaranlığın qoxusunu hiss etdi – bir qədər kəsif, bir qədər turşumuş, bir qədər boyat qoxusunu. Ancaq onda zərərli heç nə yox idi. Elə olmağına eləydi, ancaq necə olsa, qutunu, əllərini qabağa uzadıb özündən aralı tutmuş halda içəri apardı; aparıb nahar stolunun üstünə qoydu.

Əcəb işdir, onların təpədə iyirmi otağı var, amma öz köhnə-kürüslərini mənim qapımın kandarına gətirib atırlar! İndi soruşan gərəkdir ki, mən bunu neyləyim? Xeyriyyə təşkilatlarına verim? Hərçənd özləri bunu elə onlardan alıb, başqa hardan alasıdılar ki?

Şlyapanı döşəmədən götürüb içərisinə baxdı: təpəsi yumurta kimi hamardı, qıraqları süzülüb. Amma bir halda ki, şlyapa sənin əlindədir, onu başa qoymaqdan başqa neyləyəsən?

Eli şlyapanı başına keçirdi. Holdakı şkafın qapısını açıb güzgüdə özünə baxdı. Gözlərinin altı tuluqlamışdı – şlyapadan olmasın? Ya, bəlkə, pis yatmasından, yuxusuzluğundan idi? Şlyapanın qıraqlarını aşağı basdı – kölgəsi ağzının üstünə düşdü. İndi gözlərinin altındakı tuluqlar sifətinə yayılmış, bütün sifəti tuluğa çevrilmişdi. Uzun güzgünün qabağında dayanıb köynəyinin düymələrini, şalvarının zəncirbəndini açdı, paltarlarını əynindən çıxarıb yenə güzgüdə əksinə baxdı. Daha bundan da sarsaq görkəm olmazdı – başında şlyapa, əyni çılpaq. Başqa nə gözləyirdi ki? Xüsusən də belə bir əndrəbadi şlyapada. Köks ötürdü, amma əzalarını çulğamış süstlüyün öhdəsindən gələ bilmədi – hamısı da yad adamın yabançı şlyapasının dəhşətli təsiri, əsarəti ucbatından.

Mətbəx stoluna yaxınlaşdı, qutudakıları bir-bir çıxarıb masanın üstünə yığdı: pencək, şalvar, alt paltarı (alt paltarı qaranlıqdan betər qoxuyurdu). Qutunun dibindəki köhnə, əzik-üzük çəkmələrin arasında isə nəşə ağarırdı. Deyəsən, şal idi, qırağı saçaqlı, köhnə, nimdaş şal. Bəlkə, alt köynəydi? Eli onu çıxarıb açdı. Saçaqları burulub qırışmışdı. Görəsən, nədən ötrü idi? Bədəni isti saxlamaq üçün? Ya, bəlkə, sinə tutulanda alt paltarın altından geyinmək üçün? O, şalı burnuna yaxınlaşdırdı, amma ondan nə sürtkü dərmanı, nə də xardal qoxusu gəlirdi. Bu, nəşə məxsusi qoxu idi, məxsusi yəhudi yeməyinin qoxusu. Məxsusi yemək, məxsusi dil, məxsusi dualar. Belədə, niyə də məxsusi BVD¹ olmasın?

Bu fikirdən əməlli-başlı səksəndi; qorxdı ki, birdən həvəs onu yoldan çıxarar və özüylə Vudentona gətirdiyi, məxsusi alt köynəyi də daxil olmaqla, çoxdan gizlətdiyi ənənəvi libasına, milli geyiminə qayıdar. Eli paltar qutusunu belə yozdu, ondan bu mənanı çıxartdı. Saqqallı deyirdi: “Bax, mən təslim oluram. Özüm də nəfsimin əsiri deyiləm – biz güzəştə gedirik”.

Beləcə, Eli bunu bir xeyli müddət yozdu və birdən baxdı ki, ağ saçaqlı bayrağı şlyapasına taxmağa macal tapıb – bunun necə baş verdiyini heç özü də bilmədi. Sinəsinə nəyinsə yapışdığını hiss etdi və güzgüdə özünə baxa-baxa birdən-birə beyni düşünməkdən qaldı; dərk etmədi ki, kim kimi başdan çıxarıb və nəyə sürükləyib. Saqqallı öz paltarını niyə onun qapısına qoymuş, niyə ona saxlamışdı? Yox, əgər saqqallı deyilsə, bəs onda kim idi bu? Və niyə, niyə axı?

Ancaq sən nə danışırısan, Eli, elm əsrində belə şey olmur. İndi, hətta murdar donuzlara da dərman yedizdirirlər...

Kimin kimi başdan çıxardığına və bütün bunların hara yönəldiyinə, nəyə apardığına baxmayaraq (bunların nədən başladığını hələ demirik), az sonra Eli artıq iri güzgünün qarşısında başdan-ayağa qara libasda dayanmışdı. Şalvarı bir az aşağı buraxmaq lazım gəldi: yoxsa cılpaq topuqları görsənərdi. Belə çıxır ki, saqqallı corabsız keçinirmiş. Ya, bəlkə, corbaları nəzərdən qaçırıb?

Şalvarın ciblərini yoxlayanda tapmacanın cavabı tapıldı. Qorxurdu ki, əlini cibə soxan kimi, barmaqları nəşə iyrenc bir şeyə toxunacaq, bununla belə, əllərini şalvarın yan ciblərinə soxub hərəsindən boz rəngli corabın bir tayını çıxartdı, hələ ayaqlarına geyinə-geyinə onların tarixçəsini də özü üçün düzüb qoşdu: heç şübhəsiz, 1945-ci ildə bunları uzunsaqqala amerikan əsgəri bağışlamışdı. Çünki 1938-1945-ci illər ərzində məhrum olduğu bütün digər şeylər kimi, o, corabdan da məhrum idi. Və Eli bunu düşünəndə az qaldı ağlasın: corabsızlığa görə yox, onun bu corabları hədiyyə kimi məcburən qəbul etməsinə görə.

Sakitləşmək üçün arxa girişə çıxdı, dayanıb çəmənliyə baxdı.

Nadsonların çəmənliyində Harriet daşlara çəhrayı boyanın artıq ikinci qatını çəkmişdi. Eli bayıra çıxanda, qadın gözələrini daşdan ayırdı. Eli cəld geri atıldı, içəri girib kürəyini qapıya dayadı. Pəncərə pərdəsinin arasından çölə baxanda gözüne dəyən yalnız rəngsaz vedrəsi, fırça, çə-

¹ BVD – kişi kostyumlarının ticarət markası

mənlikdə ora-bura səpələnmiş çəhrayı daşlar oldu. Ayrı heç nə. Telefon zəng çaldı. Kim olar, görəsən? Yoxsa Harriet Nadsondur?

– Eli, sənın artırmanda yəhudi var.

– Yox, bu mənəm.

Cəfəngiyata bax.

– Eli, sən nə danışırsan, onu öz göz-
lərimlə gördüm.

– Yox, bu mənəm, mən də səni gör-
düm: sən öz Alp dağına çəhrayı rəng
çəkirdin.

– Eli, səndə yenə əsəb sarsıntısıdır.
Cimmi, Cimmi, deyəsən, Elinin əsəbləri
yenə pozulub.

– Eli, Eli, danışan Cimmidir, eşitdim
əsəblərində yenə problem yaranıb, dostum,
sənə kömək lazımdı?

– Eli, Eli, danışan Teddir, Şerli deyir
sənə kömək etmək lazımdı...

– Eli, Eli, bu Artidir, sənə kömək la-
zımdı...

– Eli, Harridir danışan, sənə kömək
lazımdı... sənə kömək lazımdı...

Telefon axırıncı sözü zığıldayıb susdu.

– Allah buyurub ki, səndən hərəkət,
məndən bərəkət. Adam gərək özü özüne
kömək etsin!

Eli bunu deyib yenidən evdən çıxdı.

Bu dəfə çəmənliyin ortasınacan
addımladı, özünü – yeni libasdakı Eli Peki
– ağaclara, otluğa, quşlara, günəşə təqdim
etdi. Ancaq təbiətin ona deyiləsi bir sözü
yoxdu, Eli Pek də sahəni tarladan ayıran
çəpərdən oğrunca keçib, özünü kolluğun
içinə verdi. Kolluqda şlyapasını iki dəfə
yerə saldı, axırda onu başına bərk-bərk
keçirib əlaqotu və yabanı güllərin arasıyla
qaçmağa üz qoydu – yalnız şəhərin
yanından dolama ötüb-keçən köhnə yola
çatanda sürətini yavaşıtıdı. Arxa tərəfdən
“Qalf” yanacaqoldurma məntəqəsinə

yaxınlaşıb özünü şinsiz yük avtomobilinin
hündür təkərinin üstünə yıxdı; kamer
qalaqlarının, paslanmış mühərriklərin,
qapaqsız benzin kanistrlərinin arasında
uzanıb nəfəsini dərdi. Niyəsini özü də
bilmədən yolun qalan hissəsini keçməyə
hazırlaşdı.

– Necəsən, atacan? – kanistr topasının
içində nəse axtaran mexanik yağa bulaş-
mış əllərini kombinezona sürte-sürte soruş-
du.

Elinin qarnında nəse sancdı və
uzunətək qara pencəyi daha tarım sıxıb
bağladı.

– Əla havadı, – mexanik dönüb qaraja
tərəf yönəldi.

– Şalom, – Eli pıçıldadı və təpəyə
doğru götürüldü.

Təpəyə qalxanda günəş artıq düz
başının üstündəydi. O, meşəliklə gedirdi
– ağacların arası elə də isti deyildi, bununla
belə, adət eləmədiyi geyimdə ondan tər
axır, həm də astarsız şlyapa başını sıxırdı.
Uşaqları yenə oynayan yerdə gördü. Onlar
həmişə oynayırdılar: düşünmək olardı ki,
Zuref bu tifilləri başqa heç nəyə öyrətməyib.
Şortlarının altından çıxan ayaqları elə arıq
idi ki, qaçanda hər sümüyün necə tər-
pənməsi aydınca görsənirdi. Eli çəmənliyə
çıxmaq üçün onların döngənin arxasında
gözdən itmələrini gözlədi. Amma nəse –
öz yaşıl kostyumu – onu gözləməyə qoy-
murdu. Artırmada gözünə sataşan yaşıl
kostyum: təzə libasa bürünmüş uzunsaqqal
sütunun aşağısını rəngləyirdi. Onun əli
aşağı-yuxarı gedib-gəlir, sütun sanki
ağappaq şölə saçırıdı. Uzunsaqqalın təkə
elə görkəmi kifayət etdi ki, Eli meşəlikdən
qopub çəmənliyə cumsun. Geriyə qanrılıb
baxmasa da, fikri-zikri oradaydı. Çəmənliyə

çıxanda uşaqlar oynamaqlarından qalmadı. Eli tez əlini qara şlyapaya aparıb mızıldadı: “Ş... ş...” Uşaqlar, deyəsən, heç onu görmədilər də.

Bu dəm boyanın qoxusu ona çatdı.

Eli uzunsaqqalın ona tərəf dönməsini gözlədi, o isə əl saxlamadan elə hey rəngləyir, rəngləyirdi. Eliyə birdən elə geldi ki, əgər şlyapanı gözünün üstünə bassa, sonra lap aşağı – sinəsinə, ayaqlarınacan dartsa, işıqdan tam gizlənə bilsə, dərhal öz evində, yatağında peyda ola bilər. Di gəl, nə qədər güc versə də, şlyapa alınından aşağı dartılmırdı. Özünü aldatmağı bacarmadı – o, buradaydı. Nədi ki, onu heç kəs – nə qədər baş sındırsan da, günahkar tapmazsan – bura gəlməyə məcbur etməmişdi.

Uzunsaqqal fırçanı sütunun üzərində aşağı-yuxarı aparıb gətirirdi. Eli fısıldadı, öskürdü, amma uzunsaqqal buna məhəl qoymadı. Axırda Eli “Şalom” deməyə məcbur oldu.

Aşağı-yuxarı gedib-gələn əlin xışıltısı kəsildi, barmaqların ikisi sütuna yapışmış qalan fırçanın tükünü götürmək üçün irəli uzandı.

– Hər vaxtınız xeyir, – Eli dedi.

Fırçanın tükü sütundan qopan kimi xışıltı təzədən başladı.

– Şalom, – Eli pıçıldadı.

Uzunsaqqal geri qanrırdı. Elini o saat tanımadı; onun üst-başına, necə geyinməsinə baxdı. Eli uzunsaqqalı diqqətlə süzüb, geyim-keciminə yaxından nəzər saldı. Və elə bu vaxt – nə qədər dəhşətli görünsə də – hiss etdi ki, bir yox, eyni yerdə iki adamdır. Bəlkə də, bir adamdır, amma eyni vaxtda iki kostyumda. Görünür, uzunsaqqal da tamam çaşmışdı. Beləcə, bir-birini xeyli süzdülər. Elinin ürəyi əsdi, başında hər şey qarışdı – hətta

o dərəcədə ki, yaxalığını düymələmək üçün əlləri ixtiyarsız yuxarı qalxdı, halbuki yaxasını bağlamaq istədiyi köynək öz əynində deyildi. Axmaqlığa bax!

Saqqallı əlləriylə üzünü örtüdü.

– Nolub, nə məsələdir... – Eli dedi.

Uzunsaqqal vedrəni, fırçanı qapıb qaçmağa başladı, Eli də onun dalınca götürüldü.

– Mənim sizi vurmaq fikrim yoxdur, – Eli arxadan qışqırdı. – Qaçmayın.

Eli uzunsaqqalla tənleşib, onun biləyindən yapışdı. O, yenə əlini üzünə apardı. Bu dəfə əlbəyaxa çəkişmədə hər ikisi ağı rəngə bulaşdı.

– Mənim istədiyim yalnız odur ki... – Amma bu paltarda Eli heç özü də bilmirdi istədiyi nədi. – Danışaq, – nəhayət, sözü tapıb dedi. – İstəyirəm ki, mənə baxasız. Xahiş edirəm, heç olmasa, bircə dəfə mənə baxın.

Amma uzunsaqqal əlini üzündən götürmədi, fırçadan isə Elinin yaşıl pencəyinə boya damcılayırdı.

– Xahiş edirəm, xahiş edirəm, – Eli deyirdi, amma neyləmək lazım gəldiyini bilmirdi. – Nəsə bir söz deyir, lap ingiliscə danışın...

Uzunsaqqal dala çəkilə-çəkilə, az qala divara yapışmışdı, elə hey dala çəkilib divara qısıılır, sanki ümid edirdi ki, oradan kiminsə əli çıxıb onu divarın o üzünə, heç bir təhlükə ilə üzleşməyəcəyi yerə dartaçaq. Əlini isə üzündən götürmürdü.

– Baxın, bura baxın, – Eli barmağını sinəsinə tuşladı. – Bax, bu sizinkidi, sizin kostyumunuzdu. Mən onu qoruyub saxlayacam.

Cavab gəlmədi, Eli yalnız əlinin altında yüngülcə titrəyiş hiss elədi və səsinin tonunu mümkün qədər yumşaltı.

– Biz... biz onu naftalinləyərək. Bax, bir düyməsi qopub, – Eli qırılmış düymənin yerini göstərdi. – Düyməni yerinə tikərik... Xahiş edirəm, xahiş edirəm sizdən, heç olmasa, mənə baxın...

Yenə cavab gəlmədi. Eli öz-özünə danışdı, bu beləydi, amma bəyəm dayana bilirdi? Dediklərinin heç bir mənası yox idi – və elə tək-cə buna görə ürəyi dolub daşırdı. Bununla belə, fikirləşirdi ki, bəlkə, bu cür çərən-ləsə, naqqallıq eləsə – nə bilmək olar – birdən uzunsaqqal nəse mızıldanar, bu da anlaşmalarına, bir-birini başa düşmələrinə kömək edər.

– Baxın... – Eli bu dəfə əlini köynəyin altına soxdu, şalın saçağını işığa çıxartdı. – Xahiş edirəm, xahiş edirəm, xahiş edirəm, – bunu elə deyirdi ki, elə bil qarğış eləyirdi. – Sizdən xahiş edirəm axı...

Tvid pencəyin altında heç nə tərpənməsə də, uzunsaqqalın gözündən yaş axıb-axmadığını Eli bilmirdi; o gözlər kinayədən əyilmişdi, ya nifrətdən alışıb-yanırdı – bundan xəbərsizdi. Və bu, onu cinləndirirdi. Xalis gicbəsər kimi geyinmişən, ancaq nəyin xatirinə? Bununmu xatirinə?

Uzunsaqqalın biləyindən yapışıb əlini zorla üzündən qopartdı.

– Bax görüm!

Sonra uzunsaqqalın əllərini aşağı saldı.

– Deyin görüm, sizə nə kömək edə bilərəm, mənə söyləyin, mən hamısını eləyəyəm...

Eli uzunsaqqalın hər yanağında ağap-paq bir damcıdan başqa heç nə görmədi. O, üzündəki bir cüt göz yaşıyla quruyub qalmış, elə bil yerə sancılmışdı.

– Nə lazımdırsa, hamısını eləyəyəm... Baxın, görün, mən neyləmişəm.

Eli bunu deyib qara şlyapanı başından çıxartdı, onu uzunsaqqalın düz gözünün qabağında silkələdi.

Bu dəfə uzunsaqqal cavab verdi: əlini sinəsinə apardı, barmağını üfəyə sarı uzatdı. Həmin vaxt üzündə elə bir ağrı vardı ki, deyərdin, hava yazığın sifətini ülgüc kimi kəsib doğrayır.

Eli sümüklü barmağın göstərdiyi səmtə baxdı; dırnağın ucu Vudentona tuşlanmışdı.

– Sizə nə lazımdır? – Eli nəvazişlə soruşdu. – Deyin, mən gətirərəm!

Və bu vaxt uzunsaqqal yerindən götürülüb qaçmağa başladı. Dərhal da dayandı, yerində dövrə vurub əlini yuxarı qaldırdı, havada donub-qalmış barmağı yenə həmin səmtə tuşlanmışdı. Sonra qaçıb gözdən itdi.

Eli tək qalanda beyninə nəsə batdı; sanki nəyisə kəşf etdi. Bu kəşfin nə olduğunu, nə mənə kəsb etdiyini, haradan yarandığını özündən soruşmadı. Ancaq özü üçün də yeni olan, anlaşılmaz olan hansısa ruh yüksəkliyinin təsiri altında irəli addımladı.

* * *

Kouç-Haus-roud qələbəlik idi.

Merin arvadı it yemi ilə dolu arabanı “Burdan al” dükəninin qarşısından öz furqonuna tərəf itələyirdi. Boynuna salft bağlamış Şirlər Klubunun prezidenti “Qəlyanaltı” restoranının qabağında sayğaca dəmir sikkələr dürtürdü. Ted Geller öz ayaqqabı dükəninin girəcəyində oturub, Bizans üslublu təzə mozaikada əks olunan şəfəqlərin altında küreyini qızdırır, özünü günə verirdi. Əynində çəhrayı rəngli cins şalvar, hər əlində bir vedrə boya olan missis Cimmi, Nadson Helloueyin dəmir məmulatı dükənindən çıxırdı. Rocersin “Gözəllik” sarayının açıq qapılarından gümüşü silindri qadın başlarının uzun sırası görünürdü. Bərbərxananın

üzərində şüvül fırlanırdı, orada Arti Berqin kiçik oğlunun başını qırırdılar – oğlan qırmızı atda oturmuşdu, “Kaman” jurnalını vərəqləyən anasının dodaqlarında təbəssüm vardı: uzunsaqqal kostyumunu dəyişmişdi.

Eli Pek daş döşənməmiş həmin küçəyə çıxdı. Küçənin bir tərəfiylə axıracan getmək mümkün deyildi – bunu o bilirdi. Bir tərəf azlıq edirdi. Eli həmin tərəflə on addım irəliləyib düzbucaq altında küçəni kəsib o üzə keçdi, o biri səkiylə də on addım irəliləyib təzədən qarşı tərəfə keçdi. Getdiyi yolboyu hər tərəfdən qulaqbatırıcı siqnal, əyləc səsləri eşidilirdi. Gedə-gedə içində nəse inilti qopdu. Bu iniltini özündən başqa heç kəs eşitmədi.

Ətrafda nə vardısı, hamısı hərəkətini yavaşdır, ləngiyirdi. Daha maşınların millərində, qalpaqlarında işıqlar oynaşmırdı, bütün maşınlar da, sözləşibləmiş kimi, əyləcləri basıb bu qara geyimli adamın tamaşasına durmuşdu. Eli şəhərə çıxanda ona tamaşa etmək üçün maşınlar həmişə dayanırdı. Sonra bir, iki, üç dəqiqə keçir, yaşıl işıq yanır, körpə ağlayır, maşınlar yerlərindən götürülürdü. Amma indi yaşıl işıq yansa da, heç biri yerindən tərpənmədi.

– O, saqqalını qırıxıb, – bərbər Erik dedi.

– Kim? – Linda Berq soruşdu.

– Təpədəki evdə yaşayan.

Linda pəncərədən çölə boylandı.

– Yox ey, Eli dayıdır, – Kevin Berq ağzına tökülən tükələri tüpürüb dedi.

– Aman Allah! – Linda dedi. – Elidə yenə əsəb sarsıntısı başlayıb.

– Əsəb sarsıntısı! – Ted Geller az sonra deyəcəkdi. Həmin anda isə belə dedi: – Pər-vər-di-ga-ra!..

Və tezliklə Kouç-Haus-roudda hamıya belli oldu ki, çox qəşəng arvadı olan gənc

hüquqşünas Eli Pekin əsəb pozuntusu başlayıb. Bunu hamı bildi, Elinin özündən başqa hamı. Eli onu bilirdi ki, hərəkətlərində dəlilik əlaməti yoxdu, heç bunun izi-tozu da yoxdu. Həmin vaxt davranışındakı qəribəlikləri aydınca dərk edirdi. Qara libası öz dərisi kimi hiss edirdi – bu geyim yavaş-yavaş əyninə oturur, bədəninə uyğunlaşırdı. Və bir də Eli üzünə sancılan baxışları hiss edirdi – Kouç-Haus-roudda ona baxan hər cüt gözü. Üstünə sürməyib qəfil dayanan maşınların səsinə eşidirdi. Ağızları görürdü: əvvəlcə alt çənə sallanır, sonra dil dişlərə sıxılır, dodaqlar qaçır, boğazda uğultuya oxşar nəse yaranırdı, ardınca da səslər çıxırdı: Eli Pek, Eli Pek, Eli Pek, Eli Pek, Eli Pek. Addımlarını yavaşdırırdı, hər hecada ağırlığını pəncəsindən dabanına salırdı: E-li – Pek, E-li – Pek, E-li – Pek. Ağır tərpənir, çətinliklə yeriir, qonşuları onun adını höccələyərkən hər hecada necə titrədiyini hiss edirdi. Kim olduğunu o bilirdi. Hələ gəl bilməsin də: adamlar kimliyini unutmağa qoy-murdular. Eli Pek. İstəyirdi ki, adını min dəfə, milyon dəfə təkrarlasınlar, o da adını eşidə-eşidə camaatın arasıyla irəli getsin, bu qara paltarda əbədi addımlasın; böyüklər onun qəribəlikləri barədə nəse pıçıldasın, uşaqlar isə barmaqlarını ona tuşlayıb desinlər: “Ayıbdır... ayıbdır... ayıbdır...”

– Hər şey düzələr, dostum... – öz dükəninin qapısı ağzında dayanmış Ted Geller barmağıyla Eliyə işarə elədi. – Narahat olma, hamısı düzələr...

Eli onu şlyapanın qırağından gözücü gördü: Ted qapıdan çıxmamışdı, yalnız gövdəsini irəli vermişdi, danışanda ağzını əliylə tuturdu; arxasından isə üç müştəri boylanıb baxırdı.

– Eli, mən Tedəm. De görüm, Ted sənin yadındadır...

Eli küçənin o tərəfinə keçdi, dərhal da Harriet Nadsonla üz-üzə gəldi. Başını qaldırdı ki, qadın ona tamaşa eləyə bilsin.

– Sabahınız xeyir, mister Pek...

Görəndə ki, heyrətdən qadının gözləri kəlləsinə çıxıb, Eli sakitcə “Şalom” deyib, küçənin o biri üzünə, Şirlər Klubu prezidentinin dayandığı səkiyə yönəldi.

– Bu, artıq üçüncü dəfədir... – Eli təzədən küçənin əks tərəfinə keçib, çörəkxananın qarşısındakı səkiyə çıxanda kimsə dilləndi.

– Bağışlayın, atacan...

Üstünə şəkər tozu səpilmiş pirojna sinisini başı üzərində hərlədən xidmətçi onun böyründən ötüb yük avtomobilinə atıldı, amma maşın yerindən tərpənə bilmədi – Eli Pek hərəkəti saxlamışdı.

Sonra o, “Rivoli” kinoteatrının, Bikmanın camaşırxanasının, Harrisin “Vestinqhaus”unun¹, unitarian kilsəsinin yanından adladı. İndi getdiyi yol boyunca ətrafında yalnız ağaclar görsənirdi. İrland yolundan sağa burulub Vudentonun xırda, əyri-üyrü küçələrinə çıxdı. Uşaq arabalarının təkərləri fırlanmaqdan qaldı: “Bu ki...” Ağacları budayan bağbanlar çəpərlərin arxasında əl saxladılar: “Bu ki...” Uşaqlar daş küçədən kənara qaçdılar: “Bu ki...” Eli heç kimlə salamlaşmır, amma hamıya baş əyirdi. Üzündə bir cüt ağappaq göz yaşının olması ürəyincə idi – qoy baxsınlar.

Və yalnız öz bağçasına gəlib çatanda, öz evini, öz pəncərəsini, təzəcə çiçəkləmiş nərgizgüllərini görəndə arvadını xatırladı. Sonra uşağı yadına düşdü – yəqin ki, körpə indiyə doğulmuş olardı. Bax, ele bu yerdə onu dəhşət bürüdü. Əlbəttə, evə girib paltarını dəyişə və xəstəxanaya yollana bilərdi. Geriyə yol hələ bağlan-

mamışdı, hətta şəhərdəki gəzintidən sonra da bu yol bağlı deyildi. Vudentonlular yaddaşdan möhkəm olsalar da, qərəzsiz adamlardı. Laqeydlik üzrxahlığı tamamilə əvəzləyir. Bundan başqa, əgər sənin tutman da varsa, onda məsələ aydındır: olan şeydir.

Ancaq öz evinin yanından o, necə ötüb keçə bilərdi – bax, Elini dəhşətə gətirən bu idi. Yaxşı bilirdi ki, evə girə bilər, ancaq girmədi. Evə girmək – yolun yarısını keçmək deməkdi, bu isə azdı... Odur ki, evə tərəf dönmədi, birbaşa xəstəxanaya yollandı. Və bütün yolu bir fikir başından çıxmadı: bu, dəlilik deyilmi?

İşə bir bax: o, dəliliyi öz iradəsiylə seçib. Amma sən dəliliyi öz iradənlə seçmişsənə, deməli, dəli deyilsən. Əgər bu, sən öz seçimin olmasaydı, onda başqa məsələ. Yox, yox, həddini aşmayıb: o, uşağı görməlidir.

– Soyadı?

– Pek.

– Dördüncü mərtəbə.

Ona mavi buraxılış kağızı verdilər.

Liftdə hamı ona baxırdı. Eli isə dalbadal dörd mərtəbəni qalxınca, gözlərini öz qara başmaqlarına zilləyib durdu.

– Dördüncüdür.

O, əlini şlyapasına apardı, halbuki bilirdi onu çıxara bilməz.

– Pek, – deyib, əlindəki kağızı göstərdi.

– Təbrik edirəm, – tibb bacısı gülümsədi. – Siz uşağın babasıdır?

– Atasıyam. Hansı palatadır?

Tibb bacısı onu 412-ci palataya apardı.

– Yəqin, xanımınızı əyləndirmək istəyirsiniz, eləmi? – tibb bacısı soruşdu, amma o, qızı dəhlizdə qoyub özünü qapıdan içəri dürtüdü.

¹“Vestinqhaus” – eyniadlı şirkət tərəfindən istehsal edilən elektrik məişət cihazları və televizor mağazası

²Unitarian – protestantlıqda Üçlük haqqındakı əhkamin ziddinə olaraq, Allahın təkliyi ideyasını qəbul edən cərəyan

- Miriam?
- Kimdi?
- Eli.

Miriam solğun, cansız sifətini ərinə tərəf çevirdi.

- Eli... ah, Eli. Sənsən?
- Mənə başqa nə qalırdı? – Eli əllərin yellədi.
- Sənin oğlun olub. Mənim telefonumu kəsiblər.
- Gəlmişəm ona baxmağa.
- Bu görkəmdə? – Qadının səsi öləzidi.
- Eli, adam bu görkəmdə şəhərə çıxmaz.
- Mənim oğlum olub. Mən onu görmək istəyirəm.

– Eli, sən niyə mənimlə belə davranırsan? – Miriamın ağarmış dodaqları çəhrayı rəng aldı. – Onun qarşısında sənin heç bir günahın yoxdur. Eli, əzizim, sən niyə hər şeydə özünü günahkar bilirsən? Eli, get paltarını dəyiş. Mən səni bağışlayıram.

- Qurtar məni bağışlamağı. Qurtar məni anlamağı.
- Axı mən səni sevirəm.
- Bax, bu başqa məsələ.
- Əzizim, sən axı belə geyinməyə borclu deyilsən. Sən axı pis bir iş tutmamısan. Sən özünü günahkar saymamalısan, çünki... çünki hər şey qaydasındadı. Eli, sən bunu necə başa düşürsən?
- Miriam, sənin bu izahatlarından doymuşam. Hanı mənim oğlum?
- Eli, yenə tutman tutub. Ayıl, özünə gəl. Sən bu dəqiqə mənə çox lazımsan. Niyə özünü bu cür aparırsan – ona görə ki, mənə lazımsan?
- Miriam, sən elə dediyindən tutub durmusan. Mən oğlumu görmək istəyirəm.
- Eli, ayıl, özünə gəl. Bilirsən, indi, o, məndən qopandan sonra çox qorxuram.

– Miriam zarıdı. – İndi məndən qopandan sonra heç bilmirəm onu sevirəm, ya yox. Eli, güzgüyə baxıram, görürəm o, məndə yoxdur... Eli, Eli, sənin görkəmin elədir ki, elə bil öz yasına hazırlaşmısan. Xahiş edirəm, taleyi sınağa çəkmə. Doğrudanmı, sadəcə, öz ailən üçün yaşamaq olmaz?

– Olmaz.

Dəhlizdə tibb bacısından oğlunu gətirməsini xahiş etdi. Bir böyrüylə tibb bacısı addımlayırdı, bir böyrüylə Ted Geller.

- Eli, de görüm, sənə kömək lazımdı?
- Yox.
- Fikirleşdim, birdən sənə kömək lazım olar.
- Yox.

Ted tibb bacısının qulağına nəse pıçıldayıb, sonra yenə Eliyə üz tutdu:

- Sən mütləq bu geyimdə gəzməlisən?
- Hə.
- Sən... uşağı qorxudarsan... – Ted onun qulağına pıçıldadı.
- Bax odur, – arakəsməyə çatanda tibb bacısı ikinci cərgədəki çarpayını göstərib çaşqın halda Tedə baxdı.
- O üzə keçmək olarmı? – Eli soruşdu.
- Yox, – tibb bacısı dedi. – İndi uşağı gətirib sizə göstərərlər.

O, arxasında çoxlu körpə olan arakəsməni tıqqıldatdı.

– Pek, – qız o üzdəki tibb bacısına bildirdi.

Ted Elininin əlini sığalladı.

– Eli, sonradan peşman olacağın nəse bir hoqqa çıxartmaq fikrinə düşməmişən ki? Nə demək istəyirəm, sən həmişəki Eli olduğunu xatırlayırsan? Sən həmişəki Elisən, bu, sənin yadıındadır?

Eli təkərli çarpayılardan birinin arakəsmənin balaca pəncərəsinə tərəf necə sürülüb gətirildiyini gördü.

– Pərvərdigara, – Ted dedi. – Bu Bibliya laylalarından başın hərlənir?... – Amma sözünü yarımçıq qoydu. – Hələ bir dayan görüm, dostum...

Və çəkməsinin dabanları tıqqıltı sala-sala dəhlizin o başına addımladı.

Elinin ürəyi yerinə gəldi – özünü irəli verdi. Budur, onun görmək istədiyi varlıq çarpayıda uzanıb. Hə, indi o buradadır. Bəs ona demək istədiyi nə idi? Mən sənin atanam, Eliyəm. Başında tutması olan həmin adam. Mən başıma qara şlyapa qoymuşam, əynimə kostyum geyinmişəm, hələ əcaib alt köynəyim var – bunun hamısını dostumdan borc götürmüşəm? O, bu qırmızı yumağa, özünün bu qırmızı yumağına ən pis şeyi necə etiraf edə bildi? Tezliklə Ekman onu inandıracaq ki, o, məsuliyyətdən bu cür yayınıb. O, belə şeyi etiraf edə bilməz! Və buna getməz!

Şlyapanın qırağından gözünün ucuyla baxıb gördü ki, Ted Geller dəhlizin o başındakı qapının ağzında durub. Orda iki interna da dayanmışdı, ikisi də siqaret çəkə-çəkə Tedə qulaq asırdı. Eli buna əhəmiyyət vermədi.

Yox, heç Ekman da onu kostyumu soyunmağa məcbur edə bilməz! Yox ki, yox! Eli Pek bu kostyumda gəzəcək – onun seçimi belədir. Körpəni də buna məcbur edəcək! Vaxtı çatanda kostyumu oğlunun boyuna uyğun qısaldacaq. Xoşuna gəlsə də, gəlməsə də, oğlu özgə adamın qoxusu gələn bu nimdaşları geyəcək.

Dəhlizdə tıqqıltı salan Tedin çəkmələri idi, internalar rezin ayaqqabı geyinmişdilər. Onlar lap yaxına gəldilər; Eli heç onları görmədi. Onların da ağ kostyumlarından nəse iy gəlirdi, amma bu, öz əynindəki kostyumun iyindən fərqlənirdi.

– Eli, dostum, – Ted onu çağırırdı, – görüş vaxtı bitdi.

– Özünüzü necə hiss edirsiniz, mister Pek? İlk uşaq hamını karıxdırır.

Onlar Elinin heç vecinə də deyildi. Bununla belə, bərk tərləmişdi, həm də şlyapa başını sıxırdı.

– Bağışlayın, mister Pek... – tanış olmayan səs eşidildi. – Bağışlayın, rabbi, sizi gözləyirlər... sizi sinaqoqda gözləyirlər...

Əvvəl bir dirşəyindən, sonra o birindən bərk-bərk yapışdılar; Elinin əzələsi gərildi.

– Eybi yoxdur, rabbi. Eybi yox, eybi yox, eybi yox, eybi yox, eybi yox, eybi yox...

O, sözdən çıxmadı. Fikirləşdi ki, əcəb sakitləşdirici sözdür: eybi yox.

– Eybi yox, eybi yox, hər şey yaxşı olacaq.

Balaca pəncərədən, təkərli çarpayılardan, körpə uşaqlardan aralandıqca ayaqları döşəmədən qopur, elə hey sürüşürdü.

– Eybi yox, eybi yox... yavaş... ehmalca... hər şey yaxşı olacaq, yaxşı olacaq, yaxşı...

Ancaq birdən o, sanki yuxudan ayrılmış kimi dikəlib üsyana qalxdı, əllərini ölçə-ölçə qışqırdı:

– Mən onun atasıyam!

Pəncərə isə daha görünmürdü. Elə burdaca yüngül bir hərəkətlə pəncərəni onun əynindən çıxartdılar. Dərisinin altına iynə yeritdilər. Dərman ruhunu sakitləşdirdi, ancaq ondan dərinə – qaranlığın işlədiyi yerə gedib çatmadı.

114

2016

Poeziya. İqor Pavlyuk

İQOR PAVLYUK

1967-ci ildə Ukraynanın Volinsk vilayətində doğulub.

“Gənclik adası”, “Kişi fəli”, “Maqma”, “Lirika”, “Qiyam”, “Tüstülü Ukrayna”, “Kamerton” kimi, otuzdan artıq kitabın müəllifidir.

Əsərləri bir çox dillərə tərcümə edilib.

Taras Şevçenko adına “Dəmir Mamay” və Nikolay Qoqol adına beynəlxalq “Zəfər” mükafatına layiq görülüb.

2013-cü ildə İngiltərə PEN-Klubunun laureatı olub.

Ağ qovaqda ağ ülgüc yarasitək
Qara martda fevral ləkəsi qalıb.
Ürəyim sərxoşdu, bədənim ayıq,
Kral məclisində vurhavurdayıq;
Şeytan buynuzunda çaxır içərkən
Cavan küpəgiren aqlımı aldı –
Qədəh-qədəhə vurduq,
yaxın olduq, çox yaxın,
İlan dili çıxartdıq,
ürəkdə yol əridi.
Göylərin o Qızıl Darvazasına
sel gəldi axın-axın.

Çılpaq ulduzlar altıda
yuvasız qarğaların çığirtısı
tarixə – ölümə həkk olundu.
Atlar da fınxırırdı, kişneyirdi eləcə,
Canavarlar ulaşıb
sanki deyirdi sondu...

İtimin sifətinə baxdığım kimi baxdım,
baxdım mavi dənizə.
İlanbalığı gözlü, donuq baxışlı quşlar
tutmuşdu göy üzünü.
Babam bir vaxt tarlanı
qışa hazırlayantək
yavaş-yavaş ölümə
hazırladım özümü.

Ölüm baxıb gülürdü,
yelledib bayraqları
Bu qapalı çadırdan
çığış yolu yoxdu, yox.
Bu üzülmüş bədəndə
quru qabırğaların
Arasında çırpınan
bir üsyankar ruhdu, ruh...

Sapanddan atılıbdı
bu dünya yaranışdan
Tutub sözün şöhrəti
dörd tərəfi gör necə.
Bahardı... amma məni
nəsə sızır bu axşam
Həyat, ölüm – hamısı
iç-içədi – iç-içə...

Yay – 2012

Bu amansız kədər.
Amazonkalar.
Qaranlıqda qaçan atlar.
Qara çaylar kimi qıvrılan
ölüm rəqsi başlanar.
Durna sırasıyla
ikonaya səcdə edər möminlər.
Təkcə mən yalqızam.
Mən – heç kəsin deyiləm.

Yalqızam.
Qana bulaşmış kömür kimi bir gecə.
Nə söylərsən?
Kirpiklərin pərçim olub
bir-birinə gör necə:
Kor kimi gəzirik.
Məni bağışla,
Dan üzündən içirəm,
ovçu sıyığı yeyirəm,
Yuyunuram yağışda.

Mahnı – bizim çöreyimiz,
Biz – mahnının çöreyi.
Mən özüm-özümün çörəkçisiyəm.
Uşaqlara söz qoşdum,
axı özüm nəçiyəm?

Katakombalardan
səsi gəlir buz bağlamış sümüklərin.
Burda – cəhənnəmdə qağayılar çırpınır,
Cənnətə sürünür ilanlar...

Bu şam ağaclarında ağaran göbələklər
buludlardı elə bil...
Göy qübbəsi çiçəklənir
köhnə bataqlıqlarda...
Nə deyəcəksən daha?
Elə bil Sofiya məbəbindəyəm, –
Meşədəyəm.

Burda – ruhlar ölmür,
burda – ruhlar əbədi.

Xəzandan sonra qar yağar,
bəs qar yağandan sonra nə?
Bağda yarpaq tökümü var,
ışığı düşər gözüne.

Qədər ruhu götürməz,
qılınc isə – bədəni.
Sevgi ulduzun parlasa –
gün doğacaq üzünə.

Sənin giləs dodaqların
novruzgülü aşıqı.
Uşaqlar oynayır
cənnətin ağ izində.

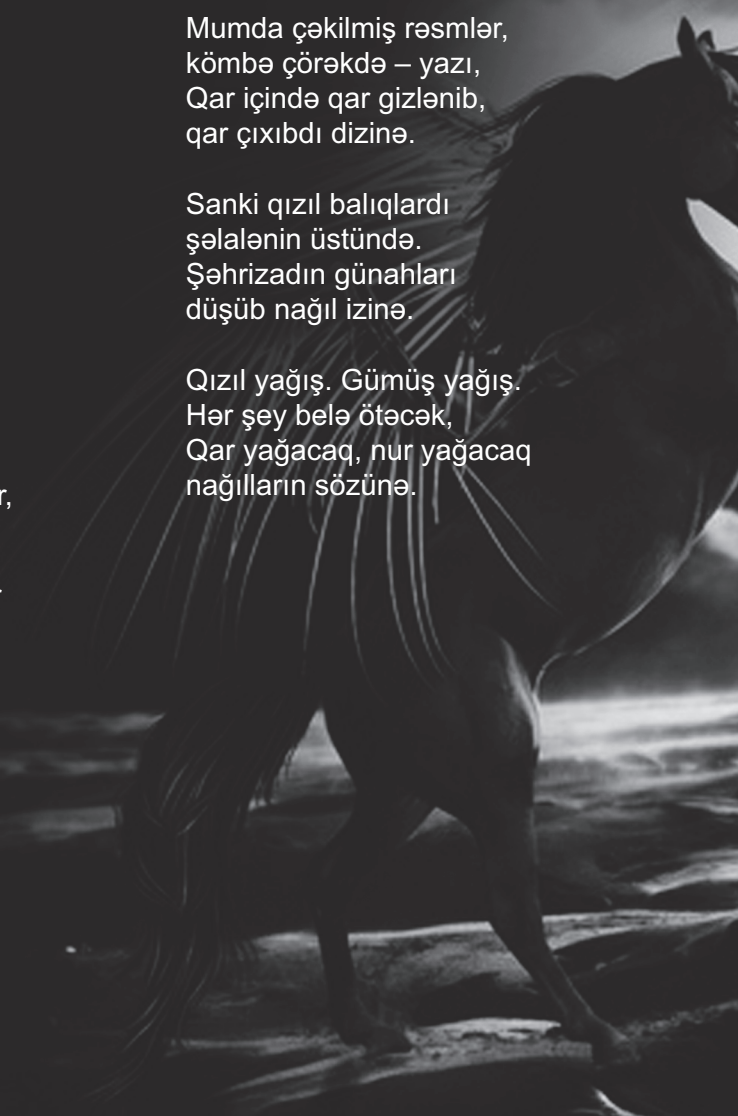
Mumda çəkilmiş rəsmlər,
kömbə çörəkdə – yazı,
Qar içində qar gizlənib,
qar çıxıbdı dizinə.

Sanki qızıl balıqları
şəlalənin üstündə.
Şəhrizadın günahları
düşüb nağıl izinə.

Qızıl yağış. Gümüş yağış.
Hər şey belə ötcək,
Qar yağacaq, nur yağacaq
nağılların sözüne.

116

2016

Yay – mürgülü,
Ölüm – çəmənin üstə.
Sürün onun ardınca Comolunqmaya
qədər
Parabüzən sürünəntək, sürün onun
ardınca.

O işıqdan dönmüşəm,
Məhkəmə-zad qurmayın.
Odur,
Ürək damarlarının ən ucuz dramları
Qırıldı. Hər yan sudur.

Qocalır göy üzü,
Şekspir Danimarkasının
göy üzü qocalır.
Ağac çətirlərinin qoltuğundadı külək.
Hələ ki yatmır Xaron,
Nə vaxtsa yolumuz ora düşəcək.

Su pərilərinin gözləri açıq.
Otlar. Tonqallar. Küllər.
Günəşə boylanıb uşaqlıq çağım,
Çiçəklənir şər güllər.

Taxtadan düzəlib, yoxsa kimindi?
Bu tarla, bu saman, döşəmə-taxta?
Onsuz da əbədi yola çıxmışam
Oturub qızıl taxtda.

Damar-damar yollar itər.
Hər yan vağzal iyi verər.
“Yaşadım”. Yoxsa gözümə göründü
sevgi?
Doğma qəbirlərin körpələr evi.

117

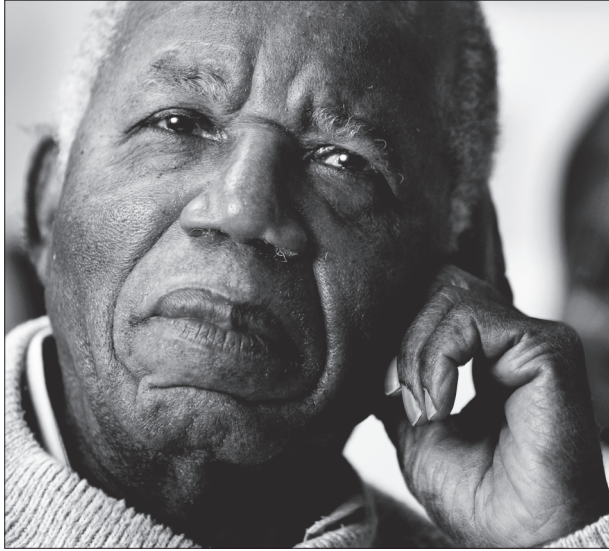
2016

118

2016

Klassik hekayələr. Çinua Açıba

ÇİNUA AÇEBA

1930-cu ildə Nigeriyada anadan olub. Odqididə xristian ailəsində boya-başa çatıb. İlk vaxtlar radioda şərhçi işləyib. "Parçalanma" (1959), "Daha dinclik yoxdur" (1960), "Tanrının oxu" (1964), "Xalq içindən çıxmış adam" (1966), "Savannanın qarışqa yuvaları" (1987) romanlarının, bir çox hekayə, esse və uşaqlar üçün kitabların müəllifidir. 2004-cü ildə şeirlər toplusu işıq üzü görüb.

Əsərləri 50-ə yaxın dilə tərcümə edilmiş yazıçı, "Parçalanma" romanına görə 2007-ci ildə Beynəlxalq Buker mükafatına layiq görülüb.

2013-cü ildə ABŞ-ın Boston şəhərində vəfat edib.

Şirin bala

Bu ani həyəcandan onun üzündə parlayan ehtirası görünə, hər şey mənə aydın oldu. Məsələ üzünün ifadəsində deyildi – onun halı açıq-aşkar göz qabağındaydı. Mən onun ciddiliyini nəzərdə tuturam.

Bu, çox yox, cəmi bir neçə saniyə çəkdi. Əli qəndqabıya salmaq, bir ovuc qəndi götürüb pəncərədən bayıra atmaq üçün məgər nə qədər vaxt lazımdı ki?

Onun sallaq çənəsi bir anlığa irəli çıxsa da, həmin dəqiqə üzündəki hiddət ifadəsi məmnun təbəssümlə əvəz olundu.

– Ay-y! Axı niyə?.. – qonaqlardan biri çaşqın halda dilləndi.

– Sadəcə, ona qalib gəldiyimi qəndə göstərmək istədim. İstəsəm, onu yeyərəm, istəsəm, lap tullayaram gedər.

Qonaqlar bərkədən gülüşdülər. Klet də onlara qoşuldu, ancaq tez də özünü ələ aldı. Bu yerdə mən də gülümsəndüm.

– Sən də qəribə adamsan ha, – gülməkdən bütün bədənini titrəyən, gözləri yaşaran Umera tövşüyərək dedi və üstünə bolluca marqarin yaxılmış çörəklə çay içməyə başladıq.

– Düzdü, – Umeranın, adını bilmədiyim dostu söhbətə qoşuldu. – Qənd yazıq oldu, de ki, daha onun işi bitdi də.

– Amin.

– Tezliklə yağın da növbəsi çatacaq, – Umera əlavə etdi. – Məni bağışlayın, bir növ adət etmişəm, – deyib çörək dilimini çaya batırdı. Sonra suyu daman çörəyi masanın üzərində gəzdirib başını arxaya əydi və bütöv dilimi yekə ağzına dürtüdü.

Ağzındakını çeynəyə-çeynəyə – bax, mən çörəyi belə yeyirəm, – dedi. Sonra əvvəlkindən azca kiçik bir tikə də qoparıb pəncərədən eşiyə atdı. – Get qəndlə salamlaş, daha sizin işiniz bitdi.

– Amin.

– Mayk, deyirəm, bəlkə, bizim qənd əhvalatımızı onlara danışasan? – Klet xahiş elədi. – Hə, danış eşitsinlər də.

– Əşşi, – dedim, – danışılacaq elə bir şey yoxdu. Sadəcə, bizim bu dostumuz Klet, şirin şeyi dilinə toxundurmasa, ürəyi yerinə gəlməz. Ancaq Klet, dilini toxundurmaq nədi, gərək hamısını ağzına dürtüdü.

Lətifə köhnə olsa da, onu ilk dəfə eşidən Umera ilə dostu uğundu. Və çox da yaxşı oldu, çünki Kletin təkid elədiyi kimi, hər şeyi necə var açıb-ağartmaq istəmirdim. Xoşbəxtlikdən Umera ilə dostu, bir-birinə imkan vermədən başlarına gələn

müsiabətlərdən ağızdolusu danışdırlar: o vaxt, demək olar, hamımız, öz “misli görünməmiş” xəstəliklərinin ürək donduran təfərrüatlarını kimə gəldi danışmağa can atan ipoxondrik qarılara dönmüşdük.

Mənim isə ürəyim sıxılır, bu söhbətlər mənə darıxdırıcı görünürdü. Bəzilərindən (lap elə Kletin özündən də) fərqli olaraq, heç vaxt ən adi şeyləri yaxşı bir hekayətə çevirməyi bacarmamışam. Hətta Kletin dərdi olsa belə, ağrı-acı mənə uzun müddət rahatlıq vermir. Ömrümdə ağılıma gəlməzdi ki, zarafat-zarafat, qəndin başına belə bir oyun açalar. Hətta bir tamaşaçı kimi də onun bu hərəkəti mənə çox pis təsir elədi. Bu, haçansa arvadını yoldan çıxarmış kişinin nekroloqunu səhər qəzetində görün tanışımın məni içkiyə qonaq etməyinə oxşayırdı. Bu içki boğazımdan keçməz, çünki triumfator özünə qarşı məndə ikrah və təəssüfdən başqa heç bir hiss oyada bilməz. Əksinə, nə vaxtsa onu biqeyrət eləmiş həmin oynaşa qarşı heyranlığımı artırır.

Kletdən ötrü qənd, sadəcə qənd deyil. Bu, elə bir şeydi ki, həyat onsuz dözül-məzdi. Müharibənin son il yarımını biz bir yerdə yaşayıb, birlikdə işləmişik, odur ki, onun necə əzab çəkdiyini, bir-birinin ardınca necə alçaldıcı məğlubiyyətlərə məruz qaldığını yaxından izləmişəm. Heç vaxt onun qəndə bu dərəcədə alışqanlığının səbəbini başa düşməmiş və ürəkdən təəssüflənə də bilməmişəm. Mən öz kasıb-yana şam yeməyimə qane olmuşam, nahar və səhər yeməyi haqqında düşünməmişəm. Əvvəllər şorbanın ətsiz, ya balıqsız, xüsusən, duzsuz olmasından əziyyət çəkirdim. Ancaq müharibənin ikinci ili tədricən buna da əhəmiyyət vermədim. Klet isə

əksinə, hər gün öz şirin çayından daha bərk-bərk yapışırdı. Mən, hətta aydınlaşdırmağa da çalışmışdım ki, bu qərribə verdiş – başqa cür necə adlandırmağı da bilmirəm – bu xərcəng şişi onda haradan və necə yaranıb; görünür, ilk bədxassəli hüceyrə uzun qış gecələrində Ledbrouk-grouv zənci məhəllələrində yaranmışdı.

Əksər çay və qəhvə həvəskarları artıq çoxdan bu acı, qara içkilərlə keçinməyə alışmışdılar: tək onu əldə edə biləydilər! Sonra adı it dəftərində də olmayan hansısa dahi, bir kəşflə onların əzablarını yüngülləşdirdi. Sən demə, qəhvəyə əlavə edilən kokos, acılığı tamamilə götürürmüş. Üstəlik, bu petit dejeuner¹ çox lazımlı bir şey imiş. Lakin zavallı Kletə ya hər şey lazım idi, ya heç nə. Onun bəzi vaxtlarda məni müflisləşmək dərəcəsinə çatdırdığını hələ deməmişəm? Hə, bu da olub. Lakin bəzən, necə deyərlər, humanistliyim tuturdu və əsəbiləşmək əvəzinə, onun halına acıyırdım: axı qəndə olan bu axmaq aludəçiliyin harası bu zəmanədə addımbaşı rast gəldiyimiz digər vərdişlərdən daha pisdidi? Heç harası. Üstəlik, digər asılılıqlara baxanda, onun heç kimə bir zərəri də yoxdu. Bir dəfə evə sevincindən uça-uça gəldi. Bu yaxınlarda xaricdən qayıdan hansısa tanışi üç funta ona qəndi əvəz edən iki düjün süni həb satmışdı. Klet birbaşa mətbəxə keçib çaydanı odun üstünə qoydu. Sonra çantasının iç cibindən içərisində artıq daşlaşmış tezəriyən qəhvə olan (çayı qurtarmışdı) köhnə dəmir qutunu çıxartdı. “Ona heç nə olmayıb, – dedi, hərçənd mən ağzımı açıb bir kəlmə də danışmamışdım, – sadəcə bir balaca nəm çəkib, amma ətrinə söz yoxdu”. O, qutunun

¹ Dejeuner – yüngül səhər yeməyi (frans.)

içərisindəkini iylədi, bərkimiş kütlədən bıçaqla iki parça qoparıb, iki fincan qəhvə hazırladı. Sonra özünü stula yıxdı. Bu halından çox məmnun olduğu çöhrəsindən aydın görünürdü.

Surroqat qəhvə çox iyrenc bir şey idi. Hər qurtumdan sonra ödüm ağzıma gəlirdi. Dinməzəcə içirdik. Sonra Klet qəfil yerindən sıçrayıb otaqdan çıxdı. Qusmağını güclə saxlamışdı. Bu da məni hələ fincanda qalmış mayeni axıra kimi içmək əzabından qurtardı.

O, otağa qayıdanda üzr istədim. Klet cavab vermədi. Birbaşa öz otağına keçdi, fincana su töküb ağzını yaxalamaq üçün yenidən həyətə çıxdı. Bir qədər qarqara edəndən sonra suyun qalanını ovcuna alıb üzünü islatdı. Mən bir də üzr istəyəndə, o, başını tərpetdi.

Bir qədər keçmiş otağıma gəldi. “İstəmirsən?” – başabəla həbləri ikrahla mənə sarı uzatdı. – Çox qəribədi, bir dəfə qusmaq adamı necə də əldən salarmış!” – dedi. “Yox, istəmirəm, – başımı yellətdim. – Amma tullama. Mütləq kiməsə lazım olacaq, darıxma, istəyən tapılar”.

Ancaq Klet ya məni eşitmədi, ya da sadəcə bu həbləri daha görmək belə istəmirdi. O, üçüncü dəfə eşiyə çıxdı və həbləri bir qədər əvvəl üstünə qusduğu kollara tərəf tolazladı. Güman ki, bu başabəla surroqata bəslədiyi ümidlərinin boşa çıxdığından keçirdiyi xəyal qırıqlığı ona çox pis təsir etmişdi. O, dəlilik həddindəydi; nə səhərlər işə getdi, nə də axşamlar rəfiqəsi Mersiyə görüşmək üçün evdən bayıra çıxdı. İki gün yataqdan qalxmadı.

Üçüncü gün dözməyib, ona bir-iki kəlmə dişimin dibindən çıxanı dedim. Radiodan eşitdiyim təbliğat xarakterli bəlağətli çıxışları da köməyə çağırıb, sağ qalmaq

üçün mübarizə aparmalı olduğumuzu ona xatırlatdım. “Cəhənnəm olsun sənəin müharibən! Tüpürüm belə yaşayışa da!” – hirsle çığırdı. Ancaq tezliklə özünə gəlib xəcalət çəkdi. Mənsə hirsimi boğub gizli təhqiqata başladım.

Direktoratdakı bir tanışımdan bizdən təxminən on mil uzaqlıqda yaşayan və rayondakı “Karitas” anbarlar şəbəkəsini idarə edən Doqerti ata haqqında eşitmişdim. Katoliklik sahəsində geniş məlumatı olan həmin bu dostum xəbərdarlıq etmişdi ki, Doqerti ata nə qədər xeyirxah və genişürəkli bir insan olsa da, son vaxtlar, xüsusən də aeroportda başına qəlpə dəyəndən sonra nə elədiyini heç özü də bilmir.

Növbəti şənbə günü Kletlə yola çıxdıq. Doqerti ata bizi çox mehriban qarşıladı. Əhvalı əla idi. Heç deməzdin ki, bu adam altı gecə dalbadal, göz-gözü görməyən qaranlıqda, göydən yağan bomba yağışı altında aeroportda humanitar yardım gətirmiş təyyarələrin boşaldılmasına rəhbərlik edib, evə isə səhər saat yeddiyə yaxın qayıdıb və vur-tut bir-iki saat yatmağa imkan tapa bilib. Bizimlə hal-əhval tutandan sonra iki həftədən bir işlədiyini bildirdi: “Bu gecə də işdəyəm, sonra yeddi gün geninə-boluna yatıb gözümün acısını alacağam”.

Onun qonaq otağında kəsif qoxudan beyin çatlayırdı: otağı başdan-başa quru balıq, quru süd, yumurta tozu və cürbəcür xeyriyyə qoxuları bürümüşdü. Doqerti ata yumruğuyla gözlərini sildi, bizə nə kimi kömək edə biləcəyini soruşdu. Ancaq ağzımızı açıb bir kəlmə də deməmiş, o, ağır-ağır yerindən qalxıb əlini, boş – əgər küncdəki kiçik xaçı nəzərə almasaq – kitab dolabının üstündəki termosu uzatdı və qəhvə istəyib-istəmədiyimizi soruşdu.

Biz: “Hə, içərik, sağ olun,” – dedik, güman edirdik ki, bu evdə, “havasından belə xeyriyyəçilik ətri duyulan bu Kapitao” qəsridə elə bircə “qəhvə” sözünün özündə artıq qənd və süd var. Mən hələ Doqerti ata ilə yaxşı dil tapa biləcəyimizi də düşündüm, çünki, həqiqətən də, onun xalqa təmən-nasız xidmət etməsinə heyran qalmışdıq: axı ünvanına yağdırdığımız tərifləri rədd etsə də, hər halda, qədərində olan xoş sözlər qarşısında, hətta müqəddəs adam belə dayana bilməz (əlbəttə, əgər bu, açıq-aşkar mədhiyyə deyilsə).

O durub yan otağa keçdi, əlində üç ədəd bozuntul-mavi rəngli, miskin görkəmli plastmas fincanla geri qayıdıb qəhvə süzdü. Barmağına qəhvə töküldüyündən, termosun ələyatımlı olmadığına görə üzr istədi.

Mən ədəblə qəhvəmi içməyə başladım. Gözaltı Kletə baxırdım. O, aldığı qurtumu udmayıb ağızında saxlamışdı.

– Hə-ə, sizə nə köməyim dəyə bilər? – növbəti əsnəməyini gizlətmək üçün əli ilə ağızını tutan Doqerti ata təkrarən soruşdu.

Birinci mən danışdım. Allergiyadan əziyyət çəkdiyimi deyib, onda hansısa bir dərman olub-olmadığını soruşdum.

– Əlbəttə, tapılar. – O, başını tərpətdi. – Bu dəqiqə. Elə sizə lazım olanından varımdı. Cozef atanın da problemi sizinkindəndi. Odur ki, lazımı dava-dərman həmişə əlimin altında olur.

O, yenə yan otağa keçdi. İri bir kitab dolabından lazım olan kitabı axtaran adamlar kimi, dodaqaltı “allergiya, allergiya, allergiya...” mızıldandığını eşidirdim. “Aha, budur, tapdım!” – deyib, əlində dərman şüşəsi ilə yanımıza gəldi. Qabın üstündəki etiketi gözədən keçirən Doqerti ata:

– Alman dilindədi, – dedi. – Siz almanca oxuyursunuz?

– Xeyr.

– Mən də. Başlanğıc üçün gündə üç dəfə qəbul edin, sonrasına baxarıq.

– Sağ olun, Doqerti ata.

– Növbə kimindi? – Doqerti ata gülə-gülə dilləndi.

O, həbləri axtardığı müddətdə, Klet imkan tapıb ağızındakı qəhvəni arxadakı pəncərədən bayıra tükürmüşdü.

– Belə-ə, nə istəyirsiniz? Yaxşı-yaxşı fikirləşin, sizin yalnız bircə şansınız var! – kefi əməlli-başlı düzəlmiş Doqerti ata mənə göz vurdu.

– Doqerti ata, – Klet ciddi görkəm alıb dilləndi, – mənə qənd lazımdı.

Bu evin kandarından içəri ayaq basdığımız andan nigarançılıq içərisində idim: görəsən, öz istəyini necə ifadə edəcək, nə kimi dillər tökəcək? O isə bunu çox sadə bir şəkildə, yalan-palan uydurmadan, açıqca bildirdi! “Nə gözəl”, – deyə düşündüm; mən ömrümdə bunu bacarmazdım. Ola bilsin, Doqerti ata vəziyyətə şadanalıq, bir qədər də mifoloji sadəlik qatmaqla, özü də bilmədən onun işini yüngülləşdirmişdi. Ancaq, hətta belə olmuşdusa da, sonrakı dəqiqələrdə hər şeyi məhv etdi və elə özünün qumdan düzəltdiyi sehrlı qəsri dəcəl uşaq kimi, bir göz qırpmında uçurub dağıtdı.

Doqerti ata Kletin boynundan yapışıb: “Alçaq! Yaramaz!” – deyə-deyə onu bayıra itələdi. Sonra üzünü mənə çevirdi. Ancaq mən artıq o biri qapını tapmışdım və onun köməyi olmadan özüm otaqdan çıxdım. Doqerti ata isə hələ də dəli kimi qışqırır, ağızından alov püskürürdü: “İlahi! Sənə yalvarıram, Qiyamət günü gələndə, Müqəddəs Ruha qarşı edilmiş bu təhqiri unutma!.. Qənd! Qənd! Qənd!!!” Xırıltılı səslə ucadan söylədiklərini eşidirdik: “Buna bir bax, qənd istəyirmiş! Hər gün bir stəkan

südə möhtac minlərlə məsum körpənin öldüyü bir vaxtda bu, qənd istəyir məndən!" Axırda elə qızıqırdı ki, evdən bayıra sıçrayıb, yumruqlarını yellədə-yellədə üstümüzə cumdu. Onun müqəddəs qarğışları altında qaçıb canımızı qurtarmaqdan başqa bir çarəmiz qalmadı.

Qanımız it qanına dönmüşdü, ağzımızı açıb bir kəlmə də deməyə heyimiz qalmamışdı. Amafoya gedən maşın tutmaq üçün yol ayrıcında bir saat gözlədik. Axırda məcbur qalıb piyada yola düşdük. hər an başımıza bomba yağacağı qorxusu ilə, günəşin aman verməyən qızmar şüaları altında on mil ayaq döyməyin nə olduğunu demək, mənəcə artıqdı.

Bax, bizim ilk çay süfrəmizdə Klet məndən belə bir hekayəti danışmağı xahiş eləyirdi. İndi özünüz deyiniz, mən bunu edə bilərdimmi? Hətta üstündən bir xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq, yenə də buna qələbə kimi baxa bilmirəm. Bu, əsl məğlubiyyət idi. Ancaq heç yeganə məğlubiyyət də deyildi.

Doqerti ata ilə görüşümüzdən çox keçməmiş, məni beynəlxalq münasibətlər şöbəindən "tapşırıqla ezam etdilər". Düzdü, "tapşırıq" burda çox təmtəraqlı səslənir: səfər uzağı bir həftə çəkəcək və Portuqaliyanın San-Tome adasından kənara çıxmayacaqdı. Bununla belə, özümü göyün yeddinci qatında hiss edirdim. Xaricin yerini heç nə verməz, üstəlik, müharibə başlanandan Biafradan bir addım da kənara çıxmamışdım. Bu kədərli fakt, avara-sərgərdan biri kimi ad çıxarmağıma baxmayaraq, məni nəinki yoldaşlarımla gözündən salırdı, həm də ən əsası, birdən-birə yüksək status və firavan həyat rəmzinə çevrilmiş sabun, dəsmal, ülgüc və sair adi məişət rahatlıqlarının ağuşunda yenidən xumar-

lanmaq üçün heç bir şans qoymurdu.

Yola düşməzdən bir gün əvvəl qonaqların bizə axını başladı. Hamı – dost-tanış, tanıdığım insanlar və hətta mənə hardasa düşmən olanlar da toplaşmışdılar. Hərəsi kiçik bir xahişlə gəlmişdi. Belə təşriflər artıq çoxdan əsl ayinə, az qala, elə bir bayrama çevrilib ki, bunun mənasını xalqın yaddaşının dərin qatlarında axtarıb-tapmaq daha heç vaxt mümkün olmayacaq. Kiminsə bəxti gətirib – nə bəxtəvər adamdı, onu, adi insanlar üçün, həqiqətən də, əlçatmaz olan başqa, mifik bir aləmə "tapşırıqla göndərirlər". Elə bir aləmə ki, orda insanlar hələ də firavan, rahat yaşayır. Hamı onun yanına bir təmənna, bir istəklə gəlir. Bu bəxtəvər də heç kəsi naümid qoymur: "Mən çalışacağam, ancaq özün də yaxşı bilirsən, məsələ bundadı ki..." "Hə, hə, əlbəttə, başa düşürəm, ancaq sən, heç olmasa, cəhd edərsən..."

Və nə düz-əməlli ümid verən olur, nə də öhdəçilik götürən.

Ancaq bəzilərdən, həqiqətən də, çox ciddi sifarişlər daxil olurdu. Belə xahişlərə artıq söz sərf eləməz. Sifariş yazılmış bir parça kağız və bu kağıza sancaqlanmış "xarici valyuta" kifayət edirdi. Kimisi duz sifariş edirdi – ağır yük olduğundan, ölkəyə, demək olar, duz gətirilmirdi. Bir çoxları özü, yaxud məşuqələri üçün alt paltar istəyirdi. Bir abırsız isə, kontraseptiv – ailədənkenar büdcə planlaşdırılması üçün vasitə gətirməyi xahiş eləmişdi. Mən də eləməyib tənbellik, onun xahişini bərkdən səsləndirdim və bu da toplaşanların gülüşünə səbəb oldu. Əlimdə qeyd dəftərçəsi, otaqda dəli kimi var-gəl edir, aradabir Doqerti atanın sözünü xatırlayırdım: "Yaxşı-yaxşı fikirləşin, sizin yalnız bircə şansınız var!"

Bəli, bəli, ehtimal olunan düşmənlərim də gəlmişdilər. Biri elə yolun o üzündəki qonşumuz idi. Deyilənə görə, əvvəllər protestant keşişi olub, amma hansısa günahlarına görə rütbəsi əlindən alınıb. Bu özündənrazı eşşək hələ müharibənin lap əvvəlində özünə yağlı bir yer düzəldib və indi hökumətin xaricdən aldığı məhsulların, əsasən də, qadın alt paltarlarının bölüşdürülməsi işinə rəhbərlik edir. Onun boynundan tutub eşiyə atmaqdan özümü güclə saxladım. O günə qədər bizi adam yerinə qoymurdu. Amma bir də baxıb gördüm nə? – budur, təşrif gətirib, özü də yellənir, sanki əmir, at belində gəzintiyyə çıxıb. Mənə yaxınlaşıb, onun üçün ağ saçları boyamaqdan ötrü iki şüşə pomada ala bilib-bilməyəcəyimi soruşdu. Dedi və beş dollar pul uzatdı. Amma mən hələ də bir rəfiqəmin büstqalter almaq üçün ərizə ilə ona müraciət edəndə, həmin bu alçağın ona, həftəsonu hansısa bir kənddə gecəni birlikdə keçirmək təklifini unutmamışdım.

Ezamiyyət üçün çox cüzi xərclik vermişdilər, ancaq San-Tomedə yeməyə qənaət edib, həftənin axırına bir qədər valyuta saxlamışdım ki, özümçün bəzi xırda-para, o cümlədən, allergiyaya qarşı həb ala bilim. (Doqerti atanın verdiyi dərmanı tələsiklikdə unutmuşdum.) Klet üçünsə – buna da çox sevinmişdim – yarım funta bir qutu “Lipton” çayı və iki paket qənd aldım. Aeroportda pasport yoxlanışı zamanı gözümü bir saniyəliyə baqajımdan ayırmağa məcbur olduqda, həmin bu iki paketdən birinin oğurlandığını görüb necə hiddətləndiyimi təsəvvür edə bilməzsiniz! Nə bilmək olar, əgər bu paket oğurlanmasaydı, bəlkə də, Klet sonralar

qənd qarşısında o alçaldıcı məğlubiyyətə də məruz qalmazdı.

Evə qayıtdığım gün Mersi onun (elə mənim də) yanına gəldi. Ona bir parça “Lüks” sabunu və bir tükik əl kremi gətirmişdim. O, heyranlığını gizlədə bilmirdi.

– Çay istəyirsən? – deyə Klet soruşdu.

– Hə, əlbəttə! – Mersi incə səslə cavab verdi. – Sənin çayın var? Əladı ki! Qənd də var! Bu lap qiymət oldu ki! Özümə bir az götürüm də.

Mən görmədim, ancaq, deyəsən, əlini ağız açıq paketə salıb çantasına tökmək üçün bir ovuc qənd götürdü. Elə bu an mətbəxdən otağa qayıdan Klet isti çaydanı əlindən yerə salıb qırğı kimi onun üstünə şığıdı. Və bunu öz gözlərimlə gördüm. Mersi bir anlığa özünü itirdi, elə bildi bu, nəse axmaq bir zarafatdı. Ancaq mən bilirdim ki, burda zarafat-filan yoxdu və həmin an ömrümün sonuna kimi Kletə nifrət etməyə hazır idim. O, Mersinin əlindən tutaraq, az qala var gücü ilə qızın barmaqlarını aralamağa başladı.

– Klet! – qeyri-iradi bağırırdım. – Bədi, qurtar!

– Yiyəsi ölmüşdü elə! – Klet acıqla dilləndi. – Daha bu qızların əlindən bilmirəm başımı götürüb hara cəhənnəm olum?! Elə onu bilirlər ki, nə görsələr, qamarlayıb aradan çıxsınlar!

– Burax məni! – pərt olduğundan gözləri yaşarmış Mersi qışqırdı. Əlini Kletin barmaqları arasından çıxardı və bir addım geri çəkildi. Əlindəki qənd parçalarını onun sifətinə çırparaq çantasını götürdü və cəld otaqdan çıxdı. Klet yerə dağılımış beş-altı qəndi yığmağa başladı.

– Sem! – Klet nökeri səslədi. – Bir çaydan da qoy! – Sonra üzünü mənə sarı çevirib təkrar etdi:

– Mayk, sən mənim qəndlə mübarizəm haqqında bildiklərini onlara danışmağa borclusan!

Onun gözləri dəhşətli xatirələrdən parlayırdı.

– Məktəbdə ona “Şirin bala” adı vermişdilər, – mən yenə söhbətdən yayınmaq istədim.

– Eh, Mayk, sən də ağzından hər sözü kəlbətinlə çəkmək lazımdı! Heç bilmirəm, səni təbliğat idarəsinə necə işə götürüblər?!

Qonaqlar gülüşdü. Mən gördüm ki, Klet yaman dilxordu. Alnında tər damlları puçurlanmışdı. Elə bil bütün görkəmiylə özünə əzab verməkdən aldığı həzzin təntənəsini yaşamaq üçün ona imkan verilməsini istəyirdi.

Hirsləndim.

– Qəndə görə o, öz sevgilisini itirdi, – dedim. – Hə, hə, çox yaxşı, ağıllı-kamallı bir qızı itirdi, çünki ona alıb gətirdiyim beş-altı tikə qənddən keçmək istəmədi.

– Düz deyil! – Klet qışqırdı. – Tərbiyəli qız tapdı da mənimçün! Əşşi, Mersi də elə o birilərinin tayıdı, abırsızın, görməmişin biridi!

– Bizim hamımız kimidi, Klet, maraqlıdı, necə olub ki, sən bunu əvvəllər başa düşməmişən?! Sən neçə ay onunla gəzmisən, yatmışan... amma bunu, yalnız mən sənə bir qutu qənd alanda başa düşmüşən! Gözlərin elə bu zaman açılıb!

– Mayk, artıq hamı bildi ki, qəndi sən almısan. Daha təkrar-təkrar deməyin nə mənası? Məsələ bunda deyil axı...

– Yaxşı, bəs onda nədədi, hə?

Və birdən, bütün bunların necə mənasız bir şey olduğunu anladım. Başa düşdüm ki, heç nədən – hətta indi də, çarəsiz vaxtlarımızda olduğu kimi deyilmiş bir acı söz, iki dost arasında, az qala, müharibəyə gətirib çıxara bilər. Və mən uçurumun bir addımlığında söhbəti zarafata saldı.

– Klet evlənmək qərarına gələndə, – dedim, – ondan ötrü xüsusi olaraq nikah andı düşünüb tapmaq lazım gələcək. “Və sənənlə bütün dünya nemətlərini – “Teyt ənd Lil” şirkətinin məhsullarından başqa – bölüşəcəyəm”. Əgər Doqerti ataya haçansa ölkəyə qayıtmağa icazə versələr, o, bunu lazımcınca dəyərləndirəcək.

Umera ilə dostu yenə gülməkdən uğunub getdilər.

AMOS OZ

1939-cu ildə Yerusəlim şəhərində anadan olub. İlk hekayələrini iyirmi yaşında çap etdirib. “Başqa yerdə” (1966), “Mənim Mixaelim” (1967), “Dinlik” (1982), “Qadını tanımaq” (1989), “Zirzəmidə bəbir” (1995), “Olum və ölümün qafiyəsi” (2007) romanlarının, “Çaqqallar harda ulayır” (1965), “Ölənmə kimi” (1971), “Başqaları” (1974), “Suya və küləyə toxunmaq” (1974), “Eyni dəniz” (1999) kitablarının müəllifidir. “Höte” (2005) və “Kafka” ədəbi mükafatlarının laureatıdır. Əsərləri qırxa yaxın dildə tərcümə olunub.

Küləyin yolu

1

Gideonun son günü gözəl bir səhər sühbəti ilə başladı. Payızdakı kimi yumşaq hava idi. Şərqdə üfözü bürümüş qalın buludların o üzündə solğun parıltılar sayışırdı. Yeni gün öz planlarını indidən aşkarlamır, qaynar günortanın məqamını gözlədiyini birce eyhamla belə bildirmirdi.

Gündoğanda al-qırmızı parıltıya bələnmiş dağları səhər yeli sıgallayırdı. Budur, çəpəki düşən şüalar buludları yarırdı.

Və yeni gün doğuldu. Günəşin mehriban əli dəyən kimi, mazğalların qara ağız yerindən indicə qalxmış uşaqların yuxulu gözləri kimi parlardı. Gözqamaşdıran odlü kürə üfözü üzərində ucaldı, buludların səfinə zərbələr endirib onları sarsıtdı. Şərq alışbayanırdı. Səmanın zərif qırmızısı, al qan rənginin parlaqlığı qarşısında geri çəkildi.

Düşərgə günəş doğandan bir neçə dəqiqə qabaq, şeypur səsinə oyanmışdı. Gideon qalxdı, barakdan ayaqyalın çıxdı və hələ yuxunun əsarətindən qurtulmamış gözlərilə qızaran səhərin tamaşasına durdu. Əlinin birini günlük edib heç cür oyanmaq istəməyən gözüne tutmuşdu, digər əli də qeyri-ixtiyari düymələrini bağlayırdı. Səhərin təzə-tər havasında artıq maşınların metal səsləri eşidilir, bir neçə çalışqan oğlan isə silahlarını ilk yoxlama üçün təmizləyirdi. Gideon ləngiyirdi. Qəlbinin dərinliklərində yorğun bir həyəcan, dumanlı bir istək baş qaldırdı. Günəş artıq çoxdan çıxmışdı, o isə kürəyindən dürtmə yeyib,

sərt deyilmiş "işə başla!" sözlərini eşidənə kimi, barakın hündərində yuxulu-yuxulu veyilləndi.

Otağa qayıtdı, səfər çarpayısını səliqəyə saldı, avtomatını təmizləyib ülgücfırçasını götürdü. Evkaliptlərin bəmbəyaz gövdələrindən asılmış, nizam-intizama, səliqə-sahmana çağıran plakatların arasından uzanan yolla gedə-gedə qəfildən xatırladı ki, bu gün İyar¹ ayının beşi, Müstəqillik Günüdür. Bu gün taqım, bayram münasibətilə İsrail çölündə paraşüt şousu düzəltməli idi. Duşxanaya girdi, güzgü qarşısında boş yer gözləyə-gözləyə dişlərini təmizləyib, qızlar barədə fikirləşirdi. Təxminən saat yarımından sonra hazırlıq bitəcək, taqım təyyarəyə dolub, əməliyyat yerinə uçaçaqdı.

¹İyar – yəhudi təqviminin ikinci ayı

Bir dəstə mülki geyimli adam onların tullanmasını gözləyəcəkdi və yəqin, aralarında çoxlu qız da olacaqdı. Onlar Gideonun doğulduğu, orduya gedənədək yaşadığı Nof Harişin, demək olar, düz üstündə tullanacaqdılar. Ayaqları yere dəyəndə, uşaqlar onu dövrəyə alacaq, ətrafında atılıb düşərək qışqırışacaqdılar: “Gideon! Baxın, baxın, bu ki, bizim Gideon-dur!”

İki cantaraq oğlanın arasından sivişib güzgünün qabağına keçdi, ülgücünü çıxardı, üzünü sabunlamağa başladı.

– Bu gün istidi ha, – dedi.

– Hələ yox. Amma olacaq, – onlardan biri təmkinlə cavab verdi.

İkinci oğlan Gideonun üstünə çəmkirdi:

– Ağzını yum! Nədi, bütün günü zəv-zəkləyəcəksən?

Gideon incimədi. Əksinə, bu sözlərdən içində bir sevinc dalğası boy verdi. Üzünü silib meydana çıxdı. Alatoranın mavi işığını hamsin¹ küləyinin bozumsuz-ağ parıltısı əvəz etdi.

2

Şimşon Şeynbaum dünən axşam əminliklə xəbər verdi ki, hamsin artıq yaxınlaşmaqdadır. Yataqdan qalxanda, ilk növbədə pəncərənin qabağına tələsdi və həmişəki kimi düz dediyindən məmnunluq duydu. Otağı isti küləkdən qorumaq üçün pəncərənin taxtasını örtüdü, üzünə, tüklü çiyinlərinə, sinəsinə su vurdu, üzünü qırxdı və özü üçün səhər yeməyinə dünən yeməxanadan gətirdiyi şirin ruletlə qəhvə hazırladı. Şimşon Şeynbaumun vaxtını boş yerə keçirməkdən zəhləsi gedirdi, xüsusilə də səhərlər, adamın iş qabiliyyəti yüksək olanda: evdən çıxmaq, yeməxana-

naya getmək, əngə vermək, qəzetləri oxumaq, xəbərləri müzakirə etmək – bir də görürsən, səhərin yarısı zay oldu. Günü həmişə ruletlə qəhvədən başlayırdı. Altıya on dəqiqə işləmiş, ilk xəbərlər buraxılışından sonra, Gideon Şeynbaumun atası artıq masa arxasında otururdu. Beləcə, hər gün, heç bir istisnaya yol vermədən.

Stol arxasında əyləşib, ölkənin üzbəüz divardan asılmış xəritəsinə bir neçə dəqiqə baxdı. Səhər erkən, lap oyanmaq ərafəsində gördüyü yuxunu xatırlamağa çalışırdı; hardasa yaddaşının dərinliklərinə bir tikan kimi sancılıb qalmışdı. Nə qədər eləse də, yadına düşmürdü. Şimşon o zəhrimar yuxuya daha bir dəqiqəsini də ayırmağı qərara aldı və işə başladı. Düzdür, bu gün bayram idi, amma onu qeyd etməyin ən yaxşı yolu avaraçılıq eləməyib əməlli-başlı işləməkdir. Gedib paraşütçülərə – elə Gideona da, çünki oğlu, bəlkə də, elə ilk tullanandan biri olacaqdı, – baxacağı vaxta hələ bir neçə saat qalırdı. Yaşın yetmiş beşi haqlayanda vaxtını boş yerə sərf etməyi özünə rəva bilmirsən, xüsusilə də əgər kağız üzərinə köçürüləsi mətləblər yaddaşındakı yeri dar edirsə. İlahi, vaxtım yaman az qalıb!

Şimşon Şeynbaumun təqdimata ehtiyacı yoxdu. Yəhudi Fəhlə Hərəkatı onların təməlini qoyan ataların hörmətini necə saxlamağı yaxşı bilir; bu yerlərdə Şimşon Şeynbaumun adının ətrafında bir şöhrət haləsi vardı. Onilliklər boyu o, gənclik xeyallarını gerçəkləşdirmək üçün cismini və ruhunu qızırğanmadan mübarizəyə vermişdi. Uğursuzluqlar, ağırlı məğlubiyyətlər onun inamını sarsıtmadı, qırmadı, amma içindəki inama kədərli bir müdriklik çaları qatdı. Başqalarının zəifliklərini, ideo-

¹ hamsin – cənub küləyi

loji təraddüdlərini nə qədər yaxşı anlayırdisa, öz çatışmazlıqları ilə də bir o qədər sərt mübarizə aparırdı. Onları beşikdəcə boğur, daim öz yüksək prinsiplərinə uyğun hərəkət edir, həyatını sərt intizama tabe etməklə, içində nəşə gizli bir sevinc yaşayırdı.

İndi, Müstəqillik Günü, səhər saat altı ilə yeddi arasında Şimşon Şeynbaum hələ baladan yetim qalmış ataya o qədər də oxşamırdı, amma bu rola özünün bütün parametrləri ilə ideal şəkildə uyğun gəlirdi. Onun hər şeyi görənlərini gözəlindərinin dərinliklərində bir kinayə kölgəsi ilə yanaşı, melanxolik ifadə gizlənməmişdi; ciddi, uzaqgörən insana xas üzü vardı.

İndi masa arxasında dimdik oturub, başını səhifələrə sarı əyib. Otaqdakı bütün mebellər kimi, bu masa da şümal ağacdən düzəldilib, – çox rahat və bəzək-düzəksizdir. Evi, əhalisi kifayət qədər varlı olan kibuslardakı¹ kottecdən çox, rahib hücrəsinə oxşayır.

Məhsuldarlıq bu səhərin nəsibi deyildi. Düşüncələri səhər alatoranında ani görünüb yox olan yuxuya təkrar-təkrar qayıdırdı. Yuxunu mütləq xatırlamalı olacaqdı; yalnız bundan sonra onu unudub diqqətini öz işinə cəmləyə bilirdi. Deyəsən, orda xortum idi, şlanq idi, nəydi, amma vardı, bir də qızıl balıq... ya da ona bənzər nəşə. Deyəsən, kiminləsə mübahisə edirdi. Yox e-e, əlaqəsiz şeylərdir... İşə başlamaq vaxtıdır. Belə çıxır ki, Poaley Sion² hərəkatı lap əvvəldən üstünü adi boşboğazlıqlarla pərdələməyə çalışdıqları barışmaz ideoloji ziddiyyətlər üzərində qurulub. Bu ziddiyyətləri kor da görərdi; hərəkatı sarsıtmaq, fəaliyyətini gözədən salmaq üçün bu ziddiyyətlərdən öz maraqları naminə

istifadə etməyə cəhd göstərən istənilən şəxs, sadəcə olaraq, nəyə girişdiyini başa düşmür. Və bunu sübut etmək çox asandır.

Şimşon Şeynbaumun zəngin həyat təcrübəsi taleyimizi – həm şəxsi, həm icimai – idarə edən əlin necə şıltaq, düşüncəsiz olduğuna onu inandırmışdı. Hələ cavanlıq dövründən onu fərqləndirən mütədillik, düzgünlüyünü heç vaxt əlindən ala bilməmişdi. Ən diqqətəlayiq və gözəl keyfiyyətlərindən biri – uzaqgörənliyi heç vaxt imanına mane olmamış mömin böyüklərimizə layiq daxili təmizlik idi. Şeynbaumun sözlərilə əməli həmişə üst-üstə düşmüşdü. Bizim rəhbərlərdən çoxunun siyasətə girib əl əməyini büsbütün unutmalarına baxmayaraq, Şeynbaum kibusu heç vaxt tərk etmədi. O, başqa işlərdən imtina etmiş, Fəhlə Konqresinin iclaslarına qatılmağa isə çox həvəssiz razılmışdı. Lap son zamanlara qədər vaxtını fiziki və zehni əmək arasında bölürdü: üç gün bağda işləyir, üç gün də sevimli nəzəriyyələri üzərində çalışırdı. Nof Harişin bağları öz gözəlliyinə görə onun əllərinə borclu idi. Ağacları necə əkdini, budadığını, dibini yumşaltdığını, suladığını, bellədiyini, gübrələdiyini, yerini dəyişdiyini, alağın elədiyini çoxları hələ də xatırlayır. Hərəkatın aparıcı ideoloqu olması icmanın sadə üzvü kimi borcunu yerinə yetirməsinə heç vaxt mane olmurdu: o, gecə növbəsinə çıxır, mətbəxdə növbə çəkir, məhsul yığımına kömək edirdi. Şamşon Şeynbaumun həyat yoluna ikili standartlar qətiyyənlər kölgə salmamışdı; xəyallarını dərhal həyata keçirirdi, zəiflik, iradəsizlik ona yad idi – bir neçə il qabaq hərəkatın katibi onun yetmişilliyi münasibətilə məhz belə yazmışdı.

¹ **kibus** – İsraildə kənd təsərrüfatı icması

² **Poaley Sion** – Yəhudi Sosial-Demokrat Partiyası

Ümitsizlik, həyata nifrət də ona tanış idi. Lakin Şimon Şeynbaum bu əzici hissləri qaynar enerji mənbəyinə çevirməyin yolunu həmişə tapırdı. Onu iş görməyə, hərəkət etməyə həvəsləndirən sevimli marşda oxuduqları kimi:

*Qalxırıq dağlara rəşadətlə, əzmlə,
Açılacaq bu səhər göylərin gözü.
Əlvida demişik artıq dünənə,
İşıqlı səbahlar gözləyir bizi!*

Kaş indi gecənin qaranlığından həmin o yuxunu qoparıb aydına çıxarırdı, ona yaxşı-yaxşı baxırdı, sonra beynindən qovub, nəhayət, işinə davam edə bilirdi. Vaxt gedir axı. Rezin şlanq, şahmat qam-biti, qızıl balıq, kiminləsə qəzəbli mübahisə – bunların arasında nə əlaqə ola bilərdi ki?..

Şimon Şeynbaum uzun illər tək yaşamışdı. Bütün qüvvəsini ideoloji məcraya yönəldirdi. Bu iş naminə evdəki rahatlığını da qurban verirdi. Lakin kifayət qədər ahıl yaşında belə gənclik təmizliyini, səmiyyəti qoruyub saxlaya bilmişdi. Yalnız əlli altı yaşında qəflətən Raya Qrispanla evlənmiş, Gideonun atası olmuşdu, sonra da arvadından ayrılıb ideoloji işinə qayıtmışdı. Şimon Şeynbaumun evlənənədək tərki-dünya həyatı yaşadığını söyləmək ikiüzlülük olardı. O, qadınların, tələbələrinin diqqətini həmişə cəlb edirdi. Gur saçlarına dən düşəndə hələ lap cavan idi, küləkdən sərtləşmiş üzünü isə narın qırıqların incə naxışı örtmüşdü. Enli kürəyi, güclü çiyinləri, səsinin məxməri ahəngi – daim istiqanlı, dalğın olması, dünyaya kifayət qədər skeptik münasibəti və bir də daimi tənhalığı – qəlbləri həyəcədən quş kimi çırpınan qadınları onun cazibəsinə salırdı. Şayiələr kibusun azı bir vələddüzinasını onun aya-

ğına yazırdı – hələ ətraf yerləri demirik. Dedi-qodunun ucu-bucağı görünmürdü. Amma onların üzərində dayanmaq fikrimiz yoxdur.

Şimşon Şeynbaum əlli altı yaşında qərara aldı ki, dünyaya bir oğul gətirsə, pis olmaz – həm varisdir, həm də nəslini, adını əsrlər boyu yaşadar. Onda Raya Qrispanın – özündən otuz üç yaş kiçik, əməlli-başlı kəkələyən bəstəboy qızın qəlbini fəth elədi. Dostların dar çevrəsində qeyd etdikləri toydan üç ay sonra Gideon doğuldu. Amma kibus heyrətdən özünə gəlməyə macal tapmamış, Şimşon Rayanı geriye, qadının əvvəlki evinə yola saldı və özünü yenə ideoloji işə həsr etdi. Bu hərəkəti də əks-sədasız ötürmədi, lakin Şimşon Şeynbaumun özü də bunu etməmişdən, ağırlı tərəddüdlərin mənəşəsində bir xeyli sıxılmalı olmuşdu.

İndi diqqətini toparlayıb məntiqlə götür-qoy etməli idi. Aha, həmin yuxu, deyəsən, yenə qayıdır axı... Artıq bir söz işlətmədən otağıma girib demişdi ki, mütləq gedib bu dava-dalaşa son qoymalıyam. Daha sual vermədən, onun dalına düşüb getdim. Kimsə yeməxananın qarşısındakı çəmənlərdə dekorativ göl üçün çala qazmışdı, elə bil hansısa polyak mülkədərinin qəsrinin qabağı idi, mən də bundan möhkəm əsəbiləşmişdim, çünki ona bu ixtiyarı verən olmamışdı. Ucadan kiminsə üstünə çıxırırdım. Amma kim idi – anlamaq olmurdu. Nohurda qızıl balıq üzür. Bir oğlan qara rezin şlanqla ora su doldurur. Qərara alıram ki, bu oyunbazlığa elə bu dəqiqə son qoyam, ancaq oğlan mənə qulaq asmır. Şlanq boyu gedib kranı tapmaq, həmin o adam öz nohur planını həyata keçirməmiş suyu başdan kəsmək istəyirəm. Elə hey gedirəm, gedirəm, axırda başa düşürəm ki, əslində, eyni

yerdə dövrə vururam, heç kran-zad da yoxdur – şlanqın o biri ucu təzədən nohura girib suyu ordan sümürür... Nəsə, absurd bir şey. Yuxu elə belə də bitir... Poaley Sionun əsl ideoloji platformasını dialektikasız-filansız, lap hərfi şəkildə, sözbəsöz qəbul etmək lazımdır.

3

Raya Qrinspandan ayrıldıktan sonra, Şimşon Şeynbaum oğlunun yaxşı tərbiyə alması, gələcəyi üçün məsuliyyəti öz boynundan atmadı. Təxminən, uşağın altı yaşından bütün məhəbbətini, nəvazişini məhz ona verirdi. Lakin Gideon atası üçün sülalənin davamçısı, nəslin dayağından çox, xəyal qırıqlığının təcəssümü oldu. Uşaqlıqda həmişə burnunun suyu axırdı. Konfet kağızları, quru yarpaqlar, barama qurdları ilə oynamağı sevən astagəl, utancaq oğlan idi. On iki yaşından etibarən, hansısa yelbeyin qız daim onun qəlbini qırırdı. Özü də qızın neçə yaşında olmasının onun üçün heç bir əhəmiyyəti yox idi. Məhəbbəti oğlanı daim incidir, divar qəzetində romantik şeirlərini, kifayət qədər acı parodiyalarını dərc etdirirdi. Sonra, az qala qız kimi göyçək, qarasaç, kibusun küçələrində dinməzəcə gəzməyi sevən dalğın bir yeniyetməyə çevrildi. Nə işdə fərqlənirdi, nə də ictimai fəaliyyətdə. Nitqi ləng idi və çox güman, elə fikirləri də nitqinə bənzəyirdi. Şeirləri Şimşona dözülməz dərəcədə sentimental, parodiyaları zəhərli gəlirdi, özü də onlarda həqiqi ilhamın işartısından əsər-ələmət görmürdü. Pinokkio ləqəbinin bu oğlana çox yaraşdığını danmaq mənasız bir şey idi. Bəzən isə təbəssümü Şimşona Raya Qrinspanı xatırlatdığından, onu lap özündən çıxarırdı.

Lakin il yarım qabaq Gideon, nəhayət, atasının könlünü ala bildi.

O, Şimşonun yanına gəlib, desant qoşunlarında qulluq etmək üçün yazılı razılığını istədi. Ailədə yeganə oğul olduğundan, ona hər iki valideynin razılığı lazım idi. Yalnız onda Şimşon Şeynbaum əmin oldu ki, bu, oğlunun növbəti sarsaq zarafatı deyil. Və böyük məmnuniyyətlə razılıq verdi: heç şübhəsiz, bu addım oğlunun taleyində kəskin dönüş nöqtəsi olacaqdı. Orda kişiləşərdi. Qoy getsin. Niyə getməsin ki?..

Lakin Raya Qrinspanın inadkar müqaviməti gözlənilməz bir maneəyə çevrildi. Yox, yüz il qala, o, bu kağızı imzalamayacaq. Heç vaxt, heç bir halda.

Bir axşam Şimşonun özü onun otağına gəldi. Xahiş etdi, mübahisə açdı, üstünə çığırdı.

Heç nəyin xeyri olmadı. İmzalamıram, vəssalam! Səbəb-zad da yoxdur, sadəcə, imzalamayacaq. Odur ki, Şimşon oğlunun azad seçimini təmin etmək üçün ən son tədbirə əl atdı. O, İolekə şəxsən məktub yazıb kömək istədi. Xahiş etdi ki, oğlunun orduya getməsinə icazə versinlər. Yazdı ki, oğlanın anası emosional cəhətdən sabit adam deyil. Oğlanınsa əla desantçı olacağı təbii idi. Şimşon bu məktubu yazmaqla bütün məsuliyyəti öz boynuna götürürdü. Yeri gəlmişkən, indiyədək heç vaxt, heç kəsdən kömək istəməyib və bir də ömrü boyu istəməyəcək. Bu, həyatında ilk və son dəfədir. İolekdən xahiş etdi ki, bu məsələyə baxıb əlindən gələni əsirgəməsin...

Sentyabrın sonunda, bağların sıx yaşıllığında ilk qızılı saçlaqlar gözə dəyəndə, Gideon Şeynbaumu paraşüt alayına qəbul etdilər.

Həmin andan etibarən, Şimşon Şeynbaum kişinin bu dünyada özündən sonra qoyacaq yeganə dəyərli mirasın yaddaş

olduğunu düşünüb, ideoloji işə daha möhkəm girişdi. Şimşon Şeynbaum Yəhudi Fəhlə Hərəkatının salnaməsində silinməz izlər qoymuşdu. Qocalığına hələ xeyli vardı. Yetmiş beş yaşına baxmayaraq, saçları sıx idi, dizlərində də təpər vardı. Gözləri tükü tükədən seçir, fikri itiliyi ilə fərqlənirdi. Qayışbaldır olsa da, güclü idi, azca xırıltılı səsi, yaşından asılı olmayaraq, qadınları hələ də yerindən oynadırdı. Şax qaməti vardı, təvazökar davransa da, öz qiymətini yaxşı bilirdi. Xatırlatmağa gerek yoxdur ki, iliyinə kimi Nof Harişli idi. İclaslardan, formal tədbirlərdən qaçırdı, o ki qala, rəsmi mərasimlər ola. O, xalqımızın və hərəkatımızın bitmək bilməyən şöhrət salnaməsinə öz adını qələmi ilə əbədilik yazmışdı.

4

Gideon Şeynbaumun son günü gözəl bir sübhcağı ilə başladı. Günəş şüalarının şəh damcılarını yarpaqlardan necə sümürdüynü görürdü. Şərq tərəfdəki uzaq dağ zirvələri qırmızı rəngə boyanmışdı. Bu gün bayram idi: müstəqilliyi və doğma yerlər üzərində azad uçuşu bayram edirdilər. Bütün gecə yarıyuxulu halda ağır şimal səması altında tutqun rəngli payız meşələrini, adlarını bilmədiyi nəhəng ağacları görür, payızın xoş rayihəsini duyurdu. Bütün gecəni solğun yarpaqlar yellənə-yellənə tanış barakların damlarına düşürdü. Və səhər oyananda, şimal meşəsindəki adını bilmədiyi ağacların xışıltısı hələ də qulaqlarında səslənirdi.

Gideon, təyyarənin bətnindən atılması ilə paraşütün açılması arasındakı sərbəst uçuşu çox sevirdi. Boşluq yanından ildırım sürətilə keçir, onu sanki qəzəbli ağuşunda boğmaq istəyirdi. Başı ləzzətdən gicəllənirdi... Sürət öz dəliqanlılığı ilə səni məst

edir, hava fışıldayır, inləyir, bütün bədənin həzz içində az qalır qıc ola, sinirlərin qıpqırmızı közərmiş sim kimi tarımdır, ürəyin isə küt çırpıntısıyla ətrafın uğultusuna ritm tutur. Vücudunu küləyə tam təslim edəndə isə, qəflətən başının üstündə paraşüt açılır. Kəndirlər səni etibarlı kişi qolları kimi qucur, içinə bir əmin-amanlıq, təhlükəsizlik hissi dolur. Sən qoltuqlarından yapışmış sakit gücü duyursan. Dəliqanlılığın coşqusu yerini hüzurlu ləzzətə verir. Bədənin yüngül küləyin dalğalarında ehmallıca titrəyərək havada sürüşür, üzür. Heç vaxt ayaqların yerə məhz harada dəyəcəyini əvvəlcədən bilməzsən, – bax, o təpənin yamacında, yoxsa portağal meşəsinə daha yaxın yerdə. Və budur, yorğun köçəri quş kimi, yerə yaxınlaşırsan, damları, yolları, çəməndəki inəkləri görə-görə, yavaşca süzürsən, guya seçimin var, guya nə edəcəyinə özün qərar verirsən.

Yer artıq lap ayağının altındadır və sən qeyri-ixtiyari olaraq torpaqla görüşə yumşaq bir mayallaqla enirsən. Sanılı sənliyələrdə sərməstliyin çəkilir. Damarlarında sürətlə axan qanın yavaşlayır. Dünya gözlərin önündəki rəqsini dayandırır. Komandirinin, yoldaşlarının yanına dönənə, növbəti yerdəyişmə əmrini alana qədər ürəyində yalnız yorğun bir qürur duyursan.

Bu dəfə bütün bunlar Nof Hariş səmasında baş verəcək.

Yaşlı nəsil səmaya səpilmiş onlarla qara nöqtənin arasında Gideonu seçmək üçün kepkalarını peysərlərinə sürüşdürüb, əyri-üyrü barmaqlarını ona tuşlayacaqlar. Uşaqlar çöllükdə yüyürüşə-yüyürüşə öz qəhrəmanlarının yerə enməsini gözləyəcəklər. Anası yeməxananın qapısında görünüb, astadan nəse pıçıldaya-pıçıldaya

səmaya baxacaq. Şimşon masanın arxasından duracaq, bəlkə, hələ stulunu evin qabağına çıxarıb, bütün tamaşanı qürurla seyr də edəcək.

Sonra isə kibus vüsali bayram edəcək. Yeməxanada köpüklənən limonadla dolu tərləmiş dolçalar, dağ kimi qalaqlanmış almalar düzəcəklər, qarılar isə üstündə şirin şokoladla təbriklər yazılmış xırdaca kekslər bişirəcək.

Yeddinin yarısında artıq gün işığı rəngini itirmişdi və şərqdəki dağların üstünə şaxıyır, barakların tənəkə damları gözlərə sancılan işığı əks etdirirdi. Divarlardan dalğa-dalğa isti qalxırdı. Düşərgənin yaxınlığından ötən əsas yolda avtobuslar, yük maşınları sıra ilə düzülmüşdülər: ətraf kəndlərin sakinləri şəhərə parada tamaşa etmək üçün gedirdilər. Onların bəyaz köynəkləri, hətta qalın toz-dumanın o üzündən belə ağarırdı; küləyin uzaqdan qovub gətirdiyi bayram təranələri eşidilirdi.

Desantçılar səhər yoxlanışından keçdilər. Komandirin şəxsi heyətə əmrləri oxunmuş, əlaqədar bildirişlər lövhələrə vurulmuşdu. Yeməxanada bayram yeməyi verildi: kənarına zeytun düzülmüş kahı yarpağının üstündə bərk bişmiş yumurta. Gideon alnına düşmüş kəkilini yana atıb astaca oxumağa başladı. Qalan uşaqlar da ona qoşuldu. Ətrafdan səslər ucaldı – sözləri səhv deyən kim, notları səhv götürən kim... Odur ki, mahnı yavaş-yavaş gülməli şəkil alırdı. Tezliklə yəhudi mahnıları yerini boğaz səsləri ilə zəngin kədərli ərəb təranələrinə verdi. Gecələr tonqal kənarında qəhrəmanlıqlarından bol-bol danışılan sarısaç, gözəl alay komandiri ayağa qalxıb toparlanmaq əmri verdi. Desantçılar mahnılarını bitirdilər, iyrenc qəhvəni tələsik içib, uçuş zolağına yollandılar. Orda daha bir yoxlama oldu;

komandir əsgərlərinə bir neçə xoş söz dedi, onları bu torpağın igid oğulları adlandırdı və təyyarəyə minmək əmri verdi.

Eskadrilya komandirləri lükaların yanında durub hər paraşütü şəxsən yoxlayırdılar. Komandirin özü isə əsgərlərin arasında gəzişir, əllərini ərkyana onların çiyinə vurur, zarafat edir, əhvallarını qaldırır, ehtiyatlı olmağa çağırırdı, sanki real təhlükə ilə üzləşəcəkləri döyüş meydanına gedirdilər. Növbə ona çatanda, Gideon xəfifcə gülümsədi. O, arıq idi və yaman qaralmışdı. Komandirin qırğı gözü oğlanın boynunda vuran mavi damarı seçə bildi.

Və budur, kölgəlikdəki anqara da isti soxuldu, sərinliyin sonuncu istehkamı da küllü-kuf oldu, ətrafda nə varsa, hər şey yandırıcı metal parıltısına büründü. İşarə verildi. Mühərriklər boğuş səslə guruldadı. Quşlar uçuş zolağından pırıltıyla göyə qalxdılar. Təyyarələr yerindən tərpənib yavaş-yavaş irəlilədilər.

5

Onun əlini sıxmaq üçün ora getməliyəm.

Bu qərara gələn Şeynbaum dəftərçəsini örtüdü. Bir neçə aylıq ordu təlimi, heç şübhəsiz, oğlanı möhkəmlətməmişdi. İnanmaq çətindir, amma, deyəsən, bu oğlan doğrudan böyüyür. O, hələ qadınlarla davranmağı da öyrənməlidir. Gərək utancaqlığın, sentimentallığın daşını birdəfəlik atsın: bu xasiyyətləri qadınlara buraxmaq lazımdır, özündə isə sərtlik, mətanət tərbiyə etməlisən. Şahmatda da xeyli irəliləyiş var. Tezliklə qoca atasına əməlli-başlı rəqib olacaq. Bir də gördün, bu gün-sabah məğlub etdi məni. Əşşi hardan, buna hələ xeyli var. Əvvəlcə, qoy həyatda özünə bir yer tutsun. Ən əsası da, ona razılıq verən

ilk qızla evlənməsin. Üçünü, dördünü yoxlayıb sonra evlənək lazımdır. Bir neçə ildən sonra nəvələrim də olacaq. Çoxlu nəvə istəyirəm. Gideonun balalarının iki atası olacaq: qoy o, yemək-içməyinin qeydinə qalsın, ideya məsələsini özüm həll edəcəyəm. Artıq ikinci nəsildir ki, bizim ideyalardan kənarda qalıb, özbaşına böyüyür – bax, elə buna görə də hara gedəcəyini bilməyən qoyun kimi, yerlərində sayırlar. Bütün bunlar dialektika məsələsidir. Üçüncü nəsil mütləq ideya sintezinin nümunəsi olmalıdır, onlardan gözəl ideoloji məhsul çıxacaq: atalarının adətlərini, babalarının güclü ruhunu miras alacaqlar. Nəslin iki budağı yaxşı bar verəcək. Əla! Bu ifadəni qeyd etmək lazımdır, bugünlərdə gərəyim ola bilər. Mən Gideonu, onun yaşlılarına baxanda kədərlənməyə bilmirəm: onlardan boş, mənasız ümitsizlik, nihilizm, abırsız kinayə yağır. Onlar ürəkdən sevməyin də nə olduğunu bilmirlər. Nə həqiqi sevgidən, nə də həqiqi nifrətdən xəbərləri var. Ümitsizlik inamın sadıq yoldaşdır, lakin həmin o həqiqi kişiyana ümitsizlik ki, ondan dəli cəsəret doğur, sentimental melanxoliya yox... Düz otur, Gideon, bəsdir qaşındın, dırnağını yeməyi qurtar. Mən sənə Brennerdən qiyamət bir parça oxuyacağam. Yaxşı da, qurtar ağlamağı. Oxumuram. Dur qaç küçəyə, əgər ürəyin istəyirsə, vəhşi bədəvilər kimi böyü. Lakin Brenneri oxumağa vaxt tapmasan, inam və ümitsizliyin nə olduğunu heç vaxt bilməyəcəksən. Onda tələyə düşmüş çaqqallar, payız çiçəkləri haqda əttökən misralar yoxdur. Brennerin misraları alışıb-yanır. Məhəbbət və nifrət, nifrət və məhəbbət. Bəlkə də, işıq və zülməti üzübüz görmək heç vaxt nəsibiniz olmayacaq, lakin balalarınız bunu sizin əvəzinizdən edəcəklər. Nəslin iki budağı gözəl bar gətirəcək. Biz

dekadent şairə xanımlara üçüncü nəslimizi özlərinin duyğusal cızmaqaralarıyla pozmalarına imkan vermərik. Aha, bu da təyyarələr. Vaxtdır, Brenneri təzədən rəfə qaytaraq.

Mən səninlə qürur duymaq istəyirəm, Gideon Şeynbaum.

6

Şeynbaum çəmənlərdən sürətlə keçdi, kibusun cənub-qərb küncünə, paraşütçülərin enməsi üçün seçilən şumlanmış tarlaya apararı yola çıxdı. Yolboyu hərdən gül kollarının yanında ayaq saxlayıb, budaqların arasından oğrun-oğrun boy verən ziyanlı alağ otlarını dənləyirdi. Onun xırda, boz gözləri alağ otlarını həmişə səhsiz seçirdi. Yaşına görə artıq neçə il idi bağda işləmirdi, amma ömrünün sonuna kimi çağırılmamış qonaqları tapmaq üçün güllükləri diqqətlə nəzərdən keçirəcəkdi. Belə anlarda bağban vəzifəsinə gəlmiş və eyni zamanda, sulu boya ilə şəkillər çəkən, özündən qırx yaş kiçik oğlan haqda düşünürdü. Ona yaxşı qulluq görmüş bağlar qalmışdı, indi isə güllüklər hamının gözü qabağında yabanılaşırdı.

Onun qarşısından, səmada dövrə vuran təyyarələrin növü barədə maraqla mübahisə edən oğlan uşaqlarının səsküylü dəstəsi keçdi. Qaç-qaç mübahisə edirdilər deyə, kəsik-kəsik kəlmələr, bir də tövşümələri eşidilirdi. Şimşon birinin yaxalığından yapışıb saxladı, özünə sarı çəkdi. Burnunu düz sifətinə dirəyənədək ona sarı əyilib nərildədi:

- Mən səni tanıyıram. Sən Zəkisən.
- Əl çək məndən, – oğlan dartındı.
- Niyə belə bağırırsınız? – Şeynbaum nəsihətədar tərzdə dedi. – Nədi, başınızda təyyarədən başqa heç nə yoxdu? Güllüyü tapdalamaq olar? Orda aydınca yazılıb

axı: “Çəmənliyi tapdalamayın”. Elə bilirsən kefin istəyəni edə bilərsən? Nədi, qanun sizin üçün deyil? Səninlə danışanda, üzümə bax. Özün də nəzakətlə cavab ver...

Lakin Zəki bitmək bilməyən bu söz selinin içində fürsət tapıb kişinin əlindən çıxdı. Kolluğa cumdu, amma bir anlıq ayaq saxlayıb, Şeynbaumun ağzını əyərək ona dilini göstərmək ləzzətindən də vaz keçə bilmədi.

Şimşonun dodaqları əsəbi təbəssümdən əyildi. Az qaldı qocalığını yadına salsın, amma bu fikirləri elə həmin an beynindən atıb öz-özünə dedi: “Yaxşı... Hələ baxarıq. Zəki, yəni Azariya. Dayan, hesablayım... aha, onun yaşı on birdən az deyil, bəlkə də, on ikidir. Dələduz. Vəhşi köpəkoğlu”.

Bu zaman cavanlar artıq su qülləsinin başındakı müşahidə meydançasını “işğal etmişdilər” – ordan bütün vadi görünürdü. O səhnə Şeynbaumun yadına bir rus tablosunu saldı. Bir anlıq yuxarı dırmanıb cavanlara qoşulmağa, tamaşanı əlverişli yerdən seyr etməyə həvəsləndi. Lakin ordakıların hamısı ilə əl-ələ görüşməli olduğunu düşünüb fikrindən daşındı; yanlarından ötüb şumluğun qırağına yollandı. Orda ayaqlarını aralı qoydu, əllərini sinəsində çarpazladı. Onun sıx, bəyaz saçları alnına düşürdü. Boynunu uzadıb iki ağır nəqliyyat təyyarəsini baxışları ilə ötürdü. Üzünü tor kimi bürüyən qırıqlar sifətinə müdriklik ifadəsi verirdi. Sıx qaşları onu rus ikonalarındakı müqəddəslərə oxşadırdı. Təyyarələr isə artıq dövrə vurmuşdu və onlardan biri yenə şumluğa yaxınlaşdı.

Şimşon Şeynbaum dodaqlarını aralayıb, sinəsindən çoxdan çıxmağa çalışan köhnə bir rus mahnısını mızıldadı. Paraşütçülərin ilk dəstəsi təyyarədən ayrıldı.

Xırdaca nöqtələr köhnə kolxoz tablosundakı kəndlinin atdığı bir ovuc buğda kimi, havaya səpələndi.

Raya Qrinspan mətbəxin pəncərəsindən boylandı və əlindəki çömçəni, gül kollarına təpinirmiş kimi yellədi. Onun üzü pörmüşdü. Sadə donu tərdən islanıb tüklü ayaqlarına yapışmışdı. Ağır-ağır nəfəs alıb, pırtlaşıq saçlarını əlilə daraqladı və mətbəxdə işləyən qadınlara sarı çönüb qışqırdı:

– Tez olun! Bura gəlin! Gidi ordadır! Gidi göydədir!

Sonra isə susdu.

Paraşütçülərin ilk dəstəsi bir ovuc qu tükü kimi süzəndə, ikinci təyyarə artıq hazır idi və Gideonun dəstəsi tullandı. Əsgərlər təyyarənin ala qarantılığında, lükun qarşısında bir-birinə sıxılıb durmuşdular. Sinə-kürəyə durduqlarından, təri dabanlarından axan preslənmiş vahid kütlə kimi görünürdülər. Gideonun növbəsi çatanda, dişlərini bir-birinə sıxıb özünü toparladı və ana bətnindən çıxan körpə kimi, bayıra, parlaq gün işığına atıldı. Sinəsindən sevinc hayqırtısı qopdu. İndi uşaqlığı onun görüşünə tələsirdi; damları, ağacların başını görür, onları tanıyaraq salamlayır, divanə bir təbəssümlə gülümsünürdü. Ora, üzümlüyə və asfalt yola, əl damlarına və günün altında parıldayan soba borularına tərəf uçar, qəlbində xoşbəxt bir nəğmə oxunurdu. Özünün o qədər də uzun olmayan həyatında bu dərəcədə sərməstedici, qulaqlarında cingiltitək səslənən məhəbbət duymamışdı. Bədəninin bütün əzələləri gərildi, mədəsindən bir titrətmə qalxıb kürəyi ilə düz peysərinədək yeridi. Sevginin gücündən dəli kimi çığırdı; ovuclarına sancılan dırnaqlarının altından az qalırdı qan fışqıra. Sonra gərilməmiş kəndirlər qoltuqlarının altından yapışdı,

beli isə elə bil güclü qolların mənğənəsində incəldi. Bir anlıq ona elə gəldi ki, gözəgörünməz əl onu geriye, göyə dartır. Ləzzətli uçuş öz yerini asta-asta yırğalanmağa verdi – elə bil beşikdə, ya da ilıq dalğaların qoynunda idi. Qəflətən canına qorxu doldu. Onlar məni uzaqdan necə seçə bilərlər ki? Axı bu qədər bəyaz paraşütün içində yeganə oğullarını necə tanıya bilərlər? Onların məhəbbət dolu gözləri məni, məhz məni necə görəəcək? Anam, atam, qızlar, kibusun oğlanları... Mən itməməliyəm, görməlidirlər məni. Bu axı mənəm, Gideon, onlar da məni sevirlər.

O an beynindən bir fikir keçdi. Əlinin birini belinə sarı uzadıb təhlükə anı üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi halqanı çəkdi, ehtiyat paraşüt açıldı. İndi başının üstündə ikinci günbəz də ağarırdı. İkinci paraşüt açılan kimi, ağırlıq qüvvəsi onun üzərində öz hakimiyyətini elə bil itirdi, uçuşu xeyli yavaşdı. Sanki boşluqda tək-tənha üzürdü, bir qağayı kimi, bir bulud topası kimi. Yoldaşları yerə enir, paraşütlərini yığırdılar. Gideonsa tilsimə düşmüş kimi, hələ də havada süzür, başının üstündə iki nəhəng ağ qanad yellənirdi. Xoşbəxtlikdən məst olmuşdu və indi ona zillənən yüzlərlə gözün heyranlığını su kimi içirdi. Bu gözlər yalnız ona – onun böyük, şərəfli tənhalığına baxırdı.

Qərb tərəfdən sanki bu tamaşaya daha böyük əzəmət bəxş etmək istəyən güclü külək əsdi, isti havanı dalğa-dalğa qovdu, sonuncu paraşütçüləri cənuba sarı apararaq, tamaşaçıların saçlarını qarışdırdı.

7

Ordan xeyli uzaqda yerləşən böyük şəhərdə hərbi parada tamaşa etmək üçün toplaşan çoxsaylı kütlə dəniz mehini, bir

udum təmiz havanı sinəyə çəkməklə qarşıladı. Bu, bəlkə də, istinin sonu idi. Sərin duzlu hava günün altında közərmis küçələri sığallayırdı. O, tərəvət gətirir, ağacların başında vıyıldaıyır, hündür sərvlərin dümdüz iynələrini yırğalayır, yerdən toz dumanı qaldırır, tamaşaçıların paraşüt şousundan doyunca ləzzət almasına imkan vermirdi. Gideon isə nəhəng tənha quş kimi havada süzməyində idi, külək onu yavaş-yavaş şoseyə tərəf aparırdı.

Eyni anda yüzlərlə boğazdan qopan qorxunc qışqırıq onun qulaqlarına yetişmədi. Məst olmuş halda mahnı oxuyur, birbaşa elektrik xətlərinə sarı uçduğunu görmürdü. Tamaşaçıları boşluqdan asılmış əsgərə, çölü şərqdən qərbə dümdüz kəsən elektrik naqillərinə lal dəhşət içində baxırdılar. Öz ağırlıqları altında dirəklərdən asılı qalmış beş paralel kabel küləyin altında astaca vıyıldaıyır.

Gideonun hər iki paraşütü üstdəki kabelə dolaşdı. Bir an sonra isə onun pəncələri altıdakı kabelə toxundu. Bədəni arxaya əyildi. Kəndirlər çiyinlərini, belini tutub saxlamışdı, yumşaq şumluğa düşməsinə imkan vermirdi. Əgər hərbi çəkmələrinin qalın altlığı olmasaydı, cərəyan oğlanı elə o dəqiqə vurardı. İndi isə üstündəki qəfil ağırlığa qətiyyətlə etiraz edən naqıl ayaqqabısının altını yavaş-yavaş kəsirdi. Gideonun ayaqlarının altında xırdaca qığılcımlar görünüb yox olurdu. O, kəndirin halqalarından ikiəlli yapışdı. Gözləri elə bil indicə orbitindən çıxacaqdı, ağız isə səssiz qışqırıqdan açılı qalmışdı. Bəstəboy zabit tər dabanından axa-axa daşa dönmüş kütlənin arasından irəli çıxıb qışqırırdı:

– Bircə naqillərə toxunma, Gidi! Qamətini düzəlt, çalış ki, tərpenməyəsən.

Dəhşətdən əl-qolu bağlanmış kütlə bir nəfər kimi, yavaş-yavaş irəli sürünürdü. İlk qışqırıqlar eşidildi. Kimsə ucadan inildədi. Şeynbaumun dəmir kimi cingildəyən səsi hamıya sakit olmağı əmr etdi. O, hadisə yerinə tələsdi, yumşaq torpaq topuğuna çıxı-çıxa, elektrik xəttinə çatdı, zabitləri itələyib oğluna səsləndi:

– Tez ol, Gideon, kəndirləri burax, tullan. Torpaq yumşaqdır burda, təhlükəsi yoxdur. Tullan!

– Yox, bacarmaram!

– Mübahisə eləmə. Nə deyirəm, onu da elə. Tullan.

– Burdan tullana bilmərəm, ata.

– “Bilmərəm” nədi? Nə qədər ki, cərəyan vurmayıb, burax kəndirləri, at özünü aşığı.

– Bacarmaram, kəndirlər dolaşır. Onlara de, enerjini kəssinlər, çəkmələrim artıq yanır.

Əsgərlər naqillərin altındakı sahədən camaatı sıxışdırıb uzaqlaşdırmağa, “ağıllı məsləhət” verməyə daim hazır olan həvəskarların səsini kəsməyə çalışır: “Hayküy salmayın, xahiş edirik, sakit olun”, – deyirdilər.

Uşaqlar əl-ayağa dolaşır, qarışıqlığı bir az da artırırıldı. İradlar, təhdidlər heç bir fayda vermirdi. İki əsəbiləşmiş paraşütçü yaxındakı dirəyə dırmaşmaq istəyənlər, fit çala-çala, üzünü eybəcər şəkillərə sala-sala kütlənin diqqətini özünə cəlb etməyə çalışsan Zəkini tutdu.

Qəflətən bəstəboy zabit elə bil özünə gəldi:

– Bıçaq. Kəmərimdə bıçaq var. Götür onu, kəndirləri kəs!

Lakin Gideon onu ya eşitmirdi, ya da eşitmək istəmədi. Ucadan hıçqırmağa başladı.

– Məni burdan çıxar, ata, cərəyan vurub öldürəcək məni, onlara de, məni çixarsınlar, özüm düşə bilməyəcəyəm.

– Bəsdir burnunun suyunu axıtdın, – atası onun sözünü kəsdi. – Sənə dedilər axı, bıçağı çıxar, kəs kəndirləri. Deyilənə qulaq as. Ağılamağın da kəs!

Oğlan burnunu çəkə-çəkə əlini bıçağa uzatdı, götürüb bir-birinin dalınca bütün kəndirləri kəsdi. Ara-sıra Gideonun hıçqırığı eşidilirdi. Nəhayət, birçə kəndir qaldı – onu kəsməyə ürək eləmədi.

– Kəs onu, – uşaqlar qışqırırdı. – Kəs, tullan. Nəyə qadir olduğunu hamıya göstər.

– Nə gözləyirsən orda? – Şimşon bağırırdı.

– Bacarmıram. – Gideon yenə hönkürdü.

– Elə bacararsan! – ata onu inandırmağa çalışırdı.

– Cərəyan, – Gideon hönkürtü içində yalvarırdı, – mən cərəyanı hiss edirəm. Çıxarın məni burdan.

Atasının gözlərinə qan doldu, var gücüylə bağırırdı:

– Qorxaq! Sənin yerinə mən utanıram!

– Bacarmıram, çox hündürdür bura, boynumu sındıraram!

– Bacarmalısan, tullanmalısan ordan. Sən bilirsən kimsən? Sən axmaqsan, axmaq və qorxaq!

Reaktiv təyyarələr eskadrilyası hava şousunda iştirak etmək üçün şəhərə tərəf uçdu. Onlar üfüqdə gözdən itəndə, sükut elə bil bir az da artdı. Hətta havadakı oğlan da ağılamağın kəsdi və bıçağı əlindən saldı. Bıçağın tiyəsi Şimşon Şeynbaumun ayağından birçə santimetr aralıda yerə sancıldı.

– Niyə elədin bunu? – bəstəboy zabit bağırırdı.

– İstəmədim, – Gideon yenə burnunun suyunu axıtdı. – Əlimdən düşdü.

Şimşon Şeynbaum əyilib yerdən daş götürdü, qəzəblə oğluna tulladı.

– Pinokkio, sən cındırsan! Qorxaq köpəkoğlu!

Elə o an külək əsdi.

Kürən, çilli əsgər dodaqaltı mızıldandı:

– Tullanmağa qorxur, sarsaq, tullanmasa öləcək axı...

Bunu eşidən ariq, yastısifət bir qız qaça-qaça gəlib, əllərini yana açdı:

– Tullan qucağıma, Gidi, tez tullan, hər şey yaxşı olacaq.

– Maraqlıdır, – əynində nimdaş iş paltarları olan bir kişi dilləndi, – görəsən, kiminsə ağılına gəlib ki, stansiyaya zəng vurub işığı kəsdirsin?

O çöndü, izdihamin arasından çıxıb sürətlə kibusa tərəf tələsdi. Əsəbi hərəkətlərlə kiçik təpəyə dırmanırdı ki, ondan ikicə addım kənarda atəş açıldı. Kişiyə elə gəldi onu kürəyindən vurdular, lakin birçə saniyə sonra nə baş verdiyini anladı: eskadrilya komandiri, həmin o ağbəniz qəhrəman avtomat atəşilə kabelləri qırmaq istəyirdi.

Bir şey alınmadı.

Fermadan köhnə bir yük maşını gətirdilər. Kuzovdan nərdivan, xərək düşürdülər; qoca bir həkim də gəlmişdi.

O an Gideon da, deyəsən, bir qərara gəldi. Artıq mavi qığılcımlar səpələnən kabeldən var gücüylə özünü geri itələdi, havada mayallaq vurdu və sonuncu kəndirdən başaşağı sallana qaldı – ayaqları kabelin bir metrliyində havada oynayırdı. Qəti demək çətindir, amma, deyəsən, elə də ciddi zədələnməmişdi. Qəssabxana qarmağından asılmış qoyun cəmdəyi kimi, yuxarı-aşağı yellənirdi.

Bunu görəndə uşaqlar əvvəlcə dəhşət içində qışqırırdılar, sonra isə gülüşməyə başladılar. Zəki dizlərinə döyür, nəfəsi kəsilə-kəsilə uğunurdu. Sonra balaca, murdar meymun kimi ciyildəyə-ciyildəyə yerində atılıb-düşməyə başladı.

Gideon yuxarıdan nə gördü ki, boynunu uzadıb gülüşən uşaqlara qoşuldu? Bəlkə, beyninə yığılmış qan yüngülce sərsəmliyə səbəb olmuşdu – ola bilərdi. Onun sifəti çuğundur kimi qızarmış, dili çölə çıxmış, saçları sallanmışdı və yalnız ayaqları hələ də havanı təpikləyirdi.

8

Göydən ikinci eskadrilya ötdü. On iki metal quş özünün bütün qəddar gözəlliyiylə səmada parladı. Onlar dar üçbucaq şəklində uçur, qəzəbli səsləriylə yeri sarsıdirdilər. Bu dəstə də qərb tərəfdə gözəndə itdi.

Qoca doktor xərəyin üstündə əyləşdi, siqaret yandırdı, camaatı, əsgərləri, orabura çaxnaşan uşaqları süzdü və düşündü: “Yaxşı, baxaq görək nə olur. Olacağa çarə yoxdur. Amma bu gün yaman isti var ha!”

Gideon yenə mənasız gülüşdən boğuldu. Ayaqları tozlu havada əyri-üyrü çevrələr cıza-cıza yellənirdi. Qollarından, ayaqlarından qan başına axırdı. Gözləri hədəqəsindən çıxmışdı. Dünya yavaş-yavaş qaranlığa qerq olurdu. İndi gözünün önündə qan qırmızısı əvəzinə, tünd rəngli pərdə asılırdı. Dili ağızına sığmırdı. Uşaqlar onun məzələndiyini düşünürdülər.

– Pinokkio, yuxarı-aşağı, yuxarı-aşağı, – Zəki çıxırdı, – bəsdir bizə gözlərini bəreltdin, yaxşısı budur, əllərin üstə gəzməyi öyrən...

Şeynbaum “küçüyü” vurmaq istədi, amma əlinə ancaq hava keçdi – uşaq kənara sıçramağa macal tapmışdı. Qoca ağbəniz komandirə yaxınlaşdı, nə barədə mübahisə etdilər. Oğlanın həyatı üçün elə bir təhlükə yox idi, kabeldən xeyli aralı asılmışdı, amma onu bacardıqca

tez xilas etmək lazımdı. Komediyani uzatmağa dəyməzdi. Nərdivanın faydası yox idi: oğlan çox yuxarıdaydı. Cəhd edib bıçağı ona ötürmək lazım idi. Sonra da kəndiri kəsib özünü aşağıdakı çadırın üstünə atmalıydı.

Əslində, ondan gözlədikləri hərəkət paraşütçülərin hazırlıq proqramına daxil idi. Ən əsası, cəld tərpnəmək idi, yoxsa vəziyyət lap biabırçı olacaqdı. Hələ uşaqları nəzərdə tutmuruq. Bəstəboy zabit köynəyini çıxarıb bıçağı ona bükdü. Gideon əllərini aşağı sallayıb bağlamani havada tutmağa cəhd etdi. Bağlama qollarının arasından keçib tappılı ilə yerə düşdü. Uşaqlar pıçqıldaşdılar. Gideon köynəyi yalnız iki uğursuz cəhddən sonra tuta bildi, bıçağı götürdü. Başına qan dolduğundan hərəkətləri ləng idi. Bıçağın tiyəsinə yanağına sıxdı ki, metalın sərinliyini duysun. Ləzzət elədi. Gözlərini açdı – başayaq dünya gördü.

Burdan hər şey gülməli görünürdü: yük maşını, şumluq, atası, əsgərlər, uşaqlar, hətta əlindəki bıçaq belə. Sifətini büzüşdürüb aşağıdakı uşaqları güldürdü, özü də güldü, sonra da əlindəki bıçaqla onları hədələdi – elə bil nəsə demək istəyirdi. Əgər onlar yuxarıdan baxsaydılar – özlərinin başaşağı durmaqlarını, hürkmüş qarışqa sürüsü kimi qaynaşmaqlarını görüb gülərdilər. Lakin onun bu gülüşü dəhşətli öskürəyə keçdi – Gideon boğulmağa başladı, gözləri yaşla doldu.

9

Gideonun üz-gözünü büzüşdürməsi Zəkide iblisənə bir sevinc oyatdı.

– O ağlayır, – qəhqəhə içində bağırdı.
– Gideon ağlayır! Baxın, gözlərinin yaşı axır. Qəhrəman Pinokkio – ağlağan Pinokkio! Gördük, gördük, gördük!..

Şimşon Şeynbaumun daha bir şapalağı yan keçdi.

– Zəki, – Gideon ağrıdan boğulmuş səsilə zorla deyə bildi. – Öldürəcəyəm səni, boğacağam, köpəkoğlunun balası. Qəflətən pıçqıldayıb susdu.

İşlər pis idi. Kəndiri özü kəsə bilmirdi və həkim qorxurdu ki, oğlan bir az da başaşağı asıla qalsa, huşunu itirər. Təcili olaraq başqa çıxış yolu tapmaq lazım idi. Bu zəhrimar tamaşanı axşama kimi uzatmaq olmazdı.

Odur ki, kibusun yük maşını bütün şumluğu gurultu ilə yarıb Şimşon Şeynbaumun göstərdiyi yerdə durdu. İki nərdivanı tələsik bir-birinə bağladılar ki, lazım olan hündürlüyə çata bilsin, sonra da çıxardılar yük maşınının kuzovuna – nərdivanı beş güclü kişi tutmuşdu. Ağbəniz qəhrəman yuxarı dırmanmağa başladı. Amma elə ki, nərdivanların calağına çatdı, taxtalar onun ağırlığı altında şaqqıltı ilə əyilməyə başladı. Kifayət qədər cüssəli olan zabit tərəddüd içində ayaq saxladı, sonra geriləməyə qərar verdi – nərdivanları bir-birinə daha bərk bağlamaq lazım idi. Təzədən maşının kuzovuna endi, alınının tərini silib ciddi təzədə dedi:

– Bir az dayanın, fikirləşirəm.

Və həmin an Zəki bir göz qırpımında, onu saxlamağa kimsə macal tapmamış nərdivana dırmandı, calaq yerindən keçdi və dəli meymun kimi ən sonuncu pilləyə qalxdı, əlində bıçaq dik durdu – hardan, nə vaxt götürmüşdü bıçağı – kimsə bilmirdi. Gərilmiş kəndirle əlləşməyə başladı. Hamı nəfəsini qısmışdı – adama elə gəlirdi ki, yerin cazibə qüvvəsi onunla bacarmır: nərdivanın sonuncu pilləsində, heç nədən yapışmadan, qayğısız, cəld, zirək, bacarıqlı oğlan durmuşdu.

10

İsti başısağrı asılmış oğlanın gicgahlarını çəkic kimi döyəcləyirdi. Artıq gözlərinə zülmət çökürdü. Tənəffüsü, demək olar, kəsilmişdi. Şüurunun son iştiratında, birdən qarşısında, bayaq tutsaydı, döyəcəyi uşağı gördü, üzündə onun nəfəsini hiss etdi. Ağızından gələn üfunət qoxusunu da duydu. İrəli çıxan kirli dişləri də az qalırdı gözünə girsin. Qorxu vücudunu sardı, sanki güzgüyə baxıb öz sifəti yerinə bir həyula görmüşdü. Bu kabus onun son gücünü də aldı. Zərbə endirdi, yan keçdi, əli havanı yardı, amma qəflətən çönə bildi, kəndirdən yapışıb son qüvvəsiylə yuxarı dartındı. Qollarını aralayıb özünü kabelin üstünə atdı və sonuncu gördüyü, partlayışın mavi işığı oldu. Odlu külək isə vadini qarşırdı. Bu səhnə üçüncü eskadrilyanın nəriltiləri içində itib-batdı...

11

Oğul itirən atanın görkəmi hamını kövrəldir. Lakin Şeynbaumun buna ehtiyacı yox idi. Sarsılmış adamlar onu tam sükut içində yeməxanaya ötürdülər. O anlayırdı ki, indi Rayanın yanında olmalıdır.

Yolda balaca Zəkini gördü – sifəti alışıb-yanan, amma özünü tox tutan əsl qəhrəmanı. Onu başqa yaşlıları dövrəyə almışdı: bir gəl, almasınlar, axı Gideonu xilas etməyinə lap az qalmışdı. Şimşon titrəyən əlini oğlunun başına qoydu, nəse demək istədi. Dodaqları əsdi, səsi qırıldı. Əlini uzadıb tozlu kəkilini yöndəmsiz bir hərəkətlə sıgalladı. Şimşon Şeynbaum ömründə ilk dəfə uşaq sıgallayırdı. Qoca bir neçə addım da atdı, gözləri qaraldı və kökündən vurulmuş ağac kimi güllüyə yığıldı.

Müstəqillik Günü öz qürubuna doğru gedirdi, hamsin sakitləşmişdi. Dənizdən əsən sərin meh qızmış divarları yalayırdı. Gecə çəmənliklərə bolluca şəh düşəcəkdə.

Bəs ayın ətrafındakı solğun halə nə deyir? Adətən, o, hamsinin müjdəçisidir. Deməli, sabah isti qayıdacaq. İndi maydır, dalınca iyun gələcək. Gecələr külək sərv ağaclarını yırğalayır – sanki iki bürkü dalğası arasındakı bir anlıq sakitlikdə onlara toxtaqlıq vermək istəyir, yırğalayır. Külək əsir, dayanır, sonra yenə əsir. Həmişə belədir...

YUKIO MISIMA

141

2016

Yukio Misima 1925-ci il, yanvarın 14-də anadan olub. 1947-ci ildə Tokio Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. On altı yaşında ilk hekayəsini çap etdirib. 1949-cu ildə yazdığı "Maskanın etirafları" romanı yazıçıya uğur qazandırıb.

"Yasaq rənglər", "Sevgiyə təşnə", "Qənirsiz ulduz", "Markiz de Sad", "Qəzet", "Yayın ortasında ölüm" və s. əsərlərin müəllifidir. İki Nobel mükafatı namizədidir. 1970-ci il noyabrın 28-də intihar edib. 1988-ci ildə Yukio Misima adına mükafat təsis edilib.

Vətənpərvərlik

1936-cı il fevralın iyirmi səkkizində, məlum hadisələrin üçüncü günü, sui-qəsdçilər arasında ən yaxın dostlarının olması xəbərindən sarsılan qvardiya nəqliyyat batalyonunun poruçiki Sindzi Takeyama qiyamın yatırılması əmri ilə barışa bilməyib öz malikanəsində (Esuya rayonu, Aoba küçəsi, ev 6) xarakiri elədi. Xanımı Reyko da sevimli ərinin hərəkətini təkrarladı. Poruçikin vida məktubunda cəmi bir cümlə vardı: “İmperator ordusuna eşq olsun!”

Reyko da özündən sonra məktub qoymuşdu; həyatla, valideynlərindən belə tez vidalaşdığı üçün onlardan üzr istəyirdi. Məktub bu sözlərlə bitirdi: “Bir zabit arvadının hər an hazır olacağı gün yetişdi”. Bu mətanətli cütlüyün son dəqiqələri daş ürekləri də rıqqətə gətirdi. Poruçikin otuz bir, Reykonun iyirmi üç yaşı vardı. Toylarından heç yarım il də keçməmişdi.

Nikah mərasimində iştirak edənlər, ən azı, toy şəkillərini görənlər bu yaraşığı cütlüyün gözəlliyinə heyran olmuşdular. Hərbi mundirli poruçik sağ əlini qılıncın qəbzəsinə qoymuş, sol əlində furajkasını tutaraq gəlinin yanında məğrur dayanmışdı. Üzündən sərtlik yağırdı, geniş açılmış gözləri gəncliyə xas cəsarət və saflıqla parıldayırdı.

Ağappaq toy kimonosu geymiş gəlinin cazibəsini təsvir eləməyə söz yetməzdi. Çatma qaşlar, iri gözlər, zərif burun, dolu dodaqlar... bütün bu cizgiləri isə Reykonun nəcib görünüşü tamamlayırdı. Kimononun qolundan çıxmış yelpik tutan əl çox məsum görünür, zərif barmaqlar gül ləçəklərini andırırdı.

Ər-arvad intihar edəndən sonra insanlar bu xatirə şəklinə baxıb köks ötürür, ilk baxışda ideal görünən cütlüyün gözə gəldiyini söyləyirdilər. Qızılı boyalı örtüyün qarşısında donub-duran gənclər ölümün gerçək simasını sanki öz gözləri ilə gördülər.

Təzə evlilər qudalardan birinin – general-leytenant Odzekinin axtarıb tapdığı Aoba küçəsindəki malikanədə yerləşmişdilər. Əslində, “malikanə” sözü bir az böyük səslənir. Bu, kiçik bağçalı, çox da böyük olmayan bir ev idi. Birinci mərtəbədəki iki otağa, demək olar gün işığı düşmürdü. Buna görə də yataq otağını (bu, həm də qonaq otağı idi) ikinci mərtəbədə düzəltmişdilər. Qulluqçuları yox idi, ev işləri ilə Reyko özü məşğul olurdu.

Vətənin çətin günləri olduğu üçün toy səyahətindən imtina eləməyə qərar vermişdilər. Gənclər ilk gecəni öz evlərində

keçirmişdilər. Yatağa girməzdən önce poruqik qılınıcı qınından çıxarıb dizinin üstünə qoymuş, Reykoya uzun bir nitq söyləyib axırda da soruşmuşdu: “Zabit arvadı, ərinin hər an həlak olacağına hazır olmalıdır; bu, sabah da baş verə bilər, biri gün də. De görüm, həmin o qaçılmaz gün yetişəndə qorxudan titrəməyəcəksən ki?”

Reyko ayağa qalxıb dolabın siyirtməsinə çəkmiş, ordan anasının verdiyi ən qiymətli cehizi – xəncəri çıxartmışdı. Əri kimi, o da xəncəri dizinin üstünə qoymuşdu. Beləcə, ər-arvad arasında sözsüz razılışma əmələ gəlmiş və poruqik bir daha gənc arvadını sınağa ehtiyac duymamışdı.

Toydan sonrakı bir neçə ayda Reyko daha da gözəlləşdi, yağışdan sonra çıxan ay kimi işıq saçmağa başladı.

İkisi də cavan və güclüydü; ürəkləri ehtirasla dolub-daşırdı. Sevişməkçün çox vaxt heç gecəni də gözləmədilər, işdən qayıdan poruqik toz-torpaqlı mundirini çıxarmağa imkan tapmamış özünü arvadının ağışına atırdı. Reyko da ona eyni ehtirasla cavab verirdi. Evliliyin ilk ayında o, səadətini izah olunmaz həzzini dadmışdı, ərinin də xoşbəxt olduğunu bilirdi. Reykonun ağappaq, gözəl vücudu sevgidən şəhəvlə alışıb-yanırdı. Gənclər, onları ən son həzz anında belə tərək etməyən inanılmaz nəvazişlə bir-birini əzizləyirdilər. Təlimlərdə qısamüddətli istirahət zamanı poruqik arvadını düşünürdü; Reyko evdə tək qalanda sevimli ərinin obrazını daim önündə görürdü. Toy şəklinə nəzər salmaq kifayət edirdi ki, bu xoşbəxtliyin yuxu olmadığına inansın. Bir neçə ay əvvələ kimi yad olan bir kişinin, indi dünyasını

ışıqlandıran günəşə çevrilməsi ona qətiyyətlə təəccüblü görünmürdü. Onların ər-arvad münasibətləri dərin əxlaqi təmələ söykənirdi, çünki imperatorun qəbul etdiyi qanunda da deyilirdi ki, ərlə arvad tam bir harmoniya içində yaşamalıdır.

Reyko heç nədə ərinin əleyhinə getmir, ona etiraz eləmədi və poruqikin ondan narazı qalmağa bir əsası yox idi. Birinci mərtəbədəki qonaq otağında, mehrabın üzərində imperator ailəsinin rəsmi qoyulmuşdu. Hər səhər poruqik işə getməzdən əvvəl onlar bu rəsmə təzim edirdilər. Reyko mehrabın qarşısındakı dibçəkdə əkilmiş müqəddəs sakaki ağacını sulayırdı. Ağacın yarpaqları daim təzə-tər olurdu.

Poruqikin evi mətbuat naziri Saytonun¹ malikanəsinin yaxınlığında olsa da, fevralın iyirmi altısı səhər tezdən ər-arvad güllə səslərini eşitmədi. Bu dəhşətli epizod on dəqiqədən çox çəkmədi. Poruqiki atışma səsləri yox, səhərin qarlı əlaqaranlığını yarıb həyəcan xəbəri verən şeypurun səsi oyatdı. O, yerindən dik atıldı, dinməz-söyləməz formasını geyinib, arvadının uzatdığı qılınıcı götürdü və özünü qar basmış küçəyə atdı. Fevralın iyirmi səkkizi günü axşam qədər Reyko onu görmədi; nələr baş verdiyini isə radiodan eşitdi.

Bu iki günü dörd divar arasında tək keçirmişdi. Evdən tələsik çıxdığı həmin səhər qarın və qaranlığın qoynuna atılan ərinin sifətindən onun ölümü qəbul eləmək qətiyyəti oxumuşdu. Əgər əri sağ qayıtmasa, ardınca getməyə hazır idi. Reyko eşyalarını tələsmədən səliqəyə saldı. Bayram kimonolarını keçmiş məktəb yoldaşlarına xatirə qoymağı qərara aldı. Geyimləri kağıza bükdü, üstünə ad və ünvanlar

¹ **Makoto Sayto (1858-1936)** – Yaponiyanın sabiq baş naziri (1932-1934) qiyamın birinci günü sui-qəsdçilər tərəfindən öldürülüb.

yazdı. Əri ona sabahı düşünməməyi, bu günlə yaşamağı öyrətmişdi. Bu səbəbdən Reyko gündəlik yazmırdı, odur ki, dəftərini səhifə-səhifə vərəqləyib son ayların xoşbəxt xatirələrini oxumaq zövqündən məhrum idi. Onun kiçik kolleksiyası radionun yanında idi: çini it, dovşan, köstəbək, ayı, tülkü, güldan, bir də bardaq. Gənc qadın bu əşyaların xatirə-suvenir olmayacağını anlayırdı; bunları onunla birlikdə tabuta qoymalarını xahiş etmək uyğun olmazdı. Reykoya elə gəldi ki, bu çini heyvanların ağızları əyilib. Köstəbəyi əlinə alsada, fikrən öz uşaqlıq əyləncəsindən çox uzaq idi; onun gözləri qarşısında Böyük Mənanın təcəssümü olan ərinin surəti canlanırdı. O, cəng arabasında əcələ tərəf çapmağa ürəkdən şad idi. Belə xırda-para işlərlə baş qatmaq üçün bir neçə saati vardı. Düzünə qalsa, bu xırda-xuruş onun üçün qabaqlar əziz idi, indi isə, uzaqbaşı, həmin məsum xatirələri yada salmaqla kifayətlənirdi, çünki ürəyini artıq başqa bir ehtiras, hədsiz xoşbəxtlik hissi doldurmuşdu... Axı Reyko heç vaxt cisminin ona bəxş elədiyi sevincə adi həzz kimi yanaşmırdı.

Sərt fevral şaxtası Reykonun şüşəyə toxunan nazik barmaqlarını buza döndərmişdi. Amma ərinin onu qucaqlayan güclü əllərini xatırladıqca, kimonosunun qatlarından qarı əridəcək ılıq nisgil süzülüb axırdı. Hardasa lap yaxınlıqda gəzişən ölüm Reykonu əsla qorxutmurdu; sevgilisini gözləyərkən qəti əmin idi ki, ərinin hazırda hiss etdiyi və düşündüyü hər şey – çəkdiyi iztirablar da, duyduğu ağrılar da öz arxasınca, onu xoşbəxt edən bədəni kimi, “ölüm” adlı nəşə gətirəcək. Reyko hiss edirdi ki, hətta bu fikirlərin kiçik bir zərrəsinin içində belə onun bütün varlığı asanlıqla əriyə bilər.

Xəbərlərin xülasəsindən öyrəndi ki, sui-qəsdçilər arasında ərinin yaxın dostları da var. Bu məlumat bütün şübhələrini dağıtdı. İndi o, səbirsizliklə imperatorun mövqeyini gözləyirdi, hər şeydən görünməyən kimi, əvvəl “milli dirçəliş hərəkatı” olaraq başlayan üsyana sonradan biabırçı “qiyam” damğası vurulmaqda idi. Poruçikin xidmət etdiyi hərbi hissə barədə heç bir məlumat yox idi. Qara bürünmüş şəhər, hərbi əməliyyatların başlayacağını hər an gözləyirdi. Fevralın iyirmi səkkizi qürubçağı qapının bərkədən döyüldüyünü eşidəndə Reykonun qorxudan ürəyi titrədi. Özünü dəhlizə atdı, titrək əlləriylə qifılı açdı. Tutqun şüşənin arxasında qaralan kölgə susurdu; Reyko ərini o saat tanıdı. Qapının rəzəsi heç vaxt belə ağır olmamışdı; heç cür açılmaq istəmirdi. Qapı açılar-açılmaz əynində xaki rəngli şinel olan, çəkmələri qarlı örtülü poruçik özünü içəri saldı, dərhal da qapını bağlayıb, cəftəni çəkdi. Reyko bu jestin mənasını dərhal anlamadı.

– Axşamın xeyir, – Reyko təzim elədi.

Poruçik salamı almadı, qılıncını açıb soyunmağa başladı. Reyko ona kömək etdi. Şinel nəm və soyuq idi; quru, günəşli günlərdəki kimi tövlə iyi vermirdi. Şinel Reykoya qeyri-adi dərəcədə ağır göründü. O, şineli asılıqandan asdı, qılıncı və qayıışı qoltuğunun altında sıxıb, ərinin ardınca aşağı mərtəbədəki kiçik qonaq otağına endi. Poruçikin tük basmış üzünü lampanın gur işığında Reykoya nəşə yad göründü. Onun yanaqları batıb qaralmışdı. Adətən, xidmətdən evə yaxşı ovqatda qayıdarkən poruçik ev paltarını geyinər, arvadından dərhal yemək gətirməsini tələb edərdi. Bu gün isə elə formadaca masa arxasında oturdu və başını məyus halda aşağı saldı.

Reyko süfrə açmağın vaxtı olub-olmadığını soruşmadı. Bir qədər susandan sonra əri ağır-ağır dilləndi:

– Mənim heç nədən xəbərim olmayıb. Məni çağırmaıblar. Yəqin, ona görə ki, təzə evlənmişəm. Kano, Xomma, Yamaquti... ordadı.

Adları çəkilən bu alyanaqlı gənc zabitlər – ərinin tez-tez onlara qonaq gələn dostları – bir anlığa Reykonun gözləri qarşısında canlandı.

– Sabah əlahəzrətin münasibəti açıqlanacaq, – poruçik sükutdan sonra sözüne davam elədi. – Onları qiyamçı elan edəcəklər. Mən öz əsgərlərimi onların üstünə aparmağa məcbur olacam... yox, bunu eləyə bilmərəm. Bacarmaram... Mühafizədə məni əvəz edib, bu gecəni evdə keçirməyimə icazə verdilər. Sabah səhər, yəqin ki, hücum eləməli olacağıq. Reyko, buna gücüm çatmaz.

Reyko onunla üzbəüz oturmuşdu, ancaq gözlərini qaldırmırdı. Ərinin ona intihar qərarını çatdırmaq istədiyini yaxşı başa düşürdü. Qərar artıq verilib. Səsindəki qətiyyət dəyişmirdi, hər sözünün arxasında ölüm dayanmışdı. Poruçik mənəvi əzablarından danışırdı, amma ürəyi tərəddüd etməirdi.

Sonra otağı dağ çeşmələrinin suyu kimi təmiz, şəffaf bir sükut bürüdü. İki günlük fasiləsiz işgəncədən sonra evində gənc və gözəl arvadı ilə üz-üzə oturan poruçik ilk dəfə ruhunda bir dinclik hiss etdi. Başqa izahata gerek qalmadığını başa düşdü – arvadı hər şeyi anlamışdı.

– Belə... – Poruçik gözlərini qaldırdı; iki gecə yuxusuz qalmasına baxmayaraq, baxışları iti və aydın idi. İndi o baxışlar Reykonun üzünə dikilmişdi. – Bu gecə xarakiri edəcəyəm.

Reyko qımıldanmadı. Onun iri gözlərində elə bir gərginlik vardı ki, sanki bu baxışlar elə indicə zəng kimi şiddətlə cingildəyəcəkdi.

– Mən hazırım, – handan-hana cavab verdi. – İcazə ver, mən də sənə kimi eləyim.

Poruçik bu baxışların gücü altında əzildiyini hiss eləyirdi. Sayıqlaymış kimi, sözlər ağzından öz-özünə töküldü:

– Yaxşı. Birlikdə olarıq. Amma istəyirəm mənim necə öldüyümü görəsən. Razısan?

Arvadının bu dəhşətli qərara belə asanlıqla razılaşması heç özünə də aydın deyildi. Amma sözlər dodaqlardan töküldükcə, ikisinin də ürəyini qəribə bir xoşbəxtlik hissi bürüdü. Ərinin ona göstərdiyi etimad Reykonu mütəəssir eləmişdi. O, bir poruçik üçün ölüm ritualının nöqsansız keçməsinin nə qədər vacib olduğunu gözəl anlayırdı. Xarakiri zamanı mütləq şahid olmalıydı və ərinin məhz onu seçməsi Reykoya böyük hörmətdən xəbər verirdi. Üstəlik, arvadının verdiyi vədi yerinə yetirib-yetirməyəcəyini görmək imkanından özünü məhrum etməsi, ona olan etibarın göstəricisiydi. Hərçənd, adi, xoflu ər olsaydı, Reyko əvvəl ölməliydı – ikili intiharlarda, adətən belə olur. Poruçik hesab edirdi ki, Reykonun birlikdə keçirdikləri ilk gecədə içdiyi andı təsdiq edən bu qərar aldığı tərbiyənin nəticəsidir. Belə düşünmək ona qürur verirdi. Özünəvurğunluq hissindən məhrum olmuş poruçikin ağına da gəlmirdi ki, arvadı ölüm qərarını ancaq ona olan sevgisinə görə verib. Hər ikisinin qəlbini dolduran sevinc o qədər böyük və səmimiydi ki, üzləri təbəssümdən nurlanmışdı. Reykoya elə gəlirdi, sanki daha bir nikah gecəsi yaşayacaqlar. Qarşıda nə ağrı, nə ölüm – yalnız sonu görünməyən bir sonsuzluq vardı.

– Vanna hazırı, çiməcəksən?

– Hə.

– Bəs yemək necə, şam edəcəksən?

Bu sözlər o qədər sakit, o qədər rahat deyildi ki, poruqik bir anlığa baş verənlərin öz təxəyyülünün məhsulu olduğunu düşündü.

– Yemək, yəqin ki, lazım deyil. Amma sake içmək pis olmaz.

– Yaxşı.

Paltar dolabından ərinin xalatını götürmək üçün ayağa qalxan Reyko ondan dolabın içinə baxmasını xahiş elədi. Poruqik yaxınlaşdı, paltar bükülüsünün üzərində Reykonun rəfiqələrinin ünvanlarını dinməzəcə oxudu. Arvadının qərarlı olmasına dair daha bir sübut gördü, ürəyində zərrəcə kədər qalmadı. Bu anda Reyko aldığı mənasız xırda-xuruşu ərinə göstərib qürrelənən gənc qadına bənzəyirdi. Sevgisini gizlətmək gücündə olmayan poruqik arxadan onu qucaqlayıb öpdü. Üzünün tükü Reykonun boynunu daladı. Amma həyatının mənası olan bu toxunuş Reykoya yeni duyğular yaşatdı – axı bir azdan hər şey bitəcəydi. Duyğularla dop-dolu anlar bütün bədənini gizlətdi. Ayaq barmaqlarının ucuna qalxıb boynunu ərinin dodaqlarına sarı əydi.

– Əvvəl vanna, sonra sake, sonra da... Yuxarıda, yataqda.... – poruqik yavaşca qulağına pıçıldadı. Reyko astaca başını tərpətdi.

O, cəld mundirini çiyindən atdı, vanna otağına keçdi. Suyun şırıltısına qulaq asdı. Reyko qonaq otağında kürəni yandırır sakeni qızdırırdı. Sonra ərinin xalatını, paltarlarını gətirdi, suyun isti olub-olmadığını soruşdu.

Poruqik buxarın içində dayanıb üzünü qırırdı. Əlləri hərəkət etdikcə kürəyinin möhkəm əzələləri dərisinin altında tərpənirdi. Hər şey adi günlərdəki kimi idi. Reyko evdə əlinə keçən ərzaqdan qəlyanaltı hazırladı. Əlləri əsmirdi, əksinə,

işə adi vaxtlarda olduğundan daha yaxşı yatırdı. Amma hərdən köksündə qəribə çırpıntı hiss edirdi; nəsə sinəsinin altında bir anlıq ildırım kimi çaxıb tez də yox olurdu, qalan hər şey öz həmişəki axarıyla gedirdi.

Vanna otağında üzünü tərəş edən poruqik isinmiş bədənindən yorğunluğun çıxdığını hiss eləyirdi. Ölümün onu göz-ləməsinə baxmayaraq, bütün varlığını sevinc qarışıq bir intizar bürümüşdü. Otaqda vurnuxan arvadının ayaq səsləri eşidilirdi. Bu səslər onda son iki gündə haqqında fikirləşməyi belə unutduğu cismani bir yaxınlıq hissi oyatdı. Poruqik şübhə eləmədi ki, onların sevərək qəbul etdikləri ölüm qərarı ürəkəndi. Həmin anda özləri bu barədə düşünməsələr də, hər ikisi hiss edirdi ki, onların hamıdan gizli olan bu xoşbəxtliyi ilahi ədalətin, iradənin və əxlaqın etibarlı qanadları altındadır. Bir-birinin gözündən ləyaqətli ölümə hazır olduqlarını oxuyan poruqiklə arvadı ətraflarında onları qoruyan bir əzəmətli polad divarın varlığını duyub, gerçəyin və gözəlliyin möhkəm sipər çəkdiyini yenidən dərk elədilər. Elə buna görə də poruqik inanırdı ki, şəhəvtlə vətənpərvərlik arasında heç bir ziddiyyət yoxdur, əksinə, ondan ötrü hər iki ehtiras təbii şəkildə birləşmişdi.

Buxardan dumanlanmış güzgüyə diqqətlə baxan poruqik ülgücü pörtmüş sifətdə ehtiyatla gəzdirirdi. Tezliklə bu sifətdə ölüm maskası donub qalacaqdı, buna görə də onu kəsiklərlə eybəcərləşdirmək gerek deyildi. Səliqə ilə qırılıb cavanlaşmış sifət sanki şəfəq saçdı, ziyasından elə bil köhnə güzgü də işıqlandı. Nur saçan gəncliklə ölümün bu ittifaqında sözlə ifadə olunmayan bir zəriflik vardı. Doğrudanmı bu gözəl cizgilərin üzərinə tezliklə ölüm kölgəsi düşəcək?! Artıq

indidən sifətinin yarısı elə bil poruçikə aid deyildi və həlak olmuş əsgər heykəlinə bənzəyirdi. Gənc zabıt bir anlığa gözlərini yumdu. Dünya qaranlığa qərq oldu – demək, ancaq dirilərin görməsi mümkündür.

Poruçik vanna otağından çıxanda hamar sifəti göy rəngə çalır. Keçib kürənin yanında oturdu. Reyko hər şeyi hazırlamış, hətta özünü səliqəyə salmağa da vaxt tapmışdı. Yanaqları xəfifcə qızarmışdı, nəm dodaqları parıldayırdı. Poruçik arvadının üzündə zərrə qədər kədər nişanəsi görmədi. Reykonun mətanətindən razı qalan zabıt bir daha seçimində yanılmadığını düşündü. Piyaləni başına çəkib yenidən doldurdu və arvadına uzatdı. Reyko bu vaxtdək sakenin dadını bilmirdi;

– İtaətkarcasına dodaqlarına yaxınlaşdırıb ehtiyatla içdi.

– Yanıma gəl, – Poruçik onu çağırırdı.

Reyko ərinə yaxınlaşdı, əyildi, poruçik onu qucaqladı. Tez-tez qalxıb enən sinəsi sakenin alovlandığı sevinclə kədərini qarışığı içində döyünüb qabarırdı. Poruçik üstədən aşağı arvadının gözlərinə baxdı. Bu, onun görüb-görəcəyi son qadın, son insan sifəti idi. Bir daha görməyəcəyi gözəl mənzərəni seyr edən səyyah kimi tələsmədən, diqqətlə arvadının sifətindəki bütün cizgilərə tamaşa elədi. Poruçik baxır, baxmaqdan doymurdu: yumşaq dodaqlar bu gözəlliyin soyuq cizgilərini isidirdi. Əyilib o dodaqları öpdü. Arvadının sifət əzələləri tərpənməsə də, qapalı gözlərinin kirpikləri arasından yaş süzülüyünü gördü.

“Yatağa gedək”, – pıçıldadı, amma Reyko əvvəlcə vanna qəbul eləmək istədi. Poruçik qaz sobasının qızdırdığı yataq otağına tək qalxdı, qollarını geniş açıb yatağa uzandı. Hər şey eyni idi, hətta zaman da. Neçə axşam beləcə uzanıb arva-

dını gözləmişdi. Əllərini başının altında çarpazlayıb lampanın tavana saldığı qara kölgələrə baxdı. Nəyi gözləyirdi – ölümü, yoxsa cismani zövqü? Hər iki gözləntinin intizarını yan-yana qoyanda hiss elədi ki, ölümü daha şiddətlə arzulayır. Nə olur-olsun, poruçik heç vaxt azadlıq hissini hər şeyi bu qədər əhatə etdiyini duymamışdı.

Pəncərənin altından avtomobil ötür-keçdi. Qar basmış körpünün üstündə sürüşən şinlərin səsi eşidildi. Sıqnal səsi evin divarlarında əks-səda verdi. Həyat öz axarıyla davam edirdi, ancaq bura, bu otaq tənha adayı. Bu otaqdan o tərəfdə poruçikin ürəyini verdiyi narahat bir ölkə vardı. Onun uğrunda həyatını fəda eləmişdi. Bəs bu vətən onun yolunda özünü fəda edənin ölümünü görəcəkmikə? Qoy görməsin! Müharibə meydanında şərəflə vuruşmaq, şücaət göstərmək poruçikə qismət deyilmiş. Onun qəlbinin cəbhə xətti məhz burdan keçirdi.

Pilləkənlə qalxan Reykonun addım səsləri eşidildi. Köhnə, əyri pillələr arvadının ayaqları altında cırıldayırdı. Poruçik bu səsi xoşlayırdı, çox vaxt yatağında uzanıb köhnə pilləkənin bu xoş cırıltısını intizarla gözləyirdi. Fikirləşəndə ki, bu səsi son dəfə eşidir, ona diqqət kəsildi; hər andan zövq almaq istəyirdi, anlar, dəqiqələrsə sanki bərq vururdu.

Reyko hamam xalının üstündən toranlıqda qaraya çalan qırmızı qurşaq bağlamışdı. Poruçik əlini qurşağın düyününə atdı, Reyko da ona kömək elədi və qurşaq ilan kimi sürüşüb yerə düşdü. Əri əllərini xalının geniş qollarından içəri soxdu, Reyko dirsəkləri ilə onun ovuclarını bədənə sıxdı və əndamına toxunan əllərin hərərətindən, bu hərərətin gətirdiyi ehtirasdan titrəməyə başladı.

Şölə saçan qaz sobasının ətrafında necə lüt qaldıklarını heç özləri də hiss eləmədilər. Ürəkləri də, bədənləri də, düşüncələri də yalnız bir şeyə köklənmişdi: bu, sonuncu dəfədir. Sanki gözəgörünməz bir fırça onların cisminə yazırdı: “SONUNCU DƏFƏ”...

Poruçik arvadını sinəsinə sıxdı, cavanlar bir-birini öpüşlərə qərq elədilər. Poruçikin dili Reykonun ağzının içində ora-bura sürüşürdü. Ölümün anlaşılmaz olan əzabları onların hissələrini daha da şiddətləndirir, hər toxunuş kürədə qızdırılmış dəmir kimi yandırır. Yaxınlaşmaqda olan ölüm iztirabları bu zövq anlarına görünməmiş bir nəciblik, bir paklıq gətirmişdi.

– Bədənini mənə göstər. Axırncı dəfə tamaşa etmək istəyirəm, – poruçik pıçıldadı və lampanın abajurunu elə çevirdi ki, işıq yatağa düşsün.

Reyko gözlərini yumub səssizcə uzanmışdı. Yandan düşən işıqda ağappaq bədəninin hamar və eniş-çixışlı səthi daha cazibədar görsənirdi. Poruçik xudbincəsinə bir məmnunluqla düşündü ki, birinci ölməklə bu gözəlliyin necə məhv olduğunu görməyəcək. Tələsmədən bu əsrarəngiz mənzərəni yaddaşına köçürdü. Bir əliylə Reykonun saçını tumarlayır, o biri əlini gözəl yanağında gəzdirirdi. Əyilib üzündən, gözlərinin qıraqlarından öpdü. Açıq, geniş alın... Nazik qaşların altındakı uzun kirpiklərinin kölgəsi... Düz, qüsursuz burun... Dolu, sanki fırçayla çəkilməmiş gözəl dodaqlar, ağappaq inci dişlər... Yanaqların xəfif qızartısı və kiçik, zərif çənə... Poruçik elə bil ölümün parıltılı simasını görürdü. Bir azdan iti xəncərin batacağı ağ boynu qızardanan acgözlüklə öpməyə başladı. Sonra yenə dodaqlara qayıtdı, dodaqlarını eyni ritmlə, eyni nəvazişlə Reykonun do-

daqlarında gəzdirməyə başladı. Gözlərini yumsan, elə bilərdin ki, bütün dünya dalğaların üzərində yüngülcə yırğalanır.

Sonra poruçikin dodaqları itaətkarcasına baxışlarının ardınca süründü, gözüne dəyən yerləri öpməyə başladı. Qabarıq sinənin öpüşlərdən bərkimiş gilələri dağ gilənarının tumurcuqlarına bənzəyirdi. Çiyinlərdən başlanan qollar biləklərə doğru uzandıqca incəlirdi. Nazik barmaqlar – toy şəkillərində yelpik tutan həmin barmaqlar – poruçikin qızmış dodaqlarından gizlənərək utancaq şəkildə ovuclara sığınmışdı. Sinə ilə qarın arasındakı çökəklik elastikliyin və gücün vəhdətini təcəssüm etdirirdi; aşağıda budların sərt döngələri başlayırdı, ancaq burda da bədən öz təmkin və intizamını qoruyub saxlayırdı. Qarnın gözqamaşdıran ağılığı lampanın boğuş işığında dərin boşqaba doldurulmuş südü xatırladırdı; tən ortada yağış damcısının izi kimi balaca çökək görünürdü. Aşağıda, kölgənin sıxlaşdığı yerdə yumşaq tükler qaralırdı; ehtirasla dolu bədənlerin açıq-aşkar titrəməsindən təravətli qoxu gəlirdi.

Reyko titrək səslə pıçıldadı:

– Mən də istəyirəm... Son dəfə...

Birinci dəfə idi ki, ərindən belə bir şey xahiş edirdi; elə bil indiyəcən gizlətdiyi ürkəklik üzə çıxmışdı. Əri dinməz-söyləməz küreyi üstə uzandı. Ağappaq qadın bədənini azca yuxarı qalxdı; hər şeydə ərini təkrar eləmək arzusunda idi. Reyko baxışlarını ondan ayırmayan ərinin gözlərini barmaqları ilə ehmalca, nəvazişlə qapadı. Sifəti qızaran Reyko ani rıqqətlə ərinin başını sinəsinə sıxdı. Qısa vurulmuş saçlar iyənə kimi dərisinə batdı. Burnu soyuq, nəfəsi isti idi. Reyko bir az aralandı, gözlərini bu comərd simaya zillədi. Qalın qaşlar... Örtülü göz qapaqları... İri burun... Bir-

birinə sıxılmış gözəl dodaqlar... Təraşdan sonra parıldayan göyümtül yanaqlar... Reyko ona əziz olan bu cizgiləri öpdü. Sonra enli çiyinlərini, boynunu, bir cüt qalxanı xatırladan sinə əzələlərini öpdü. Bu əzələlərin kölgə saldığı qoltuqlarının altından şirin, həm də kədər duyulan bir qoxu gəlirdi, – gənc adamın ölümünü qərribə bir şəkildə hiss elətdirən qoxu. Poruçikin bədənini yetişmiş buğda rəngində idi, qabarıq əzələlər qarnını örtmüşdü. Reyko bu möhkəm bədənə baxıb onu doğranmış şəkildə, iztirab içində təsəvvür elədi. Gözündən yaş süzülməyə başladı, ərinin qarnını xeyli öpdü.

Dərisinə damcıların töküldüyünü hiss eləyən poruçik sanki yeni bir güc aldı, artıq istənilən əzaba dözə biləcəyinə şübhə etmirdi.

Belə bir vidadan sonra ər-arvadın necə xoşbəxt olduqlarını təsvir etmək artıqdı. Poruçik acı-acı ağlayan arvadını güclü qolları ilə qucaqladı. Bir-birinə sarıldılar. Reyko titrəyirdi. Tərli bədənələr bir-birinə qovuşmuşdu, daha heç kim onları ayıra bilməzdi, onlar vahid bir varlığa çevrilmişdilər. Reyko sanki yüksəklikdən uçuruma düşür, sonra yenidən pərvazlanıb uçurdu. Poruçik öndə gedən alay bayraqdarı kimi tövşüyürdü. Çılgın ehtiras dalğaları bir-birini əvəzləyir, bu dalğaları aşmaq arzusunda olan gənc ər-arvad yorğunluq hiss eləmirdi.

Nəhayət, poruçik Reykonun bədənindən aralandı. Qətiyyən ona görə yox ki, doymuşdu, sadəcə, buna məcbur idi, çünki gücünü tükətmək istəmirdi; xarakiri zamanı bu güc ona lazım olacaqdı. Həm də sevgidən ifrat dərəcədə doymaq, bezmək istəmirdi. Ərinin aralandığını gören Reyko həmişəki kimi onun iradəsinə tabe oldu. İkisi də əl-ələ tutub arxası üstə

uzanmış, gözlərini qaranlıq tavana zilləmişdilər. Sakit gecəydi, küçədə hərəkət dayanmışdı. Yesuya stansiyasından gələn tramvay və qatar səsləri parkın gizlətdiyi Akasaka sarayına çatmırdı. Şəhərin bu dinc hissəsində hardasa iki düşmən qruplaşmanın bu saat döyüşə hazırlaşdığına inanmaq çətin idi.

Ər-arvad daxildən gələn hərəretin verdiyi həzzin təsiri altında səssizcə uzanıb, yenidən cənnət məmnunluğu dəqiqələrini yaşayırdılar: ürəkdonduran hər anın, hər unudulmaz öpüşün, cismani toxunuşun, səadət hissəsinin gətirdiyi məmnunluğun... Amma tavandan asılmış ölüm, baxışlarını düz onların üzünə tuşlamışdı. Zövq bitdi və bir də qayıtmayacaq. Hər halda, o anda ikisi də eyni şeyi fikirləşdi: hətta uzun bir ömür yaşasaydılar belə, heç vaxt bu cür ekstaza çatmayacaqdılar. Bir-birinə bərk-bərk çarpazlanmış barmaqlar bir azdan açılacaq. Tavandakı bu taxta naxışlar bir də olmayacaq. Ölüm yaxında olduğunu hər an daha aydın hiss etdirirdi. Artıq vaxt qalmamışdı. Bütün cəsarətlərini toplayıb özləri ölümə sarı getməliyidilər.

– Hə, hazırlaşmaq lazımdır, – sükutu poruçik pozdu. Bu sözlərdə bir qətiyyət vardı, amma Reyko indiyə qədər ərinin belə yumşaq, mehriban səslə danışdığını eşitməmişdi.

Ayağa qalxdılar. Görüləsi çox işləri vardı. Poruçik heç vaxt arvadına yatağı yığmağa kömək eləməmişdi, indi isə özü dolabı açıb pambıq döşəyi ora qoydu. Sobanı söndürdü, lampanı yerinə çəkdi. Otaq əvvəlki səliqəli görkəmini aldı, elə bil kimisə gözləyirdilər.

– Burda nə qədər yeyib-içmişik. Kano ilə, Xomma ilə, Noquti ilə...

– Hə, onlar məclisləri sevidilər.

– Eybi yox. Tezliklə onlarla yenidən görüşəcəyik. Səni də özümlə gətirdiyimə görə mənimlə əylənəcəklər.

Aşağı enməzdən qabaq poruçik dönüb səliqəli, işıqlı otağa baxdı. Dostları – gənc zabıtların simaları, onların söhbətləri yenə gözünün önündə canlandı. O gözəl zamanlarda heç ağılına da gətirməzdi ki, günlərin bir günü bu otaqda qarnını yırtacaq.

Pilləkənlə aşağı enib hazırlığa başladılar. Poruçik vanna otağına keçdi, Reyko onun hamam xalatını, hərbi formasını və nişastalanmış qurşağını gətirdi. Masanın üstünə ölümqabağı məktub yazmaqçün kağız qoydu, qələmin ucunu çərtməyə başladı. Artıq nə yazacağını bilirdi. Barmaqları qələmi güclə hərəkətə gətirirdi, mürəkkəbqabındakı su da tündləşmişdi. Reyko barmaqların rəvan hərəkəti ilə kağızın yeknəsəq xışıltısının bir məqsədə – ölümün yaxınlaşmasına xidmət eləməsi haqda düşünməyi özünə qadağan elədi. Yox, bu, gündəlik ev işlərindəndi, sadəcə, ölümlə görüşə qədər qalan vaxtı keçirmək vasitəsidir. Yüngülcə sürüşən qələmin üzüyolalığı, mürəkkəb qoxusunun daha kəskin yayılması – bütün bunlar sözlə ifadə olunmayacaq dərəcədə məşum görünürdü.

Poruçik vanna otağından çıxdı, mundiri çılpaq bədəninə geyindi. Dinməzce oturub, qələmi əlinə götürdü, qarşısındakı təmiz vərəqə baxdı.

Reyko ağ kimonosunu geyinməyə getdi. Geri qayıdanda poruçik vida məktubunu bitirmişdi: “İmperator ordusuna eşq olsun! Poruçuk Sindzi Takeyama”.

Reyko ərinin qarşısında oturub vida məktubu yazdı. Poruçik arvadının ağ barmaqlarının kağız üzərində cızdığı heroqliflərə diqqətlə baxırdı. Sonra qılıncını belinə bağladı, Reyko isə xəncəri kəmərin

altına keçirdi. Əllərində vida məktubu mehraba yaxınlaşdılar, baş əyib səssizce dua elədilər. Işıqları söndürüb ikinci mərtəbəyə qalxdılar. Pilləkənin ortasında geri döndü, ağ kimonoda arxasınca gələn arvadının gözəlliyinə heyran oldu.

Məktubu qonaq otağında yanlarına qoydular. Poruçik divardan kakedziki¹ çıxarmaq istədi, amma fikrini dəyişdi. Orda müqəddəs bir söz yazılmışdı: “Sədaqət”. Fikirləşdi ki, əgər üstünə qan sıçrasa, bu heroqlifləri yazmış general-leytenant Odze-ki onu bağışlayar.

Poruçik yerə oturub qılıncı dizinin üstünə qoydu. Reyko yaxındakı tataminin² üstündə oturdu. Kimonosu ağ olduğundan dodağındakı al boya daha parlaq görünürdü. Ər-arvad yanaşı oturub bir-birinin gözünə baxırdı. Ərinin dizləri üstündəki qılınca baxdıqca ilk gecələrini xatırladı və dözülməz bir ağrı hiss elədi. Poruçik səsinə qısıb dedi:

– Mənim sekundantım yoxdu, ona görə dərin kəsəcəm. Yəqin ki, ağır səhnə olacaq, amma qorxma. İstənilən ölümü kənardan müşahidə etmək ağırdır. Bu, sənin cəsaretini azaltmasın, yaxşımı?

– Yaxşı, – deyər Reyko başını aşağı əydi.

Ağappaq geyinmiş arvadının gözəl qamətinə baxan poruçik qəribə bir məstlik hiss elədi. İndi arvadı əsgər andını yerinə yetirən ərinə başqa keyfiyyətdə görəəcək. Çünki onu gözləyən ölüm heç də döyüşdəki ölümdən əskik deyil. O, arvadına göstərəcək ki, hərbi meydanında özünü necə aparardı.

Bir anlığa poruçikin təxəyyülünü maraqlı fantaziyalar bürüdü. Döyüşdə həlak olmaq və gözəl arvadının gözəlliyinə qarşısında intihar eləmək – o, sanki hər iki ölümlə eyni zamanda ölməyə hazırlanmışdı və

¹ kakedziki – kağız, və ya ipək üzərində yazılmış kalligrafik yazı.

² tatami – Yaponiyada döşəməyə salınan ayaqaltı.

bu hissiyyat ona olmazın həzz verirdi. Arvadının gözləri qarşısında ölmək sahil küləyinin qoxusunu udmaq kimi bir şeydi. Ona başqaları üçün əlçatmaz görünən uğur miras qalmışdı. Gəlinə oxşayan ağ, hərəkətsiz qamət poruçik üçün uğrunda yaşadığı hər şeyi – imperatoru, vətəni, savaşı bayrağını təcəssüm etdirirdi. Bütün bu müqəddəs simvollar ona arvadının aydın gözləri ilə baxırdı.

Reyko ölümə hazırlaşan ərinə baxıb fikirləşdi ki, dünyada ondan gözəl varlıq çətin tapıla. Mundir ona həmişə yaraşırdı. İndi isə qaşlarını çatıb, dodaqlarını sıxaraq ölümün gözüne baxan ərinin üzünü qənirsiz görünürdü.

– Vədə tamamdır, – poruçik dedi.

Reyko başını yerə əyib ona təzim elədi. Elə bil gücü tükəndi, dikələ bilmədi. Ağıllamaq olmazdı, üzünü ənlilik-kirşanlıydı. Yaş gözündən öz-özünə süzülürdü. Nəhayət, dikəldi, göz yaşının dumanlı pərdəsi arxasından gördü ki, əri qılincin tiyəsinə ağ əski ilə sarıyır. Polad tiyənin iyirmi santimetri açıq qaldı. İşini bitirib qılincini yerə qoydu, ayaqlarını çarpazladı, mundirinin qabağını açdı. Daha arvadına baxmırdı. Barmaqları ağır-ağır mundirin düymələrini açırdı. Əvvəl qarabuğdayı sinəsi, sonra qarnı görünürdü. Kəmərinə açıb şalvarını aşağı endirdi, belindəki ağappaq qurşağı görünürdü. Qurşağı bir az aşağı saldı və tiyənin sarınmış hissəsini əlində tutdu. Poruçik gözlərini qarnından çəkmirdi, sol əliylə bir az aşağı sığallayırdı. Qılincin kifayət qədər iti olub-olmadığını yoxlamaq üçün şalvarını bir az da aşağı salıb dərisini çərtdi, budundan qan süzülürdü. İlk dəfə ərinin qanını görəndə Reykonun nəfəsi daraldı, onun üzünə baxdı. Poruçik məmnunluqla kəsiyə baxırdı. Reyko yüngüllük hiss elədi, hərçənd bu rahatlığın yalançı olduğunu bilirdi.

Qəfildən poruçik başını qaldıraraq sərt qartal baxışlarını arvadına dikdi. Tiyəni qarnına dirədi, dikəldi ki, bədəni qılincdən asılı qalsın. Kitelin altında çiyn əzələlərinin gərilməsindən hiss olunurdu ki, poruçik var qüvvəsini toplayıb. O, qılincin ucunu qarnının sol tərəfinə, mümkün qədər dərinə batırmaq niyyətindəydi.

Qəzəbli bir səs otağın sükutunu pozdu.

Hərçənd poruçik zərbəni özü vurmuşdu, amma yenə də ona elə gəlirdi ki, bu dəmir parçasını bədəninə başqa birisi batırırdı. Gözləri qaraldı, bir an nə baş verdiyini anlamadı. Polad tiyənin çılpaq hissəsi sona qədər bədəninə yeridi, tiyədən yapışmış əli qarnına dirəndi. Ağılı başına gəlirdi, fikirləşirdi ki, tiyə qarnın boşluğuna girib. Nəfəs almaq çətinləşirdi, sinəsi ağır-ağır enib-qalxırdı. Ola bilməzdi ki, bütün bunlar onun bədəninə baş versin. Elə bilirdi ki, hardasa uzaqlarda dəhşətli ağrı yerin təkindən alov kimi püskürür. Ağrı, görünməmiş sürətlə yayılırdı. Poruçik qışqırmamaq üçün alt dodağını dişlədi.

“Demək xarakiri belə olurmuş”, – fikirləşdi. Elə bil göy qübbəsi başına uçmuşdu, dünyanın altı üstünə çevrilmişdi. Tiyə qarnına girənə qədər sarsılmaz hesab elədiyi iradəsi, cəsarəti indi uzun, polad telə çevrilmişdi və ondan möhkəm yapışmaq lazım idi. Bu düşüncə ürəyini qüسسə ilə doldurdu. Qılincin tutan əli də, ağ parça da qan içindəydi; qurşağı al-qırmızı rəngə boyanmışdı. “Qəribədir, – fikirləşdi, – bu qədər ağrı çəksəm də, dünyanın əvvəlki dünya olduğunu aydın görürəm”.

Qarnını yırtıb, bənizi ağaran (elə bil üzünə ağ pərdə çəkmişdilər) andan Reyko özünü ərinin üstünə atmaq istəyi ilə savaşırdı. Bunu eləmək olmazdı, oturub baxmalıydı. O, şahiddir; bu vəzifəni ona əri həvalə etmişdi. Əri lap yaxındaydı: onun dişlədiyi dodağının, sifətinin ağrıdan necə əyildiyini aydın görürdü. O sifətdə

ağrının dözülməz olduğu yazılmışdı və Reyko əzizinə necə kömək edəcəyini bilmirdi. Poruçikin alnında tər damcıları parıldayırdı. Gözlərini qıydı, sonra açdı. Baxışları hər zamankı aydınlığını itirmişdi, hansısa heyvanın baxışları kimi boş və mənasız olmuşdu. Ağrıdan üzünə yay günəşinin işığı kimi bir nur yayılmışdı, amma bunun Reykonun ürəyini paralayan dərdlə heç bir əlaqəsi yoxuydu. Ağrı şiddətlənirdi. Poruçik artıq başqa dünyanın adamıydı, varlığının mahiyyəti ağrıda cəmlənmişdi. Reykoya elə gəldi ki, əri ağrı qəfəsinə salınmış əsirdi və ona əli çatmaz. Axı özü ağrını hələ hiss eləməmişdi; onun çəkdiyi əzab fiziki ağrı deyildi. Elə bil kimsə əri ilə onun arasında şüşə divar çəkmışdi.

Toydan sonra Reykonun həyatının bütün anlamı əri idi. Ərinin nəfəsi onun nəfəsiydi, indi isə ondan ayırırdı, əri öz ağrılarının əsiriydi.

Poruçik qarnını eninə kəsməyə çalışırdı, amma qılınc içəridə ilişib qalmışdı və yumşaq, elastik bir manee ona irəliləməyə imkan vermirdi. Başa düşdü ki, qılıncdan ikiəlli yapışmaq və bir az da dərinə itələmək lazımdı. Elə də elədi. Tiyə gözlədiyindən daha ağır yeriyirdi, sağ əlinin bütün gücünü vermək lazım gəlirdi. Ağrı sel kimi axırdı. Elə bil hər dəfə nəfəs alanda, hər dəfə nəbzi atanda poruçikin içi, varlığını parçalayan əzəmətli bir zəng, yox, minlərlə zəng kimi çalınır, uğuldayırdı. Artıq iniltiləri gizləmək mümkün deyildi. Ancaq poruçik qəflətən gördü ki, tiyə göbəyinə çatıb və cəsərin yeni dalğasını məmnunluqla hiss elədi. Yarasından getdikcə daha çox qan axırdı, döşəmə qıpqırmızı olmuşdu. Xaki rəngli şalvarından qan çay kimi şoruldayırdı. Bir damla qan quş olub uçdu və yaxında oturmuş Reyko-

nun ağ kimonosunun etəyinə qondu. Poruçik tiyəni qarnının sağ tərəfinə getirib çatdıranda, artıq elə də dərinədə deyildi, qana bulaşdığından sürüşkən olmuş qəbzəsi yaradan çölə çıxmışdı. Birdən öyüməyə başladı, batıq səsle nərildədi. Ağrı daha dözülməz oldu, kəsiyin kənarları tamam aralandı, içəlatı bayıra töküldü, elə bil qarnı da öyüyürdü. Sahibinin iztirabı bağırsaqların sanki vecinə deyildi; elə bil sağlam içəlatı həyat eşqilə parıldayırdı, azadlığa çıxırmış kimi sürüşüb çölə tökülürdü..

Poruçikin başı aşağı düşmüşdü, gözləri qıyılmışdı, ağzından köpük gəlirdi. Ətraf qan idi, o da qan gölünün içində oturmuşdu. Bədəni boşalmış, əliylə döşəməyə dayaqlanmışdı. Üfunət iyi otağı bürümüşdü; poruçik ara vermədən qaytarır, çiyinləri titrəyirdi. Qarnını yırtıb bağırsaqlarını çölə tökən tiyə əlində quruyub qalmışdı.

Birdən dikəldi. Onun inanılmaz gücünü nəylə müqayisə etmək olardı? Qəfil hərəkətdən arxaya gedən başı divara dəydi.

Reyko oturduğu yerdəcə donub qalmışdı. Qan onun dizlərinə sarı çay kimi axırdı. Sərsəm kimi gözlərini qaldırdı. Gördüyü sifət canlı insan üzünə oxşamırdı. Gözləri çuxura düşmüş, dərisi meyt kimi qurumuşdu, ağzı da, bir zamanlar çox gözəl olan almacıq sümüyü də pəlçiq rəngdəydi. Poruçikin sağ əli ağır qılıncı güclə qaldırdı. Hərəkətləri yaylı kuklaların kimi ağır və qətiyyətsiz idi. Qılıncın ucunu boğazına dirəmək istəyirdi. Reyko ərinin həyatındakı bu sonuncu, inanılmaz dərəcədə çətin hərəkətləri dalğıncasına izləyirdi. Boğazına dirəmək istədiyi sürüşkən tiyə hədəfdən yayınır, poruçikin gücü getdikcə tükənirdi. Tiyə baftanın sərt tikişinə dirənmişdi. Köynəyinin düyməsi açılmışdı, amma yaxalığı hələ də boynunu örtürdü.

Reyko daha bu mənzərəyə baxa bilmirdi. Ərinin köməyinə yetişmək istəyirdi, amma yerindən qalxması müşkül idi. Qan gölünün içində uzanan ərinə sarı iməklədi. Ağ kimono al-qırmızıya boyandı. Ərinə yetişib yaxalığının kənarlarını araladı; bu, ona edə bildiyi ən böyük kömək idi. Nəhayət, tiyənin titrəyən ucu açıq boyuna dirəndi. Reykoya elə gəldi ki, ərini irəliyə itələyən o oldu. Amma yox, poruçik son gücünü toplayıb özünü tiyənin ucuna yıxdı. Polad tiyə onun boynunu dəlib arxadan çıxdı. Qan fəvvarə vurdu və poruçikin səsi kəsildi.

Reyko pilləkənlə asta-asta aşağı endi. Qandan islanmış ayaqqabıları döşəmənin üstündə sürüşürdü. İkinci mərtəbədə ölü sükut hökm sürürdü. İşığı yandırdı, qaz kranını bağladı, manqaldakı közün üstünə su çilədi. Sonra kiçik otaqdakı güzgünün qarşısına keçdi, kimonosunun ətkələrini qaldırdı. Qan ləkələri ağ parçada qeribə izlər buraxmışdı. Yerə çökdü, ərinin qanı ilə islanmış ətəyi ayaqlarını üşüdüdü. Bir xeyli müddət kosmetika ilə məşğul oldu; yanaqlarına ənlük, dodaqlarına al-qırmızı boya çəkdi. Bu qrim əzizi üçün deyildi, tezliklə tərk edəcəyi dünya üçündü. Ayağa qalxanda güzgünün qarşısındakı tataminin üzərində qan izləri qaldı, amma heç dönüb baxmadı da.

Sonra gənc qadın vanna otağına yönəldi, amma dəhlizdə ayaq saxladı. Axşam ölümə hazırlaşan poruçik qapını qıfıllamışdı. Bir müddət bu mürəkkəb dilemma qarşısında fikrə getdi: qıfılı açsın, ya açmasın? Əgər qapı bağlı olsa, qonşular onların ölümündən gec xəbər tutacaq. Reyko insanların onları çürüyəndə tapmalarını istəməzdi. Fikirləşdi ki, yaxşısı budur, qapını açsın. Açarı burdu, qapını bir az aralı qoydu. Soyuq hava dəhlizə doldu. Gecəyarısı küçə boşalmışdı, qarşısındakı evi dövrəyə almış ağacların başı üzərində ulduzlar parıldayırdı.

Yuxarı mərtəbəyə qalxdı. Tabisinin¹ üstündəki qan qurumuşdu, ayağı daha sürüşmürdü. Pilləkənin ortasında burnuna kəskin qoxu gəldi. Poruçik üzü üstə qan gölünün içində uzanmışdı. Qılıncın ucu indi boynunun arxasından daha çox çıxmışdı. Reyko otağı bürümüş qan gölünün üstündən sakitcə adladı. Yerdə, ərinin yanında oturdu, əyilib yandan üzünə baxdı. Geniş açılmış gözləri ovsunlanmış kimi bir nöqtəyə zillənmişdi. Ərinin həyat əlaməti olmayan başını qaldırdı, qoluyla qanlı üzünü silib dodaqlarına vida öpüşü qondurdu. Sonra cəld ayağa qalxdı, dolabı açdı, ordan ağ örtük və ip götürdü. Kimonosunu əzməsin deyə, örtüyü kəmərinin qırağına doladı, ipi onun üstündən kip bağladı. Ərindən bir addım kənarda oturdu. Kəmərin altından xəncərini çıxarıb parıldayan polada baxdı, tiyəni dilinə sürtdü. Hamar metalın tamı şirintəhər idi.

Gənc qadın bir an belə tərəddüd etmədi. Fikirləşdi ki, ərinin çəkdiyi əzablar bir azdan onunku olacaq. Əziziylə birləşməsinin artıq an məsələsi olduğunu düşünəndə ürəyi sevincle doldu. Poruçikin əyilmiş üzündəki iztirabda izaholunmaz, sirlə bir şey vardı. Reyko indicə bu sirri çözəcəkdi. Ona elə gəldi ki, ərinin inandığı böyük mənanın şirin tamlı acısını dadacaq. Əgər əvvəllər bu mübhəm elmin dadını ərinin danışığılarından bilirdisə, indi artıq bunu özü hiss edəcəkdi.

Və xəncəri boğazına dirəyib itələdi. Yarası lap kiçik oldu. Başına hərət axdı, əlləri əsdi. Qəfildən tiyəni yana itələdi. İçəridən boğazına isti nəşə doldu, gözünün önündə hər şey al-qırmızı rəngə boyandı: bu, yarasından fışkıran qan idi.

Reyko bütün gücünü topladı və xəncəri qəbzəsinə kimi boğazına sapladı.

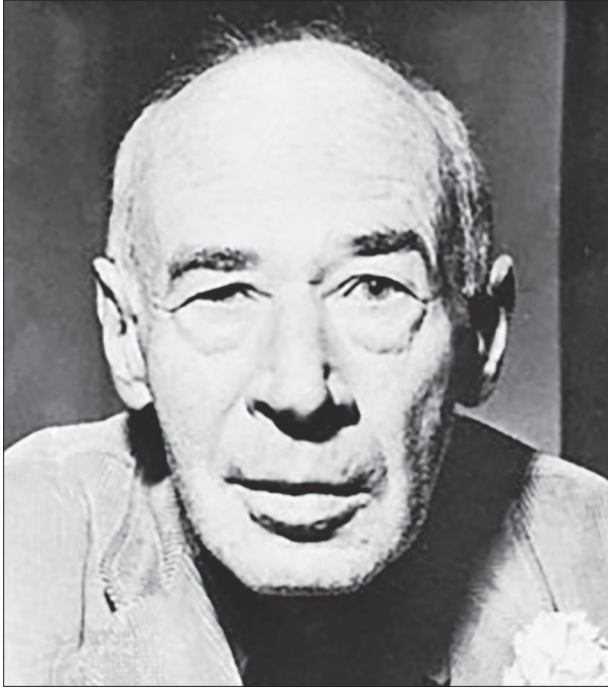
¹ tabisi – ənənəvi yapon corabları

154

2016

Esse. Henri Miller

HENRİ MİLLER

Görkəmli Amerika yazıçısı.

1891-ci ildə Nyu-Yorkda anadan olub.

Açıq-saçıqlığı və intellektuallığı ilə seçilən qalmaqallı romanlar müəllifidir. Avtobioqrafik trilogiyasına daxil olan ən məşhur əsərləri – “Xərçəng tropiki”, “Oğlaq tropiki” və “Qara bahar” romanlarıdır.

Həyatının böyük hissəsini Parisdə yaşayıb.

“Xərçəng tropiki” əsəri uzun illər ABŞ-da və İngiltərədə qadağan edilib.

Yazıçı 1980-ci ildə Los-Ancelesdə vəfat edib.

YAZIÇILIQ HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR

Knut Hamsun bir dəfə sorğuya cavab verərkən, vaxt öldürmək üçün yazdığını qeyd edib. Fikrimcə, o, hətta səmimi olsa belə, yanılır. Yazıçılıq, elə həyatın özü kimi, nəyisə dərk etmək məqsədilə çıxdığın yoldur. Bu, metafizik macəradır: Kainat haqda məhdud deyil, tam təsəvvür əldə etmək üçün, gerçəkliyi dolayı yolla dərk etmək vasitəsidir. Yazıçı varlığın üst və alt qatlarını birləşdirən ciğirə qədəm qoyur və nəticədə özü də bu ciğirə çevrilir.

Mən yazmağa çaşqınlıq və şübhələr içində başlamışdım, müxtəlif ideyalar, təəssüratlar, müşahidələr bataqlığında çabalayırdım. Hətta günü bu gün də özümü, sözün əsl mənasında, yazıçı saymıram. Mən, sadəcə öz həyat hekayəsini söyləyən bir adamam və bu hekayə davam etdikcə, onun tükənməz olduğunu hiss eləyirəm. O, bəşəriyyətin təkamülü kimi sonsuzdur. Bu, öz içini çevirib üzə çıxarmaqdır, gözəgörünməz üfqlərdə dolaşmaq və birdən öz hekayətinin danışdığından daha maraqlı olduğunu kəşf etməkdir. Bütün sənətlərə məxsus olan bu keyfiyyət ona metafizik çalar gətirir, onu zamanın, məkanın fəvqünə qaldırır və ya ümumi Kainat proseslərinə qoşur. İncəsənətin “müalicəviliyi” elə budur: mənə, məqsədsizlik, sonsuzluq.

Mən ilk addımlarımdan bilirdim ki, məqsəd deyilən heç bir şey yoxdur. Ən az iddia etdiyim, bütöv olanı qavramaq, hər fraqmentdə, hər kitabda ancaq hiss elədiklərimi çatdırmağa çalışmaqdır. Bu duyğular mənim sərgərdan həyatımın

yaddaşı kimi peyda olur, mənşə həyata daha dərindən baş vururam: həm keçmiş, həm gələcəyə. Bax beləcə, dərin qatlara vardığıca, məndə dindən və ehkamlardan da üstün olan bir inam yaranır. Mən öz yazıçı taleyimə get-gedə daha etinasız oluram, ancaq insan qismətimə daha çox güvənirəm.

Yazmağa təzə başlayanda, heyran olduğum Nitsşenin, Dostoyevskinin, Hamsunun, hətta Tomas Mannın üslubunu cidd-cəhdlə öyrənirdim. Halbuki indi Tomas Manna adı bir peşəkar, öz işinin ustası olan bəna, ağır yükü cidd-cəhdlə darta at kimi, eşşək kimi baxıram. Məni üzən sirin – necə yazmağın açarını tapmaq üçün müxtəlif yazı tərzlərini yamsılamağa çalışırdım. Bu, onunla nəticələndi ki, axırda dalana dirəndim, ümidimi itirdim. Məsələ onda idi ki, içimdəki yazıçını heç cür insandan ayıra bilmirdim və yaradıcılıq uğursuzluğumu taleyin uğursuzluğu hesab edirdim. Uğursuzluq isə baş vermişdi. Anlamışdım ki, mən bir

heçəm, ondan da pis – sıfırdan aşağıyam. Bax, bu nöqtəyə çatanda, sanki ölü Sarqas dənizinin ortasında dayanıb həqiqəti yazmağa başladım. Yığıqlarımın hamısını – hətta üzərində əsdiklərimi də dənizə atıb sıfırdan başladım. Öz səsimi eşidəndə vəcdə gəldim: mənı heyran edən – bu səsin məxsusiliyi, digərlərininkinə oxşamaması, unikal olması idi. Yazdığımı kimin necə qiymətləndirəcəyi mənım heç vecimə də deyildi. “Yaxşı”, “pis” sözlərini lüğətimdən çıxartdım. Bütütən sənət səltənətinə, bədii aləmə baş vurdum, bunun mənəviyyat, etika, utilitarlıqla heç bir əlaqəsi yox idi. Həyatımın özü sənət əsərinə çevrildi. Yenidən bütövləşib özümü tapdım. Kitablara inansağ, dzen-buddizmə qoşulanların keçirdiyi hissi yaşadım. Bunun üçün mən biliklərə nifrət etməli, hər şeyin ötəri olduğunu anlamalı, hər şeyi məhv etməli, ümitsizliyi dadıb barışmalı, necə deyərlər, özümə ölüm di-aqnozu qoymalı idim və yalnız o zaman özümü duya bilərdim. Uçurumun kənarına yaxınlaşib qaranlığa atılmalı oldum.

Mən gerçəkliyin adını çəkdim, amma bilirəm ki, yazıçı olmadan ona heç cür yaxınlaşmaq mümkün deyil. İndi az öyrəniş çox anlayıram, amma bunu qadağan olunmuş üsulla edirəm. Səmimi olmaq qabiliyyətinə daha əminliklə yiyələnirəm. Məndə anlamaq, sezmək, araşdırmaq, birləşdirmək, ad qoymaq, faktları təyin və ifadə etmək bacarığı artır, özü də hamısı birdən. Hər şeyin mahiyyətindən daha tez baş çıxarıram. Sövqi-təbii olaraq dəqiq yozmalardan qaçıram: onlar nə qədər sadədirsə, əsl sirr bir o qədər dərinədir. Bildiklərim isə daha da izah olunmaz olur. Məni inam kimi sübuta ehtiyacı olmayan əminlik hərəkətə gətirir. Özüm üçün yaşayıram, amma bu cəhdimdə özünə-

vurğunluq və ya eqoizmdən əsər-əlamət belə yoxdur. Sadəcə olaraq, mənə verilmiş ömrü yaşamağa çalışıram, bununla da dünyadakı müvazinəti saxlamağa kömək edirəm. Kainatda baş verən hərəkətə, doğuluşa, ölümə, dəyişmələrə yardımçı oluram və bunu hər gün bütütən vasitələrlə edirəm. Nəyim var, hamısını verirəm. Ürəkdən verirəm, amma özüm də nə bacarırsam, canıma çəkirəm. Həm taxtac sahibi, həm dəniz qulduruyam. Mən, Qız Əqrəbdən ayrıldıandan sonra müstəqil bürçə çevrilmiş Tərəzinin təcəssümüyəm, bərabərlik rəmziyəm.

Fikrimcə, dünyada hər bir fərd üçün kifayət qədər yer var, baxın, onlar nə qədərdir, ötüb-keçən anlar arasındakı dıbsız boşluqlar da, bircə nəfərin yaşadığı nəhəng dünyalar da, öz mənini tapanları mükəmməlliyə çatdırmaqda dalğaları azad olan böyük dənizlər, adalar da saysız-hesabsızdır. Kənardan nəzər salanda, dünyada hər şeyin zənginlik və hakimiyyət uğrunda çarpışmalara tabe olduğuna diqqət yetirəndə, həyat kütlənin qaynayıb-qarışması kimi görünür, amma əsl həyat yalnız dərinə baş vuranda, mübarizədən çəkilib qalanların nəzərindən itəndən sonra başlayır. Heç kim mənı yazmağa və ya yazmamağa məcbur etmir, daha məcburiyyət tanıyıram və öz yazıçılıq məşğuliyyətimdə müalicəvi heç nə tapmıram. Elədiklərimin hamısı ancaq bir məqsədə – həzz almağa xidmət edir, yetişdirdiyim meyvələr ağacdakı kimi özləri dəyib yerə tökülür. Onların haqqında tənqidçilərin, adı oxucuların nə deyəcəkləri mənı maraqlandırmır. Heç bir dəyər müəyyənleşdirmirəm, sadəcə vaxtı çatanı içimdən püskürürəm ki, qidaya çevrilsin. Mənım yazıçılığında başqa heç nə yoxdur.

Zərif etinasızlıq halı – eqosentrik həyatdan doğan məntiqi nəticədir. Cəmiyyətdə mövcudolma problemini mən hissiyyətimi itirməklə həll elədim; əsl problem başqaları ilə yanaşı yaşamağı öyrənməkdə və ya öz ölkəsinin çiçəklənməsinə çalışmaqda deyil, əsl problem – öz təyinatını anlamaqda və öz həyatını kainatın düzənli ritmi ilə eyni ahəngdə yaşamaqdadır. Özündə kainat və ruh kimi məfhumlarla həyəcansız düşünmək qabiliyyəti yaratmaq, “mənavi” olanı qavramaq bacarığına yiyələnmək, eyni zamanda, hər hansı bir şərhdən, müddəadan, sübutdan, öhdəlikdən qaçmaqdadır. Cənnət – hər yerdədir, bütün yollar ora aparır, sadəcə bu yolla daha uzağa getmək lazımdır. Amma geri qayıdandan sonra qabağa getmək, yaxud yana, yuxarı, sonra isə aşağı enməklə hədəfə çatmaq mümkündür. Heç bir inkişaf yoxdur; olan – dairə içindəki spiralvari əbədi hərəkət və yerdəyişmədir. Hər bir insanın öz təyinatı var, o, bizi hara aparıb çıxartsa da, yeganə əlacımız onu qeydşərtsiz qəbul etməkdir.

Gələcəkdə hansı kitabları yazacağımı, növbəti kitabımın necə olacağını təsəvvür edə bilmirəm. Düşündüklərimi, planlarımı ən etibarsız stimullar yönləndirir: yolüstü nəse qaralayıram, uydururam, təhrif edirəm, qondarıram, boş yerdən yaradırəm, şişirdirəm, izləri itirirəm, kəsib-doğrayıram – hamısı da əhvalımdan asılıdır. Yeganə tabe olduğum öz instinktlərim, öz intuisiyamdır. Əvvəldən heç nə bilmirəm. Çox vaxt özümün də anlamadığım şeyləri təsvir edirəm – bilirəm ki, onlar vaxtı çatanda aydınlaşacaq, hansısa mənə kəsb edəcək. Mən yazan insana, yəni özümə, yazıçıya inanıram. Hətta onları ən kamil usta düzsə belə, sözlərə yox, dilə inanıram. Dil sözdən daha üstündür,

çünki sözlər özlərinin nəse olduqları haqda illüziya yaradır. Sözlər ayrılıqda mövcud deyil, bu vəziyyətdə onlar ancaq alimləri – etimoloqları, filoloqları və digərlərini maraqlandıra bilər. Dildən ayrılmış sözlər quru qoz qabıqlarıdır, onlarda sirr tapmaq mümkün deyil.

İnsan öz üslubu ilə, özü üçün yaratdığı dillə tanınır. Ürəyi təmiz olan üçün dünyadakı hər şey – buna əminəm – hətta ən mübhəm yazılar da şəffaf aydınlığa malikdir. Belə adam hər şeydə bir sirr görür, amma bu sirr müəmmadan xalidir, təbiidir, məntiqlidir və öz mahiyyəti ilə məqbuldur. Anlamaq heç də sirin üstünü açmaqda deyil, onu qəbul etməkdə, həyatdan ləzzət almaqda, onun sayəsində yaşamaqdadır. İstərdim ki, sözlərim azad olsun, dünyanın özü kimi, əvvəlcədən ağla gəlməyən en və uzunluq dairələrinə düşərək, iqlim zolaqlarına girərək, heç kimin hesablaya bilməyəcəyi ölçülərlə toqquşaraq üzdüyü kimi üzünlər. Bu idealı həyata keçirməkdə qabiliyyətimin olmadığını bəri başdan etiraf edirəm. Amma bu, heç də qanıma qaraltmır. Hansısa yüksək bir mənada dünyanın özü uğursuzluqdan ibarətdir, o, natamamlığın ən tamamlanmış obrazıdır, uğursuzluğun dərkidir. Bunu dərk edəndən sonra uğursuzluq daha hiss olunmur. Yaradıcı, yəni sənətkar dünyanın ilkinə bənzəyir, əbədi Mütləq, Vahid, Hər Şeydir və özünü ancaq natamamlığı ilə ifadə edir. Bu – həyatın məğzidir, onun diriliyinin şəhadətidir. Son həqiqətə yaxınlaşmaq – fikrimcə, yazıçının ali məqsədi budur, – mübarizədən imtina etdiyin, öz iradəni buxovlaya bildiyin qədər mümkündür. Dahi yazıçı – həyatın, deməli, natamamın mücəssəməsidir. O, öz işini əziyyət çəkmədən görür, əməyinin nöqsansız olduğu təəssüratını yaradır və

göstərir ki, yolu hansısa bir gözəgörünməz mərkəzdən başlayıb. Bu mərkəz, əlbəttə, onun beyin qırışıqlarının arasında yerləşməyib, bütün yaranışın ritmini tuta bilən, ona görə də bu cür etibarlı, xarab olmayacaq, məhv edilməyəcək, elə yaranışın özü kimi möhkəm, müstəqil, nizamsız, məqsədsiz bir mərkəzdir. Sənət, həyatın necə dəyərli olduğundan başqa heç nə öyrətmir. Böyük əsərlər onun yaradıcısı kimi sirdən agah olan bir ovuc adamdan savayı, hamıya qaranlıq qalır. Onda olan xəbər, ismarıq öz dəyərinə görə ikinci yerdədir, əsas – onun əbədləşdirmək bacarığıdır. Buna görə də bircə nəfər başa düşən oxucunun olması onun üçün yerlidir.

Mənim inqilabçı olduğumu söyləyirdilər. Əgər, doğrudan da, belədirsə, onda bu, iradəmin əksinə baş verib. Mən dünyanın quruluşunun əleyhinə çıxmıram. Özüm haqqında Blez Sandrarın sözləri ilə deyə bilərəm: “Mən inqilabiləşdirirəm”. Bu, heç də inqilabçı olmaq deyil. Mən müsbət və mənfi ayıran arakəsmənin hər bir üzündə yaşaya bilərdim. Ümumiyyətlə, sanıram ki, bu bölünmələrin fəvqünə qalxmışam və gözəl ifadə olunmuş, amma etika kateqoriyalarından uzaq yazılarımla bu iki başlanğıcın hansısa harmoniyasını yaradıram. Hesab edirəm, sənət meydanaından və onun təsir dairəsindən uzaq durmaq lazımdır. Sənət – sadəcə olaraq, yaşamaq vasitələrindən biridir, həyat isə ondan daha səxavətlidir. Sənət həyatın özündən üstün ola bilməz. O, ancaq yol göstərə bilər, bunu isə nəinki tamaşaçılar, hətta sənətkarın özü də anlamır. Məqsədə çevriləndə sənət özünə xəyanət edir. Sənətkarlar isə, adətən, həyata qalib gəlməyə çalışmaqda ona xəyanət edirlər. Onlar yumurta kimi bütöv olmalı bir şeyi

iki hissəyə bölürlər. Mən tam əminəm ki, nə vaxtsa incəsənət yoxa çıxacaq. Sənətkar qalacaq, həyat isə “incəsənət sahəsi” deyil, incəsənətin özü olacaq, sənətə aid olan hər şeyi qəti və birdəfəlik dəyişəcək.

Düzünü desək, biz hələ yaşamağa başlamamışıq. Biz artıq heyvan deyilik, ancaq hələ insan da olmamışıq. İncəsənət yaranandan hər bir dahi sənətkar bunu dəfələrlə deyib, ancaq başa düşən az olub. İncəsənət öz həqiqi mahiyyətini tapan kimi itəcək. Axı o, sadəcə əvəz etmədir, birbaşa ifadə edə bilmədiyimizi çatdırmağa yardımçı olan rəmzi dildir. Amma bunun həyata keçməsi üçün insan, sözün əsl mənasında inanclı olmalıdır: dindar yox, əsl inam daşıyıcısı, tanrı – olmalıdır. Bu əvvəl-axır mütləq baş verəcək. Əsas yola çıxaran cığırlardan ən mühümü, düzgün istiqamətə apararı və yolçunu digərlərindən daha çox mükafatlandıran incəsənətdir. Öz qismətini anlamış sənətkar elə bu səbəbdən daha sənətkar olmur. Hər şey şimşək kimi gözqamaşdıran yeni, “bugünkü həyatda incəsənət də daxil olmaqla, heç nə çiçəklənməyə qadir deyil” düşüncəsinə aparıb çıxarmalıdır.

Kimsə bütün bu düşüncələri uydurma adlandıra bilər, amma mən indi, həqiqətən, tam əmin olduğum şeylərdən danışmıram. Əlbəttə ki, məsələnin həqiqiliyi ilə bizim onu necə başa düşməyimiz, hətta öz vəziyyətimiz arasında qaçılmaz bir uçurum var; amma bir başqasının məsələni necə qavraması ilə həqiqi durum arasında açıq-aşkar fərq olduğunu da yadda saxlamaq lazımdır. Subyektiv və obyektivlik arasında əhəmiyyətli fərqlər isə mövcud deyil. Hər şey xəyali və kifayət qədər gözəgörünməzdir. Bütün hallar, o cümlədən insanın

özü haqqında təsəvvürləri dəyişkən və qeyri-sabit işarə yığınınından başqa bir şey deyil. Tutub saxlanıla bilən qəti dəlillər yoxdur. Hətta mən kitabda qəsdən təhriflərə və deformasiyalara yol versəm belə, son məqamda alacağım nəticə əks haldakı həqiqətdən o qədər də uzaq olmayacaq. Yalan danışdığını gizlətmədən də kifayət qədər səmimi olmaq mümkündür. Yalan, uydurma – həyatın canına hopub. Ruhun dəhşətli sarsıntıları həqiqəti yerindən oynada bilməyəcək.

Hər hansı peşəkar bir üsuldən istifadə edib müəyyən effektə nail olmağım heç də hoqqabazlıq demək deyil, o, həyatın mənə bəxş etdiyi xaotik, sirli, əlçatmaz təcrübəsini qeyd edən seismoqrafımın titrəyişlərini dəqiq ötürür və kitab yazdığım zaman mən bu təcrübəni yenidən – bir az başqa cür, bəlkə də, daha qarmaqarışlıq, daha sirli, daha anlaşılmaz halda yaşayıram. Mübahisəsiz faktlar qatı adlanan və həmişə yenilənən çıxış nöqtəsi mənim daxilimdə özünə möhkəm yer eləyib, nə qədər çalışsam da, ondan canımı qurtara, başqa bir şeyə çevirə, başqa adla kiməsə sırıya bilmərəm. Amma bunlara baxmayaraq, dünyanın görkəmi dəyişdiyi kimi, hər an, hər nəfəs alıb verdikcə, o da dəyişir. Bu isə o deməkdir ki, dünyanı təsvir etmək üçün ikiqat görüntü yaratmalısən, – sən hərəkəti dayandırıb, həm də onun fasiləsizliyini verməlisən. Bax həmin vaxt bu ikiqat fənd uydurma bir təəssürat yaradır. İncəsənətin mahiyyəti elə bu yalanlarda, metaforik maskalar yaratmağında deyilmə? Sən axının ortasında lövbər atıb, yalançı niqabı taxmağa razılaşırsan ki, həqiqəti izah edəsən.

Tez-tez fikirləşirdim ki, bir kitab yazıb bir neçə səhifənin və ya hətta bircə səhifənin necə yaranmasının şərhini verim.

Yəqin, çox qalın bir kitab yazsa bilərdim, orada əsərlərimdən seçilmiş istənilən bir səhifənin izahı verilərdi. Məsələn, izah olunardı ki, mən bu səhifəni necə nəzərdə tutmuşam, sonra o, necə ərsəyə gəlib, necə dəyişib, hansı əziyyətlərin hesabına baş tutub, ideyanın beyinə gəlməsindən etə-qana dolmasına kimi nə qədər vaxt keçib, bu yeri yazan vaxt beynimdə hansı fikirlər qaynayıb, onda həftənin neçənci günü idi, özümü necə hiss edirdim, əsəblərim hansı vəziyyətdəydi, yazmağa imkan vermirdilər və ya özüm bu işi yarımçıq dayandırdım, qələm altından hansı leksik formullar çıxmaq istəyirdi, pozub yenidən necə yazırdım, nədə ilişib-qalırdım, dəyişərək yenidən haradan başlayırdım, sonra əməliyyatın uğursuz keçdiyini gizlətməyə çalışan cərrah kimi axırıncı tikişləri qoyurdum və qərara gəlirdim ki, bu səhifəyə bir də qayıdacağam, amma heç vaxt qayıtmırdım, qayıtsam da, artıq onun üstündən bir neçə başqa kitab yazdığım, yaddaşımdan tamam yox olmuş, amma birdən yenidən züھر etmiş həmin o impulsa dönürdüm.

Bəlkə, bir neçə səhifə haqqında da danışmaq, onları bir-biri ilə müqayisə etmək olardı. Soyuqqanlı tənqidçi üçün o, nəyinsə təcəssümü ola bilərdi, amma mən onları, həmin o analitik tənqidçiləri çaşdırırdım, onlara göstərirdim ki, ilk baxışdan rahat yazılmış kimi görünən bir səhifə, əslində tam gərginliyin nəticəsində alınıb, amma digəri – labirint kimi anlaşılmaz olan, çətin oxunan isə – torpaqdan qaynayan bulaq kimi axıb və mən həmin səhifəni elə bil səmt küləyinin köməyi ilə yazmışam. Yaxud bax bu səhifəni hələ yataqda ikən necə düşündüyümü, əynimi geyinərkən necə dəyişdiyimi, sonra masanın arxasına oturub yenidən necə işlədiyimi

yazardım. Ya da qeyd dəftərçəmi göstərirdim, hamı görsün ki, isti, canlı, insani sözlər onlara yad olan ən süni stimullardan necə yaranır. Hansısa bir kitabı oxuyanda gözümə sataşan ifadələri göstərirdim, yazardım, bax bu hissələr mənim təxəyyülümü canlandırır, – amma kim izah edə bilər ki, bu necə baş verir, bu iş necə görünür?

Əsər haqqında, hətta ən yaxşı, ən ağıllı, inandırmağı bacaran, müəllifə qarşı xeyrixah, xoş münasibət bəsləyən, – düzdür, bu, demək olar, mümkün deyil, – tənqidçilər nə desə də, əgər əsərin yaranmasının əsl prosesi, mexanizmi sənə tanışdırsa, onların fikirləri sənin üçün boş şeydir. Yazdıqlarım sözbəsöz olmasa da, hər halda, aydın və dəqiq yadımdadır; mənim kitablarım – kabinetdə oturub qələm və cədvəllərlə yox, həftələrlə, hər bir hava şəraitində, fiziki cəhətdən hər santimetrini sürünə-sürünə öyrəndiyim, geodezist kimi müayinə etdiyim sahədir. Qısa desəm, bu iş indi də ilk günlərdə olduğu kimi mənim üçün adidir, bəlkə, lap vərdiş etdiyimdən də artıq. Kitabın finalını isə fiziki bir hərəkət kimi anlayıram: duruşu dəyişmək lazımdı. Kitab minlərlə başqa cür sonluqla da bitə bilərdi. Onun heç bir hissəsi tamamilə sona çatdırılmamışdı və hər hansı bir yerindən başlayıb davamını yazsa bilərdim; yeni kanallar və tunellər qazardım, yeni evlər, körpülər tikərdim, ora yeni sakinlər yerləşdirərdim, fauna və flora aləmini dəyişərdim, özü də bütün bunlar əsərdə toxunduğum faktlara əvvəlkilərdən daha çox uyğun gələ bilərdi. Əslinə qalsa, mənim yazılarımın əvvəli və sonu olmur. Həyat, onu anladığın istənilən məqamdan başlaya bilər; kitab da onun kimi. Ancaq hər bir başlanğıc – istər kitab olsun, səhifə, abzas, ifadə,

yaxud cümlə – özü ilə yeni yaranmış həyatı əlaqəni təcəssüm etdirir və hadisələrin həyatilik, fasiləsizlik, zamansızlıq və dəyişməzliyinə mən hər dəfə yenidən baş vururam. Hər bir söz, hər sətir mənim varlığımla bağlıdır – istər əməl, hadisə, fakt, hansısa fikir və ya hiss, istək, qaçış, həsrət, arzu, xəyal, qəribəlik, istərsə də, ümumiyyətlə, bütün bitməmiş, düşünülməmiş, beynimdə ilişib-qalmış, yarısökük hörümçək toru kimi onu bürüyən şeylər olsun. Əslində, dumanlı, sezilməz heç nə olmur – hətta belə “heç nə”lər də bölünməz və möhkəmdir. Özüm isə hörümçək kimi yəm – hey toxuyuram, hörürəm, öz qismətimə sadıqəm və anlayıram ki, bu hörümçək toru mənim özümdən toxunur, ona görə də heç vaxt mənə tələ qurmayacaq və heç vaxt sona yetməyəcək.

Əvvəllər Dostoyevski ilə rəqib olmaq istəyirdim. Ümid edirdim ki, dünyaya qəlbin çılğın və sirlili çarpıntılarını göstərəcəyəm, dünya da heyretə gəlib mat qalacaq. Amma tezliklə anladım ki, biz Dostoyevskinin təsvir elədiyi nöqtəni artıq keçmişik, o mənada ki, ruhi aşınma bizi bir az da irəli aparıb. Bizim üçün ruh məfhumunun özü yoxa çıxıb, daha doğrusu, o, indi hansısa kimyəvi cəhətdən dəyişilmiş qorxulu bir görkəm alıb. Bizim ancaq məğlub olmuş və hissələrə bölünmüş qəlbin kristal elementlərindən xəbərimiz var. Bu halı müasir rəssamlar yazıçılardan daha açıqsaçıq təsvir edirlər: Pikasso dediklərimin sübutu üçün əla nümunədir. Elə buna görə mənim üçün roman yazmaq, İngiltərə, Fransa və Amerikadakı müxtəlif ədəbi cərəyanlara qoşulmaq qədər mümkünsüz idi, çünki onların hamısı dalana aparırdı. Etiraf edirəm ki, həyatın dağınıq, parçalanmış elementlərini müşahidə edəndə, –

ruhun həyatından danışırım, mədəniyyətin yox, – öz parçalanmış, məhv edilmiş “mən”imdən eyni insafsızlıqla istifadə edərək, onları bildiyim şəklə salmağa məcbur oldum.

Bədii formalarda həyata keçirilmiş anarxiyaya qarşı heç vaxt düşmənçilik, narahatlıq hissi keçirməmişəm, əksinə, vaxtı ötmüş normaların yoxa çıxmasına həmişə sevinmişəm. Dağıdıcılığı ilə yadda qalan bir dövrdə yoxa çıxmağı ləyaqət, hətta məcburi mənəviyyat kimi təsəvvür edirəm. Heç vaxt heç nəyi qoruyub saxlamaq, süni surətdə həyata qaytarmaq və ya divarlar arxasında mühafizə etmək arzusunda olmamışam, əksinə, cavan vaxtlarımdan bu fikirdəyəm ki, dağılma da çiçəklənmə kimi həyatın yaradıcı nöqtəyi-nəzərdən çox cəlbedici və ecazkar bir nümayişidir.

Yəqin, onu da boynuma almalyam ki, yazıçılıq məni həmişə özünə çəkib, çünki bu, mənim üçün yeganə meydan idi və gücümü sınağa dəyərdi. Mən azadlığa aparıcı bütün yolları artıq sınımışdım. Gerçəklik adlanan dünyada uğursuzluğa ona uyğunlaşa bilməmək səbəbindən yox, özxoşuma düçar olmuşdum. Yazıçılıq mənim üçün “aradan çıxmaq”, başqa cür desək, gündəlik gerçəklikdən gizlənmək demək deyildi; əksinə, qaynayan, çağlayan bulaqlara çatmaq ümidiylə bu çirkli gölməçəyə daha dərinədən baş vurmaq deməkdi. Keçdiyim yola boylanarkən, özümü hər bir işə yarayan, istənilən tapşırığın öhdəsindən gələ bilən birisi kimi görürəm.

Üzdə olan yeknəsəqlik məni ümitsizləşdirdi. Mən elə bir səltənət istəyirdim ki, orada eyni vaxtda həm ağa, həm də qul olum, bunu isə mənə ancaq incəsənət verə bilərdi. Heç bir istedadla malik olmayan, heç nə bacarmayan, heç nəyə

yaramayan, başladığı işin əzəmətini anlayıb qorxusundan az qala dili tutulmuş bir naşı kimi bu dünyaya baş vurdum. Kağız üzərində ən gizli qatlarımdan dartıb çıxardığım həqiqi sözlər peyda olana qədər kərpicləri bir-birinin üstünə qalalamağa, milyonlarla sözü tənqə gətirməyə məcbur oldum. Ütülü danışmağı bacarırdım və bu, mənə mane olurdu; maariflənməmiş adama məxsus bütün qüsurlar məndə vardı.

Aldığım təhsili unudub özünəməxsus yeni bir tərzdə düşünməyi, hiss etməyi, tamam başqa cür görməyi öyrənməliydim, bundan çətin isə dünyada heç nə yoxdur. Ola bilsin, üzüb geri çıxma bilməyəcəyimi görə-görə axına atılmalıydım. Çox vaxt sənətkarlar bu axına əvvəlcədən hazırladıqları xilasedici vasitə ilə atılırlar və bu da, adətən, onları məhv edir. Təcrübədən imtina edən heç kəs gerçəklik okeanında səyahət edə bilməz. Əgər həyatda nəşə yaxşılığa doğru dəyişirsə, bu, uyğunlaşmağa görə deyil, hansısa məqsədin arxasınca gedə bilmək bacarığı sayəsindədir.

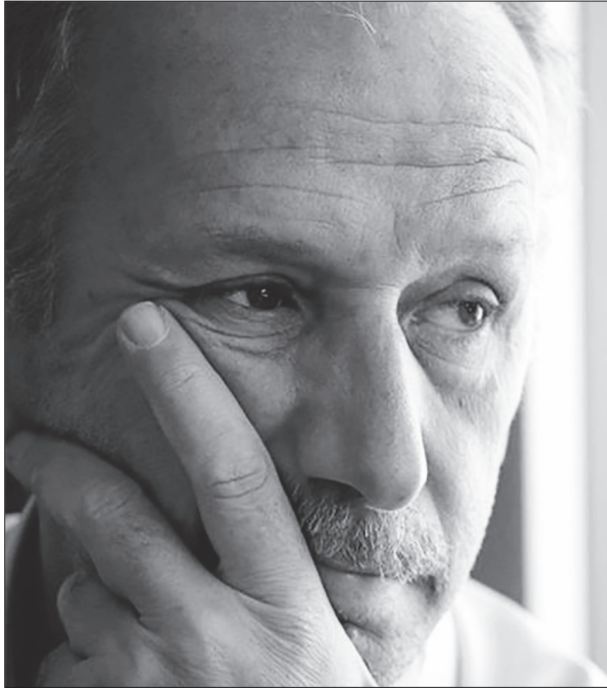
“Cəsarət nəticəsiz qalmır”, – Rene Krevel deyib və mən bu hikməti ömürlük yadımda saxlamışam. Kainatın bərqərar olduğu məntiq cəsarətlə və ya ən etibarsız dayağa əsaslanan yaradıcılıqla müəyyənleşir. Əvvəl bu cəsarəti iradəli bir hökmlə eyniləşdirirlər, amma zaman ötür və onun yerində avtomatik proses qalır, vaxtı gələndə onu da kəsmək, dayandırmaq lazımdır ki, biliklə, bacarıqla, verdişlə və ya inamla heç bir əlaqəsi olmayan yeni əminlik yaransın. Cəsarət – səni başdan-ayağa sirr olan sənətkarlıqla bağlayır, heç kim bu əlaqəni sözlə ifadə edə bilmir, amma o mövcuddur və sənin yazdığın hər sözdən boylanır.

162

2016

Türk dünyası. Camal Şakar

CAMAL ŞAKAR

1962-ci ildə Balıqəsirdə doğulub. İlk hekayəsi 1982-ci ildə "Aylıq dərgi"də nəşr olunub. "Gedənlər", "Yol arzuları", "Əmin-əmanlıq vaxtı", "Pəncərə", "Xəyalpərəst", "Sel və qum", "Mürəkkəb", "Samit səslər", "Portağal bağı", "Qara" adlı hekayə kitablarının müəllifidir.

GÜNƏŞ

(hekayə)

Taksim, 31 oktyabr, 2010

Uzun müddətdən bəri səngiməyən yağış, çiskin və külək artıq geridə qalmışdı. Kürəyini yandıran günəşin istisi altında yeriyirdi. Evdə əlləri, ayaqları donsa da, indi günəşin istisi bədəninə yayılırdı. Avtobusdan düşəndən sonra beş-on dəqiqəlik piyada yol qalırdı. Bazar günü olduğu üçün küçə kimsəsiz idi; bu gün işə getməyə məcbur olmağı qanını qaraltmışdı, ancaq günəşli gündə gəzməyin ona daha yaxşı təsiri olmuşdu. Onsuz da vitrini bəzəməyə bir neçə saat sərf edəcəkdi. Sonra da birbaşa evə qayıtmayacaqdı. Taksimdə, ya da Cahangirdə kafelərdən birində oturacaq, gün ərzində qazandığı pul qədər də hesab verəcəkdi. “Olsun, bu, bəzən hər şeydən daha qiymətli olur”, – deyə düşündü.

Səkiylə gedəndə, saçlarındakı sancağı, sancaqdakı kəpənəyi, kəpənəyin isə günəşi əks etdirdiyini hiss eləməirdi. Gün işığında saçları rəngdən-rəngə çalır, yavaş-yavaş bədəninə yayılan istinin təsiri ilə vitrinlərə tamaşa etməkdən doymurdu.

Səhər-səhər evdən çıxanda vurduğu ətirin qoxusu hələ uçmamışdı. Kirpiklərinə, yanaqlarına, dodaqlarına çəkdiyi bənövşəyiye çalan boya ona çox yaraşdı.

Rəngbərəng şüşələrin arasında itibatmışdı. Burada alış-veriş etməyi fikirləşməirdi. Lazım gəlsə, yaxındakı bazara gedə bilərdi. Guya kim orijinal mal alır axı? Vitrinlərdəki rəngbərəng aləmlə müqayisədə küçə çox sönük görsənirdi. Bəlkə də, özünü belə şəhər hiss etməyinin səbəbi

günəş idi. Yellənə-yellənə gedir, arada əlindəki çantasını da o tərəfə-bu tərəfə yellədir. Sağ əlini yuxarı qaldıraraq, əynindəki paltonun bir qolunu yuxarı dartmışdı. Qolundakı biləzik göründü. Qolunu yellətdikcə biləziyin çıxardığı səsdə sanki özünü tapırdı...

Kürəyini yandıran günəşi hiss etmir, saçlarındakı kəpənəyin göyə doğru uçmaq istədiyini də görmürdü. Heç mənasını da başa düşmürdü.

O, vitrinlərdəki rəngarəng aləmə qapılmışdı. Alnına tökülən saçlarını geri ataraq, vitrinlərə baxmaqdan doymurdu. Hər səhər olduğu kimi, Taksim meydanına çıxan küçənin başına çatanda çantasındaki siqareti və çaxmağı axtarmağa başladı. Tapdıqdan sonra dirəyə söykənib siqaret yandırdı. Siqaretdən bir qullab aldı...Yenə də hər səhər olduğu kimi, meydandan keçmə sürətini, siqareti çəkib qurtarmaq dəqiqəsinə görə tənzimləyəcəkdi. Elə siqareti çəkib qurtarana qədər də işlədiyi mağazaya çatacaqdı. Axırını qullabı aldıqdan sonra siqaretin kötüyünü səkiyə tul-

layacaq, tuflisinin burnu ilə onu əzəcək, gözü ayağına sataşanda isə səhər-səhər qutudan çıxarıb geyindiği kapron corabına bir daha tamaşa edəcək, bir daha onu bəyənəcəkdi. Paltarlarını dəyişmək üçün aşağı mərtəbəyə enəndə ayaqyoluna gedəcək, makiyajına əl gəzdireəcək, nanəli diş məcunu ilə dişlərini fırçalayacaq, sonra həvəslə piştaxtanın arxasına keçəcəkdi.

Meydanın ortasında idi; heykəlin ətrafında əkilmiş güllərə çatmağa az qalmışdı. Dəhşətli bir səs eşidildi... Gurultu... Partlayış... Elə bil qiyamət idi, İsrafil sur çalır.

Nə olmuşdu?! Gözlərini açanda güllərin arasında idi. Saralmış qazonların arasında küləyin qopararaq yıxdığı ağac kimi yerə sərilmişdi. Hardaydı axı? Hansı dövrə düşmüşdü? Məgər bura hər səhər keçdiyi Taksim meydanı deyildi? Bu dəhşətli səslər hardan gəlirdi? Saralmış qazonlar? Polislər? Təcili yardım maşınları? Bu nə həngəməydi belə? Masmavi səma; səma heç vaxt belə mavi olmamışdı, adamlar, maşınlar, binalar, vitrinlər...

Nəse isti bir şey alından gözlərinə tərəf axırdı; qorxaraq tez əlini alına doğru apardı. Qan idi? Yaralanmışdı? Axan qan qaşlarının arasına çatmadan quruyurdu. Qorxa-qorxa əlini alında gəzdirdi. Alının tən ortasında ilıq, yumşaq bir şey var idi. Süngərə oxşayırdı. Elə bil jele idi. Yox, deyəsən, jeledən daha bərk bir şey idi. İsti, yumru.. Qorxaraq ovcuna aldı. Qanlı bir şey idi. Ət parçasıydı, alına yapışmış ilıq, qanlı ət parçası. Başı fırlanırdı. Beyninin içi guruldayırdı...

Günəş sönmüş, səma sanki qara buludlara bürünərək üstünə şığıyırdı. Göylə yerin arasında sıxışmış qalmış, günəşlə qaranlığın arasında itib-batmışdı. Getdikcə daralan, üstünə şığıyan səmanın altında

boğulanda bir qarışqa saçlarından yanaqlarına doğru yeriyirdi...

SƏSLƏR

(hekayə)

Tibb bacısı otaqdan çıxanda, şər çoxdan qarışmışdı. Ay işığı pəncərədən adyalımın üstünə düşürdü.

Donub qalmışdım. Dərman qoxusu gəlirdi, inilti səsləri eşidilirdi. Küçədən gələn signal səsləri bir az səngimışdi.

– İcazə ver, qızım, kürəkəniyəm. Deyəsən, şoka düşüb.

– Adınız nədir?

– Şokdadır, – yenə təkrar etdi.

Şokda deyildim. Eşidirdim. Danışırıdım. Ancaq heç kəs məni eşitmirdi. Bir-birindən ayıra bilmədiyim səslər getdikcə uğultuya çevrilmişdi. Əllərimlə qulaqlarımı tutdum. Hər şey daxilimdə baş verirdi. Bombalar, raketlər... Sanki əllərim qıc olmuşdu, aç bilmirdim.

Günəş bağçadakı çəmənliyə yayılmağa başlamışdı.

Bibim:

– Bağçadan çölə çıxmayın. Gözün Zeynəbin üstündə olsun, – dedi.

Fatma:

– Yaxşı, – dedi.

Gözü üstümdəydi. İki nəfər idik. Nə oynaya bilərdik ki? Gəlinciyin sağ əli ağzımdaydı; dişlərimin arasından sallanırdı.

– Bunu ağzından çıxart, özünü eşitməzliyə qoyma, çıxart, – dedi.

Çıxartmadım. Gəlinciyin sağ əlində xırda batıqlar, deşiklər vardı. Zeytun ağacının kölgəsinə sığındıq. Portağallar tumurcuqlamışdı. Bibim çəmənliyi tapdaya-tapdaya gəlirdi.

Fatma:

– Dişləri kilidlənib, açə bilmirəm, neynəyim, – dedi.

– Eləmə qızım, murdardı. Çıxart ağzından.

Səhər yeməyini yediyimiz boşqab qarşımıdaydı. Həkim: “Sistem köçürmək lazımdır, ölə bilər”, – deyib çıxdı. Tibb bacısı dərman qoxularının əhatəsində qaldı. Hirsələnmişdi. Ağrı hiss etmirdim. Hər şey boğazıma yığılmışdı. Ağzımı açsam, qusacaqdım.

Boynumdan tutub şəfqətlə yatağa uzandırdı. Qara saçlarım yastığın üstünə töküldü. Bu yastıq mənimki deyildi, dərman iyi gəlirdi.

Bayıra baxdım. Adyalı belimə kimi çəkdi. “Qorxma. Ağrımayacaq. Elə biləcəksən ağcaqanad dişləyib. Ağlama...” – dedi. Ancaq ağladım. Günəş göz yaşlarımda bərq vururdu.

– Sakit durmasan, qollarını çarpayıya bağlayacam.

Atam:

– Neçə gündür evdə ilişib qalmışsıq. – dedi. – Nə işimiz işdi, nə də uşaqlar düzəməlli məktəbə gedir. Siçan kimi ilişib evdə qalmışsıq. Törətdikləri maneələr azmış kimi, bir də evdən çıxmaq qadağası var. Bunu ona görə edirlər ki, kütləvi şəkildə daha rahat öldürsünlər.

Bunu eşidən anam:

– Yavaş danış. Uşaqlar eşidər, – dedi.

Eşidirdik. Divarlar bütün səsləri əks etdirirdi. Qardaşım:

– Ağlama, – dedi.

Çantamın yanından gəlinciyimi tapdı. Əliylə saçımı sığallayırdı.

– Qorxma, hamımız bir yerdəyik.

Qorxurdum. Gecə-gündüz susmayan səslərin içindəydım. İçimdəydi uğultular, başgicəllənmələr. Ruhumu alt-üst edən səs-küylə dolub-daşırdım. Damarlarıma

sistem axdıqca keyiməyə başlayırdım. Uzaqlaşan səslər. Xatırlamağa, bəzən də unutmağa çalışdığım səslər. Hamısı bir uğultu idi... Nə atamın, nə anamın, nə də qardaşımın səsini bir-birindən ayıra bilirdim. Ancaq bir səsə çevrilmişdim. O, da darmadağın edilən evimizdən geridə qalan xarabalığın səsi.

Atam:

– Uşaqlar, sizdən qalanlardan yeni şəhər yaranacaq, – dedi.

Atam danışıqda məni ağlamaq tutardı. Anam da: “Uşağı niyə ağlatdın?” – deyər əsəbiləşərdi.

Bibim tənəfnəfəs otağa girdi. Əyilib elə hey məni öpdü. Bibim öpəndə burnuma zeytun, portağal qoxusu gəldi. Yastığa dağılmış qara tellərimi sığalladı. Əlini alnıma apardı. Alnıma evlərinin bağçasını qoydu, bağçadakı çəmənlərə yayılmış günəşi qoydu.

– Sən getmə, qızım, – dedi.

Qəhərləndim. Kürəkənimizin köynəyindən bərk-bərk yapışmışdım. Torpaq qoxusu gəlirdi. Hönkürtüm daha da artdı.

Belindən yapışdım. Lap çox hiss etdim torpaq iyini.

Bibim əsəbiləşib:

– Ağlama, – dedi.

Bunu eşidib lap bərkdən hönkürdüm.

Evimizə bomba düşmüşdü. Kürəkənimiz yerə çökdü. Gedib kölgəsinə sığındım.

– Yetimim, – dedi. Məni bağına basdı. Hər tərəfdən barıt qoxusu gəlirdi. İçimdə səslər tüğyan edirdi. Təcili yardım səsləri eşidilirdi. Yaralıları xəstəxanalara daşıyırdılar. Mənim içimdə qiyamət idi. Fırtına qopmuşdu. Ancaq heç kəs məni eşitmirdi.

OSMAN ÇEVİKSOY

1951-ci ildə Çorumda anadan olub. 1979-cu ildə Ankara Qazi Eyitim İnstitutunun Türk dili fakültəsini, 1988-ci ildə Ankara Qazi Universitetinin Təhsil fakültəsinin Türk dili və ədəbiyyat bölməsini bitirib.

İmzası 1968-ci ildən mətbuat səhifələrində görünməyə başlayıb. Türkiyə Yazıçılar İttifaqı, İLESAM (Türkiyə elm və ədəbi əsər müəlliflərinin sənət birliyi) və Avrasiya Yazıçılar İttifaqının üzvüdür. Mədəniyyət Nazirliyi, Türkiyə Yazıçılar İttifaqı, İLESAM-ın mükafatlarını alıb.

“Bəyaz yürüş” (1982), “Divarın arxası” (1985), “Dərdimi gül eylədim” (1989), “Sənə səni anlatdım” (1994), “Könlümə ulduz düşdü” (2011), “Səninlə min il” (2015) və bir çox başqa kitabların müəllifidir.

ATAMI GÖRDÜM

(hekayə)

Getdiyi gündən tam iyirmi yeddi il keçmişdi. Günorta vaxtıydı. Təzə açılmış bir mağazanın vitrini qarşısında atamı gördüm. Sağında, solunda başqa insanlar da vardı. Bir anda gözlərimiz bir-birinə sataşdı. Mən onu, o da mənə tanıdı. Bəli, səhv etməirəm – atamdı. Xəbərsiz-ətərsiz çıxıb gedən, getdiyi gündən bəri bizi arayıb-axtarmayan atam... Bir müddət donub göz-gözə baxışdıq. Gözlərimə inanmırdım. İllər sonra atam qabağıma çıxmışdı. O da öz gözlərinə inanmırdı, deyəsən, bu, onun çöhrəsindən oxunurdu. Ötən illər onu, demək olar, heç dəyişməmişdi. Bir az saçı seyrəlmiş, bıqlarının ağı çoxalmış, bir balaca da kökəlmişdi, elə bax, bu qədər... Bu əhəmiyyətsiz, xırda dəyişiklikdən savayı, gedəndə necəydisə, indi də elə görünürdü. Yaşıla çalan gözlərinin təbəssümü də elə eyni idi.

Onu bağıma basmaq istədim.

Qəfil gedişi ilə bizə dözülməz cəfalar çəkdirsə də, o, mənə atamdı. Mənə böyüdən, mənə nağıllar danışan, hara gedirsə getsin, bezmədən mənə də özüylə aparın bir insandı. O, acıqlanmayan, qışqırmayan, üzünü turşutmayan, bir dəfə də olsun qəlbimizi qırmayan birisidi. Birlikdə heyvan otarıb, kotan sürmüşdük. Taxıl biçib, buğda üyütmüşdük. İşlədiyi tarlaya yaxın bir yerdə öz heyvanlarımızın çobanlığını edəndə, yoldaşlarımla çilingağac, ənzəli oynayanda, atılıb-düşəndə itirdiyim cib bıçağımı o tapıb mənə verirdi. Yağış yağıb Yuxarı çayın suyu daşanda, mənə belinə alıb qarşı tərəfə o keçirərdi. Gələcəyimiz

barəsində ən gözəl arzuları, xəyalları onunla qurmuşduq. Təmiz iş yerim, isti yuvam olmalıydı mənə. Ütül şalvar, aq köynək geyib, qalstuk taxmalıydım. Maaşım hökmən yaxşı olmalıydı. Yaxşı işi olan ağıllı-kamallı, gözəl bir qızla evlənməliydim. Uşaqlarımız da olmalıydı. Xoş, firavan bir həyat sürəcəkdik. Atam anamı da götürüb nəvələrini görməyə gələcəkdik. Üç-beş gün, bir həftə bizdə qalıb rahat-firavan, xoşbəxt həyatımızı görüb sevinəcəkdilər. Təqaüdə çıxdıqdan sonra da birlikdə gül kimi yaşayacaqdıq...

Atam yoxa çıxdıqdan sonra hər şey mənasız görünürdü, özümü tənha hiss edirdim. Onun yoxluğuna öyrəşə bilmirdim. Onun üçün çox darıxırdım və bir gün mütləq onu görəcəyimə inanırdım. Deməli, qismət bu günə imiş. Boynuna sarılıb “Ata!” deməyi xəyal edirdim. İncimədiyimi, anam kimi ona qarşı əvvəlki münasibətdə olduğumu, onu o günlərdəki kimi çox sevdiyimi bildirmək istəyirdim. Bu istəyimi dilə gətirə bilməsəm, də hərəkətimlə, halımla bunu ona göstərmək istəyirdim.

Qərribə bir hissiyyatla, nə bilim, bəlkə də, həyəcanın şiddətindən onu bağıma basmaq yerinə əllərimlə üzümü, gözümü ördüm. Əllərimi üzümdən çəkəndə artıq

o yox idi. Bir az əvvəl vitrinə baxan insanların arasındaydı, bəs hara yox oldu?

Buradan hara gedə bilərdi axı?

Gedənlərin arxasınca baxdım, onu görmədim.

Yoxa çıxmışdı.

Axı onunla söhbət etmək istəyirdim. Ona demək istədiyim ürək sözlərim var, həm də çox.

Sənə sözüm var, ata! Yadındadı, bizə qonaq gələndə “kaş bir evimiz olsaydı...” – deyərdin... Köhnə də olsa, balaca da olsa, bizi kirayənişin həyatından qurtaracaq bir evimizin olmağını istəyərdin... Oldu, ata! Sən görə bilmədin, bizim bir evimiz var artıq. Kirayədən canımızı qurtardıq, ata! Heyif ki, sənə bu evdə bir gün belə qulluq edə bilmədik. Eşidəndə necə də sevinəcəkdin. Evimiz olduğunu sənə deyə bilmədik. Çünki sən bizim dərk edə bilmədiyimiz, heç bir zaman getmədiyimiz, əslində heç getmək də istəmədiyimiz uzaq bir yerdə yaşayırdın.

Evdən sonra maşın da aldıq, ata. Evə maşınla gedib-gəlirəm. Yay məzuniyyətində bağa maşınla gedirəm. Birlikdə olanda anamı istədiyi yerə maşınımla aparıram. Qohum-qonşu, tanış-biliş, kim olursa-olsun, uzaq-yaxın demədən gedəcəkləri yerə maşınımla aparıram, onların xeyir-duasını alıram. Bir tək səni, bir tək səni gəzdirə bilmədim maşınımla. Sənə əlim çatmadı, uzaqlardaydın, ata. Kaş ki, bizi qoyub getməyəydin!

Sənə “şapkalı baba” deyən nəvələrin var. Məktəblərini bitirdilər, əsgərliyə gedib-gəldilər, evləndilər, ev-eşik sahibi oldular, çoluq-çocuğa qarışdılar. İndi mənim də nəvələrim var, ata, beş ildir ki, babayam. Dediysin kimi, nəvə baldan şirinmiş, ata. Baba oldum, indi səni daha yaxşı başa düşürəm, indi sənin üçün daha çox darı-

xıram! Yadındadı, nəvələrin səni görəndə erköyünləşirdilər, indi mənimkilər də məni görəncə erköyünləşirlər. Əslində, bu erköyünlük məsələsi, deyəsən, heç yoxdu, bir xəyaldı, sadəcə ata-analara elə gəlir ki, var... İllər əvvəl bizə də elə gəlirdi... Kaş mənim nəvələrimi görə biləydin. Bilsən, onlara səni göstərib “məni boya-başa çətdirən, tərbiyə verən səbirli, gözəl insan budur!” – deməyi necə istəyirəm...

Bilmədiyən bir məsələ də var, ata! Sən getməmişdən əvvəl işlədiyim yerdən çıxmadım. Sən gedəndən sonra da o iş davam elədim və təqaüdə çıxdım. İndi daha gəlinin də, mən də təqaüdə çıxmışım. Birlikdə qurduğumuz xəyallardakı kimi... Çox rahatım, çox xoşbəxtim, ancaq sən yanımda deyilsən, ata! Birlikdə xəyal edərkən həyəcanlandığımız o arzuları indi bir-bir həyata keçiririk, amma sən yoxsan, ata. Sənə ilk maaşımdan ucuz ağı bir köynək ala bilmişdim, bu gün sənə nələr almaq istəyərdim, ata! Kaş bizi tərəkətməyəydin...

Əllərimi üzümdən çəkənə qədər yoxa çıxdın, səndən soruşmaq istədiklərim var axı. Anamla görməzə-bilməzə evləndiyinizi bilirdim. Aldığı qızın üzünü ilk dəfə gəlin duvağını açarkən gören bir adam, necə oldu ki, bu qızı Məcnun kimi, Kərəm kimi, Fərhad kimi sevmə bildi? Həm də toy gecəsindən əvvəl bir dəfə də olsun görüşüb danışmadığı bu qıza özünü Leyliyə, Əsliyə, Şirinə sevdiren kimi sevdirə bildi? Bir də necə ola bildi ki, bu qarşılıqlı ölümsüz sevgi, bu möhkəm bağlılıq köhnəlmədən, zəifləmədən, vərdisə çevrilmədən illərcə yaşaya bildi? Deyək ki, biz heç, bəs anamı necə buraxıb getdin, anamı necə əzib keçə bildin, ay ata?

O gündən bu yana anam çox qərribə olub! Nəfəs alıb-verir, baxır, hərəkət edir,

danışır, sağlamlığı da pis deyil, ancaq anam əslində yaşamır, ata! Anamın həyatı sənin gedişinlə söndü. Bilirsən, sənin arxandan bir damla göz yaşı da tökmədi. Neçə ildir ki, səndən bir kəlmə də olsa danışmır. “Lobyanı ətlə bişirsəm, ac qalardı”, – demir. “Ayranın süzmə qatıqdan olanını sevirdi”, – demir. “Mən yanında olmayanda xörəyi yeməyi bir yana, heç süfrəyə də oturmazdı”, – demir. “Gəlin gələndə gənc qızdım, mənı döymədi, söymədi, mənı heç incitmədi”, – demir. Anam sənın haqqında bir kəlmə də danışmadı, ata! Biz sənın haqqında söhbət açanda hər zaman mövzunu dəyişdirərdi. Qəfil gedişinlə anamı küsdürdün, ata! Anamı ancaq özünə, bizə, yan-yörəsinə deyil, həyata da küsdürdün sən. Elə hey “Yalan dünya” deyib durur. Yəni bunların hamısı yalan idimi, ay ata?

Hər şey yalan belə olsa, iyirmi yeddi il sonra ilk dəfə Qızılayda yeni açılmış bir mağazanın vitrininin qabağında səni gördüyüm yalan deyil. Göz-gözə baxışmamız yalan deyil. Əllərimi üzümdən çəkdiyim an səni görə bilmədiyim də yalan deyil, ata! Həqiqətdi!

Anama bunu danışmadım, bilirsən niyə, ay ata? Ağır yük altında buraxıb getdiyin, səni uçan quşa, əsən yeələ əsirgəyən, səni göz bəbəyi kimi qoruyan, sənın barmağına tikan batsa, ürəyi odlanan, bağı yanan qadına səni bir vitrinin önündə gördüyümü, bilirsən, niyə demədim? O qadının sənə olan dərin sevgisinə görə, sənə olan bağlılığı və məhəbbətinə hörmət bəslədiyim üçün... Onu kövrəltməmək üçün, incitməmək üçün demədim...

Axı o, mənim anamdı, ona necə qıyım, necə danışım səni gördüyümü?

“Atamı gördüm” desəm, əminəm ki,

tərs-tərs üzümə baxacaq. Ağzını açıb bir söz də deməyəcək, amma bilirəm ki, səni nə zaman, harada, necə gördüyümü düşünəcək. Sənın haqqında ona danışmağımı istəsə də, özünü o yerə qoymayacaq. “Atamı keçən həftə Qızılayda yeni açılan bir mağazanın vitrininin qabağında gördüm. Heç dəyişməmişdi, bizi buraxıb getdiyi kimiydi”, – desəm, bir bəhanə taparaq qalxıb otağına, mətbəxə, balkona, ya da qonşuya gedəcək. Guya sənınlə maraqlanmır, ancaq dəqiq bilirəm ki, içində danışib-danışmadığımızı, səni evə çağırıb-çağırmadığımızı, əgər çağırıdım, niyə gəlmədiyini düşünəcək. “Qəfildən göz-gözə gələndə həyəcanımdan çaşıb qaldım, necə hərəkət edəcəyimi bilmədim, əllərimlə üzümü örtədim, ana. Əllərimi üzümdən çəkəndə, gözlərimi açanda, o, yoxa çıxmışdı artıq. Vitrinə baxan hər kəs oradaydı. Bir tək o yoxuydu”. Az əvvəl durduğum yerdən güzgülərlə bəzənmiş vitrinə təkrar baxdım desəm belə, sonrasını gətirə bilmərəm, danışmağa gücüm çatmaz. “Atam yenə də qarşımdaydı, güzgünün içindəydi və mənə baxırdı. Göz-gözə gəldik və bu dəfə xeyli bir-birimizi süzdük”, – deyə bilmərəm.

Necə deyim axı, ata?

Çünki güzgünün içindən sən deyildin mənə baxan. Güzgünün içindəki mən idim və güzgüdə öz əksimi görürdüm. Geriyə dönüşü olmayan yola çıxdıqdan iyirmi yeddi il sonra mən necə də sənə oxşamışdım, ay ata! Mən bu həqiqəti vitrinə ikinci dəfə baxanda kəşf etdim. Hər dəfə üzümü qırxanda, qalstuk taxanda, sözün qıyası, hər dəfə güzgüyə baxanda sənınlə üz-üzə gəlirəm.

Sənın üçün çox darıxıram, ata!

Bunları anama deyə bilmərəm...

Axı bu sirdir....

Magik roman

ALVARO KUNKERO

170

2016

Magik roman. Alvaro Kunkero

Görkəmli ispan yazıçısı. 1911-ci ildə Mondonedoda anadan olub. Santyaqo de Kompostela şəhərində universitetin Fəlsəfə və filologiya fakültəsində oxuyub. Ancaq jurnalistliklə məşğul olduğundan, təhsilini yarımçıq qoyub. Vətəndaş müharibəsi illərində frankoçular tərəfində vuruşub. 1943-cü ildə İspaniya Faşist Partiyası ilə üzülüşüb.

“Musiqçinin qeydləri” (1956), “Orestə oxşayan adam” (1969), “Kometa ili və dörd hökmdarın döyüşü” (1974) romanlarının, bir çox hekayə və şeir kitablarının müəllifidir.

1981-ci ildə Qalisiyada vəfat edib.

Musiqçinin qeydləri

Fransisko F.del Rieqoya ithaf olunur

Bretan öz sərt qayaları ilə dənizin içərilərinə girir, Fransaya qovuşan yerdə isə sıra dağlar ayrı-ayrı qollara ayrılır, onların arasında dar dərələr görünür, sonra gözoşşayan təpələrin bəzədiyi çöllər uzanıb gedir. Oralarda yolların sayı-hesabı yoxdu, çünki torpaq üstündə yaşayan adi adamlardan savayı həmin yollarda başqa yolçular da dolaşır ki, gərək onlarla ayıq-sayıq olasan; bunlar yeraltı dünyanın sakinləri – qəbirdən qalxmış ölümlər, kabuslar, döyüşü çoxdan başa vurmuş atlı dəstələri, cadulanmış narahat ruhlardı; vicdanları təmiz olmadığına görə bu yolçuların çoxuna rahatlıq yoxdu. Onlardan vur-tut soyuq əsinti qalanadək külək saysız-hesabsız yollarla hamısını gecənin qaranlığına qovur. O vaxtkı Bretanı belə təsəvvür etmək olar: hasarla dövrələnmiş daş xaçlı şəhər darvazası və əldən düşmüş qarı ona bərkidilmiş dəmir qəndilləri yandırır. Axşam düşür, yağış çisələyir. Alov dillərini söndürən külək viyıldayır. Qarı xaç çəkir, “Pater Noster”i mızıldayır, indicə atla yanından keçən cənab vikont Klyomelin ruhu üçün dua oxuyur. Bretan camaatı hansı əsintinin mərhumun ruhu, hansının sadəcə külək olduğunu ayırd eləyə bilər; onlar sahil küləyinin nəfəsini duyub, şlyapalarını çıxarırlar, çünki gözəl Anna Komburskayanın vələs ağaclarının kölgəsində gəzdiyini anlayırlar. Elə olur

ki, hansısa oğlan küləyin həmin əsintisinə vurulur. Rennədə, ya Dinanda, Komburda, ya Karadyedə, hasarla dövrələnmiş şəhərlərin qədim saraylarında, qülləli qalalarda kəltlər iki min il əvvəl yandırılan ocağın başına yığışır, öz məlahətli ləhcələrində dəniz savaşılarından, igidlikdən, Hannover döyüşündən¹, ailə çəkişmələrindən, qədim zamanların aşiq-məşuqlarından söhbət açırlar. Və qüvvətli kişi əlləri üçün yaranmış, palıd ağacının möhkəm oduncağını udan alov dilimləri xatirələri – hansı yumaqdan açılmış iplə, kim tərəfindən toxunduğu bilinməyən bu zərif parçanı yandırmaqda gücsüzdü. Bretanın yollarında kölgələr toz qopararaq məşum bir rəqlə hərəkət eləyirlər və apreldə yol qırağından boylanacaq çiçək bilmir ki, onu hansısa qız saçına taxacaq, yoxsa sıranın başında oynayan, qalyardanın² lirik hissəsinə daxil olan lebrasse³ adlanan fiquru göstərən skelet, dabaniyla basıb əzəcək.

¹ **Hannover döyüşündən** – Almaniyanın şimal-qərbində tarixi vilayət; Hannover Yeddiillik müharibədə (1756-1763) iştirak eləyib.

² **qalyarda** – qədim ispan rəqsi

³ **lebrasse** – tutmaq (frans.)

Pontivili musiqiçi kimi məşhurlaşan Şarl Ann Qenole Matye de Krozon min yeddi yüz altmış ikinci il Müqəddəs Kosma günündə, Ust çayının sahilində, Bretanın fransız əyalətindəki Joslen qəsəbəsində anadan olub. Onun atası nə vaxtsa Pempona yaxınlığında ata-baba mülkləri olan de Krozonlar nəslindən idi. Qədim zamanlarda ona kral fərmanı ilə imtiyaz verilmiş ki, mömin hökmdar öz gəlişini bildiren kimi, Renn şəhərində əlində yaşıl dəsmal, atla çapıb, bağıra-bağıra kralın gəldiyini xəbər versin, intəhası, sonra kral öz vədinə xilaf çıxıb gəlməmişdi. Bizim musiqçinin atasının sol gözü Şartrdan olan usta tərəfindən hazırlanmış şüşədən idi, – qızılı damarcıqlı parıldayan mavi şar. Şarlin anası, Anje şəhərindən olan bələdiyyə müşavirinin qızı xəstəhal, bəstəboy, qəşəng qadındı: uğursuz doğuşlardan sonra qarnı şişməyə başladı və həkim ona araqda həll olunmuş kinə yazdı; o, tədricən bu dərmana alışıb, içki düşgününə çevrildi və çox keçmədən, yeganə sağ qalan oğlu Şarlin on bir yaş yenicə tamam olanda öldü. Atası təsərrüfat müdiri vəzifəsinə qadın götürmüşdü; bu qadının, on altı yaşına çatanda kişi paltar geyinib, özünü Kemper şəhərindəki dərzinin sevimli qardaşı oğlu Lui Jozef adlandıraraq, kral artilleriyasına yazıldığı barədə bir vaxtlar Kotanten yarımadasında və bütün Bretanda çox danışdılar. Deyilənə görə, hərbi xidmətdə özünü kişiye o qədər oxşatmağa çalışmışdı ki, hətta nazik qara bıqları da çıxmışdı. Doğrudur, hər şeyin üstü açılarda markiz de Laval onu aşpaz götürmüşdü və işindən çox razı idi, çünki ətli ruleti təkəri lafetə qoyulmuş top şəklində hazırlayırdı. Ancaq hər bir yeni xörək adlı-sanlı cənabları tez bezdirirdi, belə ki, tezliklə qoçaq topçu

adi bir zadəganın mətbəxinə düşdü, sonra iyerarxiya pillələrilə aşağı enə-enə, nəhayət, camaatın Taygöz adlandırdığı cənab de Krozonun yanında bənd aldı. Ancaq bir yerdən başqa yerə keçə-keçə yarım düjün top gülləsindən ayrılma: böyükləri qapıların dalına qoyurdu, bombardə de giletin¹ ən balacaları ilə mal və donuz ətinin döyməsini hazırlayırdı, ortabablarını isə gölməçələrdə diyirlədir oynamaq olardı. De Krozon – Taygöz günlərini yüksək mövqe tutan qohumlarıyla ovda keçirirdi, evi, oğlunu isə topçu qadının ixtiyarına buraxmışdı; o, uşağı çox istəyirdi və onu musiqiçi eləmək qərarına gəlmişdi. Şarl anası kimi sısqə olsa da, səsi gur idi, doqquz yaşında artıq kilsə xorunda oxuya bilərdi. Topçu qadın öz puluna uşağa ucunda kral piyada qoşunlarının gerbi təsvir olunan şeypur almışdı. Hansısa italyalı – Joslendə məskunlaşmış skripkaçı və rəqs müəllimi – topçu qadına dedi ki, şeypur uşaq üçün ağırdı, onu Navarradan gətirdiyi orta ölçülü bombardinlə² əvəz etməyi məsləhət gördü: belə alətdə çalmaq zadəgan üçün ayıb deyil, bombardin, hətta nəcib qızın əlində də pis görünməz. Beləcə, Şarl bombardində çalmağı, rəqs eləməyi öyrəndi, latın əlifbasını mənimsəməyə başladı. Bütün bu illər ərzində topçu qadın onu səylə donuz ətiylə noxuda, lobyə və paxlaya (bu tərəvəzləri o, “mərmicik” adlandırır) tutdu, vaxt keçdikcə Şarlin səsi qalınlaşdı, möhkəmləndi, Pantivi şəhərində fransiskanlar Ordeninin kilsəsində regent yeri açılanda, de Korzonların böyük əminəvələri admiral de Trebullar onu bu vəzifəyə qoydu. Bunu eşidən topçu qadın, daha doğrusu, qarımış qız göz yaşlarına boğulmuşdu: axı Şarlı Navarra süvari qoşunu üçün böyütmüşdü və həmişə ona Bearn alayının göy-sarı rəngində

¹ gilet – cib bombardini (frans.)

² bombardin – valtorna oxşayan qədim musiqi aləti

paltar geyindirirdi. Ağlayıb ürəyini boşaldandan sonra mərmilərini, şeypurunu götürüb, hirsle Bretanı tərk etmişdi; deyilənə görə, İtaliyaya gedib, özünü Lozanna kantonunun sakini kimi qələmə verərək, yeddi il Roma papasının İsveçrə qvardiyasında olmuşdu... Taygöz çağırılan cənab de Krozon, Rans yaxınlığında qoyun sürüsü və Renn şəhərində ferması olan kar kameristkayla¹ evlənmişdi, o vaxt iyirmi üç yaşlı olan Şarl isə regent köməkçisi vəzifəsini tutmuşdu və ona Pontivi şəhərində fransiskanlar Ordeninin kiçik qardaşlar Kollegiyası tərəfindən rasion təyin edilmişdi. Orda, Şüşəsalanlar küçəsində baş təbilçinin dul arvadı xanım Klementina Maronun evində qalırdı. Mərhumun təbili qonaq otağından asılmışdı və baş təbilçinin öldüyü gün təsadüfən şəhərə gələn ingilis rəssamı təbilin derisinə cənab Maronun portretini çəkmişdi, hətta mərhumun öz bığlarını səliqəylə kəsib, tükləri bir-bir şəkllə yapışdırmışdı.

Musiqçinin ölümündən sonra xanım Klementina Maronun evindən üz qabığı dovşan derisindən olan dəftərlər tapılmışdı; dəftərdəki qeydlər bu yazını çap etməyimə imkan verdi: musiqçinin 1793-cü ildən 1797-ci ilə qədər başına gələn sərgüzəştlər bu kitabda ardıcılıqla və ətraflı təsvir olunur. Bu sərgüzəştlər isə dumanlı, soyuq bir səhərçağı başlamışdı, onda regentin köməkçisi dəvət olunduğu hansısa mərhumun yasında çalmaq üçün Kelvan şəhərinə yola düşmüşdü, səbəb də o idi ki, mərhum ölümündən əvvəl öz vəsiyyə-tində bizim musiqçini də unutmamışdı və ona Kelvan yaxınlığındakı təpədə alma bağı bağışlamışdı, çay kənarında meyvə bağına sahib olmaq isə Şarlin həmişəki arzusu idi.

BİRİNCİ HİSSƏ KARETA

I

Pontivili cənab musiqçi üşüdüyündən, səhər-səhər yuxudan durmaq heç ürəyincə deyildi, üstelik də, belə havada; La-Manşdan yağış çisələyən buludlar gəlirdi, bir yandan Atlantik okeanın rütubəti, Blave çayından isə göz gözü görməyən soyuq duman qalxırdı. Musiqçi adyal qalağının içində oturub, tünd-bənövşəyi yun corabları ayağına geyindi, kraxmallı önlüyü bağladı, gecə papağını başından çıxarıb, onu təsəklə əvəzlədi, burunotu qoxulayıb burununu təmizlədi və sonra çarpayından sıçrayıb, latınca nəsə mızıldayaraq, xanım Klementinanı bərkdən çağırırdı; bu arada şalvarın ipini bağladı, jileti düymələdi – düymələr xüsusi sifarişlə hazırlanmışdı – və xanım onu eşitməyəcəyi təqdirdə, hər ehtimala, Pasxa bayramındakı kilsə

¹ Kameristka – keçmişdə xanımların xüsusi xidmətində olan qulluqçu

xidmətçisi kimi, gümüş zıncırovu silkələdi. Xanım Klementina şümşad biqudidə içəri girib, ertədən, özü də belə yağmurlu havada qoçaqcasına yuxudan durmuş cənab musiqiçini əl çalaraq alqışladı, onun pantolonunun aşağısındakı altı düyməni bağlamaq üçün çöməldi, o isə xanımın biqudilərini burdu: onların həmişə kifayət qədər bərk olmadığını düşünürdü. Belə mənzərəni hər səhər görmək olardı. Cənab musiqiçi omlet yeyib, yarım şüşə çaxır içdi, sonra həkimin məsləhət gördüyü kimi gəyirdi və səsini yoxlamaq üçün solfecio oxudu, kamzolu əyninə geyindi, plaşa büründü və bombardinin futlyarını qoltuğuna vurub, səhər ibadəti başlayana qədər kilsə xorunda öz yerini tutmağa tələsdə. Küləyin topa-topa qovduğu duman, köhnə şəhərin dar küçələrindəki təkəmsəyrek adamları sanki boz plaşa bürüyürdü. Musiqiçi qalanın düz yanında, Şüşəsalanlar küçəsində, kilsənin bir addımlığında yaşayırdı. Bizim musiqiçi qalereyada nadir hind ağacının üstünə çəkilmiş və Kollegiyanın hamiləri admiral de Trebulların qırmızı-qara gerbi təsvir olunmuş böyük qravüranın altındakı skamyada oturub misericordia¹ yeyirdi. Bir az arxaya yayxanıb, divara söykənərək axşam ibadətindən əvvəl, siesta vaxtı burada mürgüləmək olardı, sonra bizim musiqiçi saçını rahib kimi qırxdırmasa da, admiral de Trebulların dəniz quldurlarının qədim şüarı: “Efodi oculos orae maritimae”² yazılmış gerbinin altındakı skamyada oturub, yenə yemək payı alırdı. Kəmərin altını bərkidəndən sonra Şarl bombardini çıxarırdı ki, keşiş həzrətləri gələndə tənənəli marşı çalsın. O, ayinlərə ciddi əməl eləyən arıq qoca idi; çox vaxt

boğazını arıtlaya-arıtlaya musiqinin taktına uyğun addımlayırdı, onun qarşısında isə rahibliyə hazırlanan adam, baş keşişin, lazım gələndə dizini qoyması üçün sarı məxmərdən üz çəkilmiş balaca yastıq aparırdı. Musiqiçi bombardini çala-çala yastığa baxırdı və nəyə görə, onu xanım Klementinanın evindəki saçaqlı salfetə oxşadırdı; o da sarı çalarları xoşlayırdı və keşiş diz çökəndə Şarl təsəvvürünə gətirirdi ki, xanım Klementina onun pantolonunun düymələrini bağlayanda, üstü salfetlə örtülmüş məcməyiye dizini qoysa, necə olardı. Bu cür və sonra danışacağımız bir çox başqa xəyallarla bizim musiqiçi özünü əyləndirirdi, ancaq heç vaxt onların birini də həyata keçirməyə cəsarət eləməmişdi. Onu Bretanda təmtəraqlı dəfn mərasimlərinin hamısına bambardin çalmağa çağırırdılar. Və o, qısa müddətdə babat pul yıgıb, gecənin bir yarısı otağına çəkilərək qızıl sikkələri sayacağını arzulayırdı. Ya misal üçün, qarlı bir səhər yuxudan oyanıb xəyalına gətirirdi ki, yay gələcək və o, qəşəng sidr ağacları bitən çayın sahilinə balıq tutmağa, gəzməyə gedəcək; ya kiməsə Saven şəhərində öləcək, onu dəfnə çağıracaqlar, sonra isə xalası qızını yoluxmaq üçün Nanta gedəcək, ya da fleyta çalan dostu onu konsertdə iştirak eləmək üçün hansısa markizin sarayına dəvət eləyəcək. Hər bu cür səfəri xəyalında yerli-yataqlı canlandırırdı, ancaq bu vaxt yuxudan tam ayılmamış vəziyyətdə çarpayıda uzandığından, bəzən fikirləri dolaşırdı, xəyali səfərdə baş verən bu dolaşığı düzəltmək, bütün sərgüzəştləri, gizli görüşləri yada salmaq üçün sonra ona iki-üç gün vaxt lazım olurdu. Corablarının bənövşəyi

¹ **misericordia** – kilsə xidmətçilərinə əlavə olaraq verilən yemək, din qardaşlarında belə adlanırdı. (*lat.*)

² **efodi oculos orae maritimae** – Mən sahilboyu yaşayan sakinlərin gözlərini çıxarmışam. (*lat.*)

rəngini xoşlayırdı, corablar təzə olanda isə onlardan hətta Siciliyada bu cür boya hazırlanan bənövşə ətri gəlirdi; onun yaddaşında Siciliya bənövşə ilə o qədər bağlıydı ki, bu çiçəyi bəzən sesiliya, Arkos küçəsində əlcək satan Violetta adlı xanımı isə Sesiliya adlandırır. Bütün sövdələşmələri, alış-verişi, ibrətamiz söhbətləri, sevgi macərələrini, uğuru, uğursuzluğu özündə birləşdirən bu səfərləri o, çarpayından sıçrayıb, kilsəyə cumacağı son dəqiqəyə qədər, yataqda eləyirdi. Böyük fransız inqilabı onu bu düşüncələrlə yaxaladı, axı həmişə zadəganlarla əlaqə saxlayırdı, bir vaxtlar kasıbların yaşadığı köhnə məhəllədə bulaq almışdı, vedrəsindən qəpik-quruş qazanırdı; bir dəfə Vann şəhərinin seneşalına¹ ona gümüş toqqasız başmaq tikən çəkməçidən şikayət eləmişdi; öz nəsil soyadının əvvəlində “de” ədatının buraxılmasını heç kimə bağışlamırdı, bir sözlə, bizim musiqiçi ən əzmkar “əsizadələrdən” və ən qatı monarxiya tərəfdarı hesab olunurdu və Roşforan-Terr şəhərindən olan hansısa kapitanın dəfnində adı matəm marşı yox, başqasını çalmışdı, bununla da gizlicə öz şpaqalarını itiləyən cənab monarxiya tərəfdarlarına üstüörtülü işarə vurmuşdu. Eşitdiklərindən şübhələnən de Krozon məyus olub düşündü ki, bəlkə Pontividən Nanta getsin, orda qadın qohumugilə düşüb, özünü truppadan geri qalan holland musiqiçi kimi qələmə verər. Ancaq bu, yalnız o vaxt mümkün olardı ki, toqqaya görə seneşala şikayət elədiyi, indi Sen-Briyodə frigiya papağı² alan çəkməçi onu qabaqlayıb, evinə gələrək çəkməçi bıçağıyla başını kəsməsin. Regentin köməkçisi, artıq çəkməçinin Pontivinin küçələrində onun

başını bıçağın ucunda necə gəzdirdiyini təsəvvür eləyirdi. Ancaq çəkməçi bıçağın ucundakı başla pilləkənləri necə düşəcəkdə? Əgər bıçağı çiyində tutsaydı, başı alçaq tavana dəyərdi, axı ev çox köhnədi; yəqin, bıçağı aşağı əyəcəkdə, onda da təsək başından düşəcəkdə; beləcə, bizim musiqiçi, onun başı bıçağın ucunda çəkməçinin evdən necə çıxacağını götür-qoy elədi. Ancaq bəlkə hər şey ötüşəcək. Bax, Kelvandakı dəfn mərasimində çalılıb, almaları saymaq üçün tərədəki alma bağına qalxacaq, Tanrını mədh etməkdən ötrü Merac bayramında dağa qalxanda isə omletlə cəfəri, bir şüşə də çaxır götürüb, çiçəkləmiş alma ağaclarının altında səhər yeməyi yeyəcəkdə. Bu bayram barədə xəyallara dalıb və çöldə yanvar olduğunu unudan regentin köməkçisi faraş səhər yeməyini birtəhər ötürdü, ona boğazını, qulaqlarını şərflə örtməyi məsləhət görən xanım Klemantinaya minnətdarlıq eləyərək, bombardinin futlyarını götürüb, küçəyə çıxdı.

Yerlə sürünən duman küçəni basmışdı. Bizim musiqiçinin evinin düz qarşısında yerləşən Qrammatik məktəbin sütunlarının, hətta tağ-tavanı da görünürdü, küncdəki fəner boz dumanda ilişib qalmış sarı işıldaquşa oxşayırdı. Musiqiçinin arxasınca, adətən, kirəlik kareta göndərilirdilər, Lilion adlı at onun xüsusilə xoşuna gəlirdi: musiqiçinin dediyinə görə, bu axta at bombardinə qulaq asmağı sevirdi. Ancaq bu səhər qapının ağzında nə ekipaj, nə poçtalyon Küve var idi ki ayaq yerini tutsun, şəhərdə gəzən şayiələrdən, bir gün əvvəl dilicanla Oredən kimin gəldiyini xəbər versin, – bütün bu xidmətlər üçün o, vur-tut bir çimdik burunotu alırdı. Poç-

¹ Seneşal – kralın, ya mülk sahibi feodalların adından hökm çıxaran vəzifəli şəxs

² Frigiya papağı – Böyük fransız inqilabı dövründəki papaq, adətən, qırmızı rəngdə olurdu, azadlığın və bərabərliyin rəmzi sayılırdı.

talyonun əvəzində Şarl susamuru xəzindən şapka qoymuş, gödək plaşa bürünmüş balaca adam gördü; sol əlində qəndil, sağ əlində toxunma saçaqlı qamçı tutmuşdu.

– Sabahınız xeyir, cənab musiqiçi! – balaca adam çırağı de Krozonun üzünə tərəf qaldıraraq məlahətli səsle mehribancasına dedi. – Mənim adım Topal Mamerdi, ağalarım sizi Kelvana dəfnə aparmaq üçün Pezo meydanında karetda gözləyirlər. Onlar mərhumun Bayedəki zadəgan qohumlarıdır.

Və bu balaca adam cavab gözləmədən ayaqlarını sürüyə-sürüyə, topal adama xas olmayan cəldliklə Pezo meydanına üz tutdu, – o, arxa tərəfində xəbərdarlıq işığı yanan, dalğalarda atılıb-düşən qayıq kimi irəlində səkirdi. Regentin köməkçisinə küçə intəhasız görünürdü, o, yalnız qarşıda atılıb-düşən işığı görürdü, evləri, döngələri seçmirdi. Ola bilsin, kəsə getmək üçün onlar artıq, Müqəddəs Pastır qadın monastırını keçib, Serpe döngəsinə burulmuşdular. Bizim musiqiçi Ruankinin fahişəxanası yerləşən bu döngəyə burulmağa heç vaxt cəsaret eləməirdi. Ona elə gəldi ki, musiqi səsi eşidir, sanki kimsə lütnyada ruhu oxşayan serenada çalır, ancaq bu musiqi Ruankinin fahişəxanasından gəlmirdi, çünki ayaqları altında artıq Pezo meydanının iri daş plitələri idi. Pontivide əvvəllər heç vaxt belə duman olmamışdı. Əlində çıraqlı tutmuş topal dayandı və dumanın içindən başqa işıq görünürdü; əynində boğazına qədər düymələnmiş qırmızı hərbi kamzol, başında lələkli üçkünc şlyapa olan, ayaqlarındakı mahmızları taqqıldayan sıx saqqallı ucaboy, arıq kişi kağız fənərlə musiqiçiyə yaxınlaşdı.

– Cənab musiqiçi, axır ki gəldiniz! Mən mərhumun qohumu Kulenkur de

Bayeyəm, bu da sizin üçün elə bir xəbər deyil, axı əslinə qalanda, biz hamımız dirilərin qohumuyuq!

Onun səsi kobud və boğuc iddi, qara gözləri qafatasının dibsiz göz yuvasında itmişdi. Qafatası? “Hamısı dumanın ucbatındandı, – musiqiçi düşündü, – adamın gözünə nələr görünür...”

Onlar karetda yaxınlaşdılar. Topal Mamer çırağı yerə qoyub, ayaq yerini tutdu.

– Oturun, cənab musiqiçi, sizi arxa oturacaqda, mənimlə yanaşı şərəfli yer gözləyir! – de Krozon cavan və məlahətli bir qadın səsi eşitdi.

Karetanın içi bayırdan daha qaranlıq idi. Musiqiçinin sağ tərəfində uzundraz hərbi oturdu, yəqin, onu dəvət edən xanım sol tərəfində əyləşmişdi. Qabaq oturacaqda kimlərsə oturmuşdu; dörd nəfər olardılar.

– Tərpən, Mamer! – kimsə əmr etdi.

– Ey, Ağ, Merlen, Qvardiyaçı, getdik! – qozlarda oturmuş Mamer qışqırdı.

Fit çalıb qamçıyı şappıldatdı. Kareta tərpendi və səfər başladı. Musiqiçi bombardini sinəsinə sıxıb qaranlığa baxırdı və yad qadının hansı ətir vurduğunu tapmağa çalışırdı.

II

Pontividən Kelvana gedən yol Blave çayından keçirdi, gərək şəhər kənarındakı Passaj qəsəbəsindəki körpünü ötüb, dağa qalxaydın; tərpedən qəşəng mənzərə açılırdı: çayın vadisiylə biçənəklər, paxla və yulaf tarlası uzanıb gedirdi, sahilboyu sıx sidr meşəsi və alma bağlarıydı, hər evin hüyətində əncir ağacları bitmişdi, Pontivinin qırmızı kirəmitli evlərinin başı üstündə sarmaşlıq bürümüş qalanın zəhmli qülləsi ucalırdı; geri qayıdanda dağdan

gecə ensən, elə bilərsən kimsə vadiyə yüz şamlıq qəndil qoyub: evlərin pəncərəsi işıqlanır, kilsədə və üstündən keçib qalaya gedilən körpünün yanında balıq yağıyla yanan fənərlər közərir. Ancaq həmin səhər bunları görmək mümkün deyildi – saat ona işləmişdi, çox qaranlıq idi, sanki hələ gecə bitməmişdi. Cənab de Krozon gündüzü səbirsizliklə gözləyirdi ki, yol yoldaşlarının üzünü görsün. Bizim musiqiçi nə qədər çalışsa da, yanında oturan xanımın hansı ətir vurduğundan baş açma bilmədi. Sağ tərəfində oturmuş, özünü Kulenkur de Baye kimi təqdim edən cənabdansa açıq-aşkar rütubət və kif iyi gəlirdi. Qabaq oturacaqdakılardan kimsə bir çimdik burunotu götürüb burnuna tutdu və yeddi dəfə dalbadal asırdı, doğrusu, asqırığı daha çox fıstırığa oxşayırdı; burunotu çəkmək regentin köməkçisinin də ürəyindən keçirdi, ancaq dizi yad xanımın üzünə dəyəcəyindən qorxub, əlini cibinə apara bilmirdi. Qabaq oturacaqdakı sənişinlərdən kimsə, deyəsən, bərk üşüyürdü, çünki elə hey dişləri şaqıldayırdı.

– Di yaxşı, yaxşı, bilirik ki, sən burdasan, Qi Lənət Şeytana! – Kulenkur dedi. – Elə bil böyük pəhrizin cümə günü kilsə xidmətçisinin əlindəki şaxşaxsan.

Pontividən çıxandan karetda deyilən ilk sözlər bunlar idi. Keçən vaxta və karetanın sürətinə görə de Krozon yolayırıcına çatmaqda olduqlarını düşünürdü, ordan yol Lontraya gedirdi, artıq küləyin vələs ağaclarını necə xışıldatdığı da eşidilirdi, orada bu ağaclardan çox idi.

– Cənab musiqiçi, – qabaq oturacaqdakılardan kimsə dedi, – bir az da gəndəndən sonra çaydan qalxan dumandan çıxacağıq, bu duman həmişə mənə zərər verir, Pontividə dayım yaşasa da, dumanın dərdindən oraya köçmədim, sizə deyim

ki, onun sevimli bacioğlusu, həm də varisi idim, mənə isə birincisi, ona görə sevirdi ki, cürbəcür əhvalatlar danışmağıma qulaq asmağı xoşlayırdı, ikincisi, ona görə sevirdi ki, şənbə günləri başı ağrıtarda peysərinə hamıdan yaxşı mən kompres qoyurdum. Mən – Jan Plevanam, Dorndan olan notarius və sizin itaətkar bəndəniz.

– Dara çəkilməmiş Dorndan olan notarius, Allah onun günahlarını bağışlasın! – xanım oturduğu küncdən istehza ilə dedi.

Elə həmin an sanki kimsə nəhəng bıçaqla göyü ikiyə böldü – bir yarısı boz rəngdə qaldı, o biri yarısında yanvar günəşi peyda olub, ətraf çöllərə şəfəq saçdı; artıq, payız çovdarının yaşılımtıl sahələrinin arası ilə Kelvanın çöllərində irəliləyən karetanın içi də işıqlanmışdı.

– Cənab musiqiçi, – Kulenkur sümüklü sarı əllərini bombardinin futlyarına qoyub dedi, – indi hamını sizə təqdim etmək lazımdı, ancaq gözlərinizdə heyrət və qorxu sezdiyimə görə, hər şeydən qabaq sizi əmin etməliyəm ki, bütün bu dəstə – günahkarlar, dar ağacından asılanlar, kabuslar, kölgələr olsa da – hamımız tamamilə dinc adamlarıq. Sizdən soldakı gözəl qadın – xanım Klarina de Sen-Vassdı. Ona baxın. Onun yaşıl gözlərinə baxın və heç vaxt bu gözləri yaddan çıxarmayacaqsınız. Bəs yaşıl gözlərin nə demək olduğunu bilirsinizmi? Hətta onlar toza, torpağa dönsə də, dünyada ondan gözəl toz-torpaq olmayacaq, onlar dumdu duru çayın dibində qiymətli daş-qaş olacaq. Sizin qarşınızda oturan isə həqiqətən dar ağacından asılmış Dorndan olan notariusdu, kəndirin izi boynunda qalıb. Onun yanındakı Lorendən olan cəllad, burunotuların və kəndir ilgəklərin əla bilicisi, cənab de Nansidi. Dinməz oturan gözü sarğılı o cənabsa doktor Sabatdı, o, bir

dəfə Romada bulaqları və su quyularını zəhərləmək fikrinə düşmüşdü. Soruşacaqsınız ki, yarıqaranlıqda dişlərini şaqıldadan kimdi? Oturacağıın o hissəsində oturan kimdi ki, oturacaq boş görünür və ağırlıqdan əyilmir? Ona görə əyilmir ki, orada Lənət Şeytana ləqəbli pikardiyalı Qinin kölgəsi oturur. Bunlara mənə də əlavə edək, mən, iyirmi il əvvəl ölmüş Kulenkur de Bayeyəm və buradakıların içində ən cavan ölüyəm, mən Sedan qalasının həyatında ölmüşəm, Topal Mamer də bir vaxtlar Le Kruazikdə dar ağacından asılıb; beləcə, dəfninə getdiyimiz Kelvindən olan mərhum zadəganın bütün qohumlarını sizə təqdim elədim. Və biz Polidəki karvansarada atları dəyişməyəcəyik, axı üç at skeleti kimin nəyinə lazımdı? Ax, mənim qaçağan, inadçıl, tayı-bərabəri olmayan Qvardiyaçım!

Musiqiçi öz ürəyini zireh altında qoruyurmuş kimi, futlyarı sinəsinə sıxmışdı. Bəlkə düz başa düşməmişdi, bəlkə səhər-səhər yarıyuxulu vəziyyətdə bütün bu əhvalatı özü uydurmuşdu, ya doğrudan da ölümlərin içində gedirdi. Əlbəttə ki, Dornan olan notarius haqqında eşitmişdi və Renndə dar ağacından asıldığını bilirdi. Şeytanın nökrəri, sehrli plaşını meyhanada unudub özünü ələ verən pikardiyalı Qi Lənət Şeytana haqqında da xəbəri vardı, sonra onu Parisdə tonqalda yandırmışdılar. Xanım de Sen-Vass barədə də qulağına nələrsə çatmışdı. Bəs bu Kalenkur, doğrudanmı qəzetlərin yazdığı həmin yırtıcıdı? Boğazacan günaha batmış bu ölümlərin Kelvandan olan zadəganın dəfnində nə işləri var? Və anlaşılan deyildi ki, Pontivi şəhərində kilsə xorunun regentinin zavallı köməkçisi, səhərlər soyuqdan donan, başını cürbəcür xam xəyallarla dolduran, kilsədə, qəbiristanlıqda bombardin çalan,

xəlvətə çəkilib öz miskin luidorlarını sayan, qadınlara münasibətdə xanım Klementinanın yalnız biqudisini burmağa, yeməkdə isə cəfərilə omlet və xəmirin içində qızardılmış alabalığa gücü çatan bu fağır musiqiçi onların nəyinə lazımdı? Bütün bu əhvalat, axşamlar möhkəm, deyək ki, qaxac ət, ya duza qoyulmuş qızartma kələmlə yağlı kolbasa yeyəndə gördüyü, hər dəfə ona əzab verən yuxuya oxşayırdı: yuxuda görürdü ki, təsərrüfata baxan topçu qadın əlində bombardin onun çarpayısına yaxınlaşır və birdən bombardin böyüməyə başlayıb topa çevrilərək gurultuyla atəş açır, o isə karteçdən deşik-deşik olmuş halda diksinib qışqıraraq yuxudan ayılır. Yuxularında hər cürə şey görmüşdü, ona görə indi özündə güc tapıb gülümsəməyə çalışır.

– Sizin yeriniz dəfndə yox, yarmarkadadı! – deyib, qorxudan səsinin necə titrədiyini hiss eləyir.

Kareta Polidəki karvansaraya çatmadan döngədə dayandı. Cənab de Nansi musiqiçini burunotuna qonaq elədi. Hər ikisi asqırdı. Lorenli cəllad gülümsəməyə çalışsa da, bacarmadı.

– Özün ki bilirsən, Nansi, bu, sənə qadağan edilib! – xanım de Sen-Vass qəhqəhə çəkdi.

– Bəs nəyi gözləyirik? – musiqiçi dəstənin böyüyü saydığı Kulenkurdan soruşdu. – Dəfn, yəqin, indilərdə başlayacaq!

– Cənab musiqiçi, – Kulenkur ciddi tərzdə cavab verdi, – biz mərhumu gözləyirik.

Musiqiçi lap bərk qorxardı, ancaq macalı olmadı: Lorenli cəlladın burunotusu çox tünd idi, görünür, istiotlu idi və beş-altı dəfə dalbadal asqırmaq lazım gəldi. Asqırıb gözünü açanda, Topal Mamerin karetanın qapısını açıb, ayaq yerini tutdu-

ğunu gördü, karetaya isə bir ölü də minirdi. Pontivi yolunun üstündə, Lontraya döən yerdə tēpədəki alma bağıni ona vəsiyyet eləmiş, dəfninə getdiyi Kelvandan olan zadəgan idi.

III

Ölülər Kelvanlı mərhumla görüşüb, ümumi qohumlarından hal-əhval tutmağa başladılar, hamının onunla yaxın olduğu görünürdü. Mərhum mavi gözləri, sıx kürən qaşları, dik burnu, uzun sallaq bıqları olan qırmızısifət hündür kişi idi; hakim zümresinə mənsub adamlara xas gödək qolları vardı, yaxası qızıl sancaqla bağlanmış qara kamzol geyinmişdi, başına həddindən ziyadə pudralanmış ağ parik qoymuşdu. Yeni təqdim olunan adam xanım de Sen-Vassın əlini öpüb, Qi Lənət Şeytanın oturduğu yerdə əyləşdi. Təbii ki, kölgənin üstündə oturmadı: əvvəlcə Kulenkur Qini ovcuna götürüb, doktor Sabatın səbəti olan qabaq oturacağıın üstündəki tora qoydu. Və şeytanın nökeri dişlərini artıq yuxarıda şaqıldadırdı. Kelvanlı mərhumun sanki hərdən kürəyindəki yayı çəkirdin, belə qəfil hərəkət əsəbi tik zamanı, ya adamı hiçqırıq tutanda olur. Hiss olunurdu ki, bu cür dəstəyə düşdüynə görə sevinir. O, musiqiçiyə baxıb gülümsədi:

– Aha, bu da Pontivili musiqiçi! Bilirəm, bilirəm, çayın üstündəki bağı sizə vəsiyyet eləməyimlə canınıza xeyli qorxu salmışam, indi mənə borclusunuz, dəfn mərasimimdə matəm marşı çalmaqla üçün bizimlə getməli olacaqsınız.

– Ancaq əvvəlcə bir çox başqa yerlərdə olmalıyıq, – Dornlu notarius dedi.

– Getdik, Mamer! – Kulenkur əmr etdi. – Kernaskleden şəhərindəki qəbiristanlığa.

Musiqiçi, əslində baş verənlər haqqında nə düşünəcəyini bilmirdi, hətta hərdən Nantdan olan masqaraçıların arasına düşdüyündən şübhələnirdi. Xanım de Sen-Vass hansısa lələklərdən düzəldilmiş yelpiklə özünü yelləyirdi, cənab de Nansi isə kamzolun döş cibindən uzunluğu bir yarım vara¹ olan ipək qaytan çıxarıb qəliz düyünlər vurmağa başladı; nə qədər dolaşmaq olsa belə, bir ucundan dartmaqla düyünü bir o qədər tez açırdı. Doktor Sabat jiletin cibindən (qırmızı zolaqlı mavi jilet idi) qızıl saat çıxarıb qulağına tutdu.

– Cənab doktor Sabat, görürəm, siz hələ sərsəri ölü həyatınızla barışmamısınız, verdiş elədiyiniz kimi, inadla saata baxırsınız ki, dayanıb-dayanmadığını bilirsiniz, vaxtında qurasınız; ancaq vəziyyətimizin bir naqolaylığı da ondadı ki, biz vaxtın gedişini izləyə, keçən saatları hesablaya bilmərik, – notarius dedi.

– Mən bu cür yaşayısa necə öyrəşəcəyimi heç bilmirəm də, – Kelvindən olan mərhum dilləndi, – mən axı bu məsələdə lap xamam.

– Bəs bu iş sizin başınıza necə gəlib? – xanım de Sen-Vass öz istehzal baxışıyla Kelvindən olan zadəganı süzdü; qəşəng gözlərində zümrüd rəngli alov parladı.

Xanım de Sen-Vass doğrudan da gözəl qadındı: ağappaq dəri, füsunkar al dodaqlar, ağılığını göyümtül damarcıqların yalnız xüsusi olaraq nəzərə çarpdirdığı, ağır-ağır enib-qalxan qəşəng döşlər; mavi donundakı bir cüt qırmızı düymə qan damcılarına oxşayırdı. Musiqiçi ondan gözünü çəkə bilmirdi.

– Əhvalat belə olub, – Kelvindən olan zadəgan cavab verdi. – Danışdıq ki, mən Nanta gedəcəyəm, dükana girib xanım

¹vara – uzunluq ölçüsü, 83,5 sm

Kruazadan kapitan Kernenin kefini soruşacağam. Xanım Kruaza mənə qarnında zəhər olan qızıl tısbağa verəcək. İtirəcəyim bir şey olmadığından, razılaşdım. Ancaq tısbağadakı zəhər bihuşedici şirin bal kimi idi. Mənim Qarson adlı spanyel ov itim var idi, yaxşı təlim görmüşdü, amma qocalıb kor olmuşdu, işi-gücünü mətbəxdə piletənin yanında yatmaq, ya həyətdə özünü günə verməkdi. Niyə axı sınaqdan keçirməyim? İti, bir vaxtlar ova çağırtdığım kimi mehribancasına səslədim, axsaya-axsaya yanıma gəlib başını dizimə qoydu; sonra ona nə eləyəcəyimi duydu: tısbağanı götürməyimə bənddi, kənara sıçrayıb hüdü. Yenə onu çağırtdım, zingildəyib mənə sarı süründü... Tısbağanı onun başına qoydum, sakitləşib əlimi yalamağa başladı. Yalayıb-yalayıb gəberdi.

Yox, bu çox rahat ölümdü, yuxuya getmək kimi bir şeydi. Ancaq mənə bu cür lazım deyildi. Mən düşmənimə qəddar ölüm arzulayırdım. Hər şeydən çox çarpayından onun qanının döşəməyə necə damcıladığını eşitmək istəyirdim: tıp, tıp, tıp – sanki yağış çisələyəndə damdan damcılar düşür. Mən onun ölümünə əmin olmalıydım, Danimarka doqunun, döşəmədəki qanını necə yaladığını görməliydim, – mən, bax belə istəyirdim. Tısbağanın vasitəsiylə öldürmək isə çox asan və sadə idi. Gəlib deyirsən: “Bax, gör Nantdan necə bəzək sancağı almışam!” Sonra tısbağanı onun əlinə verirsən və o, tısbağanın belindəki yazını oxumağa macal tapmamış, özü də hiss eləmədən ölür. Yox, o öldüyünü bilməli, sağalmaz xəstə, ya qayanın üstündə quduz itlərlə əhatə olunmuş maral ölümə necə alışır, o da öləcəyi fikrinə elə alışmalı. Əvvəlcə gülləni onun ağızına sıxdım. Bundan sonra heç nə deyə bilmədi, öz gizli əlaltılarını – quzğunlarını çağıra

bilmədi. Ağızından isti, qatı qan axırdı. Dikəlmək istəyəndə, sinəsinə atəş açdım. Tələsmədən hər iki tapançanı təzədən doldurdum. Üçüncü gülləni qarnından vurdum. O inildəyirdi, xırıldaırdı. Bu vaxt qan döşəməyə damcılamağa başladı. Sanki yağış yağırdı: tıp, tıp, tıp... Doqu fıxtırıqlayıb əmr elədim: “Bura gəl, Qarson! Tez!” Və it isti qanı ləzzətlə yaladı. Ancaq düşmənim ölmək bilmirdi – inildəyir, xırıldaırdı, öküz kimi böyürdü. Sonuncu gülləni ürəyinə vurdum. Bax, indi ölmüşdü. Ölmüşdü? Yox, paltar şkafinin güzgüsündə hələ sağ idi! Mənimlə kinsiz, küdürətsiz, daha çox istehzayla danışdı: “Sən həyasızsan, ancaq elə də ağıllı deyilsən. Axı məndən sonra sənə növbəndi. Və sabah sən öləcəksən. Əgər bu axmaqlığı etməsəydin, hələ yaşaya biləcəyiniz illəri bu yerlərdə sərgərdan dolaşacaqdınız. Bayədə topladığım dəstəni sənə üstünə göndərəcəyəm”. Ancaq mənə üçün daha fərqi yoxdu. Məgər onun necə öldüyünü görməmişdim? Məgər Qarson onun qanını yalamamışdı? Məgər qanın döşəməyə necə damcıladığını eşitməmişdim: tıp, tıp, tıp?.. Məgər yataqda çürüməyə başlayan və artıq iy verən onun bədəni deyildi? Çarpayının yanındakı deşikdən çıxan siçovul balışın üstünə dırmaşmış, ölünün üzünü gəmirməyə başladı. Ancaq bu yerdə güzgü çiləklənib səpələndi. Siçovul qaçdı. Çarpayı artıq boş idi, ancaq Qarson hələ də döşəmədəki qanı yalaydı. Sabah tezdən isə mən öldüm.

– Yəqin, şeytanın güzgüdə görünməsi pis əlamətdir! – doktor Sabat dilləndi.

– Cənab musiqiçi! – Kulenkur dedi. – Kelvanlı zadəganın dəfn mərasimi üçün məşq etdiyiniz marşı çala bilərsinizmi? Bizi şənəndirin, axı yol uzundu.

Musiqiçi bu dumanlı səhərdə baş verən hadisələrdən, belə bir qəribə dəstəylə rastlaşmağından və Kelvandan olan zadəganın söhbətindən sarsılmışdı. Ancaq polkovnik Kulenkurun istəyinə qeyri-ixtiyari tabe oldu, bombardini futlyardan çıxarıb, ağızlığı dodağına toxundurdu və trubadan matəm marşı səsləndi:

IV

Hiss olunmadan qaranlıq düşdü. Kelvanlı zadəgan mürgülədi, xanım de Sen-Vass şalı onun üstünə saldı. Musiqiçi çox acmışdı, həm də boğazı qurumuşdu: bu dəmdə təzə sidrin hazır olduğunu göstərən, qapısından tənək budağı asılmış Kluzemele meyxanasının yanından atlar löhrəm yerişlə keçib-getdi; musiqiçi bu cür budağı ovçuların mədh etdiyi Le-Pyö aşxanasının üstündə də gördü. Orda mərmər masaların birinin arxasında otursan, sahibin kiçik qızlarından biri sənə yaxınlaşır və rəngli şüşə bardaqdan bir stəkan qaynayan qızıla oxşayan sidr süzür, bu qızlar isə yayda da, qışda da qonaqların qarşısına qısaqol kətan bluzda çıxırlar. Musiqiçinin ağzı sulandı. Tezliklə Le-Pyödən sonra baş yoldan çıxıb, kəndarası yolla – çöllüklə getdilər. Bu ölümlər qaradiməz camaatdı, nə qədər yol getdilər, heç kimin cıncırı çıxmadı.

– Bəs mən nə vaxt yata bilərəm? – musiqiçi cəsəret eləyib, yenə Kulenkurdan soruşdu.

– Etiraf edirəm ki, – hərbi mundirli skelet dedi, – sizinlə layiq olduğunuz lütfkarlıqla davranmamışıq; hətta bir saat əvvəl dəfn marşının tənənəli sədalarıyla ruhumuzu oxşayanda, sizi alqışlamadıq; ancaq güman edirəm, buna səbəb gecəgündüz hər birimizin məzarda nə vaxt dinclik tapacağımız anı düşünməyimizdir, axı üç il sonra hamımız eyni vaxtda torpağa gömüləcəyik və yaqın, bu xəbəri eşitmək sizə xoş olacaq. Məni Bayədə gözləyən, qoz ağacından olan tabutumun qapağına tökülən torpağın taqqıltısı necə gözəl musiqi kimi səslənəcək! Həm də sizə deməliyəm ki, biz ölü olaraq ocaq yandıra, ocaq yanan evə girə, buğda çörəyi, duz vurulmuş, zeytun yağıyla bişirilmiş yeməyi yeyə, pivə içə bilmərik. Biz indi Müqəddəs Yevlampiy monastirinin xarabalığına gedirik, orada, rahiblərin özlərinə yemək bişirdiyi keçmiş mətbəxdə Mamer bir çəllək tünd mart pivəsi və bu səfərə yollanmamışdan əvvəl Dinanda qızardılmasını sifariş etdiyimiz istiotlu qaxac donuz budu gzlədid. Onu da bildirməliyəm ki, gecə düşəndə biz altı saat öz təbii halımıza qayıdırıq, yeni skelet oluruq. Hətta xanım de Sen-Vassın ipəyə bürünmüş sinəsi, dünyada bütün kişilərin diqqətini çəkən, sevgi qoxuyan bu ağ kameliya da torpağa dönür! Qi Lənət Şeytandan savayı biz hamımız skeletik, onun sümükləri tonqalda yanıb və o, gecələr mavi işığa çevrilir, ondan qalan yalnız budur.

– Odur! – xanım de Sen-Vassın səsi bərkədən çıxdı, bu səs elə bil mağaradan gəlirdi. – Siz bir baxın: dağların başı üstündə parıldayan əsl Veneradı! Səni seyr eləməkdən heç vaxt doymaram, Qi!

Doğrudan da, qabaq oturacağıın üstündə, doktor Sabatın səbətiylə yanaşı Veneraya oxşayan kiçik mavi ulduz parıldayırdı (bizim musiqiçi də Roşfor və

Plörmel təpələrinin üstündə görünəndə bu planetə baxmağı sevirdi): işıq eynən Venera kimi parıldaırdı və onun kimi gümüşü rəngə çalırdı. Musiqiçi bu işıqda yolyoldaşlarının məzar tozuna bələnmiş sarımtıl skeletlərə çevrildiyini sezdi. Xanım de Sen-Vassın çılpaq kəlləsindəki parik hər təkanda atılıb-düşürdü – kareta çoxdan bəri adam üzünə həsrət qalan yolla gedirdi. Buna baxmayaraq, Lorenli cəllad burunotundan çəkib, yoldaşlarını da qonaq eləyirdi. Kelvanlı mərhum yuxudan oyandı. Vur-tut bir gün əvvəl öldüyündən, əti hələ üstündə idi, ancaq göyərmişdi və azca qoxuyurdu.

– Əvvəl-əvvəl öz qoxuma dözmürdüm, – Dornlu notarius dedi. – Komburdan olan rəhmətlik kavalere çox minnətdaram, vaxtında məni bura, Kernaskleden qəbiristanlığına gətirdi və bir gecəliyə haçansa əhəng çıxarılan quyuya saldı. Oradan çürüntüdə təmizlənmiş halda çıxdım və pıxod keşişinin bağından yanından keçəndə, günaha batmış bədənimdən gələn, başımı gicəlləndirən olub-qalan pis qoxunu çıxarmaq üçün qızılgülü qoparıb ləçəklərini çeynədim.

Doktor Sabat, cənab de Nansidən bir çimdik burunotu götürüb, istehzayla gülümsədi.

– Cənab musiqiçi, – cənab de Nansi dedi, – şam eləyəndən sonra nə vaxtsa rahiblərin çörək saxladığı iri sandıqda gecələyə bilərsiniz. Ancaq ola bilsin, hər birimizin tarixçəsinə qulaq asmaq üçün yanımızda qalmaq istəyərsiniz, Kelvindən olan ölü də həmin vaxt əhəng quyusunda öz günahkar bədənini təmizləyər.

Musiqiçinin ilk qorxusu yoxa çıxdı, onu narahat edən yalnız xanım Klementinaya, sacayağının üstündəki göyərti şorbası qazançasını və ılıq yumurtanı oda yaxın qoymasını xəbər verə bilməyəcəyi fikri idi;

həm də xorda iştirak eləyə bilməyəcəyinə görə, kilsənin keşişinə üzrəhəqlıq məktubu yazıb, o dünyadan gələn dəstənin onu oğurlayıb özləri ilə apardığını xəbər vermək üçün kuryer olmadığı narahat eləyirdi. Uzaqdan işıqlar göründü, – vaxta və karetanın gedisinə görə Kernaskleden şəhərinin işıqları olmalı idi.

– Öz tarixçəmizi, – polkovnik Kulenkur musiqiçiyə yox, daha çox öz-özünə danışmış kimi dedi, – bir-birimizə və hər yoldan ötənə hər gün, hər ay, hər il söyləmək, məgər ağır cəza deyilmi?

– Mənim üçünsə ən çətini Renndən olan cəlladın ilgəyi boğazıma necə keçirməsini danışmaqdı. Süpürgə kolundan hörülən kəndir sərt və cod idi, beləsini Taraqqonada hörürlər. Boğazıma keçirməmişdən əvvəl ilgəyi bərk sıxdı, başıma keçmirdi, bir az boşaltmalı oldu, buna baxmayaraq, kəndir üzümü əməllicə sürtdü. Mən boğula-boğula ona dedim: “Bir az yavaş, qardaş, axı mən də xristianam!”

– Bəs o, nə cavab verdi? – musiqiçi maraqlandı.

– Heç nə. Əlinə tüpürüb, ilgəyi necə lazımsa dartdı.

– Oranın cəlladlarının çörəyi daşdan çıxmır! – cənab de Nansi dedi. – Bizdə, Lorendə isə ilgəyi elə hazırlayırlar ki, məhkumun boğazına kəmənd kimi asan keçsin.

– Orda Papanın qanunları işləyir, – hər şeyi bilən Dornlu notarius izah etdi. – Nahaq yerə yazılmayıb: “Lotharingiya reget lege romana”¹. Çoban itləri hürürdü. Topal Mamer qamçıni şappıldatdı. İndi kareta kövşənliklə gedirdi. Axır ki, Müqəddəs Yevlampiy monastırı göründü. Kareta həyətlərin birində dayananda, gecənin sakitliyində bayquş üç dəfə uladı.

¹ Lotharingiya reget lege romana – Lotaringiyada Roma qanunları işləyir. (lat.)

İKİNCİ HISSƏ

TARİXÇƏLƏR

I

Gil parç əldən ələ, dodaqdan dodağa keçirdi. Cənab musiqiçi ölümlərin içdiyi parça dodaqlarını toxundurmağa özünü zorla məcbur edirdi; doktor Sabat uzun Qaskon bıçağıyla donuz budunu kəsirdi və bu işi məhəmətlə görürdü. Bud elə istioylanmışdı ki, hətta duz vurulmadığı da hiss olunmurdu. Ölülər tələsmədən, dinməzəcə, kimi ayaq üstə, kimi sal daşın üstündə oturub yeyirdi, xanım de Sen-Vass cənab de Nansinin səbətindən götürdüyü rəngbərəng xovlu şala bürünmüşdü. Musiqiçi, nəhayət, parça dodağını toxundurmaq qərarına gələndə, kiminsə addım səsləri eşidildi.

– Cənab kavalər, Komburdan olan kapitan bizə təşrif buyurub. Ümid edirəm ki, əhəng həzm eləməyinizi çətinləşdirməz, – doktor Sabat Kelvanlı ölüyə dedi.

Səndələyə-səndələyə, uzun şpaqasını sürüyə-sürüyə içəri bir skelet də daxil oldu, onun sol çiyində quş skeleti var idi. Mamer işığında yemək yedikləri fənəri yuxarı qaldırdı və musiqiçi bu cənabın, əgər taleyi başqa cür olmasaydı, özünün də xidmət eləyə biləcəyi Navarra süvari alayının göy-sarı rəngində paltar geyindiyyə heyrətləndi.

– Öz şeytanını öldürməyə cəsərət eləyən o qoçaq hanı? – kapitan gülə-gülə soruşdu.

Qanadları varmış kimi, quş skeleti onun çiyindən uçub xanım de Sen-Vassın dizinə qondu.

– Mən burdayam, kapitan, məni dərhal tanımaq olar, çünki burda öz günahkar bədənindən hələ xilas olmayan yeganə adamam.

– Bəs o kilsə xidmətçisinə oxşayan kimdi?

– O, diri adamdı, cənab kapitan, vəsiyyətnaməmdə onun da adını çəkdiyimə görə bizimlə gedir. Adı de Krozondur, Pontivili musiqiçidi, kilsədə bombardin çalır, gördüyünüz kimi, alətini daşdığı futlyarın üstündə oturub.

– Burnunu onun-bunun işinə soxan bir de Krozon tanıyırdım, Joslen qalasının yanında məni yəhərdən vurub saldıqları vaxtlarıydı. Əlbəttə, siz həmin de Krozon deyilsiniz, onun sol gözü çəp idi.

– O, mənin atamdı, – musiqiçi mızıldadı.

Navarra alayının kapitanı əlini şpaqanın qəbzəsinə qoyub, diqqətlə, qəzəblə musiqiçiyə baxdı, ancaq hirsli tez soyudu və yenə qəhə qəhə çəkdi:

– Köpəkoğluyam desəz, daha yaxşıdı!
Hamı güldü. Musiqiçiyə dediklərinə görə uçan skelet Komburdan olan kapitanın quzğunu idi, onu öldürüb sahibiyə bir yerdə Joslen qalasının yanında basdırmışdılar. Xanım de Sen-Vass qaxac edilmiş donuz budundan didib quzğunu yemləməyə başladı; quzğun gözəl qadının ov-cundan əti həvəslə dimdikləyirdi. Kapitan ona görə belə tələsik gəlmişdi ki, Kelvanlı ölünü hələ iylənməyə başlamamış əhəng quyusuna salsın. Yeni gələnlə Komburlu kapitan xudahafizləşib bir neçə saatlığa məclisi tərk etdilər; onlar gedəndən sonra çəlləyi boşaltmaq üçün pivə parçı iki dəfə əl-əl gəzdi. Quzğun, xanım de Sen-Vassın dizində mürgüləyirdi, Topal Mamer çırağı Müqəddəs Yevlampiyin heykəlinin qolundan asmışdı; müqəddəs sütunlu eyvanın arasında, pyedestalin üstündə dayanıb, diqqətlə gecə qonaqlarına baxırdı. Müqəddəsi lap yaxında görən musiqiçi sevindi və demək olar, tamam sakitləşdi, ancaq, hər ehtimala, yelçəkəni bəhanə edib, heykəlin ayağının dibində oturdu, müqəddəsin çılpaq pəncəsinə dirsəklənib, əlini çənəsinə dayadı. Barmaqlarını gəzdirib, daş postamentdə illərin, qarın, yağışın soldurduğu nəşə yazı tapdı, əlhavasına hərfləri, sözləri ayırd etmək istəyirmiş kimi, barmağını yazının üstündə gəzdirərkən ona elə gəldi, dua oxuyur.

– Biz dəstə ilə səfərə çıxanda, – polkovnik Kulenkur komzolonun yaxasını qaldırıb dedi, – gecələr hər birimiz öz həyat və ölüm tarixçəmizi danışırıq. Məncə, nəzakət xatirinə, sözü əvvəlcə xanım de Sen-Vassa verməliyik. Qulaq as, Qi, hardasa otur, yoxsa ora-bura uçursan, gözümüz alacalanır.

Kulenkur hansısa abbatın başdaşına söykəndi, Qi Lənət Şeytana, görünür, ne

vaxtsa çıraq asılan tağ-tavanın kəllə daşından çıxan dəmir tirdə oturdu, cənab de Nansi kişiləri burunotuna qonaq elədi və hamı xanım de Sen-Vassın tarixçəsinə qulaq asmağa hazırlaşdı. Gecənin sükutu arabil ulayan bayquşun səsi pozurdu; uzaqdan, küləkdən budaq kimi yırğalanan tək-tənha işığın yandığı yerdən it hürüşü eşidilirdi, yəqin, Kernaskleden elə ora idi.

II

– Mən okeanın kənarında, Odernədə doğulmuşam, uşaqılıqda Ekmyul burnundakı mayakın gecənin qaranlığında necə alışıb-yanmağına baxmağı xoşlayırdım. Camaatın qüllə adlandırdığı bizim evi sahil qayalıqlarından əsən küləklər döydürdü, belə ki, gecə-gündüz sahilə çırpılan dalğaların gurultusunu eşidirdik. Mən kral atıcısı Samplakanın ən kiçik qızı idim. Bir bayram vaxtı Pon-Kruada anama yeddi misralıq şeir təqdim edirlər – hər qıza bir misra – orda mənim ən gözəl olduğum deyilirdi. Xaç suyuna salanda məni Klarina adlandırıblar, çünki anam dünyaya gəlişimi gözləyəndə, oxuduğu romanın qəhrəmanının adı beləymiş; hamı deyirdi ki, mənim yaşıl gözlərim kitabda çox təsirli təsvir olunan məhz xanım Klarinadan keçmədi; həmin xanım İtaliyanın Verona şəhərində vəbadan ölür, onun ingilis məşuqu var imiş və reyhan toxumları ilə insanın taleyindən xəbər verməyi bacarırmış. Naznemət içində bacılarım kimi qəşəng, qədd-qamətli böyümüşdüm, anamız isə həmişə atamızı – alicənab atıcını gözləyirdi, çünki o, Şatobrian nəslindən olan əmisi oğulları ilə birlikdə Hannover müharibəsinə yollanmışdı və hərdənbir məktub yazır, gah toxunma kətan köynəyini, gah flanel şalvarını, gah da iki qızıl üzüyünü göndərməyi xahiş eləyirdi. Bir dəfə xəbər

çıxdı ki, atam sərhəddə aşxanası olan flamand qadınla yaşayır, Normand alayını həmişəlik tərk edib, özünü, bu hadisədən sonra aşxananın lövhəsini dəyişərək, onu “Le coq breton”¹ adlandıran yeni hökmdarının ixtiyarına verib. Xəbəri Brestdə balina ovlayan, vətəgədə vergiyiğan işləyən atamın əmisi oğlu gətirdi; hamının dərhal “Samplakanın bədbəxt dul qadını” adlandırdığı anamın qayğısına qalmaq bəhanəsiylə, atamın əmisi oğlu bizim evə köçdü, mülkün işlərini öz əlinə aldı (anam bütün günü ağlayıb, heç bir hesabat tələb etmədi), bir il keçməmiş bizi müflis etdi. Bundan sonra böyük bacımla birlikdə çıxıb getdi – dilicanla Vanna qaçdılar, – qulağında xalı olan ortancıl bacım Anna Eloizanı isə hamilə vəziyyətdə qoydu. Onda anam o vaxt Şatolendə yerləşən məhkəməyə müraciət etmək qərarına gəldi və bundan ötrü əvvəl Kemperə, sonra Rennə, bu cəncəlli işlərdən xəstələnib ürəyini müalicə elətdirmək üçün sənə Şatolendən Banyol-del-Orna yollandı, özü də müalicə xərclərini Qayon adlı kapitan çəkirdi: mehmanxanada birgə gecələyəndən sonra o, anamın ən yaxın dostu olur. O vaxtdan anamı bir daha görmədik, bircə onu eşitmişdik ki, guya Etreton qəsəbəsində ingilis tərzində ütö otağı açıb. Bax beləcə, gənc yaşlarımdan romanlarla, kitabdan oxuduğum və əxlaqsız qadınların hekayətləriylə tərbiyə olundum.

Xanım de Sen-Vassın danışığında dəniz sahilində yaşayanların şivəsi sezilirdi, son sözlərini kədərlə söylədi; bizim musiqiçi isə söhbəti xovlu şala bürünmüş skeletin elədiyini unutmuşdu: bədbəxt qıza yazığı gəldiyindən, ürəyi bərk-bərk döyünürdü.

– Əmim oğlundan hamilə qalan bacımdan savayı hamı tezəcə ərə getdi, bacım doğduğu oğlan uşağıyla və mənimlə malikanədə qaldı; şirin uşaq idi, ancaq bir az kəkələyirdi. Biz, Samplakanın qızları Kemper mahalında bütün sahilboyunda əsil-nəcabətimizlə, həmçinin dərimizin ağıllığıyla, bir də guya kişilərə çox şey vəd eləyən təbəssümümüzlə məşhuruşduq... Körpüdən sonra bizdən əvvəlki ilk evdə toxucu müsyö Labol yaşayırdı. Müqəddəs Mertiya günü gəzintidən qayıdaraq isidilmiş sidr içib, iflic olmuşdu. Evdə tək yaşayırdı, özü bişirib-düşürdü; başına bu müsibət gələndə, məktub yazıb, hersoq de Brolinin qəsində fleytaçalan kürən saçlı qəşəng bacısı oğlunu yanına çağırırdı. Fleytaçalan gələndə qədər bacımla mən hər gün gedib müsyö Labelə qulluq eləyirdik, toyuq bulyonu verirdik, bədənini otlardan hazırlanmış cövhərlə sürtürdük, mələfələrini dəyişirdik; indi vicdanla deyə bilərəm ki, Oden dənizçiləri, dərziyə bacımla mənim haqqımda ağızlarına nə gəldi danışsalar da, mən ilk dəfə çılpaq kişini müsyö Labolun əynini dəyişdirib, yuyunduranda görmüşəm – axı o, altını batırırdı, – və mənim sevgilim-zadım olmamışdı, bunların hamısını paxıllıqdan uydurmuşdular. İnsanlar nə qədər qəddardı! Pasxa bayramında müsyö Labolun bacısı oğlu gəldi və mənə görüb vuruldu. Axşamlar körpünün sürahisində oturub mənə şərəfimə serenada çalır. O, qaratoyuqları və başqa quşları yamsılamağı bacarırdı; onunla Ormer meşəsinə gedirdik, mənə hansısa talada qoyub, fitlə bülbülü oyatmaq üçün özü kolluğa girirdi, sonra qayıdırdı və biz qucaqlaşb bu balaca gecə sehrbazının cəhəhinə qulaq asırıq. Müsyö Labol bacısı

¹ Le coq breton – Breton xoruzu (fr.)

oğlunun vurğunluğuna iltifatla yanaşdı, Duarnenedən notarius çağırılmasını tapşırırdı və əgər Pyer mənimlə evlənsə, bütün var-dövlətinin ona keçəcəyi barədə vəsiyyətnamə tərtib elətdirdi; elə onda razılaşdıq ki, payız tarla işlərindən dərhal sonra nikah bağlayaq. Adaxlımdan ötrü ürəyim gedirdi, kürənliyi, boy-buxunu xoşuma gəlirdi, biğları pərğu kimi yumşaq idi, üstəlik də, çərənci deyildi, utancaqdı – xırda bir şeyə görə pörtüb qızarırdı! Ancaq biçin vaxtı bacım xəstələndi, qızdırmadan qıc olurdu və iki həftə sonra həyatı sarıdan narahat olub, Keritiyə həkim dalınca adam yolladıq; o, naməlum qadın xəstəliklərinin bilicisi sayılırdı və öz məşhurluğuna uyğun olaraq da çox pul alırdı.

– Həm də əclaf olduğuna görə məşhur idi, – doktor Sabat söhbətə qarışırdı, – beləsi dünyaya gəlməyib.

– Məşhurluğa görə gerek həmişə əlin cibində ola, – notarius əlavə etdi.

– Necə lazımsa, zəhməthaqqını verdik, qoca Labol pula qızırğalanmadı, həkim isə dedi ki, doğuşdan sonra bacımın uşaqlığında ağırlaşma əmələ gəlib və heç bir dərman kömək eləməyəcək; sağalmaq üçün yenə hamilə olmalıdı, ikinci doğuşda hər şey təmizlənəcək. Bu çətin, cəncəl vəziyyətdən necə çıxmaq üçün bacımla məsləhətləşdik, axı tez hərəkət eləmək lazımıydı, yoxsa zavallı ölə bilərdi. Balıqçı qəsəbəsində dilənən səfili və ləqəbi Tapmaca olan dənizçini düşündük; Tapmaca qəşəng oğlandı, həmişə bacımla dilxoşluq eləyirdi. Ancaq beş yaşından kral donanmasına yazdırdığımız oğlunun adına ləkə gətirməmək üçün bu məsələni gizlin saxlamaq qərarına gəldik və nəhs bir gündə düşündüm ki, bacımı hamilə etmək üçün fleytaçalan Pyerimi müvəqqəti ona verim. Bu işlər başa çatana qədər isə əl-

ayağa dolaşmamaq üçün Müqəddəs şəhid Anna monastırına ziyarətə yola düşdüm.

Xanım de Sen-Vass hıçqırılıb, bir az pivə istədi. Topal Mamer çəlləyi qaldırdı, dibini gil parça süzüb xanıma uzatdı və o, tələsmədən içib, ağzını naxışlı dəsmalla sildi.

– Ziyarətdən Odernə qayıdanda, müalicə artıq qurtarmış, kilsədə bizim nikahlanacağımız elan olunmuşdu, elə bu vaxt Pyer Labol qəfil məktub aldı: ona bildirilirdi ki, itən, ya anbardarın oğurladığı mirvari boyunbağı ilə bağlı məhkəmədə çıxış etmək üçün Broli qəsrinə gəlməli idi. Göz yaşlarımı sel kimi axıtdım, ancaq Pyer gedəsi oldu, vəd elədi ki, ölümlərə rəhmət duası oxunan gün qayıdacaq. Brolidən poçtla mənə ipək lentlər, məktublar göndərirdi, öz sevgisindən yazırdı, ancaq az qala bir il keçsə də, gəlib çıxmırdı və əgər dayısı ölməsəydi, bəlkə də həmin vaxt gəlməyəcəkdi, çünki məhkəmədə şahidlik etmək üçün hersoq de Broli onu, hər ehtimala, əlinin altında saxlamaq istəyirdi. Pyer Odernə o vaxt gəldi ki, mən Kemperə krujevalı qara yas paltarını sifariş etməyə getmişdim və sevgilim bizim evə girəndə məni yox, ondan, yalnız ölüm qorxusu olan xəstəlikdən qurtarmaq məqsədilə doğulan, bu haqda artıq danışmışam, körpəni əmizdirən bacım Anna Eloizanı gördü. Bacımın qəşəng döşləri var idi, onu korsetlə çəkmirdi, həm də sakit, müti qızdı, bu da kişilərin xoşuna gəlir. Evə girəndə qarşısında açılan mənzərə Pyeri rıqqətə gətirir, həm də, görünür, o, bacımla keçirdiyi gecələri unutmamışdı, həmin gecələrsiz bu təsirli səhnə də olmazdı; doğrudur, bu işi mənə olan sevgisinə görə eləmişdi, ancaq belə çıxırdı ki, bacıma qarşı ürəyində nəsə bir hiss də oyanmışdı, körpə onun üzünə gülümseyəndən sonra isə məni tamam unutmuş

və qərara almışdı ki, arvadı Anna Eloiza olmalıdı. Və mən Kemperdən bir yığın ipəklə, Alanson krujevasıyla qayıtdığım gün Müqəddəs Pavlin kilsəsində yeni evlənənlərin şərəfinə zənglər çalınırdı. Adaxlıma haqq qazandırmalı olsam da, bu hərəkət mənim üçün o qədər gözlənilməz idi ki, dinməzəcə ağlayırdım, Ormer meşəsinə gedib şər qarışana qədər göyərçinlərin quruldmasına, axşamlar isə bülbüllərin cəh-cəhinə qulaq asırdım və mənə elə gəlirdi ki, indicə ürəyim partlayacaq... Bir may günü yol qırağında, meşənin ətəyində çiyələk yığdırdım, böyrümdən isə ağ yallı, ağ quyruqlu səmənd atda bizə uzaq qohumluğu çatan kavalər de Sen-Vass keçirdi. Onun da, bizim də nəsil gerbimizdə qırmızı çöldə şahin təsvir olunub. Oderinə o səbəbdən gəlmişdi ki, saray həkimi Qalvan ona dənizdə böyük dalğa olan zaman çimməyi məsləhət görmüşdü; sinəsiylə doqquz val gücündə dalğanı qarşılmalıydı, bu, onun azca donqarlaşmış belinin düzəlməsi üçün lazım idi. Mən de Sen-Vassı evimizə dəvət etdim, kasıblığımızı baxmayaraq, adlısanlı qohumumuzu layiqincə qəbul eləyə bildik. Fikirləşirəm ki, üz-gözüm, görkəmə, həmçinin nəzakətlə davranmağım xoşuna gəlmişdi və hamımızın sevincinə rəğmə, Oderinə gəlişindən üç gün sonra mənimlə yatağını bölmək arzusunda olduğunu söylədi, təbii ki, kilsədə nikahlandıqdan sonra. Beləcə, sevgisiz-filansız əsilnəcəbətli qocaya ərə getdim və o, mənimlə Bretanda, Normandiyada yaşayan qohumlarının malikanələrini gəzdi. Çox nəzakətlə davranırdı, əlimi elə tuturdu ki, sanki son dərəcə qiymətli xəzinəni itirəcəyindən qorxurdu. Ancaq Pyer Labol ağılımdan çıxmırdı, nə var-dövlət, nə ad-

san, nə hər yerdə qarşılaşdığım mehriban qəbullar onu unutdura bilmirdi. Və mən tənənəli qəbullardan dincəlmək, bacımı yoluxmaq bəhanəsiylə Oderinə gedib, onu zəhərləmək qərarına gəldim. Həkim Qalvan bir funt qızıla mənə Tanatos umbrae¹ adlanan buğda irilikdə dörd dənə zəhər satdı, onu Anna Eloizanın hər səhər yediyi sevimli xörəyi olan darı sıyığına qatmaq olardı. Elə oldu ki, orada qaldığım vaxt bacım soyuqlayıb yatağa düşdü, mən də özümü elə göstərdim ki, guya hər şeyi ona bağışlamışam və başladım xəstəyə qulluq eləməyə. Həmin o buğda dənəsi boyda dörd zəhəri darı sıyığına qatıb – bu, elə zəhərdir ki, iz qoymur, – səhər yeməyində ona verdim; o, dörd qaşığı ağzına aldı, mənə baxdı, ufuldayıb gözlərini yumdu (hər şeydən çox, son anda onun baxışları ilə qarşılaşmaqdan qorxurdum) və canını Allaha tapşırırdı. Elədiyimin qorxusundan, kədərdən ağızımı əlimlə tutmuşdum, ancaq zəhəri götürəndən sonra əllərimi yumamışdım, elə zəhərin iyi, ölü kimi bacımın çarpayısına yığılmağına bəs elədi.

Xanım de Sen-Vass xırda ağacın beş şəffaf budağına oxşayan fil sümüyü rəngində əlləriylə üzünü qapayıb hönküdü. Musiqiçi istədi qalxıb xanıma yaxınlaşsın, ona təskinlik vermək üçün çiyini sıgallasın. Ancaq bu yerdə Müqəddəs Yevlampiyn öz mermər ayağıyla əlini yüngülcə bastaladığını hiss elədi. Deməli, müqəddəs onun yerindən qalxmasını istəmirdi?! Möcüzəyə bax!

– Həmin məşum gündən sonra hər il, nə qədər ki, fleytaçalan Pyer sağdı, bacımın və öz ölümümün ildönümündə Oderinə gedib, Pyerin otağına girməliyəm; Pyer həmişə öz otağında tək-tənha fleyta çalır,

¹ Tanatos umbrae – Qara ölüm (*yun. və lat.*)

çünki bacımın qeyri-qanuni doğulmuş oğlu kral donanmasında xidmət eləyir, onun sağlması üçün doğulan ikinci oğlu Vanda seminariyada oxuyur, Pyer isə başqasıyla evlənmək istəmədi. Dərd odur ki, o, mənə tanımır, elə bilir qarşısındakı Anna Eloizadı, mənə onun adıyla çağırır, öpür, qulağındakı xalı axtarır, inanır ki, onun sevimli göyərçini mənəm, bərk-bərk qucaqlayır, mən isə sağlığımda nail olmadığım, zəhərlədiyim bacıma çatası o sevgini qəbul etməliyəm... Hələ iki il qalır, çünki onda, Müqəddəs Martin günündə Pyerin atının ayağı bür-rəyəcək və at sıldırımından uçuruma yuvarlanacaq. Onda Oderndə, dənizin kənarında salınmış qəbiristanlığa qayıda biləcəyəm; tufandan sonra məzar daşlarının üstündə balıqlara, balıqulağılara rast gəlmək olur. Ancaq yatmaq, yatmaq, yatmaq istəyirəm...

III

– Burdan elə də uzaq olmayan Faue qəsəbəsində doğulmuşam. Bu qülləyə qalxsan, cənub tərəfdəki təpəlikdə onun işıqlarını görmək olar. Bizim orda yaxşı öyrüş yerlərimiz var, ancaq namuslu adamlar azdı, ədalət adından qərar verən cənab vikont de Rostrenendi və qanunlarla yox, Kemper mahalının adətlərilə hökm verir, o səbəbdən əgər havadarın, pulun varsa, Fuedə hər şey eləmək mümkündür. Atam kral töycüyünün köməkçisi idi. Doğrusunu desəm, onu sevmirdilər, çünki kəndliləri hər cürə sıxırdı, qoyuna, öküz dərisinə, yulaf əkininə, təzə körpüdən keçdiyinə, evinin pəncərəsinin ikidən çox olduğuna, başının üstündəki dama görə general-qubernatorun nəfinə töycü alırdı, daha nələrə töycü qoyulmamışdı?! Bir gün Faueyə təzə keşiş gəlir və öz

moizələrində mıtarları¹ yamanlayaraq kəndliləri qızıqsdırır, atama isə elə mıtar deyirdilər və bir dəfə quraqlıq olur, adını Müqəddəs İov qoyurlar, çünki həmin müqəddəs gündə, yeni avqustun beşində heç kimin yandırmadığı ot tayası alışıq və elə həmin gün atam kral töycüsünü yığmaq üçün Mur-an-Bretana yollanır, ancaq yolda beş nəfər naməlum adam ona hücum edib, toxa ilə ölümcül döyürlər. Anam xeyrixah, mömin qadın idi, yaxşı biş-düş bacarırdı; Şartda keşiş dayısı var idi, onunla fəxr eləyirdi, hamıya dayısından danışdı. Atamın gəlirindən az-çox nəsə qalmışdı, bu da əlimizdən tuturdu, çünki evdə əti, balığı, pendiri, çaxırı xoşlayırdılar. Ah, Medok² bənövşələri, sizi haçansa yenə görəcəyəmmi? Mənə Enbon prihod məktəbinə fransız qrammatikası və latın dili müəlliminin köməkçisi düzəldilər, orda mən summula decretalis³ alırdım, atamı öldürəndən sonra isə anam fərmanlar çap olunan latın dilindəki uğurlarımı və natiqlik sənətinə meyilimi nəzərə alıb, mənə fransız krallarının mülki və dini məsələlərə dair fərman və əmrlər məcmuəsini öyrənmək üçün Dinana göndərmək qərarına gəldi. Dornda notarius vəzifəsinə vakansiya açılanda mən artıq interdistio i vinculatio⁴ – Bretanda hüquqşünaslığın əsaslarını öyrənmişdim; Fuedə nəyim varsa satdım, borca girdim, ancaq bu vəzifəni aldım. Dorna qol köbəsi krujevalı kamzolda və ipək lentli üçkünc şlyapada gəldim. Mənə dərhal sezdilər, çünki mirzələrimin yaxşı xətti var idi, hər müştəri ilə onun işini ətraflı müzakirə eləyir və az haqq alırdım. Həm də ona görə ki, subaydım və Şartdan olan mərhum keşişin qəyyumu ilə hörmətli prelatin⁵ mirası ilə bağlı yazışdırdım. Mənə, əlbəttə, heç nə vəsiyyətlə eləməmişdi, ancaq

¹ mıtar – Bibliya əfsanələrində qədim yəhudilərdə töycüyün

² medok – Havrla Qrav burnu arasında rayon

³ summula decretalis – Qanuni haqq (*lat.*)

⁴ interdistio i vinculatio – Daşınmaz əmlak və mülk hüquqlarından məhrum etmə (*hüq. lat.*)

⁵ prelat – katolik kilsəsində yüksək rühani vəzifələrdən birinin adı

bunu özümdən başqa heç kim bilmirdi. Adamların ağına nə desən, gələ bilərdi. Məni qiymətləndirdiklərinə əmin olandan sonra, xidmətə görə haqqı artırdım. Atamın məndə portretinin olmadığına heyifsiləndim: təki onun yoluyla getdiyimi görəydi. Alma budağından gen düşməz. Gecə qızıl pulları saymaqdan gözəl məşğuliyyət yoxdu. Hər qızılın öz cingiltisi var: ingilis funt sterlinqləri fransız luidoru, sahilboyu şəhərlərin qızılı isə ispan dublonu kimi cingildəmir. Dördşamlıq çırağı yandırır, qızıl pulları stolun üstünə tökürdüm, yığıqlarımı sayırdım, müxtəlif pulları *signum*¹ ayrı-ayrı müxtəlif torbalara yığırdım. Qızıllardan sütun düzəldirdim, onları stola sərirdim – Anjedəki Trembl meydanına oxşayırdı, sonra sağ əlimin şəhadət və orta barmağıyla meydandan guya hersoq Lavalın keçdiyini təsvir eləyirdim. Arzusunda olduğum atı düzəldirdim, adamlar düzəldirdim, subay olduğuma görə (Müqəddəs Avqustin hədəf yerə demir ki, nəfsini boğmaq xəyallar yaradır, qanunların şərhində isə onlar yüngülləşdirici hal kimi diqqətə çatdırılır), gah da qızıldan qadın düzəldirdim, yalnız akvamarinlə gözlərini, karminlə dodaqlarını nişanlayırdım, ayıb yerlərini isə qapağında dənizdən çıxan Afroditanın təsviri olan burunotu qabıyla örtürdüm. Asudə vaxtlarımı, bax, belə keçirirdim. Ah, xoşbəxt illər, nə tez yox olub getdiniz!

Notarius – saralmış yöndəmsiz skelet kamzolun iç cibindən iri kətan dəsmal çıxartdı – ya burnunu silmək istəyirdi, ya göz yaşlarını, – ancaq heç biri olmadığına görə dəsmalı təzədən yerinə qoydu.

– Bir yağışlı səhər – Dorna yağışları isə fevralda və payız aylarında cənub-qərb küləkləri gətirir – kontoruma qəşəng

geyimli iki gənc cənab gəldi; onlar qraf de Mentenon qardaşları idi, kavaləriya polkovniki de Sovajla, bir zamanlar ümumi qohumları, Mavr ləqəbli Vilye de Frelin basdırdığı xəzinəni axtarmaq haqqının kimə aid olduğu barədə məhkəmə davası aparırdılar. Mən məhkəmə palatasında qraf de Mentenon qardaşlarının marağını təmsil etməyi öhdəmə götürüb, haqlarını öyrənməyə başladım; əgər onların nəslində bic doğulan olmasaydı və İvri qəsəbəsindeki kilsənin keşiş cübbələrinin saxlandığı yer bütün kitab və yazılarıyla birlikdə yanasaydı, bunu sübut etmək elə də çətin olmazdı, bu isə cənab polkovnik de Sovaja əsas vermişdi ki, bic-filan olmadığını, yeddi arxa dönənindən xalası sayıla biləcək yalnız bir rahibə olduğunu iddia eləsin; bunlarla birlikdə Fler qəsrinin planı ilə tanış olub düşündüm: Mavr ləqəbli Vilye de Flerdən heç də az tamahkar olmayan mən, müharibə, ya hansısa iğtişələr zamanı həmin qızılı harada gizlədərdim? Mən onu alt qalereyanın taxtavanının taxçasında gizlədərdim; oranı əvvəllər qarovulxana üçün nəzərdə tutmuşdular, sonra fikirlərini dəyişib qarovulxanani başqa yerdə, darvazanın yanında tikmişdilər, taxçanı hörüb aşağına donuz damı kimi istifadə eləmişdilər. Bu fikrə gələndə mən, hətta qəhqəhə çəkdim: quş, dimdiyindən tələyə düşmüşdü! Deməli, xəzinə elə oradadı! Bu kəşfim rahatlığımı və yuxumu əlimdən aldı, hətta gecə qızılları saymağı yadırgadım, elə hey Fler qəsrinin planı üzərində düşünürdüm. Axır ki, keşiş dayımın mənə vəsiyyət etdiyi mirası almaq üçün Şartra getdiyimi deyib, – guya qəy-yum hər şeyi aydınlaşdırmışdı, – ləqəbi Tanrı Qulu olan (Alansonda belə ləqəblər

¹ *signum* – işarə (*lat.*)

dəbdədi) nökeri özümlə götürüb, atla Ar-jantana yollandım. Seyə çatanda nökerimə dedim ki, lazımı sənədlər üçün Şato d'Oya getməliyəm, qoy məni bir həftəsinin pulunu əvvəlcədən verdiyim karvansarada gözləsin; özüm isə təzə at götürüb – Fuedə hamı at minməyi bacarır – Ferte-Mase çölləriylə bircə günə Fler qəsrinə çatdım, həyəət girib yarıçuq kilsədə gizləndim, ata-baba qəsrinin keçmiş sahiblərinin kabuslarının qorxusundan ora heç kim girmirdi. Qaranlıq düşən kimi, xəzinəni çıxartmağa getdim, oxu ətrafında fırlatmaq lazım olan daşı çox tez tapdım, daşı fırladıb taxçaya baxanda dəmir üz çəkilmiş sandığı gördüm. Məgər gümanım düz çıxmamışdı? Sevincimdən gülüb, halsızlıqdan döşəməyə çökdüm. Bu yerdə qraf de Mentenonlar əllərində şpaqa peyda oldular. Əlimdə külüng var idi, onunla sandığı sındırıb, qızılların daş plitələrin üstünə cingiltiyə necə tökülməsinə baxmaq istəyirdim! İndi külüngən müdafiə üçün istifadə etmək lazım gələcəkdi. Çırağı ayağımla vurub, qrafların üstünə atıldım. Bu yerdə aydın oldu ki, qaranlıqda görürəm; deyilənə görə, qızıl hərisləri gecə də gündüzdəki kimi görürlər, bu, tamamilə doğrudur. Külünglə iki zərbə kifayət elədi. Qardaşlar metal üz çəkilmiş sandığın olduğu taxçanın ağzında yığılıb qalmışdılar. Meyitlərin üstündən keçməli oldum, hətta onlardan birinin, bığı olan böyük qardaşın sifətini tapdaladım. Sandığı sürüdü, əlimə yüngül gəldi. Ona görə yüngül gəldi ki, boş idi. Boş!.. Qəsrin darvazasından kefli kimi səntirləyə-səntirləyə çıxdım. Bu vaxt yağış pərdəsinin arxasından, önündə polkovnik Sovaj olmaqla bir eskadron atlının qəsrə doğru çapdığını gördüm. Məni dərhal tutdular. Torbaya salıb, atın belinə qoyaraq Renne

apardılar; yalnız başım çöldə qalmışdı. Kəndlərdən keçəndə, adamlar mənim Dornlu notarius olduğumu bilib üzümə tüpürdülər. Haqqında danışdığım cəllad, Renndə məni cod Tarraqon kəndirilə asdı, indi də elə bil onu boynumda hiss eləyirəm. Ruan məhkəməsində xəzinə barədə iddia həll edilməyə qədər sərgərdan dolaşmalıyam, mən isə yalançı şahidlərlə, saxta sənədlərlə və başqa üsullarla işi o qədər dolaşdırmışam ki, bir ildən tez heç bir məhkəmə ondan baş çıxara bilməz. İddia ona görə davam eləyir ki, taxçadakı sandıq o Mavrın – qoca Vilye de Flerin qurduğu tələ imiş, əsl xəzinə isə hamının düşündüyü kimi, elə həmin qəsrin başqa xəlvət yerində gizlədilib. Soruşacaqsınız: bəs qraf de Mentenonlar və polkovnik de Sovaj mənim gizlicə Fler qəsrinə getməyimi hardan biliblər? Məsələ ondadı ki, yaşıl xaçla nişanladığım qəsrin planını çarpayımın üstündə unudub qoymuşdum.

Notarius ayağa qalxdı, kamzolunun düymələrini açıb, qurşağından qızıl sikkə çıxararaq cingildəsin deyərək, daş plitənin üstünə atdı.

– Hər halda, sikkənin birini saxlamışam, – o dedi. – V Karl dövrünün ispan karolinasıdır.

IV

– Siz dediyiniz Breton atlı qvardiyasında xidmət eləyən həmin polkovnik de Sovaj, yəqin ki, Qaston Febus de Sovaj Vilye de Fler, vikont Levarodu, o, marşal de Türenin başçılığı altında Reyndə mənimlə birlikdə olub, ortaboy, qırmızıburun, uzun bığı bir adamdı, danışanda “r” hərfini təmiz tələffüz eləyə bilmirdi – polkovnik Kelenkur dedi.

– Özüdür ki var, – notarius qızıl sikkəni oynada-oynada təsdiq elədi.

– O vaxt kapitan idi, flamand kral atıcılarına komandirlik eləyirdi və Bulon hersoqunun sarayının pəncərəsindən həmişə atı necə ram etdiyimə baxan gözəl qızı zorladığıma görə məni güllələyəndə, Sedandakı qəsrin heyətində idi. Əslində, o, mənə könüllü təslim olmuşdu, qucağımda da, çox ehtimal, ürəyi partladığından ölmüşdü. Boğazındakı qaçırlar onu boğduğumdan deyil, əksinə, biçərə qızı özünə gətirmək üçün silkələyəndə olmuşdu. Ola bilsin, bir az canfəşanlıq edib, bərk silkələmişdim. Hər şey danormand atıcılarıyla Brizak şəhərinə soxulduğumuz həmin yağışlı gündə baş vermişdi.

– Reyndən qayıdan əsgərlərin Oderndə oxuduğu kupletlərdə deyilirdi ki, siz, cənab polkovnik, qızın qışqırmaması üçün şlyapanızın lenti ilə ağızını tıxamısınız. O kupletlərdə həm də lentin mavi ipəkdən olduğu qızın isə on iki yaşını yenice tamamladığı deyilirdi, – xanım de Sen-Vass qeyd elədi.

*Gardez moi, mon Dieu, des vents
Soi-je une rose, soi-je un oeillet.¹*

– Dornlu kora inansa, guya bu mahnını qız oxuyub, – notarius dedi.

– Mənsə Pontividə şəkil görmüşdüm, o şəkildə cənab polkovnikin yəhərdən pəncərəyə necə tullandığı təsvir olunmuşdu, – musiqiçi yavaşca dilləndi.

– Görünür, Bretanda adamlar danışmağa söz tapmırlar, – polkovnik Kulenkur həqarətlə onun sözünü kəsdi. – Cənab kilsə xorunda regent köməkçisi, siz kimsiniz ki, adlı-sanlı ölümlərin söhbətinə qarışırsınız?

Musiqiçi udqunub üzrxahlıq elədi.

– Məgər süngü döyüşündə hücumla

Brizakı alan mən deyildim? – polkovnik Kulenkur de Baye sözünə davam elədi. – Qaşqasında ulduz olan öz Qvardiyaçımın üstündə gedirdim. Körpünü keçməzdən əvvəl şəhər kənarındakı bütün yel dəyirmanlarını yandırdıq. Darvazanı partladıb, şəhərə girdik, “Tonnerre, tonnerre de Franse”² oxuya-oxuya, evləri yandıra-yandıra, adamları öldürə-öldürə dar küçələrlə getdik. Mən baş meydana gələnə qədər, əsgərlərim kayzer döyüşçülərinin meyitlərini yola payəndaz eləmişdilər ki, neapolitan kəndirbazı kimi onların üstündən keçim. Fleytalar yürüş marşı çalır. Öldürülənlərin birinin dəbilqəsində imperiya bayrağı rənglərində lələklər var idi, atım dişləriylə onun başından dəbilqəni dartıb atdı. Heyran olmuş əsgərlərim Qvardiyaçımın at yox, şeytan olduğunu qışqırırdılar. Mən qəsre girdim – boş idi, ancaq normandiyalı atıcılarım soyğunçuluğa başlayanda, uzaq otaqların birində alman şəhər rəisinin arvadını və dörd qızını tapdılar, arvad körpünün müdafiəsində ölənin ərinə, qızlar isə öldürülən və qaçan adaxlılarını ağlayırdılar. Anaları elə hey ağı deyirdi: “İndi biz kimdən uşaq doğacağıq?” Bu, məni qeyzləndirdi. “Məgər burda bir nəfər də olsun bretonlu zadəgan yoxdu?” – deyən onun üstünə qışqırdım. Anasından başlayıb, böyükdən kiçiyə qədər dörd qızın hamısının namusuna toxundum. Müqavimət göstərmədilər. Dinməzəcə dayanmışdılar – nə istəyirsən elə. Doğrudur, bu vaxt onları soyuq tər basırdı. Ətrafdakı əsgərlər bağırırdılar, mahnılar oxuyurdular, üstümü zə çaxır tökükdülər, tufəngdən atəş açırdılar, müqəddəs Briqita kilsəsinin zənglərini çalırtdılar, mənim Qvardiyaçım yazda otlaqda imiş kimi, kişneyib tək

¹ Qızılgül olsam da, lələ olsam da, İlahi, sən məni küləkdən qoru (*fr.*)

² Tonnerre, tonnerre de Franse – İldırım, fransız ildırım (*fr.*)

atırdı. Yeddi gün davam edən əyləncə belə başladı. Bir az sakitləşəndən sonra cuşa gəlib başlarını itirmiş normandiyalıları meydana yığıb, qənimətin onda birinin krala məxsus olduğunu onlara xatırlatdım. Sonra marşal de Türenn mənə qarnizonu dəyişmək üçün Sedana getməyimi əmr etdi. Pəncərədəki qızla bağlı təəssüf ediləcək hadisə də orada baş verdi. Böyük yanlışlıq.

Polkovnik danışa-danışa şpaqasını çıxarıb, yenə qınına qoyurdu. Gil parçı götürdü, ancaq içində bir damcı da qalmamışdı. Dilxorçuluqdan onu başdaşını bəzəyən abbatın daş başına çırpdı. Bu hərəkət elə bil hirsini soyutdu.

– Bretanda, Şato-Karadyədə isə mənim nişanım, admiral Erkinin qızı qalmışdı, artıq adaxlanmışdıq və bu da kilsədə elan olunmuşdu, toy Müqəddəs Andrey gününə, kral ordusu qışılamaq üçün Elzasa qayıdana təyin olunmuşdu. Əhd-peymanıma əməl etmək üçün bütün qəlbimlə Karadye qəsrinə can atırdım, mən öləndən sonra Bayədəki mal-mülkümə yiyə duracaq oğlum olmasını çox istəyirdim. Və güllələnməkdən bir gün əvvəl şeytanla ittifaq bağladım. Yerdə özünü İzmael Buton adında dinc adam kimi göstərirdi və həmin vaxtlar, dediyinə görə, şərqdən qərbə doğru gələn taundan canını qurtarmaq üçün Polşadan İrlandiyaya keçirdi. Onunla razılaşdıq ki, günlərin bir günü, ölümündən sonra mən Bretanda peyda olacağam, o isə elə eləyəcək ki, xanımım mənimlə bir yastığa baş qoyacaq və bir həftə sonra məni cəhənnəmdə, İblisin öz mətbəxində qovurmaq üçün arxamca gələcək. Elə də oldu, İzmael Buton sözünü tutdu və xanımım Katalina d'Erki gecə məni görəndə ürəkdən sevinib qapını üzümə açdı. Deyim ki, şeytanla İblisin özü, ya

onun köməkçisi ilə razılaşmaya görə, mayalanma təbii yolla baş verə bilməzdi, gerek şeytan öz əlilə toxumu lazımı yerə qoyaydı. Qəsrdə məni görənlərin olmasının deyə, səhər lap erkən durdum və qızğınca sevdiyim qədər də, mənə ehtiraslı duyğular bəsləyən Katalinam, bəndənizə, üstündə Erki nəslinin gerbi olan cib saati bağışlamaq istədi. Saatı jiletimin cibi güman elədiyi yerə soxdu, ancaq həmin yer güllələndiyim vaxt sinəmdə güllənin açdığı deşik idi. Saat deşikdən sürüşüb, tappıltı ilə döşəməyə düşdü, çünki güllə o biri tərəfdən çıxmışdı. Həmin vaxt hava artıq işıqlaşmışdı və Katalina sinəmdə on bir güllə yarası olduğunu gördü; öldüyümü boynuma alması oldu. Bayılıb yığıldı, mənə getməyə tələsdim, çünki evdəkilər yuxudan oyanırdı. Monmurandakı yolayrıcına, İzmael Butonla görüş təyin etdiyimiz yerə gedib onu gözlədim. Bir həftə keçsə də, gəlmədi, mənə elə bu vəziyyətdə qaldım: gündüzlər normal adam, qaranlıq düşən kimi də üfunət, verən meyit. Bir gecə küləkli havada, yolayrıcında atlı peyda olub, mərhum Kulenkur de Bayenin mən olub-olmadığını soruşdu, müsbət cavab alanda xəbər verdi ki, İzmael Buton on iki il bir gün ləngiyəcək, çünki Liverpulda onu saxta pul kəsən kimi tutub, kral katorqasına yollayıblar, üstünə xaç döyülmüş çuqun daşları ayaqlarına bağlayıblar ki, ondan da qaçmaq olmaz, mənə İzmael cəzasını çəkənə qədər sərgərdan dolanmalıyam və sərgərdan olduğum zaman nəyi eləyib-eləməyəcəyim haqda mənə ətraflı məktub da yazıb. İndi bu dəstəylə dolaşıram, burda xəzinədar kimi bir şeyəm; bir luidor xərcləyəndə, pul kisəmdə öz-özünə təzəsi peyda olur. Katalina d'Erkin vaxtında oğlan uşağı doğduğuna çox sevinirəm və bundan çox

razıyam, uşağa hamı Şato-Karadyeli bic deyir; on iki yaşı olan kimi, onu kral sarayına paj götürəcəklər, xalam isə mənim Bayedəki mal-mülkümü Zadəgan palatasında onun adına yazdırıb, çünki bir səhər yanına gedib, bütün bu əhvalatı danışmışam. Adına kupletlər qoşulması, şəkillərinin çəkilməsi, bax belə şeymiş: xalam həmin zalım Kulenkurun doğrudanmı mən olduğumu öyrənməyə çox çalışsa da, heç cür buna inana bilməyib.

V

– Danışacağım hekayət, – quru, narahat skelet cənab de Nansi ayağa qalxaraq sözə başladı, – əgər sağ olsaydı, danışacağım bezi epizodları bəlkə də xanım Sen-Vass eşitməsə yaxşı olardı, ancaq ölüdürsə, mənim mənşəyimin və cavanlıq illərimin elə də ədəbli olmayan bezi təfərrüatları, çətin ki, onu utandıra. Anam Dijona, Bon şəhərindəki Müqəddəs Maksimian kapusin monastırının sığınağından gəlib; orada rahiblərin paltarlarını çitəyib yamaymış. Bir çox eşq macəralarından sonra gizli fahişəxanaya düşüb, et dükəninin arxasındakı tikilidə yerləşən bu fahişəxanayı marselli bir dəllək idarə eləyirmiş. Atamın kimliyi məlum deyil, çünki anamın daimi müştəriləri yox imiş; marselli dəllək hesab edirdi ki, atam hansısa dəmirçi köməkçisi olub, anam isə deyirdi ki, qoca meyxana sahibindən uşağa qalıb; bir yağışlı gecə fahişəxanaya gəlibmiş, onların yanında həm də plaşın kapuşonunu itirib; anam deyirdi ki, həmin gecədən axşamlar başgicəllənməsi, ürəkbulanması hiss eləyib və hamilə olduğunu anlayıb. Meyxana sahibi cavan olsaydı, yalnız çaxır içsəydi, onu bicin atası adlandıranların sözünə inanmazdı, ancaq araqdan, likördən başı açılmırdı,

buna görə vaxtından əvvəl, ifadəmə görə məni bağışlayın, haldan düşmüş, arvadı draqun serjantına qoşulub Metzdən qaçmışdı, özünü təmizə çıxarmaq üçün də deyirdi ki, əri öz kişilik borcunu yerinə yetirmir...

– Lorendə belə səbəbi üzrlü sayırlar, – Dornlu notarius bildirdi. – İştirakçıların icazəsiylə Roma hüququndan bir sitat gətirim: “Nox plaena in hebdomada”, yəni: “Həftədə bir dəfədən az olmamaqla”.

– Meyxana sahibi isə, – Lorenli cəllad sözünə davam elədi, – həmin payız gecəsi, üzr istəyirəm, əziyyətsiz-filansız məni əmələ gətirdiyinə görə qürrelənirdi: “Yəqin, bu cür də olub”. Hətta etiraf eləyirdi ki, saçlarım onunku kimi qara və sıxdı, o vaxtlar artıq doqquz ildə Lorendə şəhər cəlladı vəzifəsini tutan qardaşı cənab de Nansiyə oxşayıram; zarafatçılığına, dilxoşluğuna görə onu çox qiymətləndirirdilər: meydanda kiminsə kəndirini çəkən kimi, edam meydançasından tanışlarına əl eləyirdi, ya hansısa kübar qadına xoş bir söz deyirdi. Anam tezliklə sehri fənerini göstərərək Burqundiyanı dolaşan bir almanla dil tapıb, ona qoşularaq qaçdı, məni də meyxana sahibinə verdi – hə, yadımdan çıxmışdı deyəm, onun adı Kole idi, ləqəbi Qazança, – və o, məni çox tez böyütdü, süd dolu əmzik şüşəsinə qırmızı şirin çaxır, sıyığa isə muskatel əlavə eləyirdi; tumanımı çıxarır, bezanson likör çəlləyinin üstünə qoyub bağırırdı: “Məgər mənim tumançağım quldur deyil?” Hamı gülərək bu zarafata qoşulurdu, Kole Qazança isə ayıb yerimi hamıya göstərib, bununla keçmiş arvadının dediyi kimi, heç də axta xoruz olmadığını sübut eləmək istəyirdi, guya belə iri şey mənə ondan irsən keçib: atasında olmayan şey oğlunda necə ola bilər? Qeyri-qanuni doğulmuş

uşağı niyə öz oğlu saymağı bundan məlum olur.

Cənab de Nansi burunotu qabından bir çimdik tütün götürdü, ancaq bu dəfə heç kimə təklif eləmədi – ya çox az qalmışdı, ya da öz xatirələrinə qapılmışdı, – tütünü üç dəfə burnuna apardı, dəsmalını çıxarıb asqırmağını gözlədi. Ləzzətlə asqırıb, tələsmədən burnunu sildi və tərəyibmiş kimi, dəsmalı həm də qafasına çəkdi: həyatdakı vərdişlərini tərgitmək özlülər üçün çətindi.

– Zənnimcə, on səkkiz yaşın içində olanda, boy-buxunlu, qəşəng oğlan idim, bir səhər meyxanaya qonaq gəldi, görünüşündən hörmətli adama oxşayırdı, iki nökrəle poçt dilicanında Liondan gəlmişdi və özünü lorenlı əmimin, atam Kolenin qardaşı kimi təqdim etdi; Müqəddəs Klara ordeninin qadın monastırının xidmətçisi onu qanuni ata saymağımı tapşırılmışdı. Yeni cənab de Nansi atam Koleyə gümüş saat, dəstəyinə qravür çəkilmiş, içində şpaqa olan əlağacı gətirmişdi; qravürdə kral dar ağaclarında istifadə edilən cürbəcür ilgəklər təsvir olunmuşdu, çox zərif işlənmişdi, əmimə (yəqin, onu da qanuni hesab eləməliydim) uzun illər xidmət göstərmişdi və şərəfli cəllad vəzifəsini əldə etməsinə yardımçı olmuşdu; saat, əl ağacı, Mister adında it və hansısa qrafinyaya poçt vasitəsilə Hindistanın Pondişeri şəhərindən göndərilən bir düjün flamand funtu, – əmimdən qalan, vergidən azad olunmuş əmlak, vurtut bunlar idi. Meyxana sahibi gözünün yaşını axıtdı – yaxın qohumun, üstəlik də yüksək mövqə tutmuş qohumun ölümünə niyə də ağlamayasan, – və yeni cənab de Nansi ilə Lorenə getməyimə mane

olmadı; birincisi ona görə ki, əminin varisinə, Pondişeridən yeni baratlar gözləyən qrafinyaya yaxın olması lazıymıydı, ikinci isə, anlayışlı adam olan cənab cəllad məni özünə köməkçi götürdü və müəyyən haqq kəsdi. Tezliklə bəxtiyar günlərim başladı, çünki yeni ağam vaxtının çoxunu “Jil Blaza”¹ oxumaqla və corab toxumaqla keçirirdi, hələ onların üstünə güllərdən, quşlardan tikmə də vururdu; ancaq çox keçməmiş, adamları hər cür yolla zəhərləyənlərə hökm verməyə başladılar və işimiz artdı, belə ki, elə də çətinlik çəkmədən peşəmə yiyələndim və lap əvvəldən edam meydançasında özümü sərbəst apardığıma görə tamaşaçıların rəğbətini qazandım, üstəlik, əyilmədən, göyə baxa-baxa bambuk dəyənəklə məhkumun ayağındakı kündenin sürgüsünü çəkmək üsulunu fikirləşib tapmışdım, dəyənəyi isə mənə dənizin o tayından barat gözləyən həmin qrafinya bağışlamışdı. Ağam lovğalıqdan aqlımı itirdiyimə görə məni danladı. Mənsə flamand funtları olan qrafinyanın evinə daha tez-tez gedirdim və o, əmimin əlağacının dəstəyində təsvir olunan bütün ilgəklərə yiyələndiyimi, üstəlik, bircə mənə məlum olan yeni ilgəklər düşünüb tapdığımı görüb, alt paltarındakı, sonra ətəyindəki, korsetindəki, döş hissəsindəki, bir sözlə, paltarın altından geyinilən və iplə, lentlə bərkidilən nə varsa bağlamağımı xahiş etdi; beləcə, məni qrafinyanın paltarını geyindirməyə çağırırdılar, o isə kök, iridöşlü, ağcamaya idi və yaman qıdığı gəlirdi; qrafinyanın paltarını geyindirməyi tezəcə öyrəndiyim kimi, vaxt keçdikcə soyundurmağı da öyrəndim və axşamlar arxamca adam göndərməli olurdu, çünki vurduğum

¹ Jil Blaza – fransız yazıçısı Alen Rene Lesajin (1668-1747) məşhur macərə romanı

düynləri bir başqası açma bilmirdi. Çox keçməmiş cənab de Nansi möhkəm öskürməyə başladı, yatağa düşdü, tengnəfəslik, bəlgəm onu üzüb əldən salırdı. Öləndə, təxirə salmadan məni onun yerinə təyin etdilər. Müvafiq fərmanla Palatadan çıxanda, elə bir zəhmət çəkmədən lazımlı və sayılan adam olduğuma görə Allaha şükür elədim.

Cənab de Nansi fikrə gedib, adsız barmağını fənərə tərəf uzadaraq dedi:

– Mənə Palatada verdikləri dəmir üzükdən, hətta sümüyüm paslanmışdı.

Dornlu notarius yeganə adamdı ki, bu pasla maraqlandı, özünün yalnız ən yüksək əyarlı qızıl üzük taxdığını qeyd elədi.

– Buna məni vəzifəm məcbur edirdi, cənab notarius. Yaşamaq üçün mənə Linterna meydanında balaca bir ev ayırdılar, Hindistandan dörd ay ərzində heç bir poçt baratı almayan qrafinya isə evimdə təsərrüfat müdiri vəzifəsini tutmağı ayıb saymadı, çünki onun istədiyi kimi, nikah bağlamağı eşitmək belə istəmədim, axı iyerarxiya məsələlərində mən çox vasvası idim. Əgər onda Marsel dəlləyinin fahişəxanasına gedib Blanşı – anamın adı belə idi, – tələb eləsəydim, onu mənə sakitcə verərdilər! Ancaq Kole Qazançanın ölümündən sonrakı mirasıyla artan bütün rahatlıq və firavanlığım tezliklə alt-üst oldu. Hamısı da ona görə ki, Bar-le-Dyukda Əbədi Cuhud deyilən bir adam tutmuşdular, onun pul kisəsindən Neron dövrünə aid qızıl sikkələr tapılmışdı, bədəninə isə cürbəcür kabbala işarələri çəkilmişdi və iri mücrədə təyinatı sirrə bürünmüş əşyalar olan mücrü gəzdirdi: gecələr baxıb qədim yəhudi dilində danışmaq mümkün olan güzgü, bunu da Parisdən Katalina ləqəbli, yorğa yerişli kar eşşəyin üstündə gələn hansısa bir

prelat təsdiq eləmişdi; Əbədi Cuhudda qayçı da tapmışdılar, demə, sonuncu Fransa kralının saçını kəsməyə hazırlanmış, bu isə açıq-aşkar pis niyyət idi, çünki taxt-tacın devrilməsi deməkdi, qayçının üstünə yazılmışdı: “Yehuda İşkariota məxsusdur”; həmin şəxsin öz-özünə yanan şamları, istənilən metalı qızıla çevirən məhlulu varıydı. Hər yerdə bu haqda danışdılar. Dediym kimi, Əbədi Cuhudu tutdular, su ilə işgəncə verdilər, başını ilgəklə sıxdılar və cinayətlərini boynuna aldı. Heç demə, illərlə yeməyib-içməyib, gündə iyirmi yeddi lig yol gedib, ifadəm üçün məni bağışlayın, guya lüt dalını divara söykəyib evdə nə danışdıqlarına qulaq asa bilirmiş. Başa düşdüyümə görə, axırda dedikləri şəhər idarəsindəki cənabları xüsusilə hirsəndirib, çünki bununla sirri faş eləmişdi. Onların qərarı belə oldu: asılsın, krala qarşı pis niyyətinə görə də – şaqqalansın. Şaqqalamaq isə, – cəllad üz-gözünü turşudub əlavə elədi, – bu, artıq mənə aid deyildi.

– Ancaq kral fərmanına görə, şaqqalamaq cəlladın vəzifəsidir, – Dornlu notarius dedi.

– Ruanda bu vəzifəni vikont de Kerjan öz üzərinə götürmüşdü və edama məhkum olunanın qohumları bunu özlərinə şəraf bilirdilər, hətta xidmətə görə ona pul verirdilər, – Kulenkur de Baye bildirdi.

– Hər halda, mən öz sözüümün üstündə durdum, – de Nansi sözünə davam elədi. – Ancaq edama dörd gün qalmış yanıma bir qadın gəlib, Aqasferi – Əbədi Cuhudun adı belə idi – edamdan qurtarmağımı xahiş elədi, əgər onu kiminləsə, məsələn, çiyində şahin Burqundiyada və Lorendə dolaşan qaraçı ilə əvəz eləsəm, mənə qızıl verəcəklərini dedi; həmin qaraçı, şahini evvəlcədən yelqovanda yerləşdirdiyi

parçadan düzəltdiyi göyərçinin üstünə qaldırırdı, özü isə həmişə kefli idi və Bril çayının üstündəki körpünün altında yatırdı. Mənim markizam artıq çoxdandı Pondışardan heç bir barat almırdı və belə çıxırdı ki, bizi ehtiyac gözləyir, üstəlik də, şayiələr gəzirdi ki, guya hansısa həkim, məhkumun başına enən və başı dibindən üzən ağır qılınc icad eləyib. Qadının qarşındakı stolun üstünə atdığı qızıl torbası məni şirnikləndirdi.

– Bəs hansı qızıl sikkələrlə? – Dornlu notarius maraqlandı.

– Bütün ölkələrdə işlənən macar dublonları idi. Hər şey sanki yaxşı alındı; dustaqxana qarovulçusunun serjantını pulla ələ aldım və gecə, qarovulçular mənim hesabıma kef çəkəndə, istintaqdan sonra üzdən, görkəmdən tanınmaz hala düşmüş qaraçı ilə Aqasferi dəyişdik, səhər, edam günü isə merinos yunundan olan başlığı qaraçının başına keçirdik – axı Lorendə məhkum buna görə cəllada, üstəlik pul verməli idi – və onu dartıb baş meydana çıxartdıq. Qaraçı kəndirdə ölmüş vəziyyətdə yırğalananda, heç düşünmədiyimiz halda onun şahini meydana uçub gəldi, asılan adamın çiyinə qondu, başlığını çıxarıb uçdu. Yağış yağdığından meydana elə də çox adam yığışmamışdı, ancaq edam olunanın paltarını əynindən çıxartmaq üçün edam meydançasının yanına qaraçılar toplaşmışdı, axı onun hər parçası sonra talisman kimi satılır; asılanın onların tayfalarından olduğunu gören kimi, qara-qışqırıq saldılar, bağırıb-çığırdılar ki, onları aldadıblar, edam meydançasını qoruyan Overnli qrenaderlərin cərgəsini yarıb dar ağacına tərəf gəlməyə başladılar və basabasda onlardan kimse boynuma bıçaq sapladı. Mən ölü kimi

yerə sərildim... İndi bizim qaraçı ilə dəyişdiyimiz adam Romaya gəlib, güzgü dükanı açana qədər mən bu yerlərdə dolaşmalıyam; üstəlik, sonra eşitdiyimə görə, o, hətta Əbədi Cuhudun özü yox, nə vaxtsa Aqasferə borc pul verən əmisi oğluymuş və indi borcunu almaq üçün onun arxasınca dünyanı dolaşır, yeddi il gəzir, yeddi il dincəlir, pulunu və neçə əsrin də faizini hesablayır, bu işdə qəpiyindən də keçməz. O, Romaya gələndə, bu isə gələnlə il baş tutacaq, mən öz məzarıma qayıda biləcəyəm, ancaq hələ mən əsl Əbədi Cuhuda onun kreditorunun Nansidə asılmadığını və Aqasferin borclu olduğunu təsdiqləyən şahid kimi lazımam. Müştərim alicənab adamdı: dolaşdığım vaxtlarda hərdən qarşıma çıxıb, mənə Lion tütününü verir. Bircə ona təəssüflənirəm ki, cəllada öləndən sonra gülmək, gülümsəmək olmaz, bunlarsız isə necə xoş davranmaq olar? Başıma belə iş gələcəyini hardan bilmək olardı, axı həyatda hər addımbaşı uğunub gedirdim!

VI

Sonra doktor Sabat öz hekayətinə başladı, yorğun, həvəssiz danışsa da, səsi qətiyyətli idi:

– İngiltərədən Fransaya cənab Franklin¹ adında hansısa amerikalı ilə görüşüb, yenicə icad etdiyi “iri qarmon” deyilən musiqili qutunu almaq istəyən atamla birlikdə gəlmişəm. Çox mürəkkəb alətdi, şarmanka onun yanında uşaq oynacağıdı.

– Şarmankalar müxtəlif olur, – musiqiçi dilləndi.

– İri qarmon əllə işə düşür, sonra özü çalır, orqan kimi tənənəli səslənir, cənab trubaçalan. Məlum olduğu kimi, ildırım ötürücüsü icad eləmiş cənab Franklin boş

¹ Franklin – Benjamin Franklin (1706-1790) – amerikalı dövlət xadimi, yazıçı və alim, Amerikanın Fransada ilk səfiri; 1972-ci ildə ildırım ötürücü icad eləyib.

bir şey düzəltməzdi! Atam özü ilə nağd pul və Kanın hansısa bankından çək gətirmişdi, bu şəhərin yaxınlığındakı Mezidonda isə cənab Franklin yelqovanların və metal şarların köməyi ilə səma qığılımlarını ram eləmək istəyirdi. Ancaq tale üzümüzə gülmədi: Kana yenəcə gəlmişdik ki, – o vaxt mənim on dörd yaşım var idi, – atam ağ ciyər xərcənginə tutuldu, ruhdan düşdü, arıqladı, sonra qan qusmağa başladı və tezliklə öldü. Biz uzaq qohumumuz olan həkimin evində yaşayırdıq, atamın ölümündən sonra o, mənə iri qarmon almağı məsləhət gördü və tibb aləmindəki əlaqələrindən yararlanmağımı, Monpelyedə¹ həkimlik oxumağımı, sonra Romaya gedib, tiryəkin müalicəvi əhəmiyyətini öyrənməyi tövsiyə etdi, Kana geri dönəndə isə xeyli geniş olan həkimlik praktikasının bir hissəsini mənə verəcəyini dedi. Razılaşıb, zəmanət alaraq Monpelyeyə yola düşdüm. Orada mənə maraq göstərdilər – birinci, ona görə ki, məni ingilis zəngini, sürgündəki katolik, lord Con Sabat Xounin nəslindən olan şəxs kimi tanıyırdılar, ikinci də, sifətdən pis deyildim və iti aqlım var idi. Dörd il sonra doktor diplomu aldım və dərman otlarıyla məşğul olmağa başladım, soyuq silahla vurulmuş yaraları sağaltmaq vasitəsi kimi folium dictamni cretensis² haqda elmi əsərlə diqqət çəkdim, bundan başqa, electuarium quinae ferruginosum³ adında dərmanın təsirindən ilk dəfə mən yazdım. Sonra hamıya elan etdim ki, tiryəkin müalicəvi əhəmiyyətini öyrənmək üçün Romaya gedirəm, ancaq işarə vurdum ki, orada siyasətlə məşğul olacağam, az qala ingilis taxt-tacına iddiaçıyam. Hətta işi elə qurdum ki, guya İngiltərədən mənə zərfin üstündə: “Monpelye. Müqəddəs Georgi ordeni kavalərinə” yazılmış məktub gəlir.

– Bu cür yalanlar şöhrətpərəstliyimizdən doğur, – notarius dedi.

– Mənə görə isə günah təxəyyülün çevikliyəndədi. Monpelyədə məni Həkimlər Cəmiyyətinə qəbul elədilər və qızılı tikməli papaq qoymağa başladım; Romaya getməmişdən əvvəl gecələr məni gizlicə qəbul eləyən dul qadınla xudahafizləşməyə getdim, dedi, “heç vaxt səndən pul istəmədiyimi bilirsən, səni sevdiyimə görə yanıma buraxmışam”. Pul heç ona lazım da deyil, çünki Romada qohumu var, ildə iki dəfə Rokamadora ziyarətə gələndə, ona baş çəkir və hər şeylə təmin edir; eger istəyirəmsə, öz qohumunun üstünə zəmanət məktubu verə bilər, onun adı Djuvenilyo Karafadı, Romada nüfuzlu bir adamdı. Qadın yalnız onu xahiş elədi ki, eger nə vaxtsa İngiltərənin kralı olsam, onu saraya ambardar götürəmə, indi isə belə edəcəyim haqqında ona yazılı zəmanət verim. Xahiş etdiyi qəbz verib, onunla haqq-hesabı tamam-kamal üzdüm.

Şən, danışqan, qadınlara düşgünlüyü hiss olunan qoca senyor Cuvenilyo Romada məni mehriban qarşıladı. Ancaq mənə elə gəlir, o, daha heç nəyə yaramırdı. Senyor Cuvenilyo mənə ulu babası vikont de Modrondan qalmış, müxtəlif zəhərlərin hazırlanması sirləri haqqında qədim kitab göstərdi. Kitab məni çox maraqlandırdığına görə, senyor Djuvenilyo onu öz evində oxuyub, zəhərlərin tərkibi barədə qeydlər götürməyimə icazə verdi. Pişikləri, itləri, göyərçinləri, dovşanları gizlicə zəhərləməyə, ağacları, kolları tələf etməyə başladım, ancaq bununla nəfəs alırdım. Günlərin bir günü zəhərlərin hazırlanması barədəki kitabı ələ keçirmək üçün senyor Cuvenilyo Karafanı, sonra sənətə olan məhəbbətim ucbatından hiss edilməsin

¹ **Monpelye** – 1289-cu ildə yaradılan Monpelye Universitetinin Tibb fakültəsindən söhbət gedir.

² **folium dictamni cretensis** – Krit alşanının yarpağı (*lat.*)

³ **electuarium quinae ferruginosum** – Dəmirli kinə qatışıqı (*lat.*)

deyə, bir neçə nəzərə çarpmayan adamı da zəhərlədim. Həmin vaxtlar mən Romada puritanlarla gizli mübarizə aparan zəngin ingilis kimi tanınırdım, hətta Papanın məyyətlərindən bir irland keşişi kim olduğumu, hansı siyasəti yürütdüyümü və pul kisəmin niyə heç vaxt boşalmadığını bilmək üçün yanıma gəlmişdi.

– Mən də bir vaxtlar bitib-tükənməyən pullar arzulayırdım, özümə susamuru dərisindən, xəzi içəridə olan pul kisəsi sifariş eləmişdim, – notarius söhbətə qarışdı. – Pulların artıb-artmayacağını yoxlamaq üçün onun içinə Akapulko pesosu və qızıl Piza lirəsi qoymuşdum. Axı qızıl – insanın ən sirli yoldaşdı, bir də gördün... Ancaq, yəqin, qızıl artırmırmış.

– Bizimki yaxşı tutardı, cənab notarius... Zəhərlədiyim adamlara görə yuxum, rahatlığım ərsə çəkilməmişdi, bundan başqa, özümü gizlicə siyasi danışmalar aparan əsil-nəcabətli ingilis zadəganı kimi göstərməyə çalışırdım, hətta özüm də buna inanmışdım və artıq Londona gedib adamları zəhərləməklə məşğul olmağı, qiyam qaldırmaqdan ötrü isə Romadan bir yığın pul gətirməyi fikirləşirdim. Hələ məni necə adlandıracaqlarını da təsəvvür eləyirdim: Con Sabat, Böyük Britaniya kralı. Bir səhər bulaqları və su quyularını zəhərləməklə var-dövləti Romada əldə edəcəkdim; zəngin adamların evindəki brilyantları, mirvari və qızılları yığacaqdım. Bu qədər sərvəti yığmaq üçün şəhər divarlarından kənarə yerləşən müqəddəs Lavreti kilsəsinin qarovulçusu ilə danışmalar girdim. O, bir vaxtlar quldur olmuşdu, indi isə tövbə edən günahkar həyatı yaşayırdı, ancaq şeyilərə görə, hələ də cibgirlərin, evya-

ranların, fırlıdaqçıların və başqa Roma oğrularının başçısı idi. Bu qarovulçu – zabitəli, tərs, axsaq qoca planımla razılaşmağa tələsmirdi; plan ondan ibarət idi ki, su quyularının zəhərləndiyi gün özünün ən diribaş iki düjün adamını ixtiyarına versin, mənə işləyib qazanca şərik olsunlar. Vəd eləmişdim ki, qazancın bölünməsi Covanni in Laterano kilsəsinin baş kafedrasında həyata keçiriləcək və tutumu İtaliyada həmişə eyni olan lombard vedrəsilə olacaq. Qocanı tərəfimə çəkmək üçün necə də böyür-başına keçirdim, hər axşam çaxır içməyə, kərə yaği ilə fettuccine¹ və ağızda əriyən fritto misto² dadmağa çağırırdım. Özüm haqqında ona nələr danışmırdım: guya Şirürekli Riçardın nəslindənəm (bu kral haqqında oxumuşdu), İngiltərəyə gedən kimi soyğunçulardan qoşun yığacağam və biz bu dünyanı fəth edəcəyik. Nəhayət, bu axsaq quldur San-Cüzeppe dedi ki, əgər su quyularını zəhərləyəcəyiksə, Vatikanı, Kvirinalı³ da əhatə etmək lazımdı, həm də Papa üçün hər səhər bardaqla su götürülən Canikalo məhəlləsindəki Müqəddəs Onufriya monastirindəki su quyusuna xüsusi fikir vermək lazımdı. Əlavə bir şey demədi, ancaq başına tiara⁴ qoyub, taxt-rəvanda gəzmək arzusuna düşdüyünü anlayırdım. Əvvəlcə bu, mənim ürəyimcə olmadı, ancaq arzularım gözümü elə tutmuşdu ki, tezliklə qərara aldım: ingilis protestantlarının ailəsində doğulmuş bir adamı, bu kalabriyalı quldurun Roma Papasının taxtına yiyələnəcəyi niyə narahat eləməli? Və bir axşam senyor San-Cüzeppe Roma tarixindən başı çıxan elmlı adam kimi məndən papalardan hansınınsa axsağı olduğunu və hansı

¹ fettuccine – əriştə şorbası (ital.)

² fritto misto – qızardılmış tərəvəzlərdən xörək (ital.)

³ kvirina – Romada təpələrdən biri

⁴ tiara – Poma Papasının papağı

ayağının axsağığını soruşanda məqsədi tamamilə aydın oldu. Senyor San-Cüzepenin cibgirlər arasında ən yaxın köməkçisi Sant-Andjelo qəsrinin yanındakı körpüdə, yayda isə Pişinula rayonunda və müqəddəs Varfolomey kilsəsi olan Tibr adasında dilənən Nettuno adında birisiydi, – bax, həmin Nettuno həm də elə orada, Tibr çayının sahilində, Fabriçço körpüsünün yanında yerləşən sinaqoqdakı ravvinlərə paltar tikən dərzinin nökrəri idi. Dərzi öz nökrəri Nettunoya danışmışdı ki, Neron zamanında nimfaların müqəddəs mağarası olduğu yerdəki su quyusunda qızıl şamdan var və yeni Papa seçəndə bu su quyusuna Romadakı ən qoca keşiş gəlir, su çəkilir, o, şamdanı götürür, şamı yandırır onunla Vatikana gedir; əgər Papa bu şamın işığında Əhdi-Cədidin bəxtə-bəxt açdığı hər hansı səhifəsini oxuya bilirsə, deməli, həqiqi Papadı. Nettuno bu Roma əfsanəsini dilinə gətirməsə yaxşı olardı, çünki axsaq quldur dərhal fikirləşmişdi ki, təzə Papa seçiləndə biabır olmaması üçün şamdanı oğurlayıb yerinə başqa şam qoymaq lazımdı. Ancaq mən ondan da axmaq idim, qocanın xoşuna gəlmək üçün, Neron su quyusuna baş vurub, şamdanı götürməyə hazır olduğumu söylədim, çünki həm də əla üzgücü idim. İsveçrə qvardiyasının kapitanının başını, üzünü qırخان bərbər, eyni zamanda Romadakı Portuqaliya səfirinin pullu xəbərçisi olan quldur dəstəsinin bir üzvünü mənə köməkçi verdilər; o, su quyusuna apararı yola bələd idi, çünki xalası həmin yerin yaxınlığında yaşayırdı və Kolizeydə tutduqları pişiklərin dərisini aşılamaqla məşğul olurdu. Gecə onunla su quyusuna yollandıq, aylı gecə idi, dərinlikdəki su gümüş göz kimi parıldaıyrdı. Gecəyarı, quyuya düşən ay işığında şamdan aydın görünürdü: qızıl, yaşılımtıl parıltıyla bərq vururdu. Kəndirlə quyuya

sallandım, ancaq kəndir gödək olduğundan, qurşağa qədər suya batanda qurtardı. Dediym kimi, əla üzgüçüydüm, suya baş vurub, təxminən yeddi metr dərinlikdən qum çıxarırdım. Su soyuq deyildi, ancaq mən yaxınlaşdıqca, şamdan get-gedə böyüyürdü. Şamdandan yapışanda, hiss elədim ki, ondan əlimi qopara bilmirəm. O, məni dərinə çəkirdi. Şamdanla mübarizəm, yəqin ki, bir saat davam elədi. Nəhayət, iti ucuyula sinəmdən vurub, özündən kənara atdı, sonra aprel, ya may səhərinin günəşi kimi şəfəq saçaraq yuxarı qalxmağa başladı, mənə zərbədən huşumu itirdim, quyunun dibinə düşüb boğuldum. Qəribə işdi! Boğulub quyuda, lilin içində uzandığım yerdə hiss elədim ki, var gücümle qışqırmaq istəyirəm: “İngiltərə kralı boğulub!” Qəzetlər üçün yaxşı xəbər olardı! – Doktor Sabat kamzolun və toxunma jiletinin düymələrini açıb, köynəyindəki qaralmış qan ləkəsini göstərdi. – Şamdan bax buramdan vurdu. Mənim yanımda, quyunun dibindəki mərmər parçasının üstündə antik paltar geyinmiş bir gənc oturmuşdu. Qollarını dizinə dayayıb, başını əllərinə söykəmişdi. Görünür, əsrlərdir beləcə oturmuşdu. Mənə çox diqqətlə baxırdı. Yavaş-yavaş qalxdı, sanki bu ondan böyük güc tələb edirdi, dikəlib qədim mərmər və sütun parçalarına yaxınlaşdı, onları ayaqları ilə araladı və onların arasından tunele giriş açıldı. Mən hələ də quyunun dibində, lilin içində uzanırdım, ancaq özünə yol tapan su tunele axıb, quru yarpaq kimi məni də götürüb apardı. Gözümü, çəkilmənin məni Mon-Mişel şəhərinin çimərliyində qoyduğu qumların üstündə açdım. Başına kənarları enli şlyapa qoymuş hansısa cənab üzümü şapalaqlayırdı.

“Bir ildi səni gözləyirəm, dostum!” – gülərək dedi.

Səs mənə tanış gəldi. Həmin cənaba baxanda mat qaldım: qarşımdakı mənim dul xanımımın romalı qohumu Cuvenilyo Karafa idi.

“Sabat, görürəm, bir zərbə ilə küllüküf olmusan, – rişxəndlə dedi. – Çox qəribə adamsan, mənim şeytan olduğum necə də ağılına gəlməyib! Monpelyeli dul qadınla mənə xəyanət etdiyinizə dözə bilmirdim. Ona görə burdasan. Mən indi Kubaya üzüb gedirəm, ora bəzi kitablar aparıram, bir il orda qalacağam, qayıdanda sənənlə Elqoata gedən yolayrıcında görüşəcəyik, onda mənimlə yerin altına düşəcəksən – səni cəhənnəm dəftərxanasında bütün qaydasıyla qeydiyyatdan keçirmək lazımdı, çünki bu işi görmək üçün gənc yaşından diriylən cəhənnəmə enən Seqoviyalı bərbər öləndən bəri yeni gələnlərdən qan alan yoxdu. Onun Toledo poladından çox iti ülgücü var idi. İndi sən kimilər dəbdədi. Sən quyruqlu zadəgan olacaqsan, cənab İngiltərə kralı!”

Müqəddəs Martin gününə qədər senyor Cüvenilyo Karafa Kubadan qayıdacaq və mən onun ixtiyarına keçəcəyəm, ancaq bu, heç də ürəyimcə deyil, çünki Qrenobl ətrafında erkəkçikli sığırçıqəyi axtaran Metzli mərhum əcazıqla tanış oldum, mənə danışdı ki, Monpelyədə aldığım titullar orada, aşağıda heç nəyə dəyməz və papağıma hansı qızıldan tikmə vurulması, ülgüclə qan almaq və şeytanlar üçün qarın işlətmə dərmanı hazırlamaq bacarığımı nümayiş etdirəcəyim imtahan-dan məni xilas eləyə bilməz.

Doktor Sabat ayağa qalxıb, xanım de Sen-Vassdan nəzakətlə xahiş etdi ki, onun səbətini bir dəqiqəliyə versin (xanım de Sen-Vass səbətini üstündə oturmuşdu), qapağını açıb, ağ ipəyə bürünmüş Monpelyədə aldığı qızıl tikməli papağını çıxartdı.

Bu şərəfli papağı tənənə ilə çılpaq qafasına qoyub, dəstənin hörmətli üzvlərini heyran edərək, irəli-geri gəzişdi. Allah haqqı, ona çox yaraşdı!

VII

Öz tarixçəsini danışmaq növbəsi şeytanın nökrinə çatdı; zəncirin üstündə yırğalanan və bu ana kimi bircə kəlmə söz deməyən, yalnız dişlərini şaqıldadan kiçik işartı Qi Lənət Şeytana boğazını arıtlayıb, tələsmədən, astadan danışmağa başladı. Qalanları başlarını, daha doğrusu, qafalarını qaldırıb ona diqqətlə qulaq asırdılar, polkovnik Kulenkur de Baye isə hərbi salam vermiş kimi, hətta əlini hərdən-hərdən olmayan qaşının üstünə qoyurdu.

– Deyilənə görə, bir səhər məni Rəndonda başmaqçının evinin kandarına qoyublarmış. Levjan adlı bu başmaqçı, sizdən yaxşı olmasın, pis adam deyildi, məni də özü böyütmüşdü, çünki arvadı ona kömək eləməmişdi, hardansa ağına salmışdı ki, guya mən başmaqçının kiminləsə gizli əlaqəsindən doğulmuşam. Deyirlər, aclıq ağılın inkişafına yardım eləyir, ancaq yeməyin azlığı soyuq böyüməyimə, bütün uşaqlar kimi olmağıma mane olmuşdu. Doqquz yaşında dördyaşlı uşağa oxşayırdım. Levjan xala mənə Nanta gedib-gələn dilicanların qarşısına çıxıb dilənməyi, İsanın adıyla varlı sənişinlərin ürəyinə və pul kisələrinə yol tapmaq üçün hansı sözləri yadımda saxlamağı öyrətmiş, buna məcbur eləmişdi. Mənsə eyni sözləri deyirdim: “Biz kasıb adamlarıq! Biz kasıb adamlarıq!” Evə qayıdanda sədəqənin hamısını başmaqçıdan gizlicə ona verirdim, o isə hələ üstümü də axtarırdı, mətbəxə aparıb lüt soyundururdu. Bir dəfə qasığında tüklerin əmələ gəldiyini

görüb uğundu: “Bizim ətçəbalaya bir baxın, yetkinləşməyə başlayıb!” Deyəsən, həmin vaxtdan mənə bağlanmağa başladı, Pasxada təzə başmaq hədiyyə etdi, başı ağrıtanda isə gicgahlarını, qulaqlarının arxasını ovxalamağı xahiş edirdi, ancaq dilicandan əliboş qayıdanda Levjan xala mənə əzişdirməyindən qalmırdı. Həmişə hesab etmişəm ki, şapalağın faydası çox olmur. O illər az baş sındırırdım, ancaq yavaş-yavaş nələrisə anlamağa başlamışdım: məsələn, çəkməçi qatranıyla biriki sikkəni, sıx, qara saçlarımın arasına yapışdırırdım, bunu da özümə tuluq zurnası almaq üçün edirdim. Axşamlar dilicanları yola salırdım, Vilen çayının kənarıyla gedən dilincanların arxasından asılmış fənərlərin döngələrdə görünüb-itməsinə baxmağı xoşlayırdım, sonra bələdiyyə idarəsinin tuluqçusunun yanına gəldim, o da mənə pulsuz-parasız bu alətdə çalmağı öyrədirdi; özü qaskonyalı olsa da – onların xasiyyəti sərt olur, – mənə yazığı gəlirdi. Bax, mən bununla məşğul olurdum və dirsəyimlə tuluğu elə sıxmağı öyrənmişdim ki, səs kəsilməsin, tuluqda kifayət qədər hava qalsın; bu vaxt Yeddi Jilet ləqəbli həmin varlı adam qəfil Levjanların evinə təşrif buyurdu. Bu, qırmızı-sifət, qırmızıburun, qısaqol, kök, pota bir adam idi və məlum oldu ki, bəndənizin arxasınca gəlib, çünki dilicandan necə pul dilənməyimi dəfələrlə görübmüş və dediyinə görə, buyruq uşağı kimi öz yanına götürmək istəyirmiş. Bildirdi ki, Le-Manlı ranteydi, adı Solomon Kapitandı, Yeddi Jilet ləqəbini isə geyimin bu növünə qarşı çox tələbkar olduğu üçün veriblər. Başmaqçı mənə satmaq istəmirdi, yatmazdan əvvəl ayaqlarını qızdırmağıma öyrəşmişdi, ancaq arvadı Le-Manlı zəngin adamın

ovcunda dörd qızıl luidoru gören kimi, bazarlaşmağa başladı, axırda pulu alıb, məni buraxdı. Doğrudur, sonra bütün günü ağlamışdı.

– Əgər mən həmin vaxt orda olsaydım, – notarius söhbətə qarışdı, – belə şeyləri qadağan edən Lex Plaetoria de circumscriptione adolescentiumaya¹ istinad edib, bu sövdələşməyə imkan verməzdim.

– Kətan otu ona görə bitir ki, cənab notarius, onu ayaqlasınlar. Müsyö Solomon Kapitan mənə aldı, təzə paltar geyindirdi, hər gün ətirli sabunla yuyunmağa məcbur elədi, çünki jiletə olduğu qədər qoxulara qarşı da tələbkar idi. Dedi ki, Le-Mana dərhal getməyəcəyik, hələ bir il Dinanla Mür-an-Bretan arasında səyahət edəcəyik; mənim tuluqçalan olmaq istəyimi artıq bilirdi və dedi ki, qəti narahat olmayım, vaxtı çatanda, hətta notla çalmağı öyrənməyim üçün də hər şey eləyəcəyinə söz verdi, bir də tapşırı ki, soruşan olsa, adımın Bernarden olduğunu deyim. Bir müddət sonra müsyö Solomon Kapitanın cəhənnəm şeytanı olduğunu, özü də hörmətliyəndən olduğunu bildim, Bretanda da ona görə dolaşırdı ki, çamadanını oğurlayıb indi hardasa gizlənən Klamo adlı faytonçunu axtarırdı.

İşıltı zəncirdən qopdu, torpağın üstündə o tərəf-bu tərəfə uçdu; əgər o, skelet olsaydı, yəqin, başını aşağı salıb, əllərini qoynuna qoyub gəzişərdi. Püllərlə kürsüyə qalxdı, yuxarıya uçub müqəddəs İoannanın daş qartalına qondu və söhbətinə oradan davam elədi.

– Yeddi Jilet məndən tələb etdi ki, gizlicə bütün evlərə girim, bütün otaqlara, hər künc-bucağa baxım. Bunun üçün mənə yol çantasından çıxardığı uzunqol gödək plaş verdi, bu plaşda onun tapşı-

¹ Lex Plaetoria de circumscriptione adolescentiumaya – həddi-buluğa çatmamışların dəyişdirilməsi haqqında Pletoriyanın qanunu (lat.)

rığını yerinə yetirmək asan idi, çünki plaşı geyinəndə görünməz olurdu. Özü plaşdan istifadə eləyə bilmirdi, çünki çox kökəlmiş, qarın bağlamışdı. Bu iş elə mənim üçün idi! Əgər istəsəm, bütün Bre-tanda heç kim mənim qədər çürbəcür əhvalat danışa bilməz. Biz bu xarabalıqda iki il qala bilərik və mən hər gecə sizə yeni əhvalatlar danışaram, sizsə nəfəs dərmədən mənə qulaq asarsınız. Bir dəfə anbarda qurdalananda hay-küy eşitdim, evdə canlanma vardı. Nə baş verdiyini bilmək istədim; demə, hamının xanım Klamo adlandırdığı qadın təşrif buyurubmuş; o, Monmurandan gəlmişdi, ev sahiblərinə hədiyyə olaraq balaca bir çəlləkdə alma arağı, qızlara təmiz kətandan kapor gətirmişdi, qızların isə sayı üç idi, hamısı da qəşəng. Müsyö Solomon Kapitanın qulluğunda olduğum ilk vaxtlar tez-tez qadınların yataq otağına girirdim, onların necə soyunub yatağa girdiyinə baxırdım, müsyö Solomon belə şeyləri qadağan etsə belə, hərdən, hətta onlara toxunmağa da cürət eləyirdim, ancaq şirniyyatçı, vaxt keçdikcə krem və biskvitlərlə maraqlanmağı tərgitdiyi kimi, mən də tezliklə bu məşğuliyyəti atdım. Onda xəritəni sərrib dünya siyasətindən fal açan ağam Yeddi Jiletin yanına cumdum və xanım Klamonun gəldiyini, əri haqqında soruşanda, onun revmatizm tutmasından Monmuranda qaldığını eşitdiyimi danışdım, əri bu xəstəliyi uzun illər hər cür havada Morten dilicanı sürəndə tutmuşdu. Ağam bağırırdı: “Cənab oğru elə odur!” və həmin axşam at kirələyib, Monmurana yola düşdük. Ağam Karadyedə qaldı, mən isə öz sehrləyici plaşım ilə Monmurana gedib faytonçu Klamonu Osterlin küçəsindəki evlərin birində tapdım. Məlum oldu ki, onun heç bir revmatizmi yoxdu, hər halda, yerindən-

duruşundan hiss olunmurdu, çarpayısının altında isə nəsə bir çamadan var idi – yəqin, ağam Yeddi Jiletəndən oğurladığı həmin çamadandı. O, mənə tapşırırdı ki, evin girişində oturub, özü məni görməyincə heç hara getməyim. Faytonçunun evi qapısından asılan mayaotunun xoş qoxusuna görə həmişə adamla dolu olan meyxananın üstündə idi; məlum olduğu kimi, mayaotu sentyabrda çiçəkləyir. Plaşı çıxarıb, pive içmək üçün meyxanaya düşdüm, plaşı altıma qoyub, skamyada elə oturdum ki, mənə küçədən görə bilsinlər. Gecə at sürdüyümüzəndən – mənə at minməyə öyrəşməmişdim – yeyib-içib yatmaq istəyirdim. Aclığımı öldürmək üçün hissə verilmiş siyənək və Fujer pendiri sifariş elədim, doyandan sonra isə mürgüleyib, yalnız siymək üçün oyandım. Sehrləyici plaşı skamyada unudub, həyətin arxsına getdim, qaydanda səhər tezdən meyxanada oturan hansısa dərzisi plaşı o tərəf-bu tərəfinə çevirir, əyninə tutub baxırdı – bir də gördüm, meyxanadakı müştərilərin qarşısında görünməz oldu, onlar isə on nəfərdən çox idi, aralarında eynəkli qoca keşiş və Renn əyalət polisinin kapralı vardı. “Diqqətəlayiq işdi, cənablar, – dərzisi deyirdi. – Parisdə ayrılmış xalis Luven yunundandı!” Bu yerdə yırğalandığından dili dolaşdı və qolunu plaşın qoluna keçirib, divara söykəndi, söykənməsi ilə də yoxa çıxması bir oldu! Meyxanadakıların gözləri təkəsinə çıxdı. Mən qaçmağa çalışdım, ancaq kapral qılıncını ayağımın qabağına qoydu, bədrəyib keşişin üstünə aşdım. Bu vaxt faytonçu yuxarıdan düşürdü, məsələnin nə yerdə olduğunu bilib, qışqırmağa başladı ki, mən Solomon Kapitan adlı şeytanın əlaltısıyam və guya şeytanın çamadanını oğurladığına görə neçə illərdi onu təqib eləyirəm. Məni tutdular və ağam Le Manda

yaşadığına görə Paris məhkəməsinə göndərildilər.

– Bax, bu yerdə Lex İunia de peregrinisə¹ istinad edəydin, – notarius yenə söhbətə qarışdı.

– Savadım yoxdu, bildiyim, elədiyim hər şey barədə danışdım; Levjan ər-arvadları Parisə çağırdılar, Yeddi Jilet isə sanki yerə batmışdı, məni sonra heç kimin görməyi dərinin ölümündə və Şeytanla əlbir olmaqda günahlandırır Sen-Jermen meydanında tonqalda yandırılmağa məhkum etdilər. Quru palıd odunlarından qalaqlanmış ocaq yananda mən, hətta, nəhayət, isinəcəyimə sevindim. Ancaq çox keçmədi, tüstüdən boğulub huşumu itirdim, əgər kiminsə qulağımdan dartıb, tüpürcəyini üzümə sıçrada-sıçrada sifətimə üfürdüyünü hiss etməsəydim, yəqin, bir də özümə gəlməyəcəkdim. Solomon Kapitan idi: tüstüyə bürünmüş ağam meşədə ağacın budaqlarını araladığı kimi, alov dillərini kənara çəkib, qaçaraq məni xilas eləməyə gəlsə də, gecikmişdi. “Dərindən nəfəs ver!” – o qışqırdı. Bacardığım qədər nəfəs verdim və sanki mənim olmayan yan bədənimi tərk elədiyimi hiss elədim; nə ağrını, nə tüstünü duyurdum. Artıq müsyö Solomon Kapitanın ovcunda idim. “Bir az da keçsəydi, heç ruhunu da xilas eləyə bilməyəcəkdim!” “Buna da şükür, – dedim, – bu, heç də az şey deyil”. İndi bədənimdən qopmuş ruham, dişlərimi də ona görə saqqıldadıram ki, o ilin avqustunda ocaqda yanandan sonra soyuğa dözmürəm. Yeddi Jilet özündən çıxmışdı, valideynlərimi söyürdü, ancaq bu mənim xətrimə dəymirdi, axı onları tanımırdım. “Ruhunu bayquşun bədəninə qoymağıma layiqsən!” – o bağırırdı. Ancaq hər halda, məni Provans limonlu sabununun qabına qoydu və biz Kaora getdik, orada Müqəddəs Andrey günü dar ağacından asılan hansısa zavallının iki dişini almaq

istəyirdi. Edam olunan adamın bircə dişinin də olmadığını, görəni, necə bilməmişdi? Belə çıxır ki, Solomon Kapitanın əlindən bir iş gəlmirmiş. Edam olunanın diş məsələsindən sonra hər şeyin başını buraxdı, üstəlik, cəhənnəmdən hirsle yazılmış məktubda ona xəbərdarlıq eləmişdilər ki, yerdə əvvəlki kimi dolaşmaq istəyirsə, daha çox çalışmalıdı; o qədər pərt olmuşdu ki, məni dar ağacının altında unutmuşdu. Sabunqabından birtəhər çıxıb, hara gəldi getdim. Cənab doktor Sabata çox minnətdaram, çünki Şartr yaxınlığında məni o götürdü, hətta öz tanışlarına məktub yazdı ki, Solomon Kapitanın yerini və hələ də onun xidmətində olub-olmadığımı bilir-lərmi.

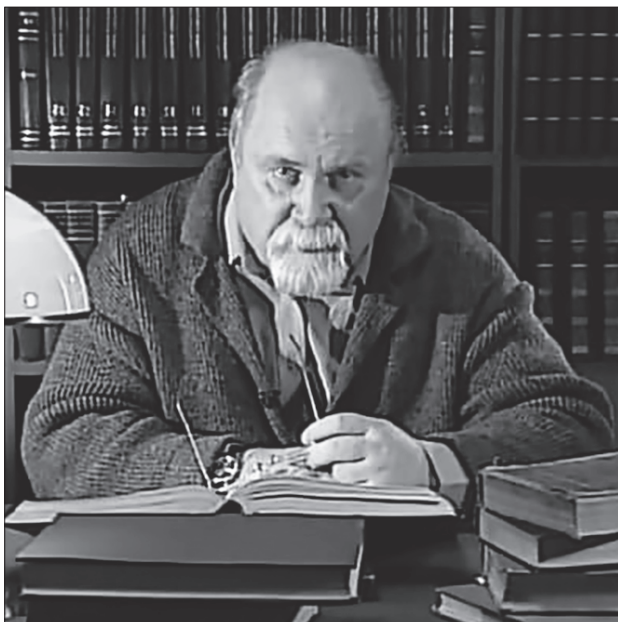
Hava işıqlaşdı. İşartı – Qi Lənət Şeytanın ruhu – bir az öləmişdi və dişlərinin saqqılıtı daha bərkdən eşidilirdi. Qi əvvəlki kimi Müqəddəs İoannanın daş qartalının üstündə oturmuşdu və uçuq-sökük Müqəddəs Yevlampiy kilsəsinin hər yerindən yeknəsəq dua kimi “şarak-şak-şak-şak” səsi eşidilirdi. Xanım de Sen-Vass təzədən peyda olan sinəsini pudralayırdı, müsyö Kulenkur de Baye isə uzun qara bıqlarının ucunu bururdu. Kelvanlı zadəgan əhəng quyusundan əla ovqatla qayıtdı.

– Cənab musiqiçi mənim varisimdi! Bəlkə, mənim yeni, daha mükəmməl bədənə qayıtmağımın şərəfinə kontrdans çalasanız?

Daş Müqəddəs Yevlampiy ayağını musiqçinin əlinin üstündən götürdü. De Krozon xaç çəkdi. Yarasalar zəng qülləsindəki yuvalarına qayıtdılar. Uzaqda, Kernaskledendə xoruzlar banladı, ölülərin gecəni keçirdikləri köhnə monastırda isə cənab polkovnikin məşhur qara Qvardiyaçısı kişnədi.

(davamı gələn sayda)

¹Lex İunia de peregrinisə – yadellilər haqqında Yuniya qanunu (lat.)

VALERİ İVANOV-TAQANSKİ

204

2016

Teatr. Valeri Ivanov-Taqanski

1943-cü ildə Rusiyanın İvanovsk vilayətində anadan olub.

1966-cı ildə Moskva Şukin adına teatr məktəbini, 1973-cü ildə isə M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirib.

1966-1977-ci illərdə Moskvanın məşhur Taqanka Teatrının aparıcı aktyoru olub.

1979-1982-ci illərdə Alma-Atada M.Lermontov adına Akademik Teatrın baş rejissoru vəzifəsində çalışıb.

“Yaşamağa məhkum olunmuş qadın”, “Satrap üçün dırmıq”, “Tanrı kimi seçir”, “Almaza çirk bulaşmır”, “Zəfər və ilgim” əsərlərinin müəllifidir.

Rusiya Yazıçılar Birliyi MŞT sədrinin müavini, Moskva Yazıçılar Birliyinin katibi, Rusiyanın Elm və İncəsənət Pyotr Akademiyasının vitse-prezidenti, Rusiya Ədəbiyyatı Akademiyasının həqiqi üzvüdür.

Taqanka Teatrının qızıl dövrü haqqında

Valeri Aleksandroviç İvanov-Taqanskinin “Zəfər və ilğım” kitabının uğur qazanacağı şübhə doğurmur. Bu əsər Moskva sənət tarixinin elə bir parlaq və əhəmiyyətli hadisəsinə həsr olunub ki, istər-istəməz oxucu marağına səbəb olacaqdır. “Taqanka Dram və Komediya Teatrı” dünya miqyaslı uğurların simvoluna çevrilib. 60-70-ci illərdə Rusiyada onun qədər tanınmış, diqqət-çəkən, mübahisələr doğuran başqa bir teatr yox idi.

Taqanka Teatrı haqqında saysız-hesabsız yazılar yazılıb, kitablar çap edilib. Lakin bu nəşrlərin çoxu resenziya xarakterlidir və ya elmi səciyyə daşıyır. Ona görə də Moskvanın bu məşhur teatrı haqqında bilgiləri, maarifləndirici, populyar, ümumiləşdirici elementlərlə zənginləşdirə biləcək nəşrə böyük ehtiyac duyulur. Vaxtanqov Teatrının uğur qazanmış aktyoru, kino ulduzu Yuri Lübimov, Brext və Meyxold metodlarının elementlərini uzlaşdıraraq, yeni səhnə estetikasının əsasını qoydu və məxsusi “Lübimov modeli”ni yaratdı.

Lübimovun başçılıq etdiyi Taqanka Teatrı Moskva mədəniyyət tarixinin parlaq səhifələrindən birinə çevrildi, rejissorun təşəbbüsü ilə yenidən qurulmuş teatr binası isə Moskvanın mədəni topoqrafiasının obrazını formalaşdıran tikililərdən oldu.

Taqanka Teatrının şan-şöhrəti, populyarlığı, hətta tamaşaçı ajiotajı belə, Moskva həyatı barədə təsəvvürlərin dəyişilməsini və yenilənməsini şərtləndirən faktorlardan

biri idi. Lakin bir məqamı nəzərdən qaçır-mamalıyıq: bütün çətinliklərə, sovet məmurlarının törətdiyi maneələrə baxmayaraq inkişaf edən, çiçəklənən kollektivin fəaliyyətinin ilk illəri teatr tarixçiləri və tənqidçilər tərəfindən kifayət qədər araşdırıldığı halda, sonrakı parçalanma, truppayla Lübimov arasında yaşanan ixtilaf hələ də öyrənilməyib və baş rejissorun, yaratdığı teatrı tərk etməsiylə nəticələnən bu hadisələr, müəyyən mənada sirr pərdəsiylə örtülüdür. Ona görə də, V.İvanov-Taqanskinin səyləri son dərəcə əhəmiyyətlidir, çünki sarı mətbuatın yaydığı şayiələr, jurnalist hayküyü, sosial şəbəkələrdə aparılan zövqsüz müzakirələrin fonunda, kollektivdə baş vermiş fikir ayrılığı və parçalanma ilə bağlı müəllifin apardığı soyuqqanlı təhlillər xüsusilə təqdirəlayiqdir.

Bu qeydlərin meydana çıxması son dərəcə məntiqlidir. Bir-birinə zidd mənafələrin toqquşması ilə bağlı mənəvi və xidməti kolliziyaların bütün təfərrüatının tədqiq edilməsi, təhkiyənin özünəməxsus tonu bu kitabı, Taqanka Teatrı ətrafında cərəyan edən müəmmalı hadisələrə aydınlıq gətirən, informasiya aclığını aradan qaldıran müasir sənədli əsərlərin sırasında

əhəmiyyətli mənbəyə çevirir. Müəllifin “maraqlı tərəf” rolunda çıxış etməsi, əslində qarşıya qoyulmuş vəzifəni xeyli çətinləşdirir: Taqanka Teatrının tanınmış ilk aktyorlarından biri kimi, o, bir çox şeyləri daha əhatəli, daha dəqiq və özünəməxsus şəkildə xatırlayır. Eyni zamanda, hadisələrin iştirakçısı kimi, müəllifin subyektivliyi də şübhə doğurmur. Bu məqam kitabın dəyərini daha da artırır: əsər hamı ilə birlikdə səhv edən, sevən, teatrı tərk edib sonra qayıdan, çıxış yolları axtarıb-tapan müəllifin qələmindən çıxıb.

V.İvanov-Taqanski sözügedən teatrın bir çox digər məşhurları kimi, yazıçı-aktyordur. Bu, ona memuarlarını özünəməxsus tərzdə ifadə etmək üçün əlavə vasitələr verir. Memuarlar hansısa tarixi teatr epizodlarının ardıcıl silsiləsi kimi deyil, müəllifin özünün də iştirakçısı olduğu, maraqlı belletristik formaya salınmış süjet elementləri kimi təqdim olunur. Doğrudur, əsərdə memuar müəllifini tanımaq o qədər də asan deyil. Müəllifin həm şəxsi, həm də yaradıcı həyatında yaşanmış təbəddülatlar yazıçı Samoylovun həyat epizodları kimi verilmişdir.

Yazıçının seçdiyi yazı tərzinin orijinallığı ondadır ki, o, memuarları belletristik formada, bədii mətn elementlərindən istifadə etməklə oxucuya çatdırır.

Kitabda, hər şeydən öncə, canlı teatrın özünün tarixi maraqlıdır: bu məşhur teatr haqqında xatirələr bizim mədəni yaddaşımıza hopub və onları heç bir dava, qalmaqal, dedi-qodu, uydurulmuş və ya gerçək umu-küsülərlə unutdurmaq mümkün deyil. “Zəfər və ilğım” kitabı da mədəni yaddaşımızda öz yerini tutacaq, ancaq istənilən halda, bu əsər öz orijinal yanaşmaları ilə başqalarından fərqli mövqeyi ilə seçiləcək.

Elə əsərin adını götürək; kitabı “Zəfər və ilğım” adlandırmaq, müəyyən mənada, risk deməkdir. Kitabın başlığı məşhur Taqanka Teatrının qırxillik tarixinin formuludur. Teatr, doğrudan da, böyük, səsküylü bir zəfər qazanmışdı, baxmayaraq ki, bəziləri bunun heç bir zəminə söykənmədiyini iddia edir. “İlğım” İvanov-Taqanskinin kitabının, bəlkə də, ən güclü hissəsidir, çünki ilğım burada dar cığırın gətirib çıxardığı faciəvi yoldur və Yuri Petroviç Lüvimovun min bir əziyyətlə yaratdığı məşhur teatrın parçalanmasının, məhv olmasının səbəbi məhz bu yolla gedənlərin yanlış hərəkətləri olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif bu intriqaları işıqlandırarkən son dərəcə ədəbli, nəzakətli mövqe tutur. Taqanka Teatrının səhnə həyatında fəal iştirakını, bir çox aparıcı rolların ifaçısı və burada cərəyan edən hadisələrin bilavasitə şahidi olduğunu nəzərə alsaq, müəllifin bu yanaşmasını xüsusi qiymətləndirmək lazımdır.

V.İvanov-Taqanskinin bu yanaşması həm də ona görə qiymətlidir ki, o, hadisələri birinci şəxsin adından qələmə alır. Əks halda, ağ və qara rənglər üstünlük təşkil edə bilər, dilə gətirilən həqiqətlər daha ağırlı olardı. Burada hadisələrin fəvqünə qalxmağı bacaran müəllifin bədii məramı təqdirəlayiqdir. Müəllif, əslində truppanı böhran teatrının kollektivi kimi görmür.

O, öz personasını Lüvimovun yaxın ətrafına yerləşdirmir, baxmayaraq ki, onu Metr, Ustad, Kumir kimi təsvir edir. Müəllif məhz bu mövqedə dayandığı üçün hadisələrin obyektiv mənzərəsini yaratmağa nail olur. Odur ki, kitab həm oxucular, həm tədqiqatçılar (əsərdə çoxlu sənədlərə istinad edilir), həm də indiki Taqanka Teatrının aktyorları üçün məxəz rolunu oynaya bilər.

Oxucu Y.Lübimovun dilindən Taqanka Teatrının özünəməxsus estetikasının formalaşması ilə bağlı müəyyən təsəvvürlər əldə edə bilər: “Mən Meyerxoldun tamaşalarını görmüşəm. İnanın, onu yamsılamaq mümkün deyil, o, dahi idi. Ancaq onun axtarıqlarını davam etdirmək lazımdır, hətta vacibdir. Yalnız bir şərtlə, teatra sərbəstlik verilsin, hakimiyyət kollektivin simasını formalaşdırmağa çalışmasın”.

Müəllifin uğurla təsvir etdiyi tarixi perspektivlərdən savayı, əsər real, teatral, tarixi faktoqrafiya ilə də zəngindir. V.Vısotskinin obrazı isə xüsusi ustalıqla yaradılıb. Vısotski haqqında o qədər çox yazılıb ki, oxucuda maraq doğurmaq asan məsələ deyil, lakin İvanov-Taqanski bunu bacarıb.

Kitabda digər aktyorlar barədə də geniş söhbət açılır, lakin ən çox bəxti gətirən Leonid Filatovdur. Əsərdə bir çox səhnələr Filatova həsr olunub, onun haqqında müxtəlif mülahizələr səsləndirilib. O, Taqanka Teatrının son dərəcə istedadlı, safqəlbli, bəzi hallarda öz qiymətini almamış aktyoru kimi təsvir edilib, adama elə gəlir ki, kitabın yeganə qəhrəmanı Filatov olduğu halda belə, əsər ciddi ədəbiyyat hadisəsi sayıla bilərdi. Müəllif Filatovun aktyor, rejissor, yazıçı kimi əsl obrazını yaradıb. Məlum olur ki, karyerasının əvvəlində Filatov kinematografda rol almağı arzulayırmış... Ustalıqla, səmimiyyətlə aparılan, eyni zamanda, ehtiyatlı təsir bağışlayan təhlil asan başa gəlmir.

Filatova həsr olunmuş səhifələr, insan şəxsiyyətinin mükəmməl təhlili, onun güclü və zəif tərəflərinin ustalıqla təsviri baxımından heyrət doğurur. Bu hissədə başlıqların özü nəyə desən dəyər: “Filatov yoldaşlığın güzgüsü kimi”, “Şukin

məktəbində”, “Rəqabət. Vısotski və Filatov”, “Karetada üç nəfər”, “Fedot-strelets haqqında”, “Leonid Filatov Teatrı”, “Televiziya – həqiqət mənbəyi kimi”, “Əlahəzrət pərdəarxası”.

Esseistin qələmə aldığı etüdlər... İvanov-Taqanski rolların yaranması prosesini təhlil edir, inzibati, sosial, siyasi şəraitlə bağlı maraqlı qiymətləndirmələr aparır. Məsələn: “Mədəniyyətə sərt müdaxilələr dövründə süni, zahiri səciyyə daşıyan demokratiya teatr üçün adi hal idi. Tez-tez kollektivin gözü önündə mədəniyyəti “idare edən” məmurlar tərəfindən tamaşalara elə diletant qiymət verilir, elə dəyərləndirmələr aparılırdı ki, adamın əli üzündə qalırdı”. O vaxtkı siyasi senz, Taqanka Teatrına qarşı istifadə olunan “ələk” prinsipinin bu cür sərt formulunu vermək hər adama müyəssər olmayıb. Kitabdakı şəkillərdə (məsələn, “Puqaçov” tamaşasının təhvil verilməsi səhnəsində) müəllifin kədərli baxışları çox mətləblərdən xəbər verir. İvanov-Taqanski burada necə də fikirli, dalğın, maraqlı görünür...

Müəllifin özü haqda dedikləri də maraqlıdır. O, kənar müşahidəçi rolunda çıxış etsə də, əsərin qəhrəmanlarından biri (Samoylov) kimi, təkçə çılğın mübahisələrin fəvqündə dayanmır, hətta öz obrazının – “Samoylov”un hərəkətlərini də neytral mövqedən izləyir, müəyyən araşdırmalar aparır. Bu, bədii priyom kimi maraqlı olmaqla bərabər, açıq danışmağa da imkan yaradır. Ancaq bu zaman heç bir qərəzə yol verilmir, müəllif düzgün intonasıyanı tutmağı bacarır və özü haqqında başqa kənar insan kimi danışır – işin çətinliyi də elə bundadır.

Ədəbi, emosional ədəb-ərkan, teatr nəzakətliyi haqqında danışarkən, istə-istəməz, Lübimov və Vısotski obrazlarının

üzərində dayanırıq. Həyatda olduğu kimi, əsərdə də bəzən onların sözü çəpləşir, bəzən də müəllif və həyatın özü baş rejissor Lüvimovla Visotskini hansısa mübahisə tərəfləri kimi bir-birindən ayırır.

Bu sətirlərə fikir verin: “Sonralar Samoylov bir daha onu belə vəziyyətdə görmədi, ancaq o gün həmişəlik yaddaşına həkk olundu. Sanki teatrda bir kabus dolaşır, gizlicə insanların arasını vururdu. Əlbəttə, Lüvimov Visotskinin necə qiymətli sənətkar olduğunu bilirdi. Ancaq teatrın rəhbəri, özüylə gətirdiyi aktyor qrupunun hamısı kimi bəzən qəlbinin istəyinə zidd getməli olur, hərdən çox sərt, hətta amansız davranırdı”. Daha sonra oxuyuruq: “Bütün bunlar, təəssüf ki, unudulmur, yox olmur, əksinə, insanların qəlbində dərin izlər buraxır. Göz yaşlarıyla qidalanan və gizlicə böyüyən bu qisas hissi günlərin bir günü teatri da, aktyorları da məhv edir”.

Müəllif lazımı ölçüdə olan “linza”lardan istifadə etməklə, əsl sənətkarların səhnə fəaliyyətini güclə xatırlayan bugünkü oxucunun gözü qarşısında həmin illərin qəhrəmanlarını canlandırmağı, böyütməyi bacarır.

Kitaba sənədli dəlillər də əlavə olunub: fotosəkillər və gözlənilməz arxiv materialları xüsusi maraq doğurur. Bunların içərisində müəllifin teatrda çalışdığı vaxtlara aid, hələ dərc olunmamış fotosəkillər də yer alır.

“Burada hər şey əlahiddə, istedad və ürəkəçikliyi ilə qələmə alınmışdı”. Bu sözlər “Almazdan tacım mənim” əsəri haqqındadır. Yazıçı bu sözləri əsərin müəllifi, Yeseninın şeirləri ilə bağlı fikirlərini bölüşmədiyi V.Katayevlə mübahisədən sonra dilə gətirir. Beləcə, müəllif vəcdlə “ura” qışqırmaqdan boyun qaçırır, gənclik prinsipliliyi və zamanın müdrikliyi bir-biri ilə çulğaşır. Nəticə isə eynidir: “Qələmi mürekkəbə çevirənlərə eşq olsun!”

Oxucuya lazımlı, müdrik, səmimi bir kitab təqdim olunur. Bu kitab sədaqət, vəfa və “Taqanka Teatrının qızıl dövrü” haqqındadır.

A.A.Kolqanova,
filologiya elmləri namizədi,
Mərkəzi İncəsənət Kitabxanasının
direktoru.

Zəfər və ilğım

(*Taqanka Teatrı haqqında qeydlər*)

Bəlkə də, belə yaxşıdır, qoy nəyin düz, nəyin yalan olduğunu oxucu özü müəyyənləşdirsin.

Y. Lüvimov,
“Köhnə boşboğazın söylədikləri”

“O məsud günlərdə yaşayanları, yenə minnətdarlıqla xatırlayıram.”

İ.Höte,
“Faust”

Bu qeydlər üçüncü şəxs – yazıçı Viktor Samoylovun adından qələmə alınmışdır. Bunun iki səbəbi var – hadisələrə kənardan baxmaq və görkəmli sənətkarların arasında öz “Mən”ini qabartmamaq istəyi. Kitabda müxtəlif illərdə, xüsusilə də teatrın Bolqarıstana təkrar qastrol səfəri zamanı aparılmış qeydlərdən istifadə olunmuşdur – o vaxtlar müəlliflə Y.Lüvimovun dostluq münasibətləri intensiv xarakter daşıyırdı. Lakin əsas mənbə kimi, Taqanka Teatrının “qızıl dövrü” və müəllifin həmin kollektivdə işlədiyi vaxtlarda əldə etdiyi təəssüratlar götürülmüşdür. Zəfər məhz bu illərdə başlamışdı, müəmmaları isə heç kəs sezmirdi, çünki onlara əhəmiyyət verən yox idi.

Viktor Samoylovun iş günü çox erkən – səhər saat beşdə başlayırdı. Nahara kimi hansısa ingilis dramaturqu haqqında kitab üzərində işləyirdi. Kitaba hələ ad qoymamışdı – sifarişlə yazdığı kitablardan idi. Axşamlar hansısa ixtisarlar və zəruri əlavələr barədə qeydlər aparırdı, ancaq səhər yazı masasının arxasına əyləşəndə, nədənsə, iş getmirdi. Orasını da deyim ki, bu işi ona elə-belə həvalə etməmişdilər.

İş burasındadır ki, Samoylov ingilis ədəbiyyatının bilicisi və vurğunu idi. O, ingilis dilini öyrənəndə yaşının elə vaxtı idi ki, bunu yalnız fədakarlıq kimi qiymətləndirmək olardı. Həm də, bu yaşda dil öyrənmək kimə lazımdır axı? Bu, fransız dilinin öz mövqelərini itirdiyi, ingilis dilinin isə dəbə mindiyi vaxtlar idi. Yəqin, öz gənclik arzusunu bu şəkildə gerçəkləşdirirdi – cavanlığında İngiltərənin xarici işlər naziri İdenə oxşamaq istəyirdi, elə anası da İdenin vurğunu idi. Uşaqlıqda Robert Stiven-sonun “Dəfinələr adası” əsərini oxumaqdan doymazdı. Sonralar, rejissorluğa başlayanda keçmiş aktyor-dramaturqlar Pristli və Pinterin pyeslərini müxtəlif teatrlarda tamaşaya qoydu. Nisbətən az tanınmış başqa bir ingilis – Çarlz Ridin aforizmi onun həyat devizinə çevrilmişdi: “Əməl əkərsən, vərdiş biçərsən. Vərdiş əkərsən, xasiyyət biçərsən. Xasiyyət əkərsən, tale biçərsən”. Doğrudur, Samoylovun simasında bunların hamısı gerçəkləşməmişdi, ancaq səhər tezdən oyanmaq onun ikinci naturasına çevrilmişdi.

İşin qızğın çağında telefon zəng çaldı. – Viktor Aleksandroviç, salam, – meriyadan Natalya Fyodorovnanın səsi idi, –

Taqanka Teatrına bilet söz vermişdiz, unutmamırsınız ki?

Samoylovun yadına düşdü: teatrın yeni bədii rəhbəri Valeri Zolotuxinlə danışib, xahiş etmişdi ki, rus dili olimpiadasında qalib gələn məktəblilər üçün bilet məsələsini həll etsin. Xeyli bilet ayırmaq lazım idi, odur ki, Valeri Sergeyeviçlə Samoylov görüşməliydilər.

– Narahat olmayın, Natalya Fyodorovna, unutmamışam, bu gün teatra gedəcəyəm, – dedi. Sonra onlar tədbirin proqramını və mükafat fondunu dəqiqləşdirib, sağollaşdılar.

Görüşə saat yarım qalmış Samoylov Peredelkinonu tərk edib, elektrik qatarı stansiyasına doğru addımladı.

O gün səhər-səhər Y.P.Lübimovu xəstəxanaya yerləşdirməliydilər. Evdən çıxanda Katerina ərinə qabaqlayıb, sürücüyə dedi:

– Nikolay, maşını başqa yolla sürərsən, o, teatrı görməsə yaxşıdır.

Sürücü fikirliydə deyə, ya deyiləni eşitmədi, ya da başa düşmədi.

– Dolayı yolla gedərik, oldu? – Arxa oturağa əyləşən qadın, üzünə ciddi ifadə verib təkrarladı.

Yolda Kumir arvadı ilə sürücünün sözləşdiyini başa düşüb, sürücüyə maşını teatrın yanından sürməyi tapşırırdı. Maşın Yuxarı Radişşevski küçəsindəki işıqforun qırmızı işığında dayandı. Elə bu an Lübimov Taqanka Teatrının keçmiş aktyoru Viktor Samoylovu gördü. O, keçidin önündə dayanmışdı. Onlar on beş il olardı ki, görüşmüşdülər.

“Onun burada nə işi var?” – Kumir Samoylovun da onu gördüyünü sezdi və əlini yelləyərək, salam verdi.

– Kimə əl eləyirsən? – arvadı soruşdu.

– Heç, onu bir tanışıma oxşatdım.

Samoylov onun gündəlik həyatında az-az rastlaşdığı adamlardan idi. Rejissor, vidalaşmış kimi, dönüb teatr binasına baxdı – ömrünün, demək olar, əlli ilini bu binada keçirmişdi.

– Gör hər şey necə məhv olub gedir... Mənə elə gəlirdi ki, əbədiyyət üçün çalışırıq, amma sən saydığını say... Tanrının işlərini bilmək olmur, – o, qurumuş dodaqlarını güclə tərpədirdi.

– Həyəcanlanma, bu, Tanrının işi deyil, – arvadı dedi, – Tanrının öz işi başından aşır.

Birgə yaşadıkları illərdə arvadı ona nəyi necə deməyi öyrənmişdi. Rus zərb-məsəllərindən xoşu gəlirdi, Rusiyada yaşadığı dövrdə onların bir çoxunu əzbərləmişdi.

Yaşıl işıq yandı və maşın yerindən tərpəndi. Kumir kədərli baxışlarla bir daha teatr binasını süzdü. Reklam lövhəsi alışb-yanırdı, tamaşaların adları ürək yarası kimi keçmişləri xatırladırdı, hər şey həmişəki kimi idi, çatışmayan bircə onun özüydü.

Bundan sonra sürücü “Mercedes”i xəstəxanayacan heç yerdə saxlamadı. Tezliklə “Sklif”ə çatdılar. Onları baş həkim qarşıladı və pasientlə arvadını onlar üçün ayrılmış palataya apardı. Kumir vanna otağına keçib, paltarını dəyişdi və xəstəxana pijamasında arvadıyla vidalaşmağa başladı. Qəm deryasına qərq olmuş qadın başını onun sinəsinə qoydu. Katerina hər dəfə ərinə xəstəxanaya aparanda özünün əlavə resurslarını da işə salırdı: eyni zamanda həm həkim olurdu, həm xəstə baxıcısı, həm də aşpaz.

– Yaxşı, Katya, evə qayıt, narahat olma, hər şey yaxşıdır, – Kumir qalın şüşəli

gözlük taxmış kardioloqa sarı çevrildi, – ona deyir ki, hər şey yaxşıdır, narahat olmağa dəyməz.

Baş həkim onun tapşırığına əməl etmək istəsə də, qadın əlinin işarəsiylə onu dayandırdı.

– Oleq Yakovleviç, – Katerina özünə-məxsus aksentlə sözə başladı, – sizin gözəl həkim olduğunuzu bilirəm və inanıram ki, hər şey yoluna düşəcək. Sizdən kiçik bir xahişim var: icazə verin, burada bəzi dəyişikliklər eləyim, artıq şeyləri otaqdan çıxarım. Yuri Petroviç iki yeni tamaşaya hazırlaşmalıdır, ona uyğun şərait yaratmaq lazımdır ki, işləyə bilsin.

– Tanrı xatirinə, siz əziyyət çəkməyin. Təsərrüfat işləri müdirinə deyərəm, hər şeyi həll edər. Hamımız istəyirik ki, Yuri Petroviç rahat olsun... yeni şedevrlər yaratsın.

– Yaxşı, yaxşı! Necə deyər: “Az danış, saz danış”. Şedevrlər, bax, oralarda hazırlanır, – Kumir gözləriylə göylərə işarə elədi və arvadıyla vidalaşdı.

Baş həkim ustadın bu sözlərini məzəmmət kimi qəbul edib qızardı və sağollaşmış, Katerinanı yola salmaq üçün çölə çıxdı.

Palatada tək qalan Kumir gəlib yatağa uzandı, yorğun gözlərini yumub, fikrə getdi. Həyatının yüksəliş anları və uğursuzluqları gözləri önündə bir-bir canlanmağa başladı. İstər-istəməz, həyatını tamamilə dəyişən hadisəni – aktyorlarla onun arasında baş vermiş ixtilafı, Çexiyaya qastrol səfəri zamanı aktyorların ləyaqətsiz davranışını xatırladı. Dönə-dönə özünə verdiyi sualı bir daha təkrarladı: o vaxt aranı qızırdıran, aktyorların arasına nifaq salan kim idi? Qubenko onların arasında deyildi... Filatov da onun kimi... Bu, Şvetsova ola bilər, bir də Zolotuxin. Elədir ki, var...

Aktyorları üsyana qaldıran o idi. Kimin ağına gələrdi ki, onu işə götürən adama qarşı çıxacaq, aktyorları onun üstünə qaldıracaq? Hamısının günahı düşüncəsiz, yekəxana rəhbərlikdədir. Bilə-bilə ki, bu adamın peşəyə heç bir aidiyyəti yoxdur, ona iş-güc həvalə edir. Ancaq əvvəl-axır onu da sındıracaqlar, çünki bu fitnə və intriqaların arxasındakı tələyə hamı düşəcək: günahkarlar da, haqlı olanlar da. Bu fikirlərdən üşənib, pəncərəyə sarı çevrildi.

O, heç kəsə axıracan bel bağlamırdı, qanundan da qorxusu yox idi, ancaq indi inamsızlığa qorxu da əlavə olunmuşdu.

Xidməti girişdə dayanan növbətçi, Samoylova dedi ki, bədii rəhbər qarderobun yanındakı tamaşaçı foyesindədir və nəzakətlə əsas girişdən getməsinə məsləhət gördü.

– Qarderobun yanında? Qəribədir, – Samoylov fikirləşdi. Girişdə özünü yazıçı Samoylov kimi təqdim etdi. Onu könülsüz içəri buraxdılar. Az qala qırx il əvvəl, Taqankanın “qızıl dövrü”ndə teatrın aparıcı aktyoru olduğunu izah etməyin mənası yox idi – burada onu tanıyanlardan heç kəs qalmamışdı.

Qarderobun yanındakı, üzərinə kitab dəstləri qoyulmuş kiçik stolu uzaqdan gördü. Zolotuxin öz kitablarını satırdı. Tamaşaçılar onun başına toplaşmışdı, bəziləri sevinə-sevinə kitab alırdı. Bu kitabdakı yazılardan biri də ona həsr olunmuşdu – “xoşbəxt rəqib”. “Hamlet”dəki Laert obrazından söhbət gedir. Onda Valeri bu rolu oynamamışdı. Söz gəzirdi ki, kimsə ona mane olub və o belə, bu maneəni aşma bilməyib. Sonralar “Hamlet” ətrafında söz-söhbət o qədər uzandı ki,

Samoylov bu qaravəlliyə şərh verməyə son qoydu.

– Salam, Viktor! – Zolotuxin onu görüb, ayağa qalxdı. Samoylov bədii rəhbərin kitab satışı ilə məşğul olduğu üçün özünü naqolay hiss etdiyini sezib tez-tələsik görüşdü, bir-birinə kitab hədiyyə etdilər və inzibatçının otağına keçdilər. Bilet məsələsi əlüstü həll olundu, artıq vidalaşa bilərdilər, ancaq Samoylov ayaq saxlayıb, Lüvimov haqqında soruşdu:

– Şef necədir, Valeri?

– Yaxşı deyil. Ürəyi ağrıyır. “Sklif”ə yerləşdirmək istəyirlər, təmirə ehtiyacı var. Bolşoy Teatrla danışılıb, “Knyaz İqor”u səhnələşdirəcək.

– Onu bayaq gördüm, – Samoylov dedi.

– Harada? – Zolotuxin, hətta ətrafına göz gəzdirdi, sanki Kumir onun icazəsi olmadan, gizlicə tamaşa zalına keçmişdi.

– Burada, Yuxarı Radişşevskayada, maşınla keçib gedirdi.

– Əminsən?

– Hə. Məni başıyla salamladı da.

– Deməli, tanıyıb.

– Hə.

– Görəsən, niyə gəlibmiş? Bəlkə, teatra da girib... – Zolotuxin bir anlıq fikrə getdi, sonra sanki Samoylovun burada olduğunu xatırlayıb, gözlənilmədən dedi: – Şef sən xətrini istəyirdi. Düzdür, onunçün “birinci”, “ikinci”, “üçüncü” dərəcəli aktyorlar yox idi. Vıotski vardı, ondan sonra “biz” gəldik. Öz kitabında belə də yazıb: “MƏN, BİZ, ONLAR”.

– Elə demə, Valeri, o, sən də xətrini istəyirdi.

– Mən deyərdim: həm elə, həm də belə. İndi bu söz-söhbətin yeri deyil. Öyrənmək lazımdır, görək, burada neyləyir-miş? Bəlkə qayıtmaq fikrinə düşüb?

Onun bitib-tükənməyən qayğılardan qırış-qırış olmuş aktyor sifətində bir anlığa işgüzar ifadə yarandı. O, yenidən Samoylova tərəf çevrildi. Bu dəfə bədii rəhbərin üzünə Bumbaraşın tərəvətli gülüşü qonmuşdu.

– Dayan, Valeri, Yuri Petroviçin telefon nömrəsini mənə verə bilərsən?

– Əlbəttə. Amma indi yox, SMS-lə göndərəm, yaxşı?

– Sağ ol, gözləyəcəyəm.

– Hələlik, dostum, səni görmək xoş idi.

Onlar qucaqlaşılıb ayrıldılar. Zolotuxin üstünə kitablar qoyulmuş stolun yanından ötəndə, qarderobçu qadına pıçıldadı:

– Kitabları yığışdırın, sonra sizdən götürərəm.

Axşamüstü Samoylov televiziya xəbərlərindən öyrəndi ki, Lüvimovu ürək çatışmazlığı diaqnozu ilə xəstəxanaya yerləşdiriblər. İlk dəqiqələrdə Samoylova elə gəldi, hər şeyin sonu çatıb. Həmin axşam çoxdan bəri yaxın münasibətdə olduğu bir aktrisaya zəng vurdu. Aktrisa dedi ki, Lüvimovu “Sklif”ə yerləşdiriblər.

– Deyirlər, qorxulu heç nə yoxdur.

– Onunla görüşmək istərdim, – bu fikir Samoylovun özü üçün də gözlənilməz oldu. Əvvəllər Kumirlə görüşməkdən çəkinirdi, indi isə birdən-birə başa düşdü ki, onunla bir daha danışmasa, bunu özünə bağışlamayacaq.

– Əlbəttə, görüş. Sən dava-dalaş sallaqların içində deyildin. Çoxdan çıxıb getmisən, o, səndən inciyib eləməyib ki!

– Məndə onun söhbətləri yazılmış üç kaset var. Bolqarıstanda qastrolda olarkən yazdırmışam.

– Hə, yadımdadır. Oraya Türkiyədən sonra getmişdik. Sən bizi sərhəddə qarşıladın. Ah, gözəl günlər idi! Axı həmin qastrol sənün köməyinlə baş tutmuşdu, – o, gülə-gülə əlavə etdi, – Bolqarıstandan aldığım “Taqanka” arağını hələ də saxlayıram.

– Afərin! Mənim şüşəm çoxdan boşalıb, – Samoylov etiraf etdi, – onda arvadımla mən həftə yarım onunla qonşu olduq. Mehmanxanada yanaşı nömrələrdə qalırdıq. Hər səhər eşidirdim: “Samoylov, hardasan?” Onun haqqında kitab yazırdım, 42 səhifəsini yazıb, atdım.

– Niyə?

– Çünki mənim yazmağım teatr zalına şalvarsız girmək kimi bir şeydir. Həm də birinci şəxs adından yazırdım deyə, “mən, mən”siz ötüşmək olmurdu. Mənim dövrüm keçib, kitab çıxandan sonra deyəcəkdilər ki, “bu yaşiotmuş şagird” nə cəsarətlə nəhəng haqqında yazır.

– Mütləq deyəcəkdilər. Belə şeylərə hazır olmaq lazımdır. Bu gün kollektivdə bir-birini söyüb-yamanlayanların əlindən tərپənmək olmur, teatrı xilas etmək üçün iş görmək lazım gələndə isə adam tapmırsan. Həm də, sən niyə yaşiotmuş olursan? Teatrın yaxşı vaxtlarında, öz xoşunla çıxıb getmişən, Lüvimovun zəmanəti və tövsiyəsi ilə Akademik Teatrda baş rejissor işləmişən, Ədəbiyyat İnstitutunda Rozovdan dərş almısan, yazıçı olmusan. Bəyəm bu, azdır? Cəfəng şeylər danışırısan, Viktor, bunu səndən gözləməzdim. Sən əvvəlcə yaz, sonra şübhəyə düşərsən.

– Əlimdə təcili işlər var, düzdür, nəşriyyat müflis olub, şərtlər dəyişdirilib, amma...

– Lap yaxşı da. Hər günün öz hesabı var. Onun da yaşı doxsanı ötüb. Bir də

görəcəyik, əclafın birisi götürüb, elə şeylər yazıb ki, “mif”dən başqa heç nə qalmayıb. Gör Vısofskinin adı ətrafında nə qədər avara, yaltaq, yaramaz insan dolaşır. Ağıllarına gələni yazırlar! Bu film də bir yandan – işə bax, oğul öz atasını, böyük şairi yalnız narkoman kimi görür. Biabırçılıqdır! Gözəl aktyoru bədheybət-eybəcərə çevirdilər, bütün Rusiyada abırdan saldılar. Bu ləkədən qurtulmaq mümkün deyil. Filmdə, bir dənə də olsun, abırlı obraz yoxdur. Volodyanı qarşılıqsız olaraq özününküləşdiriblər. Hər şeyini silib-süpürüb atıblar, ondan heykəl düzəldiblər. Amma pulunun qədrini bilmədən, necə yaşadığını, necə işlədiyini heç dillərinə də gətirmirlər, – qadın içini çəkib kirdi.

– Burada təəccüblü nə var ki? – Samoylov onun sözünə qüvvət verdi, – öz atasına zülm eləyən nə qədər adam var... II Nikolayın Peterburqda öz atasına – III Aleksandra qoydurduğu heykəl begemota oxşamırmı?

– Vitya, tələsmək lazımdır! – Qadın əvvəlki mövzuya qayıtdı. – Bizim şef dahidir. Yadımdadır, o, “Üç bacı”dan götürdüyü ifadəni təkrarlamaqdan doymurdu: “Biz yaşamalırıq, yaşamalırıq, nə gözəl musiqidir”. O, bizim hamımıza gün ağlayıb, karyera qurmağımıza kömək eləyib. Bəs biz neyləmişik? Onu satmışıq, yarı yolda qoymuşuq.

– Sizə nə olmuşdu, bunu izah eləyə bilərsən? Bütün bunlar niyə baş verdi axı?

– Ukrayna hadisələri niyə baş verdi? Hamı hər şeyi görürdü, amma heç kəs heç nə eləməirdi. Bu da nəticə – dava-qırğın başladı. Bəs 90-cı illərdə Sovet İttifaqını necə itirdik? Bu da elə! Hər şey gözümüz önündə baş verdi, amma elə bil hamı kor

olmuşdu, heç nə görmürdü. Çirkli su ilə birgə çimdirdiyimiz uşağı da atdıq, müstəqilliyimizi də. Teatr – dövlətdir. Aydın məsələdir ki, dövlətin məhvəri titrəyəndə, divarlarında çat yaranır. Yuri Petroviç bizim hamımızı dahi kimi tanıtdı. Buna baxmayaraq, biz indi qamçı görməyən sürü kimiyik. Bu, şeytan vəsvəsesidir, Viktor! Bu üz qarısından ömür boyu qurtula bilməyəcəyik.

Elə həmin axşam Samoylova Zolotu-xindən SMS gəldi. Xəstəxanaya bir az gec zəng vurdu, şefin vəziyyəti ilə bağlı növbətçi həkimi sorğu-suala tutandan sonra. Bir müddət gözləməli oldu – dəstəyi heç kəs götürmürdü. Birdən:

– Hə-hə-hə, eşidirəm! – Dəstəkdən səs gəldi.

– Yuri Petroviç, axşamınız xeyir, aktyor Samoylovdu, mən...

– Səni Taqankada gördüm, – şef incik səslə dedi. – Orda nə işin vardı? O... – Lübimov sözünü yarımçıq qoyub, birbaşa mətləbə keçdi: – Nə əcəb zəng eləmişən?

– Sizinlə görüşmək istəyirəm... İcazənizlə. Teatrda baş vermiş hadisələr barədə məqalə üzərində işləyirəm. Mən bəzi yaramazların uydurduğu cəfəngiyyata inanmıram.

– Yaxşı, amma bu gün gecdir, həkim prosedurundan indicə çıxmışam, bədənim dəlmə-deşikdir... Səni sabah saat on birde gözləyirəm. Harada olduğumu bilirsen?

– Bilirəm, “Sklif”dəsiniz.

– Tapşıracağam, səni qarşılayıb, yanıma ötürsünlər. Bir az tez gəl. Yadındadır, Bolqarıstanda necə vaxt keçirirdik?

– Əlbəttə, yadımdadır. Saatlarla sənət haqqında danışırdıq. Bir bolqar qəzetində şəklimiz də çıxmışdı. Teatrın şərəfinə düzəldilmiş “Taqanka” arağının təqdimat mərasimindən çəkilmiş şəkil idi. Həmin qəzeti hələ də saxlayıram. Yadınızdadı?

– Yadımdadı, yadımdadı. Yanılmıramsa, sərhəd zonasındaydıq. Türkiyə səfərindən sonra. Sən bir yeşik arağ gətirmişdin. Etiketdə əla deviz yazılmışdı: “İç, Lübimiy!”¹. Varnaya gedib çatana kimi, altısaatlıq yolda mənim qoçularım hamısını içdi, heç veclərinə də olmadı.

– Hə, dəmir kimi möhkəm truppaydı.

– Onda abır-həya deyilən şeylər vardı, Viktor. Sənə bağışladığım şəkli saxlayırsan?

– Əlbəttə, saxlayıram.

– O şəklin arxasında nə yazılıb?

– “Görüşənədək, Samoylov!”

– Qoy təkrarlayım: “Görüşənədək, Samoylov”.

Ertəsi gün Samoylov xəstəxanaya gəldi və onlar nahar fasiləsini də nəzərə almaqla, iki saata yaxın söhbətləşdilər. Sonra söhbəti telefonda da davam etdirdilər. Telefonda az danışdılar, təxminən on dəqiqə. Arvadı Lübimovun yanında idi, odur ki, tez sağollaşdılar. Onlara bir daha görüşmək nəsisib olmadı.

Samoylov o söhbəti kiçik “Sony” diktofonuna yazdırmışdı. Lübimovla şərtləşmişdilər ki, söhbətin böyük bir qismi mətbuata verilməsin, qalan hissəsini Samoylov istədiyi kimi istifadə eləyə bilərdi. Qarşısında iki kiçik diktofon vardı. O, müxtəlif illərə aid səs yazılarını dinləyərək seviniirdi ki, həmin görüşlər bu sətirlərin meydana çıxmasını şərtləndirir.

¹ Lübimiy – “Lübimov” soyadından variasiya – (tərc.)

Samoylov, Lübanın məsləhətini dinləyib, əlindəki işi kənara qoydu və yarımçıq saxladığı qırx iki səhifənin üzərinə qayıtdı. Yazdıqlarını bir daha gözdən keçirdi – xoşuna gəlmədi. Yazının əvvəli alınmamışdı – teatrın yaranma tarixi barədə fəsil əlavə olunmalıydı.

Samoylov teatrın yaranma tarixi barədə elə də çox şey bilmirdi, yalnız adda-budda eşitdiyi söhbətlərə isə ümid etmək olmazdı. Burada hər şeyi bilən Dupakın köməyi lazım idi. Taqanka Teatrının ilk direktoru Nikolay Lukyanoviç Dupakla münasibətləri çox yaxşıydı. Son illərdə Samoylov məşhur direktorun, demək olar, bütün ad günlərində iştirak etmişdi. Çox düşünüb-daşınmadan Nikolay Lukyanoviçə zəng elədi. Sən demə, Dupak da xəstəxanadaymış. Onun müalicə olunduğu xəstəxana, hardasa, Rusiya Ordu Teatrının olduğu tərəflərdəydi. O, hansısa psixonevroloji xəstəxanada müalicə alırdı. Samoylov içəriyə çətinliklə keçə bildi. Nəhayət, bütün maneələri dəf edib, Nikolay Lukyanoviçin palatasına gəldi. Palataya girər-girməz “Sony” diktofonunu işə saldı. Lübimovla görüşü barədə heç nə demədi. Çünki bu məlumatı onun necə qarşılayacağını bilmirdi – Nikolay Lukyanoviç, birinci onun yanına gəlmədiyinə görə Samoylovdan inciyə bilərdi. Söhbət uzandı. Təxminən iki saat yarım. Söhbətin sonunda Nikolay Lukyanoviç, Samoylovun ürəyini ələ ala bildi. Vidalaşmış ayrılarkən ona dedi: Bilirsən, Viktor, mənim bütün incikliyim, umu-küsüm Yuri Petroviçlə birgə elədiklərimizin yanında heç nədir. Lübimov olmasaydı, Taqanka Teatrı da olmayacaqdı. Biz ona həyatımız boyu minnətdar olmalıyıq. Bizim hamımız böyük Əfsanənin bir parçasıyıq və onun yaranmasında hərənin öz payı var.

Yaxşı başlanğıc

Məşhur Şukin teatr məktəbi Vaxtanqov döngəsinin qurtaracağında, teatr isə əvvəlinde yerləşirdi. Uzun illər boyu istedadlı insanlar bir binadan o birsinə keçərək, Stanislavskinin həyatdan erkən köçmüş şagirdi Vaxtanqovun işini ləyaqətlə davam etdirirdilər.

Məktəbə yaxınlaşanda Kumir “Moskviç”i yolun kənarına çəkdi, maşından çıxıb, ətrafa göz gəzdirdi və çiynlərini düzəltdi. Uzun müddət sükan arxasında oturdudan sonra, beləcə, qıvrıq hərəkətlə maşından çıxıb qəddini düzəltməyi və vücudunu nümayiş etdirməyi xoşlayırdı.

O, ortaboy, enlikürək bir adam idi, boy-buxunundan ciddiyyət yağırdı, qara qaraçı gözləri və çallaşmış gur saçları o dəqiqə diqqət çəkirdi. Artıq çoxdandı ki, Vaxtanqov Teatrının ulduzu və tanınmış kinoaktyor idi.

Girişin önündə siqaret çəkən tələbələr Lübimovu görən kimi özlərini yığıdırıb, ehtiramla gülümsədilər. Lübimov da öz növbəsində “Kuban kazakları” filmindəki obrazıya gülümsünüb, onları salamladı və içəri keçdi.

Kumir qısa gödəkcəsini çıxarıb qarderoba verdi, yolüstü tanış tələbə qızın belini çimdiklədi, sürəhdən tuta-tuta (ayağının sınığı sağalmışdı) pillələri qalxmağa başladı. Bu gün GZ-də (gimnastika zalı) kafedraya diplom tamaşasını, daha doğrusu, ali teatr məktəblərində deyildiyi kimi, kurs işini nümayiş etdirməliydi. Yarım il əvvəl o – məktəbin baş müəllimi, öz tələbələri ilə birlikdə tamaşadan bir parçanı hazırlamış və diplom işini səhnələşdirmək üçün icazə almışdı. Hiss edirdi ki, Bertold Brextin “Sezuanlı xeyirxah” tamaşası bir növ onun taleyinə çevriləcək, teatr həyatının mühüm mərhələsi kimi yadda qalacaq.

215

2016

Kiçik gimnastika zalı tamaşaçılarla dolmuşdu. Onlar hay-küylü premyeraların birini də ötürməyən teatr həvəskarları idi.

Tamaşaçılar onu sürəkli alqışlarla qarşıladılar. Müxtəlif kurslardan gəlmiş tələbələr zalı doldurmuşdu, bir çoxları divar boyu düzülüb, tamaşanı ayaq üstə izləyirdi. Rejissor adamlarla salamləş-salamləş, yanpörtü irəliləyərək improvizə olunmuş kulisə, aktyorların yanına keçdi.

Qeyri-adi diplom tamaşası ilə bağlı söz-söhbət, necəsə, hər tərəfə yayılmışdı və teatr pərəstişkarları premyeranı qaçırmaq istəmirdi. Tamaşaya maraq boş yerdən yaranmamışdı: azadlıq mübarizəsi, hakimiyyətin ikiüzlülüüyü, aldadılan xalq və onun adından hökm edən müstəbidlər haqqında çin pritçası partiyanın XX qurultayından sonra yaranmış əhvali-ruhiyyəni ifadə edirdi. Hər şey bu gün həll olunurdu: uzun məşqlərdən sonra tamaşanı təqdim etmək vaxtı çatmışdı.

Tamaşa elə ilk dəqiqələrdən böyük maraq doğurdu, salona toplaşan insanlar fərqli bir rejissor işi ilə tanış olduqlarını hiss edirdilər. “Qoyunlar haqqında ballada” səhnəsində (“sıraya düzülüb qoyunlar, təbil çalınır”), xüsusilə də:

“Hakimiyyət yolda gəzişir...

Bir cəsəd uzanıb yolda!

A-a! Bu, xalq imiş ki!” –

sözlərindən sonra tamaşaçılar ayağını yerə döyməyə, “bir daha, bir daha!” deyərək qışqırışmağa başladı. Əlindəki fənərlə işığı tənzimləyən Kumir hamı eşitsin deyərək bağırırdı:

– Neyləyirsiniz? Bəsdir! Sakit olun! Gəlin, tamaşaya baxaq! Sizə görə tamaşanı bağlayacaqlar, bunu istəyirsiniz? Axmaqlar, harada yaşadığınızı unutmusunuz?

Rejissorun təbdən çıxdığını görə tamşaçılar yavaş-yavaş sakitləşdi. Nəhayət, tamaşa başa çatdı. Akkardeon son musiqi notlarını səsləndirdi, Brextin portretini işıqlandıran projektordan savayı, bütün işıqlar söndürüldü. Zala ölü sükut çökdü. Bir saniyədən sonra isə salonu alqış səsləri bürüdü. Alqış sədaləri kəsilmək bilmirdi. Rejissor dönə-dönə tamaşaçılara baş əyir, aktyorları, rəssamı, tərcüməçini dəfələrlə səhnəyə çağırır və hər şey yenidən təkrarlardı. Gül-çiçəyi qoymağa yer yox idi... Hamı bir qədər karıxmışdı, hər kəs sevinc içindəydi. Tamaşaçılar özlərini böyük bir hadisənin iştirakçıları kimi hiss edirdilər. Teatr tənqidçiləri – bu lovğa, təşəxxüslü diletantlar belə, bir-birinin sözünü kəsə-kəsə fikir mübadiləsi aparır, yeni rejissor manifesti ilə tanış olduqlarını deyirdilər. Köhnə teatr həvəskarlarından biri dedi: “Artıq bu möhtəşəm tamaşanın estetikasını nəzərə almadan, quruluşçu rejissor işləmək olmaz”.

Kumir zahirən xoşbəxt görünə də, içində bir narahatlıq baş qaldırmışdı. O gülümsəyir, sağa-sola təzim edirdi. Yaşıtmış bir teatr həvəskarı əl çalır, dilboğaza qoymadan cır səslər “möhətşəm, dahiyənəl!” deyərək qışqırırdı. Ancaq Kumir gözaltı kafedraya baxırdı: buradakı stolun ətrafına toplaşmış adamlar tamaşanı müzakirə edirdi. Kortəbii aparılan müzakirə zamanı rektor pedaqoqları sakitləşdirməyə çalışır, ancaq buna müyəssər olmurdu. Vəcdə gəlmiş müəllimlərin hay-küyündən qulaq tutulurdu. Tamaşa hamını heyretləndirmişdi.

Ümumi şadyanalıq və sevinc ab-havasının fonunda rektor karıxmış kimi görünürdü, onun sifəti əməlli-başlı pörtmüşdü. Rektor əlinin işarəsiylə Lübimovu kafedraya çağırırdı. Quruluşçu rejissoru təbrik edib,

tamaşanı müzakirə etmək üçün onu öz otağına dəvət etdi. Bir neçə dəqiqədən sonra görüşdülər.

– Əzizim, deyəsən, siz təkcə sovet teatrının ənənəvi formaları ilə mübarizə aparmırsınız axı, – rektor öz səliqə-sahmanlı otağında kresloya yayxanıb, nəzakətlə sözə başladı, – həm də Sovet hakimiyyətinə qarşı çıxırsınız. Ehtiyatlı olun, bu işlər yaxşı qurtarmayacaq. Meyerxoldla aramız yaxşı idi, Tairovu da yaxından tanıyırdım, onların yoluyla getmək lazım deyil.

Boris Yevgenyeviç böyük qrafından çapma stəkana su tökdü, ancaq nədənsə, içmədi. Kumir gördü ki, rektor karıxıb, özünə yer tapmır, amma bir qədər də gözləməyə qərar verdi.

– O rejissorlar bilmirdilər neyləsinlər, özlərini itirmişdilər, – rektor sözüne davam etdi. – Hakimiyyətlə ixtilafa girdiklərinə görə peşman olmuşdular, amma artıq gec idi. Düzdür, ad çıxardılar, tarixə düşdülər, ancaq nə olsun, istedadlarının, qabiliyyətlərinin heç yarısından yararlanma bilmədilər! Əminəm ki, onlar daha çox iş görə bilirdilər. Buna görə də mən diplom tamaşalarında epataj xarakterli bəzi zonqların¹ əleyhinəyəm, xüsusən də hakimiyyət əleyhinə olan zonqların. Pyesdə sosialist cəmiyyətinin ünvanına heç bir tənqid yoxdur, ancaq “hakimiyyət və xalq” haqqında sizin əlavə etdiyiniz zonq, siyasi bədbinliyə qapılmış tənqidçi ruhlu insanların dəyirmanına su tökür. Yaxşı-yaxşı düşünün və belə şeylərdən əl çəkin. Geriyə yarım addım atmaqla əskilməzsiniz, tamaşa da heç nə itirməz, əks halda, “saray” tənqidinin qəzəbinə tuş gələ bilərsiniz. Başa düşün, tamaşa alınmış. Kütlədən alqış qoparmaq

naminə öz gələcəyinizi təhlükə altında qoymağa dəyərmi?

Rektoru sonacan, diqqətlə dinləyən Kumir gülümsünüb cavab verdi:

– Sizin sözlərinizdən sonra nümayiş etdirdiyim tamaşada bəzi səhnələrə yenidən əl gəzdirmişəm.

Münasibətləri çox yaxşıydı, onun tamaşalarında rol almışdı, karyerasına görə ona borcluymdu... Kumir ilk dəfəydi ki, rektora qarşı hiylə işlədir, özünü səmimi göstərməyə çalışırdı. Bu, bir növ onun indiki statusu ilə uzlaşan firma nişanı kimi bir şeydi.

– Aramızda qalsın, bu mətnlər Siyasi Büronun bəzi üzvlərinin xoşuna gəlib. (Kumir yalan deyirdi, sadəcə, arvadının israrlı xahişlərindən sonra Siyasi Büronun üzvlərindən biri tamaşaya gəlməyə hazırlanırdı). Odur ki, hörmətli Boris Yevgenyeviç, yeni 37-ci il məşəqqətlərindən qorxmaq lazım deyil. Hər şey qaydasındadır.

Onun nitqini dinləyən rektor daha da qızardı, çiyinlərini çəkib gülümsündü:

– Doğrudanmı, bizim Siyasi Büro poeziyanı qiymətləndirməyə başlayıb: “Hakimiyyətin mənbəyi xalqdır, bəs mənsəbi nədir, görəsən?”. DTK çoxdandır ki, şairlərə, rəssamlara göz qoyur. Yadınızdadı, Manejdə necə hay-küy qaldırmışdılar? İnanmıram ki, Siyasi Büro belə şeylərdən razı qalsın. İnanmıram!

Kumir cavab vermədi – onda belə bir hissə yaranmışdı ki, tamaşa Tanrının özü tərəfindən sığortalanıb.

Söhbətin alınmadığını gören rektor, nəhayət, onun halına acıyırmış kimi dilləndi:

– Nə isə! Görünür, gözəl qadınıız və siz Siyasi Bürodə hökm sürən ab-havanı daha yaxşı bilirsiniz. Hesab edək ki, mən

¹ Zonq – B.Brextin “Epik teatr”ında musiqi nömrəsi, Qrotesk xarakterli ballada növü

sizə xəbərdarlıq etdim. Rektor kimi öz hüququmdan istifadə edib, bir daha tələb edirəm ki, o mahnını tamaşadan çıxarsınız. Bir məsləhətim də var: tamaşanın tərtibatında ağac yerinə lövhələrdən istifadə edirsiniz. Belə ağac olmaz. Real ağac görüntüsü yaratmasanız, tamaşanın oynanılmasına icazə verməyəcəyəm.

– Bunu necə eləyim, deyə bilərsiniz?

– Sütunlara karton yapışdırın. Kartonun üzərində ağac qabığının şəklini çəkin. Bu, əmdir.

– Bəs gövdələrin üzərinə qarışqa buraxa bilərəm? – Kumir Hollivud ulduzları sayığı gülümsündü.

– Çıxın otaqdan! – Qeyzlənmiş rektor bağırdı.

Rejissor kamali-ədəblə təzim edib, otaqdan çıxdı. Öz-özünə fikirləşdi: “Neyləmək olar, hərənin öz qisməti... Görünür, mənim qismətimə də bu cür zərbələri dəf etmək yazılıb”.

Hadisələri qabaqlayaraq, qeyd edək ki, Boris Yevgenyeviç uzaqgörən, ağıllı adam idi və ilk söhbətdəncə başa düşmüşdü ki, yaxın gələcəkdə “hörmətli siyasətçilər” Kumirlə tamam başqa dildə danışmağa başlayacaqlar.

Tələbələr və müəllimlər

Həmin gün, diplom tamaşasının nümayişindən sonra, Anatoli Vasilyev və Boris Xmelnitski – tamaşanın iştirakçıları və musiqi müəllifləri, kurs yoldaşları Viktor Samoylovu itələşən adamların arasında görüb səslədilər.

– Vitya, gedək, gedək... Səni şeflə tanış eləmək istəyirik, – bir-birinin sözünü kəsə-kəsə dedilər. – Ona teatr verəcəklər. Dostları yuxarılarla danışib, – Xmelnitski

Samoylovun qulağına pıçıldadı. – Odur ki, tamaşanı göstərmək üçün Leninqrada getməli olmayacaqsan, – Vasilyev əlavə etdi, – Moskvada bir yerdə işləyəcəyik.

Samoylov Kumirlə ilk dəfə həmin gün görüşdü. Kurs yoldaşlarının səyi ilə qısa, amma dostyana, maraqlı söhbət alındı. Sonradan yoldaşları Samoylova dedi ki, o, rejissorun xoşuna gəlib; Kumir onun diplom tamaşasına baxmaq fikrindədir.

...“Sezuanlı xeyirxah” tamaşasının şöhrəti hər yana yayılmışdı. Tezliklə Brextin əsərləri əsasında yazılmış pyes Vaxtanqov Teatrında səhnələşdirildi. Tamaşa bu dəfə də böyük uğur qazandı. İş o yerə çatdı ki, tamaşaya gələn insan kütləsi giriş qapısını sındırdı. Tamaşaçıları sakitləşdirməyə çalışan kommersiya direktoru qışqırırdı:

– İtləşməyin, hamını buraxacağıq!

Görünür, aktyorlar bu cür isti qarşılanmaqlarını bilmirdilər. Uçmağı arzulayan, şəxsiyyət kimi formalaşmağa çalışan təyyarəçi obrazı hamının rəğbətini qazanmışdı, sürəkli alqış sədaları ara vermirdi. Zonqlar xüsusilə böyük əks-səda doğurmuşdu.

O vaxtlar Vaxtanqov Teatrı özünün tənəzzül dövrünü yaşayırdı və tez-tez gastrol səfərlərinə çıxmalı olurdu. Kumir gah bu, gah da digər əyalətdən zəng eləyir, teatrın işləri ilə uzaqdan-uzağa maraqlanmalı olurdu. Əyalət teatrlarının bufetində gözdən oğurlanıb araq içən aktyorlar pıçıldışırdı:

– Biz diyar-diyar dolaşırıq, amma orada Şukin məktəbinin hansısa diplom tamaşası zalı ağzınacan doldurur, teatr dünyasının qaymaqları da orada iştirak edir. Müdiriyyət hara baxır? Yuranın tələbələrindən sonra biz Moskvada necə oynayacağıq?

Şayiələr dolaşırdı ki, guya hansısa tamaşadan sonra Vaxtanqov Teatrının

hökumət çıxışında Siyasi Büronun üzvü A.İ.Mikoyanı görüblər. Teatrın kommertiya direktoru və köməkçilər qrupunun müşayiət etdiyi Mikoyan ətrafındakılara deyib:

– O! Bu, təhsil teatri deyil, tələbə teatri da deyil. Bu teatrın böyük gələcəyi var.

Belə rəylər tez-tez eşidilirdi. Kumirin xahişi ilə Andrey Voznesenski də mətbuatda öz fikrini bildirmiş, bu tamaşanı əsas götürərək, Lüvimovun tələbələrini yeni bir teatr yaratmağı tövsiyə etmişdi.

Qastrol səfərindən qayıdan Kumir Vaxtanqov Teatrında tələbələrinin oynadığı son tamaşalardan birinə gəldi. Tamaşadan sonra onu sürəkli alqışlarla təbrik etdilər. O, tamaşaçılara baş əyir, təbrikləri qəbul edir, fotoqrafların qarşısında özünü dartır, jurnalistlərə kiçik müsahibələr verir, nəzəri mühakimələr yürüdür (o, adlı-sanlı vaxtlarında da etiraf edirdi ki, nəzəriyyəçi yox, praktikdir) və ara vermədən gülüm-sünürdü.

– Moskvada söz-söhbət gəzir ki, sizə teatr verəcəklər, bu, doğrudur? – Televiziyadan gəlmiş qıvraq, gözəl qız soruşdu, – deyilənə görə, bu tamaşadan sonra Taqanskaya meydanında, Dram və Komediya Teatrında yeni fəaliyyətə başlayacaqsınız. Niyə susursunuz?

Kumir bu suala cavab vermək istəmədi, o, əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi sxem üzrə danışdı:

– Bunu sizə deyənlərdən soruşun. Mən yalnız bir şey söyləyə bilərəm: teatr yeni formalar axtarıb tapmalıdır, biz də bunu etməyə çalışırıq. Kollektivimiz, əsasən, Brextin ibarətini əldə rəhbər tutur: formanı gözləyin, məzmun özü meydana çıxacaq.

– Brextlə bağlı hər şey aydındır, başqa şeylər də danışrlar, siz Meyerxold estetikasını yamsılayırsınız? – Gözəl jurnalist qız sualı sual dalınca yağırdı.

– Siz Meyerxoldun tamaşalarında olmusunuz? – Kumir gülə-gülə soruşdu.

– Əlbəttə, olmamışam. Ancaq Meyerxold haqqında çox oxumuşam, nənəm də çox şeylər danışib.

– Nə vaxt?

– Əlbəttə, uşaq vaxtı.

– Nənənizə məndən salam deyir.

– Məmnuniyyətlə, ancaq siz sualdan yayınırırsınız: bilmək istərdim, siz təqlidçisiniz, yoxsa eksperimentator?

– Mən homo sapiensəm, xanım qız. Sələflərim kimi, mən də bu diplom tamaşası ilə göstərmək istəyirəm ki, bizim ölkədə sosialist realizmindən başqa da cərəyanlar var və ümid edirəm ki, həmişə olacaq. Bu cür işlər eksperiment deyil, bizim rus teatrının palitrasıdır. Bu yolla gedən sənətkarlar böyük uğur qazanmışlar, o cümlədən də Meyerxold, Tairov, Vaxtanqov... Sizə deyim ki, həmin rejissorların tamaşalarının böyük bir qismini nənənizlə birgə mən də izləmişəm. Sizin neçə yaşınız var, gözəl qız?

Qız karıxdı, gözlərini aşağı dikib mızıldandı:

– İyirmi.

– Mənim sə qırx beş yaşım var, on yeddinci ildə doğulmuşam. Otuz yeddinci ildə, təxminən siz yaşdaydım. Bəli, Meyerxoldun tamaşalarında olmuşam. İnanın, onu təqlid etmək mümkün deyil, o dahiydi. Ancaq axtarırları davam etdirmək lazımdır, hətta vacibdir. Ancaq bir şərtlə, sənətkar azad olmalıdır, hakimiyyət teatrın yalnız bir sifətdə olmasını tələb etməməlidir.

– Bir sifət deyəndə nəyi nəzərdə tutursunuz? – Qız böyük maraqla gözünü Kumirin üzünə zillədi.

– Moskva Bədaye Teatrının sifətini.

Arxadan kiminsə səsi eşidildi:

– Bu teatrın nəyi xoşunuza gəlmir?

Kumir çevrilib arxaya baxdı – qarşısında öz arvadını gördü. Bu gün xüsusilə gözəl görünürdü. Burnunu dik tutub dayanmışdı, firuzəyi gözləri alışıb-yanırdı – deyəsən, hansısa bir sirri bölüşmək istəyirdi. Ona baxanda düşünmək olardı ki, qırx yaş, qadın üçün ən gözəl dövrüdür.

– Əzizim, maşın “xidməti giriş”in önündə gözləyir, biz təcili getməliyik. Xanım, xahiş edirəm, rejissorumuzun yaxasını buraxın, onu vacib adamlar gözləyir.

Kumir arvadının tindəki “Volqa”sına əyləşdi... Maşın Arbat meydanına burulub dayandı.

– Yura, bazar ertəsi, saat 15:00-da səni Mədəniyyət İdarəsində gözləyəcəklər. Sənin Dram və Komediya Teatrına baş rejissor təyin olunmağın haqqında məsələ həll olunub.

O, gözlərini yumdu, sanki onu elektrik cərəyanı vurmuşdu, sonra arvadını qucaqlayıb, öpməyə başladı. Yoldan ötüb-keçənlərin bir çoxu onları tanıyıb, kinayəylə söz atırdılar. Onlar qarayaxa baxışlardan gizlənmək üçün yaxınlıqdakı kafeyə girdilər. Ancaq burada da onları rahat qoymadılar. Arbat meydanında avaralanan adamlar kafenin pəncərəsi önündə oturan məşhur cütlüyü göstərib, öz aralarında nəse danışdırdılar. Teatrdan qayıdan reportyorlardan biri sırtıqcasına pəncərəyə yaxınlaşıb, fotoaparətini çıxqıldatmağa başladı. Göz yaşlarına boğulan Kumir isə sağlıq deyirdi.

– Lüsya, sən mənə təkəcə arvad olma mısan, həmişə hiss etmişəm ki, həm də mənim qoruyucu mələyimsən. Əmin idim ki, mənə sevgi, xoşbəxtlik, ev qayğısından savayı, nəse böyük bir aləm bəxş edəcəksən, taleyimi dəyişəcəksən... – o, sözünün ardını gətirə bilmədi. Ancaq onun sözünü arvadı davam etdirdi:

– “Məni şöhrətə qovuşduracaqsan” demək istəyirsən, hə? Hə, mən şan-şöhrətin qapısını sənin üzünə açdım. Bir fransız təyyarəçisi deyib ki: “Təyyarə nə qədər gözəl olursa-olsun, əgər uçmursa, insanlar üçün eksponat olaraq qalır”. Bax, belə! Bunu unutma, Yura! Qarşıda səni böyük işlər gözləyir. Bu peşə insana hər şeyi bağışlayır, təkəcə etibarsızlıqdan başqa.

Teatr “təsərrüfatı”

Boris İvanoviç Rudakov – Moskva Mədəniyyət İdarəsinin rəisi nahar fasiləsindən sonra istirahət otağına baş çəkməyi xoşlayırdı. Bu otaq onun təşəbbüsü ilə yaradılmışdı və onu öz aralarında “papiros otağı” adlandırırdılar. İdarənin əməkdaşlarının çoxu oraya siqaret çəkməyə gedirdi, ancaq otaqdan öz təyinatı üzrə istifadə edib şahmat oynayanlar da tapılırdı. Müdirin şahmat həvəskarı olduğunu hamı bilirdi, odur ki, hər vəchlə onun rəqibləri siyahısına düşməyə cəhd edirdilər.

Bu gün “papiros otağına” yollanan müdir “teatr şöbəsi”ndə işləyən Viktoru xatırladı – keçən həftə “ferz qambitini” ona uduzmuşdu. “Buradadırsa, məsələsini tez həll edib, saat üçdə özümü görüşə çatdıraram” – Rudakov fikirləşdi.

– Ponamarenko, – o, elə indicə əməkdaşlardan biri ilə blits oyununu bitirən işçisini səsləyib, boş stolu göstərdi, – Viktor, bura gəlin, revanş oyunu təklif edirəm. Keçən həftə on səkkizinci gedişdə səhvə yol verdim, bu dəfə səhv-filan olmayacaq, möhkəm durun!

– Hansı “ferz qambiti”ni oynayacağıq? – cavan oğlan rəhbərin hər bə-zorbasına cavab olaraq lovğa-lovğa soruşub, onunla qabaq-qənşər oturdu.

– Hansı olursa-olsun. Bəlkə, Mixail Botvinniklə Talın oynadığı revanş oyununun debütü ilə başlayaq?

– Orada, deyəsən, qurban verilmişdi, Boris İvanoviç?

– Sənə göstərərəm qurbanı! – Rudakov ona meydan oxudu. Bu dəfə öz işçisinə rəğbətlə “sən” deyə müraciət elədi. – Mənim qurbanım sən olacaqsan, əzizim.

Viktor gülümsünüb, fiqurları şahmat taxtasına düzdü. Əlüstü bir neçə gediş etdilər və Rudakov birdən-birə fikrə getdi. Tezliklə Kumirlə görüşəcəyini xatırlayıb, söhbət əsnasında soruşdu:

– Viktor, sən teatr şöbəsində işləyirsən, Brextin “Sezuanlı xeyirxah” tamaşasına baxmısan?

– Baxmışam, – gedişləri hesablayan rəqib cavab verdi.

– Necədi?

– Belə də.

– Belə də? Bu nədi, teatrşünasın verdiyi qiymət, yoxsa məqalə başlığı?

– Boris İvanoviç, hər şey çox sadədi: “Hakimiyyətin mənbəyi xalqdır, bəs mənsəbi nədir?” tipli yad material əsasında qurulmuş allüziyalarla Sovet hakimiyyəti ilə mübarizə aparmağı hamı bacarar, ancaq bunu öz materiallarımız – “Əlvida, kirli Rusiya, ağalar, qullar ölkəsi” – əsasında eləmək hər oğulun işi deyil. Bu gün-sabah Lermontovun yubileyidir, amma onun əsərlərini səhnələşdirən tapılmır.

Rudakov gözünü şahmat taxtasından çəkib, cavan oğlanın üzünə dikildi.

“Gör kimləri yetişdiririk, – fikirləşdi, – bu da teatrşünas-aptekaçilərin yeni nəslı, “quş qoymaq” xətrinə şüarları dozalara bölməyi və Rusiyada heç nəyi sevməməyi öyrəniblər”.

Rudakov “hm” deyib, yenidən baxışlarını şahmat taxtasına zillədi. Bir də gördü

ki, “top”u itirmək üzrədir. O dəqiqə kefi pozuldu, başa düşdü ki, yenə səhv buraxıb. Nıqqıldayaraq, əyri-əyri gülümsədi və “qurban” verib, dəsmalla üzünün tərini sildi. Ancaq rəqibi uduşlu vəziyyəti qiymətləndirməyib, gözlənilməz gediş elədi. Bundan istifadə edib, öz mövqeyini möhkəmləndirən Rudakovun kefi duruldu. Başı maraqlı oyuna qarışan rəqiblər vaxtın necə keçdiyinin fərqində deyildilər. Yalnız Rudakovun katibəsi yaxınlaşanda başları oyundan ayıldı.

– Viktor Sergeyeviç, – katibə məzəmmətlə teatrşünasa müraciət elədi, – nahar fasiləsi çoxdan qurtarıb axı. – Sonra üzünü Rudakova tutub, tamamilə başqa tonda dedi: – Boris İvanoviç, demişdin ki, saat 15.00-da görüşünüz olacaq.

– Hə, hə, yadımdadır, – Rudakov gözünü oyundan çəkmədən mızıldandı.

– Qonaq narahatdır, donquldanır, deyəsən, kiməsə zəng vurub şikayətlənirdi.

– Kimə şikayət eləyirdi, Tanrıya? – müdir tövrünü pozmadı.

– Mikoyana.

– Nə? – Rudakov başını qaldıraraq, katibəsinə baxdı: dəli-zad olmayıb ki. – Hansı Mikoyana?

– Həmin o Mikoyana.

– Hardan bilirsən?

Katibə əyilib, onun qulağına pıçıldadı:

– O, zəng eləmək üçün icazə istədi və mənim yanımda dəstəyi götürdü. Öz qulaqlarımla eşitdim, deyirdi: “Anastas İvanoviç, burada it yiyəsini tanımır. Görüş təyin eləyiblər, amma heç kəs gözə dəymir”.

Rudakov saatına baxıb, üzünü turşutdu:

– Siz gedin, iclası yekunlaşdırıb gəliyəm.

– Nə iclas? O, sizin şahmat oynadığınızı bilir.

– Hardan bilir? – Rudakov təəccübləndi.

– Dedi ki, bunu bilməyən yoxdur: nahar zamanı idarədə şahmat oynayırlar.

– Volf Messinq olub mənimçün, – müdir dodaqaltı donquldandı. – Siz gedin, Albina İvanovna, deyin, indi gəlir.

Rudakov yavaş-yavaş yerindən qalxıb, daha iki gediş elədi və qələbə intonasiası ilə dedi:

– Viktor, yerdə qalanı texniki məsələdir. Sənsə deyirsən ki: “qullar, ağalar ölkəsi”, nə bilim nə...

– “Ağalar, qullar ölkəsi”, – teatrşünas düzəliş verdi.

– Yaxşı tamaşada, Viktor, iki çıx bir – heç nədir, bir üstəgəl bir isə – sevgidir. Başa düşdün? Hələlik.

İkinci mərtəbəyə qalxan Rudakov müavinini də çağırmaq istədi, ancaq fikirləşdi ki, hələ tezdir, əvvəlcə təkbətək danışsa yaxşıdır.

Kumiri daha çox kinematografiyadakı işlərindən tanıyırdı. Ancaq teatrda oynadığı rollardan xəbərdar idi. “İlk sevinclər”, “Gənc qvardiya”, “Yeşil Bulıçev” və s. kimi tamaşalarla bağlı gənclik təəssüratları hələ də qalırdı.

“Belə də, pis aktyor deyil, – öz kabinetinə doğru addımlayan müdir fikirləşirdi, – bəlkə də, yaxşı aktyordur, amma hər halda Qritsenko deyil”. Nədənə, Vaxtanqovçulardan olan sevimli aktyorunu xatırladı. Hər şeyi eləyən arvadıdır – Kassandra. Hm! Deyəsən, bu aktrisanın dünyasını dəyişmiş əri – Moskvanın baş arxitektoru olmuş Alabyanın xətrinə Mikoyan, teatr həvəskarına çevrilib. RSFSR Mədəniyyət İdarəsinin müdiri ta öz kabinetinə çatanacan dolaşmış fikirlərdən yaxa qurtara bilmədi. Belə baxanda, bu təyinatın müəyyən yaxşı tərəfləri də vardı: əvvəla,

tənqidçi “Danılıç”ın baş rejissor vəzifəsinə yiyələnməsi mümkün olmayacaq. Məmur-lar teatrşünas Yevgeni Surkovu öz aralarında belə adlandırdılar. İkincisi isə yeni təyin olunmuş direktor Nikolay Dupak Lüvimovla işləməyə razıdır və teatrda böyük yenidənqurma işləri aparmaq niyyətindədir. Rudakovun yadına düşdü ki, “Kino evi”ndə nümayiş etdirilən “Sezuanlı xeyirxah” tamaşasından sonra Dupak onun yanına gəlib, Lüvimov barədə tərifli sözlər demişdi.

“Dupak qəribə adamdır, – Rudakov fikirləşirdi, – müharibənin od-alovundan çıxıb, fərasətlidir, amma romantikdir. Lüvimov onun axırına çıxmasa yaxşıdır. Eybi yoxdur, Çapayevin kürekəni “Vaxtanqov Kapeli”ndən qorumağa çalışırıq. Kim bilir, bəlkə də bir-biriylə yola gedəcəklər”.

Sanki Rudakovun fikirlərini oxuyan Kumir onu “farağat” vəziyyətində azca qabağa əyilərək, gülə-gülə qarşıladı.

– Bağışlayın, Yuri Petroviç, – Rudakov nəzakətlə sözə başladı, – nahar fasiləsində bəzən mən...

– Ləngiyirsiniz, – Kumir onun sözünü davam etdirdi, – şahmat oynayırsınız. Bilirəm. İnciməyin, amma bəzi sələfləriniz kimi çuğulluq eləməkdənsə, şahmat oynamaq yaxşıdır.

Rudakov gözləmədiyi komplimenti könülsüz dinlədi, ancaq heç nə demədən stol arxasına keçdi. Öz iş təcrübəsindən bilirdi ki, bəzən susmaq həmsöhbətin öz səhvini başa düşməsinə kömək eləyir. O, uca səsle katibəsini səsleyib, çay və qoğal gətirməsini tapşırırdı və kresloya yayxandı.

– Sizə qibtə eləyirəm, Boris İvanoviç, – müdiri gözləməkdən rəncidə olmuş Kumir sakitləşmək bilmirdi.

– Nəyimə qibtə eləyirsiniz? – Rudakov təəccüblə soruşdu.

– Mən axı neçə illərdi nahar eləmirəm: səhər-səhər məşqlər, günorta əlavə işlər, axşamlar tamaşa... yalnız istirahət günlərində nahar eləyə bilərəm, o da çox vaxt restoranda. Baxmayaraq ki, arvadım gözəl yeməklər bişirir.

– Sakit olun, Yuri Petroviç, əyləşin, – Rudakov təmkinini qorumağa çalışaraq, ona yer göstərdi. – Şair Georgi İvanov demiş: “Susmazdan əvvəl danışmaq lazımdır”.

– Nə ağıllı cənabdır, – Kumir cavab verdi.

– Deyəsən, söhbətimiz uzun çəkəcək.

– Diqqətlə sizi dinləyirəm, Boris İvanoviç.

– “Sezuanlı xeyirxah” tamaşası necə gedir?

– Yaxşı. Dəvət edirlər, oynayırıq. Bu yaxınlarda Dubnada olduq. Bizi həmişəlik oraya dəvət edirlər, orada teatr yaratmaq fikrindədirlər.

“Sən Moskvanı qoyub, dünyanın o ucundakı Dubnaya getməzsən”, – Rudakov ani olaraq fikirləşdi.

– Biz yaxşı sosialist təşəbbüsü ilə çıxış edirik, zavod klublarında oynayırıq.

– Proletariat sosialist təşəbbüsünü necə qəbul edir?

– Ziyalılardan yaxşı. Hər halda, daha düşüncəli yanaşırlar.

– Nə mənada?

– Şəbədə qoşmurlar. Hamı hər şeyi başa düşür, baxmayaraq ki, universitet-filan bitirməyiblər.

– Bəs rektor Zaxava? Hələ hirsli soyumayıb?

– Onun bəzi qeydlərini qəbul etdik və nəzərə aldığımız. Yerdə qalanları, zənnimcə, tamaşaya xələl gətirə bilərdi. Müəllimlə fikir ayrılığına son qoyduq.

– Məsələyə düzgün yanaşırsınız. Biz

sizi dəstəkləyirik. O, Ruben Simonovla teatrı böləndə, siz kimin tərəfindəydiniz?

– Arvadımla mən Simonovun tərəfindəydik.

– Amma, səhv etmərsəniz, siz Zaxavanın aktyoru olmusunuz...

– Hə, olmuşam.

– Bəs necə oldu ki, əks düşərgədə yer aldınız?

– Çox maraqlıdır? Xəyanət məsələlərini tədqiq edirsiniz?

– Allah eləməsin, Yuri Petroviç.

Elə bu vaxt katibə çay və qoğal gətirdi, qondarma təbəssümlə Kumirə göz yetirib, nazlı-qəmzəli yerləşlə otağı tərk etdi. Çay stəkanlarını götürüb, ədəblə bir-birini süzməyə başladılar. Rudakov stəkana şəkər salıb qarışdıraraq dedi:

– Əziz Yuri Petroviç, madam ki, görülmüşük, açıq danışmalıyıq. Özünüzü sərbəst hiss edin, istəyirsiniz, telefonu söndürüm, mane olmasınlar...

– Yox, lazım deyil. Mən uzun illər Beriyanın ansamblında aparıcı işləmişəm, orada bəziləri telefonu şəbəkədən ayırır, bəziləri isə, əksinə, qoşurdular. Ayağını yan basan kimi, hamı xəbər tutur və ertəsi gün töhmət verirdilər. İndi əgər açıq danışmağa qərar vermişiksə, öncə sualıma cavab verin: mənə niyə çağırırsınız?

Rudakov qərribə tərzdə başını yellədi, dəridən nəfəs alıb, həmsöhbətinə doğru əyildi:

– Sizi Dram və Komediya Teatrının baş rejissoru vəzifəsinə təyin etmək təklifi var. Odur ki, sizinlə yaxından tanış olmadığımıza görə, haqqınızda daha çox şeylər bilmək istərdim. İnsanı isə, nəhs vaxtlarda daha yaxşı tanımaq olur.

– Aydınır. Qəbul otağınızda gözlədiyim yarım saat – nəhs vaxtdır. Beləliklə, gəlin, məsələyə aydınlıq gətirək: Ruben Simonov

o vaxtlar Zaxavadan yaxşı rejissor idi. Ancaq, xatırladım ki, düzdür, arvadımla birgə Simonovu dəstəkləmişdik, ancaq əvəzində o, tezliklə məni truppə müdiri vəzifəsindən azad etdi. Bu, Roma üsuludur – səni hakimiyyətə gətirən adamları aradan götürürsən.

– Bunu bilərəm. Bu işi itirdiyinizə görə təəssüflənirsiniz?

– Mənim devizim belədir: geriyyə boylanma – taleyin gərdisidir, sabah hər şey başqa cür olacaq.

– Bəs sizinlə bu cür rəftar etdiklərinə görə inciyib-küsmədiyiniz ki?

– Yox, sizə bir şey deyim, özüm xəyanət etmirəm, xəyanətə nə iləsə haqq qazandıрмаğa çalışan adamları da qəbul etmək fikrim yoxdu.

– Xəbəriniz varmı ki, tamaşanızda iştirak edənlərdən ikisi sizdən çuğulluq ediblər? Yazırlar ki, siz məşqləri Stanislavski sistemi üzrə aparmırsınız...

Kumir kreslodan dik atıldı, sonra başını aşağı salıb, dişini qıcadı:

– Təxmin edirdim. Amma xahiş edirəm, kimin yazdığını deməyin! Hazırda onları əvəzləyə bilmərəm. Digər tərəfdən, gözləmək lazımdı, bəlkə, elə özləri gəlib üzr istəyəcəklər. Əks halda, onsuz da bu “siçovul”ları özüm tapacağam.

– Növbəti məsələyə keçək, hörmətli Yuri Petroviç. – Rudakov qovluqdan bir vərəq götürüb, əlavə etdi. – Bu, Dram və Komediya Teatrına sizin baş rejissor təyin olunmağınız haqqında əmrdir. Mən buna imza atmalıyam. Bu teatrda işləməyə hazırsınızmı? Teatrla tanışsınızmı?

– Təəssüf ki, teatrla yaxından tanış deyiləm. İşləməyə hazırım, bu barədə teatrın direktoru Dupakla da danışmışam, bizi birləşdirən məqamlar çoxdur. Bax, belə. Təkrar edirəm, işləməyə hazırım, amma bezi şərtlərim var.

– Belə de! Hansı şərtlərdir?

Kumir qoltuq cibindən bir vərəq çıxarıb, Rudakova uzatdı:

– Burada otuz maddə var, yeni teatr yaratmaq üçün bunlar yerinə yetirilməlidir.

Rudakovun gözləri iriləndi, o, kağıza öteri göz gəzdirib, çal saçlarını tumarladı:

– Bu maddələri öyrənmək üçün mütəxəssislərdən ibarət bütöv bir sinklit¹ toplanmalıdır. Nəzərə alsaq ki, cəmiyyəti bir-iki belə mütəxəssisimiz var, bu iş yarım ilədək uzana bilər. Ona görə də, gəlin belə eləyək, biz bu maddələrə baxarıq, hələlik isə, deyin görüm, truppayla necə davranacaqsınız?

– Qovacağam!

– Belə. Hamısını, yoxsa bəzilərini?

– Bilirsiniz, Boris İvanoviç, oraya tək getsəm, köhnə truppanın daxilindəki intriqalar, dedi-qodular işləməyə qoymayacaq, girinc qalacağam. Onlar məni sıxıb, suyumu çıxaracaqlar. Odur ki, hər şeyi yenidən, sıfırdan başlamaq lazımdır.

– Olar, niyə də olmasın. Elə isə sizə bir təklifim var: gəlin, adamları çölə atmayaq, onları qısa müddətdə yerbəyer eləyərək. Bax, keçmiş baş rejissor Plotnikovu artıq işlə təmin etmişik. Çalışırıq qocaları təqaüdə yola salaq. Maxov, Roninson, Dodina, Smirnov, Smexov kimi aktyorlar isə hələ işə yaraya bilər.

– Razıyam, ancaq söz verin ki, mənim on aktyorumu teatrın ştatına qəbul edəcəksiniz.

– Yaxşı, bu şərtinizi qəbul edirəm.

Rudakov Kumirin verdiyi vərəqə bir daha göz yetirib gülümsədi:

– Maaşdan nahaq yerə şikayətlənmirsiniz. 300 rubl pis məvacib deyil.

– Mən, əlavə gəlirlərimi də nəzərə alsaq, ayda 600 rubl qazanıram.

– Yuri Petroviç, tariflər əmrə müəyyənleşir. Əgər başqaları bilsə ki, allüziyalarla

¹ Sinklit – qədim Yunanıstanda ayanlar məclisi

dolu, protest ruhlu bir tamaşaya görə Rudakov baş rejissora 500 rubl məvacib təyin edib, söz-söhbətin qarşısını almaq mümkün olmayacaq. Bu sizə lazımdı?

– Yaxşı, siz deyən olsun. Ancaq tamaşa haqqında dediklərinizi başa düşmədim. Hansı allüziyalardan danışırınsınız? Mən Brextin mətni ilə işləyirəm. Yuzovskinin tərcüməsi isə Ədəbiyyat və Nəşr Məsələləri üzrə Baş İdarə tərəfindən təsdiqlənib.

– Yuri Petroviç, əzizim, burada başqa adam yoxdur. Burada əzilib-büzülməyə və söz güləşdirməyə ehtiyac duymuram. Kağız üzərindəki mətn və səhnədə səsləndirilən mətn – bunlar ayrı-ayrı şeylərdir. Səhnədə müəyyən aksentləri qabardırsan, hansısa fikirləri ön plana çıxarırsan, birbaşa zala müraciət edirsən (Brextin “kənarlaşma” prinsipi) və budur, tamamilə başqa bir tamaşa alınır. – Rudakov bayaq şahmat oynayarkən teatrşünas Viktorla olan söhbəti xatırlayıb, gülə-gülə əlavə etdi: – Bəzi teatrşünaslar deyir ki, başqalarının materiallarına istinad edərək, sovet hakimiyyəti ilə mübarizə aparmaq asandır (“hakimiyyətin mənbəyi xalqdır, bəs mənəbi nədir?”), öz materiallarımız əsasında (“Əlvida kirlə Rusiya, ağalar, qullar dünyası”) tamaşa hazırlamaq isə hər oğulun işi deyil. Bax, siz, istedadlı və zamanın nəbzini tuta bilən bir sənətkar kimi, Lermontovun əsərlərini səhnələşdirə bilərsiniz? Axı bu gün-sabah Lermontovun yubileyidir, bu tamaşa Dövlət mükafatı da ala bilər. Bu işə girişsəydiniz, sizə biz də dəstək olardıq. Fikirleşin, bəlkə, “Sezuanlı xeyirxah”a...

– “Zəmanəmizin qəhrəmanı” tamaşasını da əlavə edək, – Kumir onu qabaqladı. – Mən çoxdandır ki, bu əsəri səhnələşdirmək istəyirəm.

– Lap yaxşı, arzunuz çin ola bilər. Deməli belə, şərtlərinizə baxılacaq, indi isə mən gözünüzün önündə əmri imza-

layıram və siz “Zəmanəmizin qəhrəmanı”ni səhnələşdirməklə bağlı işlərə başlayırsınız.

Rudakov kağızı imzaladı, rejissor əlini uzadıb əmri götürmək istədikdə isə, onu öz qovluğuna qoydu.

– Teatra gedin, truppayla tanış olun, tamaşanızı yeni səhnəyə köçürün. Teatrın borcları yığılıb-qalıb, ancaq yeni direktor çalışqan, zirək adamdır, əminəm ki, onunla birlikdə bütün məsələləri yoluna qoyacaqsınız. O, sizin baş rejissor təyin olduğunuzu bilir və sizi dəstəkləyir.

– Hə, “Aktyorlar Evi”ndə Dupakla dəfələrlə görüşmüşük.

– Bilirəm, “Aktyorlar Evi”nin direktoru Eskindən eşitmişəm. Əl-ələ verib, işləməyə çalışın. Hələlik, əziz Yuri Petroviç. – Rudakov stolun arxasından çıxıb, qəbulundakı rejissorun əlini bərk-bərk sıxdı. Rejissor otağı tərk etdikdən sonra isə ucadan əlavə etdi: – Sən əvvəlcə bizim Lermontovu səhnələşdir, onda Mikoyanın zəngi və Konstantin Simonovun “Pravda” qəzetindəki reklam yazısı olmadan da sənə inanaram.

“Sevinc” axtarışında

Yaz tətili zamanı Şukin məktəbinin dörd tələbəsi öz səhnə əsərlərini nümayiş etdirmək və iş tapmaq üçün Leninqrad teatrlarına müraciət etdi. M.Qorki adına BDT-də və “Komediya” Teatrında səhnə işlərinin nümayişi ilə bağlı razılıq əldə edildi. İş elə gətirdi ki, tamaşalar eyni günə, amma müxtəlif saatlara təyin olundu. Saat ikidən sonra BDT-də, axşamərəfi isə “Komediya” Teatrında olmalıydılar. Lüdmila Jivotova lap çətin vəziyyətdəydi. O, BDT-dən sonra saat beşdə özünü

Komissarjevskayanın Teatrına çatdırmalıydı. Lüdmila burada yerli aktyorla birgə (onunla Moskvada hazırlaşmışdılar) tamaşadan bir parçanı nümayiş etdirməliydi.

BDT-yə saat yarım tez gəldilər. Onları böyük qrim otağına ötürdülər və hamı növbəylə paltarını dəyişdi. Müxtəlif tamaşalardan parçalar seçərkən hər birinin fərdi keyfiyyətlərini nəzərə almışdılar. Tamaşanın başlanmasına yarım saat qalmış onları kiçik məşq zalına gətirdilər. Səhnədə işləyən fəhlə bəzi xırda-para işlərlə bağlı onların xahişini yerinə yetirdi. Deyəsən, hər şey yaxşıydı – bir azdan Tovstonoqov onların oyununu seyr edəcəkdi. Elə təkcə bunun özü nəyə desən dəyərdi – bu məşhur teatra düşmək şansları yaranmışdı. Ancaq onlara bir fikir rahatlıq vermirdi: burada uğur qazanmaq nə dərəcədə realdır? Teatra gələrkən foyədə aktyorların fotoqalereyasını görəndə, əhvalları pozulmuşdu – şəkillərin hər birindən məşhurlar boylanırdı.

Tovstonoqov bədii rəhbərin və trupp rəhbərinin müşayiəti ilə gələndə elə həyəcanlandılar ki, bir müddət nə edəcəklərini bilmədilər. Ümumi həyəcan, deyəsən, təkcə Viktor Samoylovun işinə yaramışdı. O, Volodya Nasonovla birgə Dostoyevskinin “İdiot” əsərindən Roqojin və Mışkin arasında məşhur xaçdəyişmə səhnəsini oynayırdı. Bu, son dərəcə həyəcanlı səhnədir, odur ki, ilk növbədə həmin parçanı nümayiş etdirməyi qərara aldılar.

Bir müddət Tovstonoqovun siqaretini çəkib qurtarmasını gözləməli oldular. O, siqaretini tüstülədir, yanında oturmuş xanımlarla nə barədəsə danışdı. Viktora elə gəldi ki, məşhur rejissorun səsi guruldayır, sanki boğazına baraban yerləşdirmişdilər.

– Hə, başlaya bilərikmi? – Siqaretini söndürən Tovstonoqovun yoğun səsi eşidildi.

Lüsyə Jivotova səhnənin işıqlandırılmış yerinə gəlib, həyəcandan titrəyən səsle elan etdi:

– Şukin teatr məktəbi dördüncü kurs tələbələrinin hazırladığı səhnəciyi nümayiş etdiririk. Bədii rəhbər Anatoli Borisovdur. Dostoyevski, “İdiot” romanından parça. Rolları ifa edirlər: Roqojin – Vladimir Nasonov, – Samoylovun oynadığı Mışkin rolunun vurğunu olan Lüsyə dərindən nəfəs alıb, həddən ziyadə canfəşanlıq etdi: – “İdiot” rolunda – Viktor Samoylov.

Stolun arxasındakı qadınlar pıqqıladaşdı, Tovstonoqov isə gülümsəyərək soruşdu:

– Knyaz Mışkin rolunu kim oynayır?

Lüsyə “xoruz buraxdığını” anlayıb, özünəməxsus tərzdə səhvini düzəltməyə çalışdı:

– Həyəcanlıyıq, yoldaş Tovstonoqov, knyaz Mışkin rolunu mənim kurs yoldaşım, dostum Viktor Samoylov oynayır.

Qəribədir, ancaq Lüsyənin bu komik diqqətsizliyi onların xeyrinə oldu.

Səhnəyə qalxan Samoylov gözünün ucuyla baxıb gördü ki, stolun arxasında əyləşənlər sinələrini irəli verərək diqqət kəsiliblər. O, Nasonov – Roqojinin gözünə baxıb, orada heç bir həyəcan sezmədi, hər şey Moskvada, Şukinin səhnəsində olduğu kimi idi. Tamaşaçılara o qədər yaxın oynayırdılar ki, Samoylov Tovstonoqovun fısıltıyla necə nəfəs aldığını belə eşidirdi. Onun necə nəfəs aldığını müşahidə edib, nə dərəcədə uğurlu oynayıb-oynamadıklarını bilmək olardı. Xaçların dəyişdirilməsi səhnəsində Tovstonoqovun nəfəsi tutulmuşdu, sonra isə az qala həyəcanla tövşüməyə başladı. Səhnəni oynayıb qurtardıqdan sonra Alisa Çernova

“Sakit Don” əsərindəki Aksinyanın monoloqunu səsləndirməyə başladı. Uşaqlar isə soyunub-geyinmə otağına qaçdılar. Növbəti səhnəni oynamaq üçün paltarlarını dəyişməliydilər.

– Deyəsən, alındı, hə? Georgi Aleksandroviçin gözləri bərəlmişdi, elə bil Keşayla Lebedyevin varlığını unutmuşdu, – köynəyini əyninə çəkən Nasonov əminliklə bəyan etdi.

– O, fis-fis fısıldayırdı, özü də heç kəslə kəlmə kəsmirdi.

– Mənə də elə gəlir, həmişəkindən yaxşı çıxış etdik, – Samoylov razılaşıdı.

– Həmişəkindən yaxşı? Sən özün barədə danışsan! Lap vəcdə gəlmişdin, Vitya, hətta sənə paxıllığım tutdu. Gözlərin yaşaranda məni də ağlamaq tutdu. Özümü güclə saxladım. Roqojin elə-belə ağlamır, qan ağlayır. – Nasonov səhnədə baş verənlərə qulaq verib, yerindən dik atıldı. – Tez olun, deyəsən, Aliska çıxışını qurtarır.

Vaxtında özlərini çatdırdılar. Osbornun “Qəzəbliyə ətrafına boylan” əsərindən parçanı ifa etdikdən sonra qızlar rəqs kompozisiyasını göstərdilər, Viktor isə fransız dilində Kornelin faciəsindən Sidin monoloqunu söylədi. Səhnə nümayişləri başa çatdıqdan sonra toplaşib, Tovstonoqovun kabinetinə yollandılar.

Rejissor, köməkçiləri ilə birlikdə öz otağına çəkilmişdi, odur ki, Şukin dördlüyü katiblikdə gözləməli oldu. Lüsya özünə yer tapa bilmirdi, dəqiqədəbir saati soruşurdu. O, Komissarjevskayanın Teatrına gecikməkdən qorxurdu. Bir müddət sonra truppə rəhbəri Viktor Samoylovu kabinetə dəvət etdi. Ancaq Viktorun içəri girməyi ilə çıxmağı bir oldu.

– Nədir, bəyənəməyib? – Alisa soruşdu.

– Yox, sadəcə olaraq dedim ki, Lüsya tələsir, birinci onu çağırın.

Kabinetin qapısı aralandı və içəridən səs eşidildi:

– Lüdmila Jivotova, buyurun içəri.

Bir neçə dəqiqədən sonra kabinetdən tələsik çıxan Lüsya Viktoru öpdü və rekvizitini götürüb, çıxışa doğru qaçarkən dedi:

– Sağ olun! Təfərrüatlar barədə sonra.

Ondan sonra Alesya Çernova ilə Vladimir Nasonovu içəri çağırıdılar. Onların kabinetdən çıxmağı xeyli çəkdi. Alisa ağlayırdı. O, tez-tez burnunu çəkir, göz yaşlarını silir və narazılıqla içini çəkirdi.

– Osbornu yıxıb-sürüdü, onu dramaturq saymır, – ağlaya-ağlaya Viktora şikayət etdi, – deyir ki, onun dramaturgiyasında motivasiya yoxdur, müəllif həyatı məntiqi emosiyalara qurban verir. Bilmirəm, Palamişevə nə deyəcəyəm. Əhvalı pozulacaq... Valodyanı fakturaya görə təriflədi, ancaq əlavə etdi ki, bizdə belələri kefin istəyən qədərdir. Luspekayevlə Volkov barədəsə... İlahi, bura gəlməyi necə də arzulayırdım, bu da nəticə!

Qız başını Nasonovun iri sinəsinə qoyub hönkürdü. Nasonov onun başını sinəsinə sıxdı, onun da gözləri yaşardı.

– Mənim barəmdə nəse dedi? – Samoylov soruşdu.

– Səninlə bağlı heç nə demədi, nə yaxşı, nə də pis! Heç nə! Lüsya üçünsə narahat olmağa dəyməzdi, içəridə onlarla razılaşıb, deyib ki, söhbətə sabah, tamaşadan öncə gələcək.

– Mənə elə gəlir ki, o, sənin oyununu bəyənib, – Nasonov söhbətə qoşuldu, – bıçaqla bağlı səhnədən danışanda dedi ki, “sən bıçaq məsələsini ön plana çəkirsən”, partnyorun isə yox. Bir sözlə, deyəsən, onun xoşuna gəlmişən.

Elə bu vaxt Tovstonoqov otaqdan çıxdı və başının hərəkətiylə hamıya öz ehtiramını bildirərək, Samoylova müraciət etdi:

– Viktor, tələsmirsiniz ki?

– Yox, necə bəyəm? – Samoylov təəccübləndi.

– Fransız dilini yaxşı bilirsiniz?

– Əlbəttə, yoxsa Sid rolunu oynaya bilməzdim axı.

– Elə də bilirdim. Sidi yaxşı oynadınız. Ancaq hazırda sizin dil qabiliyyətinizdən yararlanmaq istərdik, razısınız?

– Mən hazırım.

– “Komedi Fransez”dən qonaqlarımız var, tərcüməçimiz isə bura gələrkən yıxılıb, ayağı sınıb, onun yerinə adam tapana kimi sizin köməyinizdən istifadə etmək istəyirəm.

– Buyurun.

– Yoldaşlarınızla vidalaşın, bizim aktyor bufetinə gedək.

Samoylov Volodyayla Alisaya tərəf çevrildi və öz bel çantasına işarəylə dedi:

– Volodya, çantanı özünə apar, işimi bitirən kimi, gəlib götürəcəyəm.

Tovstonoqov Samoylovun qoluna girdi və onlar bədii rəhbərlə birgə görüşə yollandılar. Truppa rəhbəri Samoylovun arxasınca baxıb, fərəhlə dedi:

– Çox istedadlı oğlandır, – sonra onlara tərəf çevrildi, – gedək, sizi ötürüm.

Teatr – əks etdirmək sənətidir

Kumir öz “Moskviç”ini Dram və Komediya Teatrının yüz addımlığında saxlayıb, qalan yolu piyada getdi. Teatra çatanda addımlarıyla tikilinin sahəsinə ölçməyə başladı – nədənsə, teatr binası gözüne çox kiçik görünürdü. Yəqin, təsərrüfatçılıq onun qanındaydı – babası Zaxarın Yaroslavl ətrafında böyük ev-eşiyi və baxımlı

təsərrüfatı vardı. Yavaş-yavaş əsas giriş qapısının önünə gəldi. Leninin nitqi ilə bağlı divara vurulmuş memorial lövhənin yanında ayaq saxladı. Birdən-birə yaddaşında Leninin dəfn mərasimi canlandı. Ayazlı-şaxtalı Moskva, insan axını və o – yeddi yaşlı oğlan, qardaşı Davidlə birgə bu kütlənin içində. Evdə atası onları o ki var danladı, anası şaxtadan qanı qaçmış sifətlərini ovuşdurdu... Birdən kimsə onu səslədi. 1924-cü ilin yanvar xatirəsi bir andaca sovurulub getdi, çevrilib baxanda teatrın direktoru Nikolay Lukyanoviç Dupakı gördü. Boy-buxunlu, yaraşığı Dupak keçmişdə uğurlu aktyor və Stanislavski Teatrının partiya təşkilatı katibi olmuşdu, onun teatra direktor təyin edilməsi bir çoxları üçün gözlənilməz hadisəydi.

– Yuri Petroviç, xoş gördük, – direktor Kumiri sevinclə qarşıladı. – İdarədən zəng edib dedilər ki, gəliniz, sizi xidməti girişdə gözləyirdim, sizsə əsas qapının önünə gəlmisiniz. Burada nəse bir simvolika var! Teatra ön qapıdan girmək istəyirsiniz? Elə isə buyurun, keçin. Xoş gəlmisiniz.

– Yox, Nikolay Lukyanoviç, sağ olun. Amma simvolika yox deyil. Mən Taqankada FZM-də (Fabrik-Zavod Məktəbi) oxumuşam. Burada bir həbsxana da vardı. Odur, orada! – o, əliylə Taqanka həbsxanasına işarə etdi. – Beləcə, dövrə qapanır: on dörd yaşında burada oxumuşam, qırx beş yaşında isə buraya rəhbər kimi qayıtmışam. İlahi, bu rayonda nə qədər oğru, cibgir, hər cür yaramaz insanlar vardı. Sonra həbsxananı dağıdıb, yerində Dram və Komediya Teatrı yaratdılar. Belə şeylər nağıllarda olur. Ancaq bir şey var ki, indi bu “nağıl”ı yada salan yoxdur, insanlar teatrın yolunu yadırgayıblar.

– İndi yadırgayıblar, bir müddət sonra yenə anşlaq olacaq, Yuri Petroviç.

– Allah ağzınızdan eşitsin, Nikolay Lukyanoviç.

– Gedək, sizi kolletivə təqdim edim, artıq sizi gözləyirlər.

– Dayanın, Nikolay Lukyanoviç, hələ tezdir.

– Niyə tezdir, əmr imzalanıb axı?

– Bu gün Rudakova otuz bənddən ibarət bir siyahı verdim, söz verdi ki, yerinə yetirəcək.

– Ümid edirəm ki, orada mənim işdən çıxarılmığımla bağlı bənd yoxdur.

– Hər şey qaydasındadır, – Kumir güldü, – sizə mən hökm eləmirəm, Nikolay Lukyanoviç. Direktorsunuz, bu vəzifədə də qalacaqsınız.

Onlar pillələrlə qalxıb, Dupakın ikinci mərtəbədəki kabinetinə gəldilər.

– Yuri Petroviç, elə isə mən gedim zalda toplaşanlara deyim ki, siz hələ onlarla danışmağa... hazır deyilsiniz.

Kumir çıxışa doğru gedən direktoru səslədi:

– Nikolay Lukyanoviç, yaxşı çıxmaz. Hamı biləcək ki, burada olmuşam, amma aktyorlarla görüşmək istəməmişəm. Yox, yox, belə olmaz! Bir yerdə gedək, ancaq deyirəm ha, qısa çıxış edəcəyəm, çünki teatrın yenidən qurulmasıyla bağlı plan təsdiqlənməmiş, nəse danışmaq istəmirəm.

Onlar aşağı endilər, foyedən keçib, parterin qapısından içəri girdilər. Az adam toplaşmışdı. Truppanın bir hissəsi Lübi-movun gelişindən, ümumiyyətlə, xəbərsiz idi. Hipnoz seansında olduğu kimi, dərin sükut hökm sürürdü. Direktorla baş rejissor içəri girəndə onları qısaca alqışladılar. Teatrın rəhbərləri kiritmişcə səhnəyə qalxdılar. Kumir stolun arxasına keçdi, direktor

isə ön səhnəyə gəldi. Hamı öz gələcək taleyini düşünürdü. Dupak bəyan etdi ki, Yuri Petroviçin təyinatı ilə bağlı əmr artıq imzalanıb, ancaq baş rejissorumuz Mədəniyyət İdarəsinin qarşısında bəzi şərtlər qoyub. Gördüyünüz kimi, Yuri Petroviç görüşə gəlib, ancaq teatrın yaradıcılıq planları haqqında sonra danışacaq. Dupak Kumirə tərəf çevrilib soruşdu:

– Düz deyirəm, Yuri Petroviç?

Kumir uca səslə:

– Demək olar ki... ancaq bəzi şeylər əlavə etmək istərdim. – O, ön səhnəyə gəlib, gülə-gülə hamıya salam verdi və sakit səslə danışmağa başladı: – Mənim irəli sürdüyüm tələblər yerinə yetirilməyənədək sizinlə görüşmək fikrində deyildim. Elə-belə gəlmişdim, teatra baxmaq üçün. Ancaq direktor burada toplaşdığınızı deyəndən sonra, sizinlə görüşməyə qərar verdim. Xoş gördük, hörmətli həmkarlar.

Gurultulu alqış sədaları qopdu və yenidən sakitlik yarandı.

– Məndən inciməməlisiniz, mən sözü üzə deyən adamam və fikirlərimi açıq bəyan edirəm. Məncə, teatrda ciddi dəyişikliklər edilməlidir. Həm yaradıcılıq, həm maliyyə, həm də bəzi tikinti işlərinin aparılması baxımından. Təkliflərim nəzərə alınsa, ən əsas şeylər: repertuar, teatrın bədii siqləti, düşdüyümüz vəziyyətdən çıxış yolları ilə bağlı toplaşib, ayrıca danışacağıq.

– Deməli, hələ kefdəyik? – zəif işiq düşən arxa sıralardan səs eşidildi.

Zal dərhal reaksiya verdi.

– Sakit olun! – aktyorlardan biri qışqırdı.

– Qordeyev, şuluq salan sənin işıqçılarındır? – Direktor sərt səslə soruşdu.

Birdən arxa sıralardan sakit bir səs eşidildi:

– Hörmətli Nikolay Lukyanoviç, biz burada gözləyirdik ki, yeni baş rejissor gəlib dərdlərimizə əlac eləyəcək, daha yaxşı işləməyimizə şərait yaradacaq, amma elə bil Konstantin Sergeyeviç Stanislavski gəlib, bizi otuz maddə üzrə qovmaq istəyir və başımıza çarə qılmağı məsləhət görür.

Bu sözlərin ardınca yenə kimsə nəse dedi və bütün baxışlar truppaya yenice götürülmüş gənc aktyora zilləndi. Aktyorun soyadı Kotenkov idi.

– Həddinizi aşırırsınız, Kotenkov, – direktor səsinə ucaldı.

Kotenkov kresloya yayxanıb, meydan oxuyurmuş kimi, lovğa-lovğa gülümsəyirdi. Kumir ön səhnənin lap kənarına gəlib sakit səslə dedi:

– Nəyə gülürsünüz? Mən çarə tapacağam, sizsə yox! – o, Dupaka başıyla işarə edib, yavaşcadan əlavə etdi: – Nikolay Lukyanoviç, sizi kabinetdə gözləyirəm.

Kumir çevrilib səhnənin arxasına doğru addımladı.

Böyük rəqib

Böyük Dram Teatrının tamaşaçı bufetində “Komedi Fransez” teatr truppasının şərəfinə qurulmuş məclisin qızğın çağıydı. Görüşə, təyin olunmuş vaxtdan gec gəldilər. Qonaqlar gözəlndiyindən də çox olduğundan, uzun götür-qoydan sonra görüşü tamaşaçı bufetində keçirməyi qərara almışdılar. Amma yenə də yer çatmırdı.

Səs operatorları yaxşı işlədilər. Edit Piafın mahnılarını səsləndirirdilər. Hər iki truppının aktyorları orda-burda ağız-ağıza verib oxuyurdu: “Padam, padam, padam”. Teatrların rəhbərliyi ortaya qoyulmuş də-

yirmi stolun arxasında əyləşmişdi. “Komedi Fransez”in rəhbəri müsyö Bojarom stolun yanında qoyulmuş mikrofonla suallara cavab verirdi. Viktor Samoylov müsyö Bojaromla yanaşı dayanıb, onun dediklərini rus dilinə tərcümə edirdi:

– Deyəsən, bütün suallara cavab verdim. BDT-nin gənc aktyoruna təşəkkür edirəm, – cənab Bojarom əlini Samoylovun çiyinə şappılatdı, – yüngül slavyan aksenti ilə də olsa, bizi vəziyyətdən çıxardı. Ancaq hələ ki, mikrofon məndədir, o qədər də yaxşı bilmədiyim rus dilində müsyö Tovstonoqova bir sualla müraciət etmək istərdim:

– Siz teatrın truppasını necə formalaşdırırsınız? Aktyorlar bizim Molyer, Rassin, Kornel kimi dramaturqlarımızın dilini mütləq öyrənməlidir?

Tovstonoqov mikrofona yaxınlaşdı, gözlüyünün yuxarisından zalı seyr edib, özünəməxsus yoğun səslə dedi:

– Cənab Bojarom, icazə verin, əvvəlcə ikinci sualınıza cavab verim, çünki bu suala qismən özünüz cavab verdiniz. – Tovstonoqov əyilib, Viktorun qulağına nəse pıçıldadı, onun razılığını alıb, yenidən üzünü iştirakçılara tutdu: – Siz fransız dilini yaxşı bildiyinə görə bu oğlanı təriflədiniz. Bizim teatr məktəblərində fransız dilini mütləq öyrənirlər. Sizə deməliyəm ki, təriflədiyiniz bu oğlan – Viktor Samoylov Şukin məktəbinin məzunudur. Biz onu bu gün teatra qəbul elədik.

Tovstonoqovun sözləri alqışlarla qarşılandı.

– O, Dostoyevskinin “İdiot” romanından Knyaz Mışkin obrazını çox yaxşı canlandırdı. Kornelin “Sid”ini də gözəl ifa elədi. Elə indicə Viktordan xahiş etdim ki, qonaqlarımız üçün həmin pyesdən bir parçanı ifa etsin.

Bu vaxt Samoylov artıq yorulub taqətdən düşmüşdü. Məşhur teatrın ab-havası, çox sayda tanınmış aktyor, üstəlik, dünya şöhrətli fransız teatrının nümayəndələri – bütün bunları sanki yuxuda görürdü, belə şeylərə alışmamışdı. Həyəcandan dizləri əsirdi, dili-ağzı qurumuşdu, əsəri səsləndirməyə çətinlik çəkirdi. Həm də növbəti tamaşaya gecikib, kurs yoldaşlarını pis vəziyyətdə qoyacağından narahat idi. Tovstonoqov “Sid”dən bir parçanı səsləndirməyi xahiş edəndə dərhal razılaşa da, işləri korlamaqdan qorxurdu. Qurumuş dodaqlarını islatmaq üçün stolun üstünə göz gəzdirib, su axtarmağa başladı. Ancaq stolun üstündə şampan şərabından başqa içki gözə dəymirdi. Əlacsızlıqdan əlini uzadıb, kiminsə qədəhini götürdü və dili dolaşa-dolaşa fransızca dedi:

– Bunu içmək lazımdır, – bunu fransızca dediyinin fərqi varınca, rus dilində əlavə etdi, – elə isə, bu qədəhi içəcəyəm.

Gülüşmə və alqış sədaları eşidildi. Viktor bir-iki qurtum şərab içdi. Bədəninə qeribə bir istilik gəldi, alqışlardan ürəkləndi və hər şey qaydasına düşdü. Viktor “Sid”in final hissəsini səsləndirib qurtarana qədər alqışlar kəsilmədi. Hamı sakitləşəndən sonra Tovstonoqov iştirakçılara göz gəzdirib ucadan dedi:

– Sağ ol, Viktor. Afərin, belə bir auditoriyanın qarşısında hər adam həyəcanını boğa bilməzdi. Şampan şərabi içsə belə.

Zal onun sözlərini yenidən alqışladı.

– Müsyö Bojarom, bəzən öz aktyorlarımla sərt davranıram, ancaq onları sevirəm. Bunlar mənim təkə həmfikirlərim deyil – onlarla fəxr edirəm, bu truppmanı on illər ərzində formalaşdırmışam. Hörmətli qonaqlar, icazə verin, Qorki adına Böyük Dram Teatrının ustad aktyorlarını sizə təqdim edirəm.

Viktor onun dediklərini bir-bir tərcümə edirdi. Sonra rejissor adları sadalamağa başladı: Tatyana Doronina, Sergey Yurski, İnnokenti Smoktunovski... Bu zaman bədii rəhbər onun qolundan tutub, yenicə gəlmiş tərcüməçi ilə tanış etdi. O, Viktordan xahiş etdi ki, burada gözləsin, sonra yeni tərcüməçini Tovstonoqovun yanına apardı və qayıdıb ona dedi:

– Çox sağ olun, Viktor, afərin. Gedək kadrlar şöbəsinə. Georgi Aleksandroviçin tapşırığı ilə Şukin teatr məktəbinə müraciət hazırlamalayıq. Təbrik edirəm, teatrın rəhbərliyi sizi BDT-nin truppasına dəvət edir. Bizim aktyorlardan heç kim belə qeyri-adi debüt eləməyib. Hər halda, mən xatırlamıram.

Onlar BDT aktyorlarının foto-qalereyasının yanından keçərkən, hələ də arxadan Tovstonoqovun səsini eşidirdilər, o, məşhur truppanın aktyorlarını qonaqlara təqdim edirdi. Adlar çəkildikcə, alqış sədaları zalı başına götürürdü.

Lirik son söz

Ovqatı təlx olmuş Lüvimov direktorun kabinetini tapana qədər xeyli dolaşmalı oldu. Sahibsiz kabinetə girmək yaxşı deyil fikriylə, üzbəüz qapıya yönəldi. Qapının üzərindəki “Baş rejissor” lövhəsini yalnız son anda gördü. Qapını açıq qoyub, stula əyləşdi və direktoru gözləməyə başladı.

Onu bu cür qarşılayacaqlarını bilmirdi, sevinc-şadyanılıq gözləyirdi, əvəzində isə elə bil şillə yemişdi. Ona bir şey aydın oldu: “Görünür, irəli sürdüyüm şərtlərdən xəbər tutublar. Əlavə on aktyor ştatı istədiyimi biliblər. Ola bilsin, elə öz tələbələrim deyib, bunu yalnız onlar bilirdi. Bundan sonra nə deyəsən onlara”, – ürəyində

onları söydü. Çexovun aktyorlara verdiyi tərifi xatırladı. Bir dəfə məşhur aktyor Pavel Orlenev yazıçının baş-beynini aparı ki, aktyorlar uşaqdır. Cavabında Çexov yoğun səsle donquldanır: “Hə, əlbəttə, uşaqsınız, amma it uşağısınız”. Yadına düşdü ki, idarənin rəhbərinə “Zamanəmizin qəhrəmanı”nı səhnələşdirməklə bağlı söz verib. Hə, ehtiyatsız tərpənmişdi. “Zəif damarımı bilir”, – öz-özünə fikirləşdi. Dərhal beynində xilas planı qurmağa başladı. İlk ağılına gələn Nikolay Robertoviç oldu – onu bu işə cəlb etmək lazımdır. Bir az aralıdakı stolun üstündə telefon vardı. İstədi zəng eləsin, ancaq bu vaxt dəhlizdə direktoru gördü.

– Yuri Petroviç, – pərt olmuş Dupak tez-tez danışmağa başladı, – elə bildim, inciyib getmisiz. – O, qarşıdakı stulda oturdu. – Fikir verməyin, Kotenkov yaramazın biridir. Pis aktyor deyil, amma qanacaqsız, yelbeyin, əyyaşdır. Ona tamaşalarda rol veririk, o da elə bilir, böyük sənətkardır, əvəzolunmazdır. Gəlin, mənim kabinetimə keçək, çay içək, gələcək planlardan danışaq.

Onlar direktorun kabinetinə keçdilər. Dupak samovarı yandırdı, içində konfet və buterbrodlar olan boşqabı stolun üstünə qoydu.

– Sabah Kotenkova töhmət verəcəyəm.

– Nikolay Lukyanoviç, o aktyor, təəssüf ki, ümumi əhvali-ruhiyyəni ifadə edirdi. Bu vaxta qədər burada hər şey yaxşı idi. Axı stasionar teatr necə yaşayır: rejissor tamaşa qoyur və aktyorlar dərhal özlərini göstərməyə çalışır. Nə əsərin bütövlüyü, nə də məramı, məqsədi onların vecinə deyil... Amma indi dəyişikliklər gözlənilir, yeni rejissor gəlir... Dəyişikliklər zamanında yaşamağı hətta yaponlar da heç kimə arzulamır.

– Elə deyil, Yuri Petroviç, teatrı yaradıcılıq böhranına düşər edən Plotnikovdan hamı bezmişdi. Pristlinin “Biabırçı hadisə”si yeganə tamaşaçı toplayan səhnə əsəridir, belə sovet teatrı olar? Yerdə qalan tamaşalar, əsgərlərlə birgə, heç zalın yarısı qədər adam toplamır. Daha belə yaşamaq olmaz! Bunu hamı başa düşür! Kefinizi pozmayın, Yuri Petroviç, istəyrsiniz, günü sabah Kotenkovu qovum getsin?

– Lazım deyil, özü gedəcək. Onunla işləmək fikrim yoxdur. Şərtim belədir: “Sezuanlı xeyirxah” tamaşasında oynayan aktyorlardan on nəfəri bura gətirmək istəyirəm, bunu təmin edə bilərsiniz?

– Sizin şərtlərinizlə razıyam, ancaq uzun illər bu kollektivdə əmək qoymuş adamları necə uzaqlaşdırmaq? Roninsonu, Şteynrayxı, Martovanı neyləyək? Yeri gəlmişkən, Martova məndən xahiş elədi ki, sizi görüşdürüm. Hamısı yaxşı aktyordur, çoxunun fəxri adı var...

– Nikolay Lukyanoviç, tamaşanı hazırlayarkən ayağım sınımışdı, ancaq qoltuqağacı ilə aktyorlara ritm tuturdum ki, oyunları alınsın. Beləcə, “Sezuanlı xeyirxah”ı oynadılar və bircə aya məşhurlaşdılar, ulduza çevrildilər. Mənə korifeylər, toy generalları yox, ifaçılar lazımdır. Mən qısa müddətdə repertuar formalaşdırmalı, borclardan qurtarmalı və yeni teatr yaratmalıyam.

– Siz “mən” deyirsiniz, bəs sizə direktor lazım deyil? Yoxsa teatrı özünüz idarə edəcəksiniz?

– Mənə həmfikirler lazımdır. Aktyorlarım üçün on ştat ala bilsəniz, demək ki, lazımsınız, onda başqa söhbət eləyərik. Bilin ki, mən bu teatra kiminsə ambisiyalarını təmin etmək üçün gəlmirəm. Onlar bilməlidirlər ki, məndən farş düzəltmək mümkün olmayacaq! Mənə elə-belə iş lazım

deyil, Vaxtanqov Teatrında işim başımdan aşırıdı. – Kumir, direktor və onun arvadı – Çapayevin nəvəsi (ərinin karyera qurmasında onun əli vardı) haqqında da bir-iki söz demək istədi, ancaq fikrini dəyişdi. Öz-özünə fikirləşdi: “Elə arvadlar var ki, onlara yalnız dözməlisən”, sonra ucadan dedi: – Ümid edirəm ki, məni başa düşdünüz.

O, qaynayan samovara baxıb getmək vaxtı olduğunu anladı.

– Bağışlayın, Nikolay Lukyanoviç, çaya qala bilmərəm, getməliyəm. İcazə verin, o biri otaqdan zəng vurum.

Kumir qonşu otağa keçib, qapını arxasınca örtüdü. Dəstəyi götürdü, yaxın dostu, tanınmış dramaturq Nikolay Erdmanın nömrəsini yığdı.

– Nikolay Robertoviç, salam. Nə var, nə yox? Alındı. Bu gün saat üçdə Rudakovla görüşdüm. Yarım saat qəbul otağında gözləməli oldum, sonra da sövdələşməyə başladım. “Zəmanəmizin qəhrəmanı”nı tamaşaya qoymağa razılıq verdim. Xahiş edirəm, Nikolay Robertoviç, əsəri pyes şəklinə salasınız. Əlbəttə, görüşək. Yaxşı, günü sabah görüşməyə hazırım. Şərhlər? Şərhlər də ola bilər, niyə də olmasın.

Elə bu vaxt qapı döyüldü. Kumir dəstəyi əlilə örtüb, uca səslə:

– Gəlin! – dedi.

Qapıda otuz yaşlarında gözəl bir qadın görüldü. Qarğa tükünə bənzər uzun saçları çiyinə tökülmüşdü, buxağı xallı idi, iri gözləri vardı – zahiri görkəmindən hansısa ekzotik quşa oxşayırdı. Əyninə yaraşan tünd-mavi kostyum geymişdi, gözləri alışib-yanırdı, gülüşü göz qamaşdırırdı, qara gözlərində Kumirə heyranlıq oxunurdu. Bu, direktordan xahiş edib, Kumirle görüşmək istəyən həmin tanınmış aktrisa Martova idi. Sən demə, açar qapının üs-

tündəymiş, Kumir içəri girəndə bunun fərqi varmamışdı. Martova cəld qapını bağlayıb, onunla üzbəüz mövqə tutdu, o, az qala iki stulda otururdu.

– Yuri Petroviç, icazəsiz-filansız içəriyə girdiyimə görə bağışlayın, – qadın pıçiltıyla dedi, – ancaq vacib iş üçün gəlmişəm, onlar əlbir olub, sizə qarşı çıxmaq istəyirlər...

Yer uğrunda döyüş

Komediya Teatrında Şukin məktəbinin məzunlarını iltifatla qarşıladılar. İki qrim otağını onların ixtiyarına verdilər, çıxışlarını elan etmək üçün aktrisa da təhkim edildi. Akimov məşq zalına gəlib, nümayişə hazır olub-olmadıqlarını soruşanda tələbələr qeribə bir yüngüllük hiss etdilər. Bu teatrdə nümayiş qaydasını dəyişmək qərarı vermişdilər: əvvəlcə Osbornu və digərlərini, lap axırda isə Dostoyevskini oynayacaqdılar. Nümayiş zamanı məşhur rejissor və teatrın rəssamı gülür, bəzən də, onların oyununu izləməyə gəlmiş aktyorlarla birgə alqışlayırdılar. Deyəsən, onların oyunu xoşlarına gəlmişdi, hamı razı qalmışdı, hər kəs güldürdü. Nümayişdən sonra Akimov hamını yanına çağırdı, səhnəcikləri qiymətləndirmək və müzakirə etmək əvəzinə, kimin haralı olduğunu soruşmağa başladı. Burada Leninqraddan heç kəsin olmadığını biləndə, Proboynov soyadlı direktor müavinini çağırdı. Proboynov tezliklə gəlib çıxdı. Rejissorla direktor teatr yataqxanası barədə suallar verir, orada neçə boş yerin olduğunu soruşurdular. Hamıya yer çatacağını öyrənəndən sonra Akimov aktyorlara sarı çevrilib, gülə-gülə dedi:

– Bax belə, indi isə gəlin, nümayiş etdirdiyiniz səhnələr barədə danışaq. Məsə-

lenin görünən tərəfindən başlayacağam, fikir verdiniz, bizim aktyorlar sizi necə qarşıladı?

İştirakçılar başlarını yellədi, özünə güvənən Samoylov isə dedi:

– Nikolay Petroviç, çox sağ olun. Teatrınızda gözəl ab-hava var.

– Xoş sözlərinizə görə minnətdaram, Samoylov. Necə bilirsiniz, bu yaltaqlığı ilə könlümüzü xoş edən Samoylovu teatra götürəkmi?

Qəhqəhə və alqış sədaları eşidildi.

Akimov yerində qurcuxub, belini düzəltdi və toplaşanlara göz gəzdirdi:

– Şukin məktəbi təkcə öz tələbələrinin hazırlıq səviyyəsinə görə fərqlənir, onların yumor hissi, musiqi duyumu, cəlb etdikləri ədəbi materialın seçimi də maraqlıdır. Bu mənada Osborn, zamanın tələblərinə cavab verir. Rejissor Palamişevə mənim salamlarımı çatdırın. Axı mən də köhnə Vaxtanqovçuyam, ona görə də sizə xüsusi rəğbətım var.

Zalda yenidən alqış səsləri eşidildi.

– Hər səhnəciyi ayrı-ayrılıqda müzakirəyə çıxarmağa ehtiyac yoxdur, ümumilikdə, göstərilən parçalar kifayət qədər parlaq və peşəkar təsir bağışlayırdı. Qızlar yaxşı rəqs edirdi, Kornel də əla səsləndirildi. Deyirlər, təzəlikcə BDT-yə bir aktyor götürüblər, fransız dilini mükəmməl bilir. İndi bizim teatrda da belə bir aktyor ola bilər.

Akimov diqqətlə Samoylova baxıb, nitqinə ara verdi. Viktor başa düşdü ki, Akimov hər şeydən xəbərdardır və bu pauzayla, sadəcə olaraq BDT-dəki çıxışlar barədə danışmaq, ya da susmaq imkanı verir. Samoylov bu barədə sonra danışmağı qərara aldı. Ancaq Akimov bunu özünəməxsus şəkildə dəyərləndirdi:

– Sizin üstünlüyünüz ondadır ki, bizim teatrda bir yerdə olacaqsınız. Birlikdə

yaşamaq və nə qədər qərribə də olsa, uğur qazanmaq daha asandır. Göstərdiyiniz səhnələrə gəlincə, sizi ancaq təbrik eləyə bilərəm. Düz deyirəm, dostlar? – O, üzünü zalda əyləşmiş aktyorlara tutub, soruşdu.

– Afərin! Əla səhnələr idi! – Hər tərəfdən səslər eşidildi. Alqış sədaları zalı başına götürdü.

– Görürsünüzümü, kollektivimiz sizə necə qiymət verir. Tezliklə yeni tamaşa qoymağa hazırlaşırım. – Akimov pyesin adını deyib, Samoylov tərəfə baxdı: – Yəqin ki, siz orada rol alacaqsınız, ancaq o birilər də dərhal repertuara daxil ediləcək: – O, truppa rəhbərinə sarı çevrilib, əlavə etdi, – Gertruda İvanovna, bu da sizə yeni nəsillər. Qoy Arkadi İvanoviç lazımı tədbirlər görsün. Bu, hələ hamısı deyil! Biz paralel olaraq “Kreçinskinin toyu” tamaşasını da bərpa etməyə hazırlaşırıq. Burada hamıya yaxşı rollar veriləcək. Bu günə kimi tamaşanı səhnəyə qaytarıb-qaytarmayacağımızı bilmirdik, amma indi bu, mümkün görünür. Odur ki, teatra xoş gəlmisiniz. Nümayiş etdirdiyiniz tamaşaların öhdəsindən layiqincə gəldiniz, mən deyərdim ki, çox yaxşı oynadınız. Ona görə də bütün qrupla bağlı tələbnamə göndərəcəyik. Sizi təbrik edirəm.

Axşamtərəfi yorğun, həyacanlı gənc aktyorlar yemək və çaxır alıb, “Oktyabr” mehmanxanasına gəldilər. Moskvaya hələ birisi gün, saat on birdə gedəcəkdilər, odur ki, dincəlmək və Leninqradı gəzmək üçün kifayət qədər vaxtları vardı. Bir saatdan sonra qızların otağında görüşmək barədə şərtləşib, hərə öz otağına çəkildi.

Qızların nömrəsi də həmin mərtəbədəydi. Lüsya vanna otağına girib, uzun müddət oradan çıxmadı. Alisa hər ehtimalla qarşı vannanın qapısını döydü – bəlkə,

nəsə olub? Vannadan çıxan Lüsya elə xalatdaca növbətçinin yanına gedib, şüşəaçan istədi. Yuyunub ətirlənmiş Alisa otağa gələndə, artıq stol hazır idi. Qızlar çoxdan dostluq edirdilər, aralarında heç bir sirr yox idi. Alisa rəfiqəsinin kefsiz olduğunu görünə, bildi ki, nəsə xoşagəlməz bir hadisə olub. Ancaq Lüsya bu barədə ona heç nə deməmişdi.

– Ay qız, sənə nolub? Komissarjevskayanın Teatrında neyləyə bildin? Üzündən görürəm ki, hər şey bizə danışdığın kimi deyil.

– Neyləyə bilərdim, mənim başıma... nə oyun açdığını uşaqlara danışası deyildim ki?

– Yox, onu demirəm. Sadəcə, görürəm ki, özündə deyilsən, nə olub?

– Dayan, gəl içək. Yoxsa bu saat kaftra kimi ulayacağam.

Onlar şərab içib, üstündən üzüm yedilər.

– Xətrinə dəydi? Yoxsa sənə gözü düşüb? – Alisa qətiyyətsiz səslə soruşdu.

Lüsya şərab stəkanını boşaldıb, gözünü pəncərədən bayıra zillədi.

– Bilmirəm, mən adamlarda niyə belə təəssürat oyadırəm; tamaşa bitər-bitməz o, məni öz kabinetinin yanındakı otağa çəkdi və...

Bu açıq-saçıq söhbəti eşidincə, Alisa üzünü turşutdu və kurs yoldaşına qıyqacı nəzər saldı.

– Tamaşanın bitməsinə də gözləmədi? Dərhal girişməyə başladı? – Alisa diqqətlə Lüsyanın səliqəylə daranmış şabalıdı saçlarına, iri, yaşıl gözlərinə, makiyajsız, solğun sifətinə baxdı.

– Mənim göstərdiyim səhnələr onun vecinə də deyildi! – Lüsya ucadan cavab verdi. – O, öz aktyoru Maltsevi “köməyə görə sağ ol” deyə tələsik otaqdan çıxardı,

mənimlə tək qalmaq istəyirdi. Kabinetinin arxasında kiçik bir otaq var, divarları çılpaq qadın şəkilləri ilə doludur. Ona dedim ki, cəmi bir saat vaxtım var – Akimovun teatrında kurs yoldaşlarımla tamaşada oynamalıyam, onda o, dərhal arxamdan yapışıb, məni divana itələdi. Mən, əlbəttə, onu çox əl-qol atmağa qoymadım. Başladı vədlər verməyə, guya məni teatra götürəcək-filan... Özü də ara vermədən limonlu konyak içirdi. Tamaşada olmalıyam, – dedim – olmaz. Onda məni öpməyə girişdi... Ağız elə iy verirdi ki, adamın ürəyi bulanırdı. Bir sözlə, mənimlə fahişə kimi davrandı.

Lüsya özünə bir az da şərab süzüb, rəfiqəsinə tərəf çevrildi.

– Alisa, bəyəm mən fahişəyə oxşayıram? Niyə kişi, özü də yəhudi, bircə qədəh konyakdan sonra məni öpməyə çalışır, əlini ətəyimin altına soxur?.. Başlıcası isə mən, axmaq kimi bütün bunlara dözüürəm, nədi-nədi, işə qəbul oluna bilərəm. Bu necə peşədir ki, insanı insan yerinə qoyurlar?

– Sakit ol, bu şəhərdə sənənin yolunu gözləyən başqa bir teatr var.

– Orada məni gözləyirlər. Bax, Samoylovu gözləyirlər, Nasonovla sənəni gözləyirlər, məni isə elə-belə, sizin dəstənzidə olduğum üçün götürürlər. Akimov Vitkaya yeni tamaşada rol da verəcək. Tovstonoqov da onu gözəltilyib. Hamımız bir yerdə oxumuşuq, amma gör, talelərimiz nə qədər fərqlənir. Vitkaya və sənənin Nasonovuna afərin. Sən Volodkaya belə soyuq üz göstərməməlisən. O osetini fikrindən çıxart. Onunla Orconikdzeyə getməyəcəksən ki? Yerində olsaydım, Nasonıça etinasız qalmazdım, onunla Leninqradda qalıb, kefimi sürərdim. Yaraşılıq oğlandır, gözəl cütlük olardınız, qəhrəmanları oynayırdınız.

– Diqqətinə, qayğına görə çox sağ ol, əzizim.

Alisa güzgüdə gözücu özünə baxdı, yulafa bənzəyən islaq saçlarını əlilə yığışdırıb, gülə-gülə soruşdu:

– Özün barədə danış, planın nədir?

– Mənimki Don Juan planıdır. İndicə gedib Samoylovu zorlayacağam.

– Əcəb zarafatlar eləyirsən, Lüsya. Vitkanın başını piyləmək sənə asan gəlməsin. Axşam kursunda oxuyan Erka yadındadır? Volodka üçün ürəyi gədirdi, amma onun heç vecinə deyildi. Həmişə kənardan kimisə tapırdı. İndi də Moskva ətrafından özünə bir qız tapıb. Qəşəng qızıdır.

– Eybi yoxdur. Bu, çox sürməyəcək. O, mənim olacaq. Elə bu gün cəhd edəcəyəm. Bax, elə indicə bir şüşə şərab götürüb, onun yanına gedəcəyəm, elə bu xalatda.

– Axı Nasonov da oradadır.

– Qovacağam. Deyəcəyəm ki, gəlib sənə saçını daramağa kömək eləsin. – Lüsya gülə-gülə şərab şüşəsini götürüb, çıxışa doğru yönəldi.

– Lüsya, heç olmasa, xalatın altından nəse geyin. Vitka səni belə görsə, qovacaq.

Cavabında Lüsya xalatının ətəyini qaldıraraq, bikinisini göstərdi və çevrilib, yoluna davam etdi:

– İndicə bizim maçonu sənənin yanına göndərəcəyəm, özünü bakirə kimi qələmə verməyə çalışsan, deməli, axmaqsan, səni öz əllərimlə boğub öldürəcəyəm.

Qapı çırpıldı və Alisa otaqda tək qaldı. O, güzgüyə yaxınlaşmağa macal tapmadı, yerindən yenicə durmuşdu ki, qapı döyüldü.

– Gəlin, – Alisa qorxa-qorxa səsləndi və yerinə oturdu.

Nasonov idi. Dama-dama köynəkdə və idman şalvarındaydı, ayağına çəkələk

geymişdi. Əlindəki tor zənbildə kağıza bükülüb araş şüşəsinin başı və əyri kolbasanın ucu görünürdü.

– Gəl, əyləş, – Alisa işgüzarcasına komanda verdi. – Lüsya süfrə hazırlayıb. Bax, kolbasa doğrayıb, pendir, üzüm qoyub. Zənbildəki nədir?

– Bunu Moskvadan almışam. Kolbasadır, bir də “Stoliçnaya” arağı. İşlərimiz düz gətirsə, sənənlə içmək istəyirdim.

– Təkbətək? – Alisa işvəylə soruşdu.

– Təkbətək də olar. Etiraz etmirsənsə.

– Belə de, Volodka, deməli, qadın xeylağını içirdib, sərxoş eləmək istəyirsən?

– Niyə elə fikirləşirsən? Nə qədər içərik, içərik. Bilirsən də, Vitka araş içmir.

– Yaxşı, gəl bir az içək, – Alisa Nasonova yaxın əyləşdi və diqqətlə onun üzünə baxıb, əlavə etdi: – Volodya, gəl uğurlarımızın şərəfinə içək. Tovstonoqovdan sonra özümü itirmişdim, amma indi rahatam. Akimov xoşuma gəldi.

– Əsas odur ki, yataqxanamız olacaq, – Volodya araş süzə-süzə dedi, – orada da bir yerdə olacağıq, bu, mənə sərf eləyir.

– Doğrudan, Volodya? Buna sevinir-sən? – Gözünü onun üzündən çəkməyən Alisa soruşdu. Bu baxışlar Volodya üçün yeni və gözlənilməz idi, o, birdən-birə başa düşdü ki, hər şey bu gün baş verəcək. Birinci qədəhi içən kimi, Volodya ikincisini süzdü. Atasının sevimli ibarəsiylə desək, “qızılquşun ardınca qartal göndərdi”. Yenə içdilər, bir yerdə olmaq hər ikisi üçün xoş idi.

– Necə bilirsən, bu teatrda özümü göstərə biləcəyəm? – Qız gözünü onun üzündən çəkmədən soruşdu.

– Sən bu teatrın birinci aktrisası olacaqsan. Bu gün sən rəqs eləyəndə, gözümlə çəkə bilmirdim. Mənə elə gəlirdi,

hürüklərin də səninlə birgə rəqs eləyir, bunu sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Aliska, sən gözəllər gözəlisən, möcüzəsən... Doğrudur, bəzən emosiyalara uyursan, amma bu, sənə yaraşır. Sən boş yerdən səfəhləməyə və özünü Vertinskaya kimi göstərməyə çalışmırsan.

– Bunun hamısı sözdür, Volodya, baxmayraq ki, gözəl sözlərdir. Amma sənün ürəkdən danışmağını, səmimi olmağını istəyirəm... Sən pişik kimisən, Volodya, mırıldanır-xoruldayırsan, amma ağılından süd içmək keçir. Düz demirəm?

Nasonov qıza yaxın əyləşib, gözlənilmədən onu qucaqladı. O, bir qədər cəsərsiz və ürəksiz davranırdı. Ancaq gözləmədiyi halda qızın xalatinin yaxası açıldı, gözəl sinəsi göründü. Bu dəfə Nasonov özünü itirmədi, dərhal qızın sinəsindən öpdü. Qız əlləriylə sinəsini örtmək istəyəndə isə yanaqlarını və dodaqlarını öpüşə qərq elədi. Ehtiras dalğası bütün vücudunu sardı, heç cür özünü ələ ala bilmirdi. Bir azdan qızın müqaviməti tükəndi... O, qızı qucağına alıb çarpayuya doğru apardı. Artıq nə ona, nə də özünə görə nagüman deyildi.

Şerşe İya fam

Martovanın qapını içəridən bağladığını gören Kumir əməlli-başlı təşvişə düşdü. Bacısının tanışısı olan bir qadınla bağlı baş vermiş hadisəni xatırladı. O qadın kiçik kommunal mənzildə birgə yaşadığı sırtıq qonşusunun dərslərini vermək qərarına gəlmişdi. Qonşusu onun gününü göy əsgiyə bükübmüş, göz verib, işıq vermirmiş. Bir dəfə qonşu kişi onun yanına gələndə qadın gizlicə qapını bağlayır və çığır-bağır salmağa başlayır. Qadın durmadan

bağırırmış ki, onu zorlayırlar. Kommunal mənzildə yaşayan digər qonşular milisə xəbər verir və kişini tutub damlayırlar.

– Qapını niyə bağladınız? – Qorxuya düşmüş Kumir soruşdu.

– Sizə bir sirr açmaq istəyirəm, ona görə bağladım. Dupaka demişdim, bizi görüzdürsün. Xəbəriniz olsun, sizdən donos yazıblar, çuğulluq ediblər. – Qadın əlləriylə donosun ölçülərini nümayiş etdirdi və lap yaxına oturdu. Vurduğu ətrin xoş qoxusu vardı. Davranışından belə görünürdü ki, xoş niyyətlə gəlib, kömək eləmək istəyir.

– NKVD orqanlarında işlədiyiniz doğrudur?

– Hə, işləmişəm, – donosun hərbi sferadan olacağını ağılına gətirməyən Kumir ehtiyatlandı. – Kim yazıb ki?

– Sizin “Döşəməsilən” ləqəbli tanışınız olub?

Kumirin yadına düşdü ki, ansamblın rəhbərlərindən birinin ləqəbi “Döşəməsilən” idi. Çiyinlərini çəkib, təəccüblə dedi:

– Deyəsən, belə bir adam vardı, ancaq soyadını xatırlamıram.

– Donosda soyadı göstərilməyib, amma ona istinad edilib. Yazırlar ki, siz Beriyanın sağ əli və xəbərdaşyanı olmusuz. Guya buna görə Lavrenti sizi ansamblın aparıcısı təyin edib, üstəlik, cəbhəyə də aparmayıblar.

– Ağ yalandır... Bu ansamblda çalışanların hər birinin şəxsi işləri nömrələnib. Hərəsinin öz nömrəsi var. Qoy şəxsi işlərə nəzər salıb, təxəyyüllərini cilovlasınlar.

Qapı döyüldü. Martova saçlarını qaydaya salıb, əliylə Lüvimova işarə etdi ki, narahat olmasın. Qadın qapını açdı, gələn Dupak idi.

– Yuri Petroviç, arvadınız mənim kabinetimə zəng vurub, xətdə gözləyir.

Kumir cəld yerindən qalxıb qapıya doğru getdi və gözlənilmədən ayağı bur-

xuldu. Ayağı ağrımağa, sızıldamağa başladı, beləcə, axsaya-axsaya telefona yaxınlaşdı.

– Əzizim, – arvadının səsinə eşitdi, – Voznesenski zəng eləmişdi, Politexnikdə poeziya axşamına dəvət edir. Gedəcəyik?

– Voznesenskinin tədbirinə getmək lazımdır.

– Yeməyə gələcəksən?

– Yox, Ədəbiyyatçılar Evinə Erdmanla görüşüm var.

– Bəs məni aparmırsan? – Arvadı nazla soruşdu, ancaq ərinin susduğunu görüb əlavə etdi: – Yaxşı, kişi kampaniyasında nə işim var, özümə məşğuliyyət taparam.

Martovanın yanından ötüb-keçəndə Kumir ona pıçıldadı:

– Belə şeylərə fikir verməyin, iş görmək lazımdı, onda hər şey öz yerini alacaq.

NKVD xatirələri

Kumir yuxudan ayılıb, yavaş-yavaş gözlərini açdı. Hər şey əvvəlki kimiydi. İndicə yuxuda hələ gənc idi, iş yoldaşlarına dişinin dibindən çıxanı deyir, onları qorxaqlıqda və yaltaqlıqda ittiham edirdi. Yuxuda atasıyla da söhbət edir, ondan şeir oxumasını xahiş eləyirdi... Amma birdən-birə ayılıb görür ki, xəstəxanadadır, çarpayısının yanında damcısalan var, tumbanın üstünə kardioqram çıxaran aparat qoyulub.

Kumir istər-istəməz, onunla kollektiv arasında baş vermiş ixtilafı şişirdərək, yalan-palan şeylər yazan qəzeti necə büküb, kənara atdığını, Katerinanı gözləy-gözləyə necə yuxuya getdiyini xatırladı...

Bu, çoxdan, müharibə zamanı olmuşdu – onda Beriyanı ilk və son dəfə görmüşdü. Lubyankanın qara mərmərlə döşənmiş

zalı gözləri önündə canlandı. Hamı həyəcanla Beriyanı gözləyirdi. Bu, NKVD-nin klubu idi. Beriya gecikirdi. Hətta düşündülər ki, artıq gəlməyəcək. Ancaq elə bu an parterin bütün qapıları gurultuyla açıldı və qapıların önündə bir-birinə oxşayan mülki geyimli adamlar peyda oldu. Onlar çıxışları tutduğuna görə toplaşanlara elə gəldi ki, kimisə həbs edəcəklər. Tökmə bədənli cangüdənlərdən sonra pensne taxmış və başına kepka qoymuş Beriya gəldi. O, paltosunu çıxarmadan zalın mərkəzindəki oturmağa əyləşdi, adamlarından birinə nəsə dedi və hamı başa düşdü ki, tamaşanı başlamaq lazımdır. Aktyorlar həyəcanlıydı deyə, tamaşanı istedikləri kimi oynaya bilmirdilər.

Bu tamaşada Kumir iştirak etmirdi. Yarım saatlıq proqramın aparıcısı başqa adam idi. Kumir ürəyində sevinirdi – Beriyanın olduğu zalda aparıcının kiçik bir səhvi faciəylə nəticələnə bilirdi. O, səssiz-səmirsiz parterdə oturmuşdu, öl-kənin tanınmış simalarının belə qorxub-çəkiniyi bu adamı müşahidə edirdi. Özü də fərqi də deyildi ki, bu müşahidələr onun yaddaşına həkk olunur və gələcəkdə onlardan istifadə eləyə biləcək. (Sonralar Lübimov Soljenitsinin “Şaraşka” əsərində Stalin obrazını canlandırırdı. Özü də bu obrazı qirmsiz və dahiyənə oynadı, çünki “təcrübədən yararlanma bilmək üçün təcrübə lazımdır”. Məsələn, Beriya ilə görüş kimi.) Həmin unudulmaz konsertin sonunda rejissor Yutkeviç, baletmeyster Qolezovski, rəqqas Asaf Messerer, MXAT-ın görkəmli aktyorları Tarxanov və Belokurov – bu istedadlı insanlar müticəsinə iradları dinlədilər. Həmin görüşdə Beriya gürcü aksenti ilə öz qərarını açıqladı: “Kremlə aşağıdakı çıxışlar aparılacaq: Rəhbəri vəf edən mahnı, “Şarı barı, veriya, Beriya” –

gürcü dilində oxunan, mənə həsr olunmuş mahnı, moldovan rəqsi, açıq-saçıq geyinmiş qızların atılıb-düşdüyü rus rəqsi". Vəssalam! Beriya sözünü deyib getdi. Cangüdənlər də çıxdı, qapılar örtüldü. Araya çökmüş səssizliyi ansambl rəhbərinin səsi pozdu:

– Bax, idarəçilik üslubu buna deyərəm! Öyrənmək lazımdır!

Ardınca Lüvimov 1953-cü ilin mart hadisələrini xatırladı.

"Kotelnıçeskaya" sahil küçəsindəki mənzildə telefon zəng çaldı. Vaxtanqov Teatrından zəng edirdilər:

– Yura, təcili teatra gəlin.

Kumir gecə saat üçdə taksi tutub, teatra tələsdi.

– Mümkünsə, bir az tez sürün, – yolda sürücüdən xahiş etdi.

Kremlin yanından ötəndə sürücü soruşdu:

– Nə baş verib, gecənin bir aləmində evdən qaça-qaça çıxdınız, nəyə olub?

– Tələsin, məni gözləyirlər. Vaxtanqov Teatrından zəng eleyiblər, partbürodan.

– Nə olub ki?

– Deyəsən, Stalin ölüb.

Taksi sürücüsü maşını saxlamadan kepkasını çıxardı, teatra çatanda isə ondan pul götürmədi.

– Belə kədərli gündə sizdən pul ala bilmərəm.

Partiya Bürosunun toplantısında və dəfn mərasimində, eləcə də sonralar – "Xalqlar atası"nın ölümü ilə start götürən daxili çəkişmələr zamanı görüb-əşitdikləri hakimiyyətin iç üzünü faş etdi. Əvvəllər hakimiyyətdən çəkinirdi, sonralar isə, Orqanlarda işləyərkən əldə etdiyi təcrübəyə əsaslanaraq, ondan iyrenməyə başlamışdı. O, zülm edilmiş babasının və quru yerdə qalmış atasının xatirinə özünə söz vermişdi ki, insanların müqəddəratı ilə oynayan bu adamlar heç vaxt onun alçaldığını görməyəcəklər. Bu cür hissləri əvvəllər də yaşamışdı. Ancaq Beriya ilə görüşdən, Stalinin ölümü və şəxsiyyətə pərəstiş məsələləri ilə bağlı XX qurultayda cərəyan edən hadisələrdən sonra, bu qənaəti daha da möhkəmləndi.

(davamı gələn sayda)

240

2016

Ədəbi mozaika

UMBERTO EKONUN VƏSIYYƏTİ

Dünyasını dəyişməzdən öncə, Umberto Eko ən azı 10 il özü və yaradıcılığı ilə bağlı konfrans, seminar kimi tədbirlər keçirilməsini istəməyib. Həyat yoldaşı Renate Ramçe onun vəsiyyətini yazıçı Patrisia Violiyə verib. Sağlığında əyləndirici açıqlamalarıyla tanınan Ekonun vəsiyyəti haqda Patrisia Violi: “Bu da professorun son zarafatı”, – deyib. Umberto Ekonun işlədiyi Bolonya Universitetinin rektoru Françesko

Ubertini isə bildirib: “Bu qərarı gülüm-səyərək və anlayışla qarşıladım, çünki tamamilə onun xarakterini ifadə edir. Şübhəsiz ki, onun istəyinə hörmət edəcəyik”. Yazıcının yaxın dostlarından biri, Bolonya Universitetinin professoru İvano Dioniqi: “Eko bu vəsiyyətilə başqa adamlardan ayrı kateqoriyada olduğunu bir daha göstərdi”, – deyib. Vəsiyyət Bolonya Kitabxanasında keçirilən bir tədbirdə ictimaiyyətə elan edilib. İtaliyada Ekonun bu vəsiyyətinə əməl olunacağı dəqiqdir, xaricdə isə buna riayət edilib-edilməyəcəyi bilinmir.

“BUKER” MÜKAFATINI KOREYA YAZIÇISI ALDI

2016-cı ilin “Buker” Beynəlxalq Kitab mükafatı insan qəddarlığına etiraz olaraq ət yeməkdən imtina edən qadın haqda yazılmış “Vegetarian” romanına verilib. Romanın müəllifi, koreyalı Han Kanq 50 min funt sterlinq (73 min ABŞ dolları) həcmində olan mükafatı, gözləndiyi kimi, kitabı ingilis dilinə çevirmiş britaniyalı tərcüməçi Debora Smitlə bölüşüb. Londonda təqdim olunan mükafatın münşiflərindən biri – Boyd Tonkin deyib ki, Cənubi Koreyada doğulmuş müəllifin romanı “son dərəcə təsirli və orijinaldı”. Bu il mükafatın uzun siyahısında 12, qısa siyahısında isə

Orxan Pamuk, Elena Ferrante, Anqolan Vordsmit, Joze Eduardo Aqualusa, Yan Lianke, Robert Sitaler kimi tanınmış müəlliflərin əsərləri vardı.

Bədii tərcümə üzrə ən böyük mükafat sayılan “Buker”i qazanan Debora Smit öz çıxışında Koreya dilini 21 yaşında öyrənməyə başladığını bildirib: “O zamana qədər Koreya mədəniyyəti və adamlarıyla heç bir ünsiyyətim olmamışdı”. Onun sözlərinə görə, bu seçimi Koreya dilindən tərcüməçilərin qıtlığı səbəbindən edib. “Vegetarian” romanı Cənubi Koreyada universitet tələbələrinə yazıçılıqdan dərs deyən Han Kanqın ingilis dilinə tərcümə edilən ilk romanıdır.

Xanım Kanq nüfuzlu mükafatı alan ilk koreyalıdır.

QABRIEL QARŞIA MARKESİN KÜLÜ KOLUMBİYAYA GƏTİRİLİB

Qabriyel Qarsiya Markesin külünün bir hissəsi yazıçının vətəni Kolumbiyaya gətirilib və memorial abidənin içində yerləşdirilərək Qəraib dənizi sahilindəki Kartaxen limanında basdırılıb, abidənin üzərinə isə bürünc büstü qoyulub. Külünün qalan hissəsi isə, Markesin ömrünün otuz ilini keçirdiyi Meksikada saxlanılıb.

Xatirə mərasimi müstəmləkə dövrünə aid qədim monastırda keçirilib. Mərasimdə yazıçının doğmaları, dostları, mədəniyyət xadimləri və yerli hakimiyyət nümayəndələri iştirak edib.

Dünya ədəbiyyatının fenomen simalarından sayılan Qabriyel Qarsia Markes 17 aprel 2014-cü ildə Meksikada, 87 yaşında vəfat edib. Kartaxen limanı yazıçının məşhur əsərlərindən olan "Vəba zamanı sevgi" romanında hadisələrin cərəyan etdiyi məkandı. Markeslər ailəsi, əvvəllər olduğu kimi, yenə də orada, dəniz sahilində mülk sahibidirlər.

FRANSANIN KEÇMİŞ DAXİLİ İŞLƏR NAZİRİ DİLƏNÇİDƏN YAZIÇI “DÜZƏLTDİ”

27 ildir ki, Paris küçələrində dilənən evsiz-eşiksiz kişinin – Jan-Mari Ruqolun xatirələr kitabı Fransada ilin bestselleri oldu. Kitab Fransanın keçmiş daxili işlər nazirinin köməyiylə yazılıb. 47 yaşlı müəllif sabiq nazir Jan-Luis Debre ilə belə tanış olub: o, Parisin məşhur küçələrində dilənirmiş, nazir isə ondan xahiş edib ki, dükanda alış-veriş etdiyi vaxt velosipedindən göz-qulaq olsun. Bu vaxt küçədən keçən bir qız yanındakı oğlana deyib: “Ora bax! Debre dilənçiyə danışır!” Kitab da elə bu xatirə ilə başlayır. Jan-Mari Ruqol 27 il ərzində paytaxt küçələrində başına

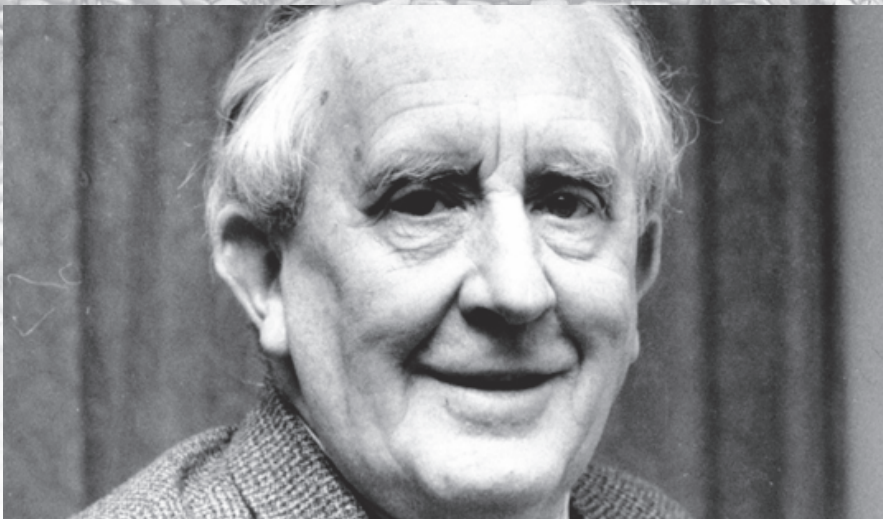
gələnəri qələmə alıb: filan məşhur aktyor mənə 10 avro verdi, filan şoumen mənə hörmət elədi və sair. Beləcə, o, “uğurlu” günlərdə orta hesabla 80 avro pul qazanmış. Ruqol bu kitabı park skamyalarında yazıb. Ondan gələn gəlirdən özünə smartfon alıb, indi Facebook-da oxucularıyla daim əlaqə saxlayır. “Kitabımı oxuyan adamlar küçədə mənə yaxınlaşırlar. Keçən həftə bir oxucum məni restorana apardı, başqa bir oxucum isə İsveçrədən şokolad gətirmişdi.” Dilənçi-yazıçı jurnalistlərə etiraf edib ki, onun yazısında çoxlu səhvlər var, məktəbdən tez çıxıb, yaxşı təhsil ala bilməyib. Odur ki, Fransanın keçmiş daxili işlər naziri, indiki Konstitusiyə Məclisinin sədri kitabı redaktə edib”. Üz qabığına isə, adları yanaşı yazılıb. İndi bu yazıçının istəyi kitabının gəlir ilə ev və kompüter almaq, kitab yazmağa davam etməkdir.

PULİTSEYR MÜKAFATININ BULKI QALİBLƏRİ

Pulitseyr mükafatının bulki qalibləri ABŞ-ın Nyu-York şəhərinin Kolumbiya Universitetində elan edilib. Təsis olunandan bəri (1917-ci il) Pulitseyrin yüzüncü dəfə təqdim olunması bulki mərasimin əsas özəlliyinə çevrilib. Qaliblərdən iyirmisinə 10 min dollar pul mükafatı, birinə isə, icti-

mai xidmətlərinə görə qızıl medal verilib. Mükafata layiq görülmüş yüksək tədqiqat işi, jurnalistikada peşəkarlıq, milli mövzuların çözümlü, yeniliklərlə bağlı dəyərli foto işləri və sair seçimlərlə yanaşı, ən yaxşı bədii əsər nominasiyası da böyük maraq doğurub. Bu mükafata Vyet Tan Nquyenin "Canyandırın" adlı debüt romanı layiq görülüb. Roman "Nyu-York Tayms", "Vaşinqton Post" kimi nüfuzlu mətbu orqanları və bir sıra neşriyyatlar tərəfindən ilin kitabı adlandırılıb.

MƏŞHUR “ÜZÜKLƏRİN ƏFƏNDİSİ” ƏSƏRİNİN MÜƏLLİFİNİN İNGİLTƏRƏDƏ NAMƏLUM ŞEİRLƏRİ TAPILIB

Məşhur “Üzüklərin əfəndisi” əsərinin müəllifi Con Ronald Ruel Tolkinin İngiltərədə naməlum şeirləri tapılıb. Şeirlər Abinqdondakı Məryəm Ana məktəbinin illik toplusunda 1936-cı ildə, yəni “Hobbit”in nəşrindən bir il qabaq çap edilib.

Görünür, Oksford Universitetində qədim ingilis dili üzrə çalışdığı dövrdə professor Tolkin həmin məktəblə əlaqə saxlayırmış.

Tədqiqatçı alim Ueyn Hemmond yazıçının şəxsi qeydlərini öyrəndikdən sonra şeirlərin mövcudluğu üzə çıxıb. Yazıçının qeydlərində xatırlanır ki, onun iki əsəri “Abinqdon xronikaları” (“The Abingdon Chronicle”) jurnalında (1936-cı ildə Abinqdondakı Məryəm Ana məktəbinin illik toplusu belə adlanırdı) çap edilib.

Tapılan əsərlərdən biri “Kölgə adam” adlanır. Bu isə 1962-ci ildə çap edilən şeirin daha əski variantıdır.

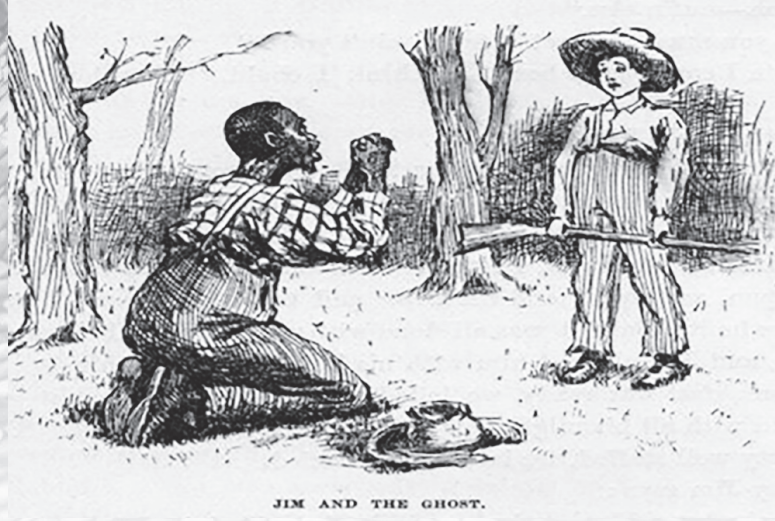
ABŞ-da MARK TVENİ QADAĞAN EDİBLƏR

Daha doğrusu, yazıçının “Heklberri Finnin macəraları” kitabı qəzəbə tuş gəlib, əsər “nigger” (qaraşın, zənci) sözüne görə siyasi nəzakətsizlikdə suçlanır.

Tolerantlığın hansı dərəcədə gözləndiyini yoxlayan ekspertlər hesablayıblar ki, bu söz romanda təxminən 200 dəfə təkrarlanıb. Belə “ağılsızlıqdan” şoka düşən mütəxəssislər Mark Tvenin kitabının məktəb proqramından çıxarılmasını təkid ediblər. Yeri gəlmişkən, bu, məşhur Amerika yazıçısının romanına göstərilən ilk etiraz deyil. 2011-ci ildə kitab redaktəyə məruz qalmışdı.

Bu yaxınlarda “Heklberri Finnin macəraları” kitabının sınaq nüsxəsi çapdan çıxıb və əsərdə “nigger” sözü “qul” kəlməsiylə əvəzlənib.

Bu təşəbbüs Filadelfiya şəhər məktəblərindən birinin pedaqoqlarına aiddir. İdeoloji cəhətdən “yanlış” hesab edilən kitabın bütün cildləri artıq kitabxanalardan yığışdırılıb, tədrisinə qadağa qoyulub və 11-ci sinfin məktəb proqramından da çıxarılıb.

JIM AND THE GHOST.

“Əsərin cəmiyyətə göstərə biləcəyi mənfi təsir, onun bədii dəyərini kölgədə qoyur” – Filadelfiya Mərkəzi məktəbinin rəhbərliyinin rəyində belə deyilir.

Təhsil müəssisəsinin direktoru məsələyə belə bir mənasız şərh verib: “Mən cəmiyyətimizin belə bir qərar verməsindən qürur duyuram. Şagirdlərimizin çoxu üçün bu söz qəbuləndir. Bu məsələdə biz də onlarla həmrəyik”. Direktor qadağa təşəbbüsünü bilavasitə şagirdlərin irəli sürdüyünü deyir. Onlar bildirirlər ki, bu söz qəzəb doğurur, məktəbdə hökm sürən irqi bərabərliyin əsaslarına zərbə vurur. Belə getsə, alternativ düşüncənin təbliğinə görə, yəqin, Dostoyevskinin “İdiot” əsərinə də qadağa qoyulacaq.

Mark Tvenin kitabının bəxti əvvəldən gətirməyib. Əsərin davamı olan “Tom Soyeyin macəraları” kitabı ABŞ-da 1884-cü ildə çap olub. 1885-ci ildə isə, Massaçusets ştatının Konkord şəhərində onu “xarabalığa layiq zibil” damğasıyla yasaq ediblər.

Ən acınacaqlısı odur ki, Mark Tven irqçilik və köləliyin qatı əleyhdarı idi.

PABLO NERUDANIN NƏŞİNİN QALIQLARI YENİDƏN DƏFN OLUNDU

Çilidə kriminaloloji ekspertiza üçün eksqumasiya edilmiş Pablo Nerudanin nəşinin qalıqlarını yenidən dəfn ediblər. Bu barədə müxtəlif xəbər agentlikləri məlumat yayıb. Santyaqoda Çili Konqresi binasında şairin xatirəsinə həsr olunmuş mərasimə çox sayda insan qatılıb. Sonra Nerudanin nəşinin qalıqları yenidən əvvəlki yerinə – ömrünün son dövrlərini keçirdiyi İsla Neqra bölgəsindəki bağında həyat yoldaşı Matilda ilə yanaşı dəfn edilmək üçün aparılıb.

Xatırladaq ki, Pablo Nerudanin qəbri ekspert araşdırmaları üçün 2013-cü ildə açılmışdı. Şairin ölümü 1973-cü ildə dövlət çevrilişi etmiş Pinoçetin hakimiyyətə gəlişi vaxtına təsadüf edir. Uzun illərdi belə ehtimal edilir ki, görkəmli şair diktatorun göstərişi ilə öldürülüb. Guya diktaturadan qurtularaq Meksikaya qaçmaq arzusunda olan şair, xəstəxanada prostat vəzidən müalicə alarkən, döş qəfəsinə vurulmuş müəmmalı iynə nəticəsində dünyasını dəyişib. Ekspertiza üçün artıq dördüncü dəfə məzardan çıxarılan şairin ölümünün nədən baş verdiyi rəsmən açıqlanmasa da, onun, Çilinin devrilmiş qanuni rəhbəri Salvador Aliyende ilə yaxın dost olduğuna görə Pinoçet tərəfindən aradan götürüldüyü deyilir.

XƏZƏR 2 /2016
Dünya ədəbiyyatı dərgisi
Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi

Çapa imzalanıb:04.07.2016. Kağız formatı: 60x84 1/8.
Ofset çapı. Fiziki çap vərəqi: 31. Sifariş . Tiraj: 300.

Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi
Bakı, Ə.Topçubaşov küçəsi, 74

Təqdim olunmuş hazır fayldan
“Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” müəssisəsinin mətbəəsində
çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı, AZ 1052, Fətəli Xan Xoyski küç., 121^A